

QUINTI SEPTIMI FLORENTIS TERTULLIANI
ADVERSUS MARCIONEM
LIBRI QUINQUE.

Prooemium.

SYNOPSIS HISTORICA.

Marcio Synope in Ponto natus est circa annum CXLVIII, imperante Antonino. Hic initio vitæ castitatem præ se ferens monachorum instituta professus est, parente natus catholicæ communionis episcopo. Postea, cum virginem adamasset, ea abusus est. Ob hunc igitur incestum Ecclesia ab ipso parente pulsus est, viro cum primis religioso, ac veritatis amore flagrantissimo, et in episcopalis muneris administratione præstantissimo. Cui cum Marcio diu, multumque supplicasset, ac pœnitentiam postulasset, a patre precibus nullis obtinuit. Romam itaque se contulit, et seniores adiens, qui ab apostolorum discipulis edocti, adhuc supererant, ut in communionem admitteretur, frustra petiit. Quamobrem exstimulatus invidia, ac ira percitus, illis dixit: Ecclesiam vestram ego dissociabo, in eamque schisma sempiternum immittam; et discedens, ad impostoris Cerdonis hæresim confugere in animum induxit (S. Epiphanius, hæres. 42). Cerdonis hæc erant dogmata: Deum legis conditorem alium esse a Patre Domini nostri Jesu Christi; hunc bonum fuisse, illum malum; Jesum Christum veram nostræque consubstantialem carnem non assumpsisse, nec de virgine Maria natum fuisse. DUPIN.

Opus adversus Marcionem conscripsit Tertullianus, postquam in Montanistarum errorem lapsus est, ut apparet ex illis verbis (cap. XXIX, lib. 1): Nubendi jam modus ponitur, Paracleto auctore, unum in fide matrimonium præscribitur, et dum novas prophetias commemorat, et de quibusdam revelationibus loquens scribit (lib. IV, cap. 22): De quo inter nos, et psychicos quaestio est; quæ profecto distinctio, communionis designat diversitatem. Hæc tamen minime impediunt quin opus istud Tertulliani optimum dici queat, et veluti thesaurus antiquioris theologiæ. Primum opusculum hoc eodem de argumento exaraverat, sed currenti, ut aiunt, calanio, quod postea (lib. IV, cap. 1) pleniore positione resciderat, sed et istud fraude fratris apostatæ sibi subreptum dicit; quam jacturam ut repararet, hocce tertium elucubravit anno XV Severi imperatoris, a Christi natali CCVII. LUMPER.

TOTIUS OPERIS CONSPECTUS.

Primo itaque loco Dei unitatem et singularitatem ostendit, cum impossibile evincat duo dari suprema entia: qui enim duo potuit admittere, idem et plura;

A post duo enim multitudo, unione jam excussa, numerus autem divinitatis summa ratione constare debet. Porro Marcion, ut bina sua adstrueret principia, dicebat Creatorem esse culpandum, quippe qui malorum auctor dicendus foret, inquam Scriptura (Is. XLV, 7): Ego formans pacem, et creans malum. At Tertullianus ostendit impium esse, blasphemum et temerarium de Deo dicere (cap. III, 4): Sic non debuit Deus, et sic magis debuit. Deinde Creatoris bonitatem patefacit in omnibus ejus operibus elucescentem, ac præsertim in primi hominis efformatione ac creatione. Deinde divinæ justitiæ in malorum punitione necessitatem ostendit, ad malos coercendos et ad avertenda peccata, quæ contra Dei mandatum et voluntatem admittuntur (lib. II, cap. 15): Non enim sufficiebat bonum per semetipsum commendari, nisi vis aliqua præcessit timendi, quæ bonum etiam nolentes appeteret, et custodire impelleret. Effrænis igitur peccandi libertas pãditur peccatoribus, dum illis Deus proponitur, qui igne et tartaro punire nequit, et qui timeri non potest, et nolit (cap. 16). Quanto malum injustitia, tanto bonum justitia; bona igitur severitas, quia justa, si bonus iudex, id est justus. Item cætera bona, per quæ opus bonum currit bonæ severitatis, sive ira, sive æmulatio, sive sævitia, Dei videlicet volitiones, quas nos hisce vocibus significamus, omnes tamen humanas a Deo passiones procul ablegantes. Cum tamen philosophi, eorumque sectatores hæretici, ne Deum inducerent sive passionibus obnoxium, sive mutabilem, et ex consequente corruptibilem et mortalem, omnino insensibilem lingebant (cap. 16). Bene, reponebat Tertullianus, quod Christianorum est, etiam mortuum Deum credere, et tamen vivere in ævo ævorum. Stultissimi, qui de humanis divina prædicant, ut, quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passiones, idcirco et in Deo ejusdem status existimentur. In quibus verbis apparet Tertulliani ævo constantem fuisse et ratam de Christi divinitate, ac trium Personarum unitate doctrinam. Dein, suum prosequens sermonem, subdit: Discerne substantiam, et suos ei distribue sensus tam diversos, quam substantiæ exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam et dexteram, et oculos, et pedes Dei legimus; non ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur... Prior bonitas Dei secundum naturam, severitas posterior secundum causam (cap. 15, 14). Primum igitur malum peccatum, quod pœna subsecuta est, quæ

malum est; at alterius generis mala, scilicet quibus A
rependuntur, cæterum suo nomine bona, quia justa, et
bonorum defensoria, et delictorum inimica, atque in
hoc ordine Deo digna.

Ut vero mali originem detegat, humani libertatem
arbitrii constituit Tertullianus, dicens: *In quo hoc
ipsum imago et similitudo Dei deputeretur, arbitrii sci-
licet libertas et potestas.* At imago semper est origi-
nali inferior, et opus inferius artifice, propterea natura
sua defectibile (cap. 10); et sicut Deus homini vitæ sta-
tum induxit, ita homo mortis statum altraxit, et idem
de angelo dicendum; Deus enim angelum fecit, qui
seipsum in dæmonem commutavit. Et hoc pacto
objectionem solvit, ad accusandum Creatorem ex homi-
nis et angelorum lapsu desumptam; nimirum vel
inseitiæ et ignorantie, si peccatum utriusque non præ-
novit; vel malitiæ, qui, eum præviderit, non impe-
divit. Nam Deus et fidem et gravitatem suam in omni
opere servare debebat; conservavit igitur opus, quale
condiderat, id est libero præditum arbitrio (cap. 7).
Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem et
potestatem, utique fruendas eas ex ipsa institutione
permiserat: posse autem peccare est hujus libertatis
consecrarium, quod Deus permisit cum adjunctis suis,
peccatis scilicet et suppliciis, quæ omnia postea in
sue gloriæ ostensionem convertit.

Postea ad Messie missionem et incarnationem
progrediens, dicit (lib. III, cap. 3) *Christum non ex
solis virtutibus credendum fuisse, sed ex præviis pro-
phetarum de illo vaticiniis; siquidem dictum erat,
multos venturos, et signa facturos, et virtutes magnas
edituros, nec ideo tamen admittendos.* Ubi et illud ani-
madvertit a prophetis (cap. 5) ideo *satura interdum
pro jam transactis enuntiari*, quia apud Deum non sit
differentia temporis, apud quem uniformem statum tem-
porum dirigit æternitas, et divinationi propheticæ fami-
liare est quod prospicit, dum prospicit jam visum, at-
que ita jam expunctum, id est omni modo futurum
demonstrare. Ut vero ostenderet Deum verum homi-
nem fuisse, non umbratilem et phantasticum, dicit,
si in Christo non fuisset vera humanitas, nec creden-
dam in eo veram divinitatem (cap. 8): *Nam, si in
Christo non erat quod videbatur, et quod erat mentie-
batur, caro nec caro, homo nec homo, proinde Deus
Christus, nec Deus. Cur enim non etiam Dei phantasma
portavit? An credam ei de interiore substantia, qui sit
de exteriori frustratus?* Verum autem hominem fuisse,
omnia ostendunt quæ de eo in Evangeliiis scripta le-
guntur, videlicet et tetigisse, et tactum ab aliis fuisse;
scriptum est enim tangendo infirmos eos liberasse, a
peccatrice tactos ejus pedes ac perfuso unguento de-
lubatos, nec non passum, mortuum, et spiritum ab eo
emissum, et post resurrectionem se carnem et ossa
habere demonstrasse, jubendo ut eum tangerent et
palparent; alioquin, si veram non habuisset carnem,
nec passus, nec mortuus fuisset, propterea nec res-
urrexisset; proinde inanis est fides nostra, inanis
et prædicatio apostolorum, qui falsi Dei testes inve-
nirentur.

Marcionistæ objiciebant carnem assumere indi-
gnum fuisse Christo eam enim terrenam substantiam,
stercoribus infertam, cloacam uterum virginis appella-
bant, et partus immunda et pudenda tormenta, et puer-
perii spurcos, noxios, ludicros exitus late persequeban-
tur (cap. 11). At hæc omnia dicit Tertullianus sanctis-
sima ac reverenda esse opera naturæ, quæ tamen cum
Marcio indigna Deo ostenderet, nihil tamen proficiet;
nam non erit indignior morte nativitas, et cruce infan-
tia, et natura pæna, et carne damnatio. Si vere ista
passus est Christus, minus fuisset nasci (cap. 10). Cæ-
terum, si ad certum spectemus, nulla substantia digna
est quam Deus induat. Quodcumque induerit ipse, di-
gnum facit, absque mendacio tamen; et ideo quale est
ut dedecus existimaverit veritatem potius quam menda-
cium carnis? Verum, cum prænuntiatum foret de
Christo, eum opprobriis saturandum et confusione
operiendum, adeo ut vermis appareret et non homo,
erubescere oportebat (lib. IV, cap. 21), ut dedecore
ejus salus nostra constaret; et quoniam homo non eru-
buerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia
non confusus de Christo pro impudentia idololatriæ satis
Deo fuerat per impudentiam fidei. Addit notum om-
nibus compertumque fuisse, Christum natum ex fa-
milia David, cum adhuc apud Judæos tribuum et fa-
miliarum distinctio custodiretur (lib. IV, cap. 7), et in
censu reperiretur Augusti, quem testem fidelissimum
Dominicæ nativitatæ Romana archiva custodiunt. Se
Filius hominis appellavit, dum sibi potestatem tri-
buit peccata dimittendi, ut patereet verum Deum
simul esse, et hominem verum: neque enim mentiri
posset Christus, ut se Filium hominis pronuntiaret, si
non vere erat; nec peccata dimittere, si verus Deus
non fuisset, hominem proinde fuisse illum quem Da-
nielis prophetia consecutum prænuntiabat judicandi
potestatem. Verum de Christi regno loquens Tertul-
lianus, apertissime ostendit se chiliastarum opinioni
adhæsisse, quod mirum non esse debet perpendenti
et Montanistarum visionibus fidem adhibuisse.

Ut rerum Creatorem accusarent Marcionistæ, eo
præsertim utebantur artificio et dolo, quo Novum
Testamentum Veteri opponebant; et si quæ sive in
lege, sive in prophetis vel dura vel abjectiora oc-
currebant, parvi penderent et ceu contemptibilia
exaggerarent. At Tertullianus illa duo Testamenta
non a diverso prodiisse auctore patefaciebat, sed ab
uno eodemque, qui tamen diverso se gessit modo
juxta humani generis statum et conditionem. Primo
enim Deus nonnisi tenuiora pollicitus est præmia, ve-
luti arrhabones sublimium divitiarum, quas illis re-
servavit. *Divitias præstare Deo non incongruens dicit,
per quas multa inde opera justitiæ et dilectionis ad-
ministrantur*, sicut et alia terrena bona data et pro-
missa in Veteri Testamento; quæ non minus quam
cœlestia ad Creatorem cœli et terræ distribuere et
elargiri pertinet (1). Objecta quoque diluit desumpta
ex Israelitarum furto, quod in Ægyptios Deo jubente
commisisse videntur Hebræi, et alia ex præceptorum
contradictione deprompta, uti quando illis (2) veti

facere similitudinem omnium quæ sunt in cælo, et in terra, et in aquis, et simul jussit ut serpentis ænei effigiem efformarent, et Cherubim et Seraphim aurea in arcæ figuratum exemplum (3), ubi dicit imagines solius idololatriæ causa prohiberi. Sic et talionis legem ideo datam dicit, ut commissio injuriæ metæ vicis statim occurratur repastinaretur, et licentia retributionis prohibitio esset provocationis.

Ridebant hæretici et aspernabantur quæ in Veteri Testamento abjectiora videbantur, cujusmodi sunt cruenta sacrificia (4), abluitionum negotiosæ scrupulositates et ciborum delectus. Hæc autem omnia a Deo fuerunt præstituta, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique, ne ulli momento vacarent a Dei respectu...: ut nihil de arcanis attingam significantis, legis spiritualis scilicet et propheticæ, et in omnibus pene argumentis figuratæ (5). « Si lex, scribit, aliquid cibis detrahit, et immunda pronuntiat animalia, quæ aliquando benedicta sunt, consilium exercendæ continentia intellige, et frenos impositos illi gulæ agnosce, quæ, cum panem ederet angelorum cucumeres, et pepones Ægyptiorum desiderabat. Agnosce simul et comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ prospectum...: proinde ut et pecuniæ ardor restingueretur ex parte, de qua victus necessitate caussatur, pretiosorum ciborum ambitio detracta est; postremo,

A ut facilius homo ad jejunandum Deo formaretur..., sacrificiorum quoque onera, et operationum, et abluitionum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat...; sed illam Dei industriam sentiat qua populum pronum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos (6). Sed in ipsis commerciis vitæ et conversationis humanæ domi ac foris, ad usque curam vasculorum omnifariam distinxit, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique, ne ulli momento vacarent a Dei respectu... Ad hoc beneficium, non onus legis adjuvandum prophetas ordinavit, docentes Deo digna, auferre nequitas de anima, exquirere iudicium, et cætera, quæ religionis essentiam et perfectionem in virtute et bonis operibus locatam evincunt. Longius progreditur in hac exponenda doctrina, et in lege præceptam probat caritatem, et Injuriarum veniam, reservata Deo vindicta, quæ necessaria est, ut scelesti homines in ordine continentur (7). Addit Christum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat. Denique hanc circa fidem regulam tradit (8), nihil temere credendum, temere porro credi, quodcumque sine originis agnitione creditur.

LUMPER.

LIBER PRIMUS.

— ❦ —

Argumentum.

Cum prius opusculum suum ADVERSUS MARCIONEM C pleniore postea compositione rescidisset Tertullianus, et eam frater quidam deinde apostata mendosissimum exhibuisset, necessitas illi facta est emendationis, et innovationis occasio aliquid adjicere persuasit; unde in quinque libros opus istud excrevit, quorum primi libri argumentum hic damus.

I. In primis itaque post invectivam in Marcionem Ponticum, quod nuptias abstulerit, Evangelia corrose rit, et Deum quem invenerat, extincto lumine fidei amiserit; jam destinandum hæreticum docet; quia, deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit quod retro non erat; sicuti latius libro DE PRÆSCRIPTIONIBUS ADVERSUS HÆRETICOS sustinuerit.

II. Deinde, duos deos illum adtulisse; Creatorem, id est nostrum; et suum ac cerdonis informatoris sui; illum malum, hujus vero bonum.

III. Verum, Christianam veritatem districte pronuntiasse: Deum, si unus non sit, non esse, eo quod summus magnus sit, cui nihil adæquari possit.

IV. Non posse etiam duo summa magna, etiam distincta suis finibus consistere.

V. Si enim duo summa magna, etiam plura admitti debere, cum Valentinio, qui usque ad triginta æonum sætus, examen divinitatis effudit.

VI. Atque adeo, non modo duo pares, sed nec dispares deos posse constitui.

VII. Neque vero illi patrocinari nomen Dei, etiam aliis permissum in Scripturis; quia idcirco eis non competit possessio summi magni.

VIII. Porro hæresin Marcionistarum vel inde probari, quod novum Deum faciant, cum verus Deus æternus sit.

IX. Idque, etiamsi solum agnitione novum dicant, quod Deus ignotus esse non potuerit, neque incertus.

X. Sed a primordio semper agnitus; quippe quem anima et conscientia, etiam ethnica, noverit.

XI. Proinde, cum Dei sint omnia, si nihil creavit, deum non esse quem Marcion statuit.

XII. Ut autem illum deum esse confiteri possemus, sine causa tamen esse eum deberemus argumentari, qui rem non haberet, cum res causa sit ut sit aliquid.

XIII. Neque vero opus esse parum dignum Deo mundum; ipsis testimoniis philosophorum probat.

XIV. Imo etiam minutiora animalia aut juvare aut lædere; et nec aquam Dei creatoris reprobari a deo Marcionis, qua suos abluit: nec oleum, quo suos unguat: nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat (hoc est præsens ostendit) in sacramentis.

XV. Deinde addit, deo Marcionis non esse suum

cælum et mundum (de quo latius infra lib. V), tum quod A ad quindecimum usque Severi imperatoris annum (quo hæc scripsisse se auctor indicat) nulla talis substantia comperta sit, tum quod alioqui novem deos assignare censebitur Marcion.

XVI. Neque illum esse invisibilia sola operatum (sicuti latius etiam dicto lib. V, infra), sed ejusdem esse auctoris visibilia et invisibilia.

XVII. Et vero non sufficere illi deo unum opus liberationis hominis, cum etiam per alia opera severus Deus protulerit in notitiam.

XVIII. Revelatum item illum non recte dici, qui neque natura ex operibus, neque doctrina ex prædicationibus revelatus sit.

XIX. Neque etiam in Christo Jesu, tum quod is revelatus sit plus centum quindecim annis ante Deum B Marcionis, qui sub Antonino; tum, quod præcesserit separationem illam Legis et Evangelii, quam in antithesibus Marcion primus commentus est.

XX. Frustra autem obstrepi ab diversa parte, quod Marcion regulam non innovavit, sed retro adulteratam recurarit, exemplo Pauli, qui Petrum reprehenderit, quia in illo solum conversationem reprehenderit, non fidem Creatoris.

XXI. Stetisse itaque semper fidem in Creatorem et in Christum ejus, non modo sub apostolis, sed et in apostolicis Ecclesiis: apud quas Christus, non alterius dei quam Creatoris ostenditur.

XXII. Jam vero naturaliter bonum dici non posse deum Marcionis, qui ab initio homini lapsus non succurrerit.

XXIII. Neque rationabiliter bonum, eo quod homini C (juxta Marcionem a se alieno) succurrere voluerit.

XXIV. Neque perfecte bonum, quod, juxta Marcionem, animam solam salvet, non carnem, quæ tamen apud illum tingitur, de nuptiis tollitur, et in confessione nominis sævitiam patitur.

XXV. Proinde, Deum non sola bonitate censendum. XXVI. Verum de judicio quoque, qui vindicet peccata, et damnet.

XXVII. Alioqui peccatoribus nullum timorem fore.

XXVIII. Et sic etiam stare non posse fidei sacramentum baptisma, quod remissio est delictorum, absolutio mortis, regeneratio, consecutio Spiritus sancti, signat denique et lavat: quæ conferre non potest, nisi qui a primordio creavit hominem, et animam ei contulit, et pro peccato ad mortem damnavit.

XXIX. Postremo Marcionis hæresin impugnat, qua tingui nolebat nisi virgines et cælibes, tum quod conjugium benedixerit Deus, tum quod, si nuptiæ non sint, sanctitas erit nulla: imo hoc erit sementem totum generis humani compescere.

XXX. Denique, epilogo brevi lectorem ad sequentes libros præparat. PAM.

CAPUT PRIMUM.

Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit (a). Novam rem adgredimur ex veteri. (b) Primum opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescideram. Hanc quoque nondum exemplariis suffectam, fraude (c) tunc fratris, dehinc apostatæ, amisi; qui forte descripserat quædam mendosissime, et (d) exhibuit frequentiæ. Emendationis necessitas facta est. Innovationis ejus occasio aliquid adjicere persuasit. Ita stylus iste nunc de secundo tertius, et de tertio jam hinc primus, hunc opusculi sui exitum necessario præfatur, (e) ne quem (1) varietas ejus in disperso reperta confundat. (f) Pontus qui dicitur (g) Euxinus (2), natura (3) negatur, nomine illuditur. Cæterum, hospitalem Pontum nec de situ æstimes: ita ab humanioribus fretis nostris, quasi quodam barbariæ suæ pudore secessit. Gentes ferocissimæ inhabitant (h), si tamen habitatur in planstro. Sedes incerta, vita cruda, libido promiscua

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quemquam Rhen.

(2) Pontus igitur, qui Euxinus Rhen.

(3) Natura omitt. Rhen.

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(a) Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit. Dissertissime abdicat quicquid adversus Marcionem ante hosce libros composuerat. Id vero fuisse versuum aliquid, minime esse putandum ostendimus, præfatione ad poemata quæ vulgo Tertulliani nomine adversus Marcionem in scripta pro Septimianis obtrudi solent. RIC.

(b) Primum opusculum quasi properatum. Inchoatum et rude, qualia Origeni et Quintiliano, atque etiam Tullio quædam excidisse in lib. ad Herennium, refert Hieronymus, comm. in Abdiam: Si hoc ille, tam de libris ad Herennium, quam de rhetoricis, quos ego vel perfectissimos puto, ad comparationem senilis peritiæ dicere potuit, quanto magis ego libere profitebor et illud fuisse puerilis ingenii, et hoc maturæ senectutis. In libris quoque contra Marcionem Septimius Tertullianus hoc idem passus est; et Origenes in Cantic. canticorum, et Quintilianus in duodecim libris Institutionis Oratoricæ. RIC.

(c) Tunc fratris, dein apostatæ. Marcionis, qui frater fuit quamdiu vere Christianus. Liqueat ex verbis antecedentibus Tertullianum adversus Marcionem scripsisse. LE PR.

(d) Exhibuit frequentiam. Hoc est, emisit in vulgus. Sic in Apologetico, frequentias montium dixit ferarum montium incolas. RIC.

(e) Ne quem varietas ejus in disperso reperta confundat. Hoc frustra metueret de versibus, si quos adversus Marcionem scripsisset. Nam illi satis sese ab hoc styli genere secernunt procul. RIC.

(f) Pontus qui dicitur Euxinus, natura negatur. Sic emendavimus, suadente veterum exemplarium scriptura hujusmodi, Pontus qui igitur Euxinus. Voluerat Pithæus, Pontus qui a Græcis Euxinus. Nihilominus tamen probari potest vulgata lectio, Pontus igitur qui Euxinus natura negatur, nomine illuditur. RIC.

(g) Euxinus, natura negatur. Etenim fallit mendacio cognominis, cum ob ingenium loci ac feritatem naturæ, ἄγερος dici debeat. RIC. — Cum dici debuisset inhospitalis, unde Ovid.:

Quem tenet Euxini mendax cognomine pontus.

LE PR.

(h) Gentes ferocissimæ inhabitant. Gentes illæ fuisse Sarmatæ, Geloni, Massagetæ et genus universum po-

et plurimum nuda, etiam cum abscondunt, suspensis de iugo pharetris indicibus, ne temere quis (1) intercedat. (a) Ita nec armis suis erubescunt. Parentum cadavera, cum pecudibus caesa, convivio convorant. Qui non ita decesserint, ut escatiles fuerint, maledicta mors est. Nec fœminæ sexu mitigantur secundum pudorem: ubera excludunt, pensum securibus faciunt; malunt militare, quam nubere. Duritia de cœlo quoque. Dies numquam patens: (b) sol numquam libens (2), unus aer, nebula; totus annus, hibernum; omne quod flaverit, Aquilo est, (c) liquores ignibus redeunt, amnes glacie negantur, montes pruina exaggerantur. Omnia torpent, omnia rigent: nihil illic nisi feritas calet, illa scilicet quæ fabulas scenis dedit, de sacrificiis Taurorum, et amoribus Colchorum, et crucibus Caucasorum. Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum, (d) quam quod illic Marcion natus est, Scythia tetrior, Hamaxobio instabilior, Massageta inhumanior, (e) Amazone audacior; nubilo obscurior, hyeme frigidior, gelu fragilior; Istro fallacior, Caucasio abruptior. Quidni? penes quem verus Prometheus Deus omnipotens blasphemis lacinator (3). Jam et bestiis illius barbariæ importunior Marcion. Quis enim tam castrator carnis castor, quam qui nuptias abstulit? quis tam comesor mus ponticus, quam qui Evangelia corrosit? Næ tu, Euxine, probabiliorem feram philosophi edidisti, quam Christianis. (f) Nam illa (4) canicula Diogenes hominem invenire cupiebat, lucernam meridie circumferens: Marcion Deum quem invenerat, extincto lumine fidei suæ amisit. Non negabunt discipuli ejus primam illius (5) fidem nobiscum fuisse, ipsius litem

ris testibus: ut hinc jam destinari possit hæreticus, qui, deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit quod retro non erat. In tantum enim hæresis deputabitur quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur quod retro et a primordio traditum est. Sed alius libellus (g) hunc gradum sustinebit adversus hæreticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de præscriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est, interdum, ne compendium præscriptionis, ubique advocatum, diffidentia deputetur. Regulam adversarii prius prætexam, ne cui lateat in qua principalis quæstio dimi-catura est.

CAPUT II.

Duos Ponticus deos affert (h), tamquam duas symplegadas naufragii sui (i): quem negare non potuit, id est (6) Creatorem, id est nostrum, et quem probare non poterit, id est suum: passus infelix hujus præsumptionis instinctum (j), de simplici capitulo Dominicæ pronuntiationis (7), in homines non in deos disponentis exempla illa bonæ et malæ arboris, quod neque bona malos, neque mala bonos proferat fructus (Matth. VIII, 18): id est, neque mens vel fides bona, malas edat operas, neque mala bonas. Languens enim (quod et nunc multi, et maxime hæretici) circa mali quæstionem, unde malum (k)? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis, inveniens Creatorem pronuntiantem (Is., LXV, 7) (8): *Ego sum qui condo mala* (l); quanto ipsum præsumperat mali auctorem, et ex aliis argumentis, quæ ita persuadent perverso cuique, tanto in Creatorem interpretatus malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala; alium

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ne quis temere Jun. ut indicibus notentur, ne quis rhen.
 (2) Liguens Wouwer. liber Fran.
 (3) Lacinatur alii.
 (4) Ille Semler.

- (5) Illis vel illi alii.
 (6) Id est omitt. Latin.
 (7) Præuntiationis alii.
 (8) Præuntiantem alii.

COMMENTARIUS.

pulorum hamaxobiorum, de quibus eorumque feritate horrescunt historia. LE PR.

(a) Ita nec armis suis erubescunt. Hæc enim turpis et propatula Veneris suæ signa prostituunt. RIC.

(b) Sol numquam libens. Sic habet vetus exemplar. Dices hanc regionem a sole haud libenter adspici, tam male illic luget. RIC.

(c) Liquores ignibus redeunt. In Pontica illa feritate, inquit, omne quod flaverit Aquilo est. Itaque liquores omnes gelu concresecunt, nec nisi suppositis ignibus redeunt, hoc est, resolvuntur in liquores. RIC.

(d) Quam quod illic Marcion natus est. Tetra licet et horribilia sint quæ de Ponto Euxino adjacentibusque populis feruntur, nihil tamen tetrius aut horribilius cogitari potest quam quod ibi natus fuerit Marcion. LE PR.

(e) Amazone audacior. Vulgo Amazonia. Scribendum ut est in exemplari, Amazona. Amazonam dicit, ut Sirenarum pro Sirenium, et Synopæ pro Cynopes, Vide Apologeticum. RIC.

(f) Nam illa canicula Diogenes, etc. Cynicus ille Diogenes dictus ob libertatem quam in carpendis tum hominibus, tum etiam diis adsumebat. Pariter Apolog., cap. 14, Romanus Cynicus Varro trecentos Joves, etc. Ut scilicet Græco Diogeni Romanum obponeret. LE PR.

(g) Sed alius libellus hunc gradum sustinebit, etc. Citat hic haud dubie modo dictum librum de Præscriptionibus adversus hæreticos; quippe quo docuit revincendos hæreticos, sine tractatu doctrinarum, de præscriptione novitatis. PAM.

CAP. II.—(h) Duos Ponticus deos affert. Argumentum hujus capitis his verbis indicat auctor: *De duobus diis Marcionis*, quod præcipue tractatur his primo et secundo libris *adversus Marcionem*. De quo etiam B. Justinus apolog., II. PAM.

(i) Tamquam duas symplegadas naufragii sui. Symplegades sunt duo scopuli, seu mavis rupes in mari ad Bosphorum Thracium. Dicuntur petræ Cyneæ ab Apollonio Rhod., lib. I. Argon. et Cyanæ symplegades ab Euripide in *Medea*. LE PR.

(j) Passus hujus præsumptionis instinctum. Sic principio libri de Virginitatibus velandis: *Proprium tam negotium passus meæ opinionis*. RIC.

(k) Circa mali quæstionem, unde malum. Hoc est, languentes circa mali quæstionem. Quæstio autem illa est: Unde malum? RIC.

(l) *Ego sum qui condo mala*. Vatic. II Ms. cod. creco, et paulo post *creantem*, pro *condentem*. Sed illud legitur alibi ab auctore, non solum lib. *de Fuga in persecut.*, sed etiam lib. II *adv. Marc.* PAM.

deum præsumpsit esse debere in partem bonæ arboris bonos fructus. Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem, solius et puræ benignitatis, ut diversæ a Creatore, facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam, modicoque exinde fermento totam fidei massam hæretico acore (1) decepit (a). Habuit et Cerdonem quemdam (b) informatorem scandali hujus; quo facilius duos deos cæci perspexisse se existimaverunt. Unum enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est. Alterum igitur deum, quem confiteri cogebatur, de malo infamando destruxit: alterum, quem commentari connitebatur, de bono proferendo construxit. Has naturas quibus disposuerit articulis, per ipsas responsiones nostras ostendimus.

CAPUT III.

Principalis itaque, et (2) exinde tota congressio, de numero; an duos deos liceat induci, si forte poetica et pictoria licentia (c), et tertia jam hæretica. Sed veritas christiana dèstrictè pronuntiavit: Deus, si non unus est, non est: quia dignius credimus non esse, quodcumque non ita fuerit ut esse debeat. Deum autem ut scias unum esse debere, quare quid sit Deus, et non aliter inveniēs. Quantum humana conditio de Deo definire potest, id definitio quod et omnium conscientia agnoscat: (d) Deum, summum esse magnum, in æternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine. Hunc enim statum æternitati censendum, quæ summum magnum Deum efficiat, dum hoc est in Deo ipsa, atque ita et cætera; ut sit Deus summum magnum, et forma, et ratio, et vi, et potestate. Cum de isto conveniat apud omnes (nemo enim negabit Deum summum magnum quid esse, nisi qui poterit Deum inum, modicum quid, e contrario pronuntiare, ut Deum neget auferendo quod Dei est), quæ erit jam conditio ipsius summi magni? nempe ut nihil illi adæquetur, id est, ut non sit aliud summum magnum: quia, si fuerit, adæquabitur, et si adæquabitur, non erit jam summum

magnum, eversa conditione, et, ut ita dixerim, lege quæ summo magno nihil sinit adæquari. Ergo unicum sit necesse est, quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum. Ergo non aliter erit quam per quod habet esse, id est (3) unicum omnino. Proinde Deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit: Deus, si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse Deum, dicendo: Si non unus, non est; sed quia quem confidimus esse, id eum (4) definiamus esse quod si non est, Deus non est, (5) summum scilicet magnum. Porro, summum magnum unicum sit necesse est. Ergo et Deus unicus erit. Non aliter Deus, nisi summum magnum; nec aliter summum magnum, nisi parem non habens; nec aliter parem non habens, Deum nisi unicus fuerit. Certe quemcumque alium Deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri Deum, quam ut et illi proprium divinitatis adscriperis, sicut æternum, ita et summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent, cum hoc sit summum magnum, par non habere? par autem non (6) habere, cum (7) uni competat, in duobus esse nullo modo possit.

CAPUT IV.

Sed argumentabitur quilibet, posse et duo summa magna consistere distincta atque disjuncta in suis finibus, et utique advocabit exemplum: Regna terrarum tanta numero, et tamen summa magna in suis quibusque regionibus, et putabit utique (8) humana divinis conferenda. Jam ergo, si huic argumentationi locus dabitur, quid prohibet, non dico et tertium et quartum deum inducere, verum tot jam numero quot et gentium reges? De Deo agitur, cujus hoc principaliter proprium est, nullius exempli capere comparisonem. Hoc natura ipsa, si non aliquis Isaias, vel ipse per Isaiam Deus concionabitur: (e) Cui me similabitur (Is. XL, 25)? Divinis forsitan comparabuntur humana? Deo non ita (9): aliud enim Deus, aliud quæ Dei. Denique, qui exemplo uteris regis, quasi summi magni, vide ne jam non possis eo uti. Rex enim, etsi sum-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Acrore Semler, cod. Pithæi.
 (2) Est Jun.
 (3) Id et Jun. Venet. Rig.
 (4) Idem Semler. idem Fran.
 (5) Et inser. Semler.

- (6) Cum non Frouv.
 (7) Cum neglig. Semler.
 (8) Ubique Seml.
 (9) Nostra Rhen. Dei nostro Seml.

COMMENTARIUS.

(a) Totam fidei massam hæretico acore decepit. Proprie, decepit. Est enim perfidia quædam in aceti nequitia.

(b) Habuit et Cerdonem quemdam. Cerdonis discipulus Marcion magistri doctrinam adhuc adauxit, sicque pessimi magistri optimus fuit discipulus et imitator. LE PR.

CAP. III.—(c) Si forte poetica et pictoria licentia. Quoniam concessa omnia videntur pictoribus atque poetis, eadem licentia Marcion uti velle se significat, ut impietatem in Deum adstruat. Neque de nihilo hic picturæ facit mentionem; nam, ut alio loco monuimus, Apelles et Hermogenes professione pictores fuerunt, antequam ad turbandam Ecclesiam animum appellerent. LE PR.

(d) Deum summum esse magnum. Pulchra Dei defi-

nitio, quantum, ut verbis auctoris præcedentibus utar, humana conditio de Deo definire potest. Similiter autem dixit infra cap. 7: Hanc nempe Dei substantiam invenies solam innatam, infectam, solam æternam, et universitatis conditricem. Et supra lib. ad Hermogenem cap. 7: Deum æternum, sine innatum, omnibus majorem et sublimiorem, nec natum nec factum, sine initio, sine fine. PAM.

CAP. IV.—(e) Cui me similabitur? Paulo aliter legitur Isaiæ 40, Cui assimilastis Dominum, juxta LXX, aut Deum, juxta versionem B. Hieronymi? Et certe ex hoc loco didicisse Sibyllam Deum dicere immensum et infinitum, tradit Clemens Alexandr., lib. III Strom., et post eum Eusebius, lib. XIII de Præpar. Evang. græce, ubi docet, quæ pulchre dicta sunt a philosphis, ex prophetarum ea libris mutuasse. PAM.

num magnum est in suo solio usque ad Deum, tamen infra Deum: comparatus autem ad Deum, excidet jam de summo magno translato (1) in Deum. Hoc si ita, quomodo uteris ejus rei exemplo ad Dei comparationem, quæ, dum ad comparationem accedit, amittitur? Quid nunc, si nec inter reges plurifarum videri potest summum magnum, sed unicum et singulare; apud eum scilicet qui rex regum ob summam magnitudinis et subjectionem cæterorum graduum, quasi culmen dominationis excipitur? Sed etiam alterius formæ reges, qui singulares in unione imperii præsent, si (2) minutalibus, ut ita dixerim, regnis undique conferantur in examinationem, qua constet quis eorum præcellat in substantiis et viribus regni, in unum necesse est summam magnitudinis eliquetur, omnibus gradatim per comparationis exitum de magnitudinis summa expressis et exclusis. Adeo etsi in disperso multifariam videtur summum magnum, suis viribus et sua natura et suo statu unicum est. Proinde, cum duo dii conferantur, ut duo reges et duo summa magna, in alterum concedat necesse est unio summi magni, ex sententia comparationis, qua (3) summum ex (4) victoria sua constat, superato æmulo alio magno, non tamen summo; atque ex defectione æmuli, solitudinem quamdam de singularitate præstantiæ suæ possidens, unicum est. Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum Deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens, aut nulli alii communicandum.

CAPUT V.

Aut quæ ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam cur non plura, si duo? quando locupletiore oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret et numeris. (a) Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bython (5) et Sigen: cum (6) usque ad triginta æonum fœtus, (b) tamquam Æneæ (7) scrophæ, examen divinitatis effudit. Quæcumque ratio plura summa magna non patitur admitti, eadem nec duo, ut ipsa plura

- (1) Translatio *cæt. omn.*
 (2) In *inser. Seml.*
 (3) Quia *Seml.*
 (4) *Ex abest Venet. nig.*
 (5) *Bythin Seml. Bythun Fran.*
 (6) *Tum Latin. Semler.*

CAP. V.—(a) *Honestior et liberalior Valentinus.* Alludit ad 30 divinitatis æones Valentini, de quibus latissime lib. *adv. Valentin.*; quibus derivat Auctor novam vocem, cum subjungit, *tamquam Æneæ scrophæ*, alludens ad scrophæ fœcunditatem, quæ nonnumquam ad trecentos usque peperisse legitur porcos. Illud enim antiquissimum fuisse scribitur a M. Varrone lib. II *de Re rustica*, cap. 4, quod sus Æneæ Lavinii 30 porcos pepererit albos. Atqui recte dicit: *Post unum enim numerus*; et mox: *Duo enim multitudo, unione jam excessa*; quia unitas non numerus, sed principium est numerorum. PAM.

(b) *Usque ad triginta æonum fœtus, tamquam Æneæ scrophæ.* Sic emendavimus quod vulgo legabatur, *tamquam Æneæ scrophæ.* In codice Pithæano

post unum; post unum enim, numerus. Quæ potuit duo admittere, eadem potuit et plura; post (8) duo enim, multitudo, unione jam excessa. Denique, apud nos vis rationis istius ipso termino plures deos credi non sinit, quod nec duos, illa regula unum Deum sistens, qua Deum id esse oporteat cui nihil adæquetur, ut summo magno; unicum autem sit, cui nihil adæquetur. Jam nunc, duo summa magna, duo paria, cui operæ pretio, cui emolumento deputarentur? quid interfuit numeri, cum duo paria non differant uno? Una enim res est quæ eadem in duobus est. Etiam si plura essent paria, tandumdem omnia unum fuissent, nullo (9) inter se (10) differendo, qua paria. Porro, si neutrum ex duobus altero distat, jam ut ambo summa magna, qua (11) dei ambo, neutrum plus altero præstat, nullam rationem numeri sui ostendunt, præstantiam non habentes. Numerus autem divinitatis summa ratione constare deberet, vel quoniam et cultura ejus in anceps deduceretur. Ecce enim, duos intuens deos tam pares quam duo summa magna, quid facerem? Si ambos colerem, vererere, abundantia officii, superstitio potius quam religio existimaretur; quia duos tam pares, et in altero ambos, possem in uno demereri: hoc ipsum testimonio (12) præstans parilitati et unitati eorum, dum alterum in altero venererem, dum in uno mihi duo sunt. Si alterum colerem, æque recogitarem ne suffundere viderer numeri vanitatem, sine differentia supervacui; hoc est, tutius censerem neutrum colendum, quam alterum cum scrupulo colendum, aut C ambos vane.

CAPUT VI.

Sic adhuc videmur disputare, quasi Marcion duos pares constituat. Nam, dum defendimus Deum summum magnum unicum credi oportere, excludentes ab eo parilitatem, tamquam de duobus paribus de his retractavimus: nihilominus tamen, docendo pares esse non posse secundum summi magni formam, satis confirmavimus duos esse non posse. Alioquin certi Marcionem dispares deos constituere, alterum judi-

LECTIONES VARIANTES.

- (7) *Æoneia Fran. Paris. Æoneia Seml.*
 (8) *Potest Rhen.*
 (9) *Nulla conjic. Seml.*
 (10) *A se Paris.*
 (11) *Quæ alii.*
 (12) *Forte testimonium Edd.*

COMMENTARIUS.

scribitur, *Æoneia*. Omnino legendum, *Æneia*; alludit enim ad illam Æneæ scropham, quæ, ut est apud Virgilium:

Littoreis ingens inventa sub ilicibus suis
 Triginta capitum fœtus enixa jacebat.

Eadem menda in illo Hieronymi, in Epistolam ad Galatas: *Quos Æneia fœtus scrophæ generavit?* Nam vulgo legitur, *Æonia*. In Mss. scriptum reperi, *Æneia*, quod est, *Æneia*. Juvenalis, in vi. *Sat.*:

Atque eadem scrophæ Niobe fœcundior alba. RIG.

cem, ferum, belli potentem; alterum mitem, placidum, et tantummodo bonum atque optimum; dispiciamus æque et hanc partem, an diversitas saltem (1) duos capiat, si parilitas capere non potuit. Porro et hic eadem regula summi magni patrociniabitur nobis, utpote quæ totum statum vindicet divinitatis. Conveniens enim et quodammodo injecta manu detinens adversarii sensum non negantis Creatorem Deum, justissime præscribo illi diversitati locum non esse inter eos qui ex æquo deos confessus, non potest facere diversos: non quia non et homines licet sub eadem appellatione diversissimos esse, sed quia deus non erit dicendus, quia nec credendus, nisi summum magnum. Cum ergo summum magnum cogatur agnoscere quem Deum non negat, non potest admitti ut summo magno aliquam adscribat diminutionem, qua subjiciatur alii summo magno: desinit enim, si subjiciatur. Non est autem Dei desinere de statu suo, id est: de summo magno. Nam et in illo deo potiore periclitari poterit summum magnum, si depretiari capit in Creatore (a). Ita, cum duo dii pronuntiantur duo summa magna, necesse est neutrum altero aut majus sit aut minus, neutrum altero aut sublimius aut dejectius. Nega deum, quem dicis deteriorem: nega summum magnum, quem credis minorem. Deum vero confessus, utrumque duo summa magna confessus es. Nihil alteri adimes, aut alteri adscribes. Agnoscens divinitatem, negasti diversitatem.

CAPUT VII.

Tentabis ad hæc de nomine Dei concutere (2) retractatum, (b) ut passivo, et in alios quoque permissio, quia scriptum sit (*Ps. LXXXII, 1*): *Deus deorum stetit in ecclesia deorum; in medio autem deos dijudicabit* (3). Et (*ib. v. 6*): *Ego dixi: Vos dii estis; nec tamen idcirco eis competat possessio summi magni, quia dei cognominentur, ita nec Creatori. Respondebo et stulto, qui nec hoc recogitavcrit, ne tantumdem et in deum Marcionis possit retorqueri ut et illum deum, nec ideo tamen summum magnum probatum, sicut nec angeli aut homines Creatoris. Si communio nominum conditionibus præjudicat, quanti nequam servi regum nominibus insultant, (c) Alexandri, et Darii, et Holofernus? nec tamen ideo regibus, id*

(1) Leg. saltem.
(2) Convertere *Franeq.*

CAP. VI.—(a) *Si depretiari capit creatore.* Sic verbum, *capit*, usurpat sæpius, sicut Græci *ἰνδύχεται*. Hic tantum valet, ac si dicas: Si conceditur, si datur, ut Creator depretiatur. Sic lib. II: *quia si caperet hoc jure.* RHEN.

CAP. VII.—(b) *Ut passivo et in alios quoque permissio.* Hic aperte seipsum interpretatur, ostendens quid intelligat per *passivum*, cum dicit, *et (pro id est) in alios quoque permissio.* Nam *passivum* illi commune significat et promiscuum, ab adverbio *passim*. Supra dixit in fine de carne Christi: Alium cæteris *passivum*, ignobilem, hoc est vulgarem, obscurum. RHEN.—In conciliis africanis *passiva* corpora martyrum dicebantur, id est, promiscua, *τύχιστα*. SEML.

A quod sunt detrahetur. Nam et ipsa idola gentium dei vulgo; sed deus nemo ea re qua deus dicitur. Ita ego non nomini Dei, nec sono, nec notæ nominis hujus, summum magnum in Creatore defendo, sed ipsi substantiæ, cui nomen hoc contingit. Hanc inveniens solam innatam, infectam, solam æternam et universalitatis conditricem: non nomini, sed statui, nec appellationi, sed conditioni ejus summum magnum et adscribo et vindico. Et ideo quia deus jam vocari obtinuit substantia cui adscribo, nomini me adscribere putas; quia necesse est per nomen ostendam cui adscribam substantiæ; scilicet qua constat qui Deus dicitur, et summum magnum ex substantia, non ex nomine deputatur. Denique hoc et Marcion suo deo vindicans secundum statum, non secundum vocabulum vindicat. Id ergo summum magnum quod Deo adscribimus ex substantiæ lege, non ex nominis sorte, contendimus ex pari esse debere in duobus, qui ea substantia constant qua Deus dicitur: quia in quantum dii vocantur, id est summa magna, substantiæ scilicet merito innatæ et æternæ, ac per hoc magnæ (4) et summæ, in tantum non possit summum magnum minus et deterius alio summo magno haberi. Si summi magni felicitas et sublimitas et integritas stabit in deo Marcionis, stabit æque et in nostro: si non et in nostro, æque nec in Marcionis. Ergo nec paria erunt duo summa magna, quia prohibet (d) disposita jam regula summi magni, comparisonem non sustinentis; nec disparia, quia et alia summi magni regula occurrit, diminutionem non admittens. Hæcisti, Marcion, in medio Ponti tui æstu: utrinque te fluctus veritatis involvunt. Nec pares, nec dispaes deos sistere potes. Duo enim non sunt, quod pertineat proprie ad numeri retractatum. Quamquam tota materia de duobus diis dimicetur, his interim lineis eam elusimus, intra quas de singularibus jam proprietatibus congrediemur.

CAPUT VIII.

Primo, supercilio stuporem suum ædificant Marcionistæ, quod novum deum proferant, quasi nos veteris Dei pudeat. Infantur et pueri novis calceis; sed a vetere pædagogo (e) calceati mox vanam gloriam vapulabunt. Novum igitur audiens deum in

LECTIONES VARIANTES.

D (3) Dijudicavit *Rhen.*
(4) Et omitt. *Rhen.*

COMMENTARIUS.

(c) *Alexandri et Darii et Holofernus.* In cod. Pithœi legitur, *et Olofernæ*, ut hæc sint in secundo casu nomina servorum *Alexandri, Darii, Olofernæ*: quæ scriptura Tertulliani esse videtur. Dixit *Olofernæ*, quemadmodum *Cynopæ* et *Syrenarum*, in Apolog. RIC.

(d) *Disposita jam regula, etc.* Posita illa regula seu jacto fundamento de quo tribus sup. cap., duo dii esse non poterunt, quod Ponticus Marcion statuebat. LE PN.

CAP. VIII.—(e) *Calceati vanam gloriam.* Sic lib. III adversus Marcionem, *Calceatos præparationem Evangelii pncis.* et lib. de Corona, *Calceatus de Evangelii paratura.* RIC.

vetere mundo et in vetere ævo, et sub vetere Deo ignotum, inauditum, quem tantis retro sæculis neminem, et ipsa (1) ignorantia antiquum, quidam Jesus Christus (2), et ille in veteribus nominibus novus revelaverit, nec alius antehac; gratias ago huic gloriæ eorum, maximo adjutorio ejus hinc jam hæresim probaturus, novæ scilicet divinitatis professionem. Hæc erit novitas, quæ etiam ethnicis deos peperit, novo semper ac novo titulo consecrationis ejusque. Quis deus novus, nisi falsus? (a) Ne Saturnum quidem tanta hodie antiquitas deum probabit, quia et illum novitas aliquando produxerit, cum primum consecravit. At enim viva et germana divinitas, nec de novitate, nec de vetustate, sed de sua veritate censetur. Non habet tempus: æternitas; omne enim tempus ipsa est. Quod facit, pati non potest. Caret ætate, quod non licet nasci. Deus, si est vetus, non erit: si est novus, non fuit. Novitas initium testificatur, vetustas finem comminatur. Deus autem tam alienus ab initio et fine est, quam a tempore, arbitro et metatore initii et finis.

CAPUT IX.

Scio quidem quo sensu novum deum jactitent, agnitione utique; sed et ipsam novitatis cognitionem (3), percutientem rudes animas, ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere, et hinc jam de ignoto deo provocare. Utique enim quem agnitione novum opponunt, ignotum ante agnitionem demonstrant. Age igitur, ad lineas rursus et in gradum; persuade deum ignotum esse potuisse. (b) Invenio plane ignotis diis aras prostitutas; sed attica idololatria est: (c) item, incertis diis; sed superstitione romana est. Porro, incerti dii minus noti, ut minus certi; et proinde ignoti, qua minus certi. Quem titulum incidemus ex duobus deo Marcionis? Utrumque, opinor, et nunc incerto, et retro ignoto. Sicut enim ignotum cum fecit Deus notus Creator,

ita et incertum Deus certus. Sed non evagabor uti dicam. Deus si (4) ignotus fuit latuitque, illum regio latebrarum obumbravit, nova utique et ipsa, et (5) ignota, et similiter nunc quoque incerta; certe immensa aliqua, et major indubitate eo quem abscondit. Sed breviter proponam, et (d) plenissime exsequar præscribens deum ignorari nec potuisse, nomine magnitudinis, nec debuisse, nomine benignitatis, præsertim in utroque prælatiorem nostro Creatore. Sed quoniam animadverto in quibusdam ad formam Creatoris provocari oportere omnis Dei novi et retro ignoti probationem, hoc ipsum ratione fieri a nobis prius commendare debeo, quo constantius utar rationis editæ patrocinio. Ante omnia quidem, quale est, ut qui Deum agnoscat Creatorem, et priorem de notitia confiteris, non eisdem modis et aliam scias tibi examinandum, quibus jam in alio didicisti (6) Deum nosse? Omnis res anterior posteriori normam præministravit. Duo nunc dii proponuntur, ignotus et notus. De noto vacat questio: esse eum constat, quia notus non fuisset, nisi esset. De ignoto instat altercatio: potest enim et non esse; quia si esset, notus fuisset. Quod ergo quæritur quamdiu ignoratur, incertum (7) est quamdiu quæritur: et potest non esse, quamdiu incertum (8) est. Habes Deum certum, qua notum; et incertum, qua ignotum. Si ita est, equid tibi videtur justa ratione defendi, ut ad normam et formam et regulam certorum probentur incerta? Cæterum, si ad hanc causam, et ipsam adhuc incertam, etiam argumenta de incertis adhibeantur, series implicabitur quæstionum, ex ipsorum quoque argumentorum æque incertorum retractatu, periclitantium de fide per incertum; et ibitur in illas jam indeterminabiles quæstiones, quas Apostolus (1 Tim. I, 4) non amat. Sin de certis, et indubitatis, et absolutis regulæ, partibus incertis, et dubiis et inperditis præjudicabunt plane, in quibus diversitas status

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ipsum *Sentler*.
 (2) Jesum Christum *alii*.
 (3) Forte novitatem cognitionis.
 (4) Si *abest Fran. Paris*.

- (5) Et *abest Fran. Paris*.
 (6) Didicisti *Athen*.
 (7) In incerto *Athen*.
 (8) *Id.*

COMMENTARIUS.

(a) *Ne Saturnum quidem, etc.* Ex novitate deorum falsitatem demonstrat, id vero *Apolog.* 10 cap. tractavit. Proinde Saturnum, inquit, repentino adventu utique cælitum contigit dici. Nam et terræ filios vulgus vocat, quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, ut cujuslibet novi viri adspectu, quasi divino, commoverentur. Nullius rei parabilior erat annona quam deorum apud ethnicos. Nullus autem Saturno superior iis ferebatur. Virg. VIII *Æneid.*

Primus ab æthereo venit Saturnus olympo,
 Arma Jovis fugiens et regnis exul adeptis. *LE PR.*

CAP. IX.—(b) *Invenio plane, etc.* Alludit ad illud Apostoli, Act. XVII: *Inveni et aram, in qua scriptum erat: ignoto Deo. Quod cum Athenis contigerit, recte atticam idololatriam vocat; atque græcam inscriptionem fuisse scribit in eum locum OEcumenius ἀγνωστῶ θεῷ, ejus duas causas afferens: alteram quod, cum Atheniensibus missis ad Lacedæmonios auxilii gratia adv. Persas, apparuisset spectrum Panis juxta Partheniam eos accusans quod, se neglecto, alios deos colerent,*

victoria potiti, ne quid postea simile contingeret, non solum Panis templum erexerint, sed etiam aram ignoto Deo; alteram, quod cum peste laborantibus reliqui dii invocati nihil adjumenti afferrent, intelligentes quemdam esse Deum qui pestem immitteret, *Ignoto deo aram* inscripserint; quo facto pestis cessaverit. *PAN.* Inscriptionem aræ ita conceptam fuisse notavit Hieronymus in cap. II *Epist. ad Titum: Diis Asiae, et Europæ, et Africæ, diis ignotis et peregrinis. LE PR.* (c) *Item incertis diis; sed superstitione romana est. Ubi terram movisse senserant, nuntiatumve erat, serias ejus rei causa edicto imperabant; sed Dei nomen edicere quiescebant, ne alium pro alio nominando, falsa religione populum alligarent: eas serias si quis polluisset, piaculoque ad hanc rem opus esset, hostiam si Deo, si Deæ immolabat.* Agellius, II, cap. 28. Ipse Tertullianus ex Varrone, lib. II, ad *Nat. Ric.*

(d) *Plenissime exequare præscribens.* Cuiam unum Deum esse præscribens, id est, ex usu forensi respondendo ad objecta adversariorum, eademque diluendo. *LE PR.*

invenitur, fortasse an non provocentur incerta ad A formam certorum, ut liberata a reliqua comparationis provocatione per diversitatem status principalis. Cum vero duo dii proponuntur, communis est illis status principalis. Quod enim Deus est (1) ambo sunt; innati, infecti, æterni. Illic erit status principalis. Cætera viderit Marcion, si in diversitate disposuit; posteriora enim sunt in retractatu: imo nec admittentur, si de principali statu constet. Porro constat quia dii ambo, et ita de quorum statu constat communem esse, cum sub eo ad probationem devocantur; si incerta sunt, ad eorum certorum formam provocanda erunt, cum quibus de communione status principalis censentur, ut proinde et de probatione communicent. Hinc (a) itaque constantissime dirigam deum non esse qui sit hodie incertus, quia B retro ignotus: quando quem constat esse, ex hoc ipso constat quod nunquam fuerit ignotus, ideo nec incertus.

CAPUT X.

Siquidem a primordio rerum, conditor earum cum ipsis pariter compertus est, ipsis ad hoc prolatis, ut Deus cognosceretur. Nec enim si aliquando posterior Moses primus videtur in templo literarum suarum Deum mundi dedicasse, idcirco a Pentateucho natales agnitionis supputabuntur; cum totus Mosis stylus notitiam Creatoris non instituat, sed a primordio enarret a paradiso et Adam, non ab Ægypto et Mose recensendam. Denique, major (b) popularitas generis humani, ne nominis quidem Mosis compotes, nedum instrumenti, Deum Mosis tamen norunt, etiam tantam (2) idololatria (3) dominationem obumbrante; seorsum tamen illum quasi proprio nomine Deum perhibent, et Deum deorum, et, *Si Deus dederit, et, Quod Deo placet, et, Deo commendo*. Vide an noverint, quem omnia posse testantur. Nec hoc ullis Mosis libris debent. Ante anima, quam prophetia. Animæ enim a primordio conscientia Dei dos est; eadem nec alia et in Ægyptiis, et in Syris et in Ponticis. Judæorum enim Deum, dicunt (4) animæ Deum. Noli, barbære hæretice, priorem Abraham constituere quam mundum. Etsi unius familiæ Deus fuisset Creator, tamen posterior tuo non erat, etiam Ponticis ante eum notus. Accipe igitur ab antecessore formam, a certo incertus, a cognito incognitus. Numquam Deus latebit, numquam Deus deerit: semper intelligetur, D semper audietur; etiam videbitur quomodo volet.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quid enim Deus est? *Seml.*
 (2) Tanta *Semler.*
 (3) Idololatriæ *Rhen.*

- (4) Et *inser. Seml.*
 (5) False *Rhen. Junius.*
 (6) Si *inserit Seml.* si false *Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) *Itaque constantissime dirigam*. Quas in nos rationes contorserunt, retorquebo. Dirigere, est lege agere, sive convenire, et actionem intendere: sic I. I. §. si ego D. si pars hæred. petatur: *Et ille quoque dirigat actionem adversus externum possessorem*. LE PR.

CAP. X. — (b) *Major popularitas generis humani*. Hoc est, gentium consensus, conscientia publica. RIC.

CAP. XI. — (c) *Quando error etiam orbis, etc.* Hoc latissime tractavit auctor supra, *Apolog.* c. 2, etiam

Habet Deus testimonia, totum hoc quod sumus et in quo sumus. Sic probatur et Deus et unus, dum non ignoratur, alio adhuc probari laborante.

CAPUT XI.

Et merito, inquirunt; quis enim non tam suis notus est, quam extraneis? Nemo. Teneo et hanc vocem. Quale est enim, ut aliquid extraneum Deo sit, cui nihil extraneum esset, si quis esset? quia Dei hoc est, omnia illius esse et omnia ad illum pertinere: vel ne statim audiret a nobis: Quid ergo illi cum extraneis? quod plenius suo loco audiet. At nunc satis est nullum probari: cujus nihil probatur. Sicut enim Creator, ex hoc et Deus, et indubitatus Deus, quia omnia ipsius et nihil extraneum illi; ita et alius idcirco non deus, quia omnia non ejus, ideoque et extranea. Denique, si universitas Creatoris est, jam nec locum video dei alterius. Plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicujus divinitati in creaturis, plane falsæ (5) vacabit. Patet mendacio veritas. Tanta vis idolorum, cur non recipiat alicubi deum Marcionis? Igitur et hoc ex forma Creatoris exoptulo, Deum ex operibus cognosci debuisse, alicujus proprii sui mundi, et hominis, et sæculi: (c) quando etiam error orbis proptereat deos præsumpserit, quos homines interdum confitetur, quoniam aliquid ab unoquoque prospectum videtur utilitatibus et commodis vitæ: ita et hoc ex forma Dei creditum est, divinum esse instituire vel demonstrare quid aptum et necessarium sit rebus humanis. Adeo inde auctoritas accommodata (6) falsæ divinitati, unde præcesserat veræ. (d) Unam saltem cicerculam deus Marcionis propriam protulisse debuerat, ut novus aliquis Triptolemus prædicaretur. Aut exhibe rationem Deo dignam, cur nihil condiderit, si est; quia condidisset, si fuisset: illo scilicet præjudicio, quo et nostrum Deum non alias manifestum est esse, quam quia totum condidit hoc. Semel enim præscriptio stabit, non posse illos et Deum confiteri creatorem, et eum quem volunt æque deum credi, non ad ejus formam probare, quem et ipsi et omnes Deum: ut quando hoc ipso nemo creatorem Deum dubitet, quia totum hoc condidit, hoc ipso nemo debeat credere Deum et illum qui nihil condidit, nisi ratio forte proferatur. Duplex ista videatur necesse est, ut aut noluerit condere quid, aut non potuerit: tertium cessat. Sed non potuisse, indignum Deo est; Noluisse, an dignum volo inquirere. Dic mihi,

vanas illas esse causas comprobans, ob quas *Deos orbis terræ præsumpserit, quod aliquid prospexerint humanis utilitatibus*. PAM.

(d) *Unam saltem cicerculam, etc.* Legunt Ms. Vatic. 2 *saltem*, more veteri, sed nolui immutare. Apte autem metaphora cicerculæ utitur, eo quod Triptolemus primus serendi modum tradiderit. Hinc illud auctoris lib. ad Hevennum: *Si Triptolemus, cum omnibus semen largiretur*. PAM.

Marcion, voluit Deus tuus cognosci se quocumque in tempore? an (1) alio proposito et descendit, et prædicavit, et passus resurrexit, quam uti cognosceretur? Et sine dubio, si cognitus est, voluit: nihil enim circa eum fieret, nisi voluisset. Quid ergo tantopere notitiam sui procuravit, ut in dedecore carnis exhiberetur, et quidem majore, si falsæ? (2) Nam hoc turpius, si et mentitus est substantiam corporis, qui et maledictum in se Creatoris admisit, ligno suspensus. Quanto honestius per aliqua propriæ molitionis indicia cognitionem sui præstruxisset? Maxime adversus eum cognosci habens, apud quem ex operibus ab initio cognitus non erat. Nam et quale est, ut Creator quidem ignorans esse alium super se deum, ut volunt Marcionistæ, qui solum se etiam jurans (Is. XL, 8) adseverabat, tantis operibus notitiam sui armaverit, quam potuerat non ita curasse secundum singularitatis suæ præsumptionem: ille autem sublimior, sciens inferiorem deum tam instructum, nullam sibi (a) prospexerit agnoscendo paraturam? Quando etiam insigniora et superbiora (3) opera debuisset condidisse, ut Deus ex operibus cognosceretur secundum Creatorem; et ex honestioribus, potior et generosior Creatore.

CAPUT XII.

Cæterum, etsi esse eum possemus confiteri, sine causa esse eum deberemus argumentari. Sine causa enim esset, qui rem non haberet; quia res omnis causa est, ut sit aliquis cujus res sit. Porro, in quantum nihil oportet esse sine causa, id est sine re: quia si sine causa sit, perinde est atque si non sit, non habens rei causam, rem ipsam (4); in tantum Deum dignius credam non esse, quam esse sine causa. Sine causa enim est, qui rem non habendo, non habet causam. Deus autem sine causa, id est sine re, esse non debet. Ita, quoties ostendo eum sine causa esse, tamquam sit, hoc constituo non esse illum, quia, si fuisset, omnino sine causa non fuisset. Sic et ipsam fidem dico illum sine causa ab homine captare, aliter solito Deum credere ex operum auctoritate formatum (5), quia nihil tale prospexit, per quod homo Deum didicit. Nam, etsi credunt plerique in illum,

non statim ratione credunt, non habentes Dei pignus, opera ejus, Deo digna. Itaque, hoc nomine cessationis et defectionis operum, et impudentiæ (6) (b) et malignitatis adfinis est: impudentiæ (7), qua fidem non debitam sibi captat, cui præstruendæ nihil prospexit; malignitatis, qua plures incredulitatis reos fecit, nihil fidei procurando.

CAPUT XIII.

Cum deum hoc gradu expellimus, cui nulla conditio tam propria et Deo digna, quam Creatoris, testimonium præsignarit, (c) narem contrahentes impudentissimi Marcionistæ, convertuntur ad destructionem operum Creatoris. Nimirum, inquam, grande opus et dignum Deo, mundus. Numquid ergo Creator minime Deus? Plane Deus. Ergo nec mundus Deo indignus: nihil etenim Deus indignum se fecit; etsi mundum homini, non sibi fecit, etsi omne opus inferius est suo artifice. Et tamen, si quale quid fecisse indignum est Deo, quanto indignius Deo est, nihil eum omnino fecisse vel indignum, quo posset etiam digniorum auctor sperari! Ut ergo aliquid et de isto hujus mundi indigno loquar, cui et apud Græcos (d) ornamentum et cultus, non sordium nomen est, indignas videlicet substantias ipsi illi sapientiæ professores, de quorum ingeniis omnis hæresis animatur, deos pronuntiaverunt, ut Thales aquam, ut Heraclitus ignem, ut Anaximenes aerem, ut Anaximander universa cœlestia, ut Strato cœlum et terram, ut Zeno aerem et ætherem, ut Plato sidera; quæ genus deorum igneum appellat, cum de mundo. Considerando scilicet et magnitudinem, et vim, et potestatem, et honorem, et decorem, opem, fidem, legem singulorum elementorum, quæ omnibus gignendis, alendis, conficiendis reficiendisque conspirant, ut plerique physicorum, formidaverunt initium ac finem mundo dare, (8) ne substantiæ ejus, tantæ scilicet, minus dii haberentur; quas (9) colunt et Persarum Magi, (e) et Ægyptiorum Hierophantæ, (f) Indorum Gymnosophistæ. Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriæ, cum in simulacris de nominibus et fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, et dedecus suum ingenio obum-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Annon? *Seml. an Fran.*
 (2) False *Rhen.*
 (3) Superiora *Ciacon.*
 (4) Res ipsa *Seml.*
 (5) Formatam *Jun.*

- D (6) Forte imprudentiæ *Edd.*
 (7) *Id.*
 (8) *Constare Seml.*
 (9) Quos *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Prospexerit agnoscendo paraturam.* Hoc est ornamentum seu creationis prærogativam, qua velut proprio apparatu, propriaque gloria cognosceretur. LE PR.

CAP. XII.—(b) *Et malignitatis adfinis est.* Particeps malignitatis. Eo enim vocabulo in eo sensu utitur Tullius pro Sylla: *Hujus adfines suspicionis.* LE PR.

CAP. XIII.—(c) *Narem contrahentes impudentissimi Marcionistæ.* Vafre deridentes et naso suspendentes adunco. LE PR.

(d) Notum Pythagoræ dictum. Hinc etiam istud Aristotelis in lib. *de Mundo*: *Universum ipsum commode χέρματι nominaveris, id est, compagem rerum com-*

positam, concinnateque ordine digestam. EDD. post PAM.

(e) *Et Ægyptiorum Hierophantæ.* ἱεροφάνται dicti, quod sacra ostenderent aut peragerent, genus sacerdotum apud Ægyptios. PAM.

(f) *Indorum Gymnosophistæ.* Apolog. 32, Gymnosophistas Indorum pariter dixerat. Hos vero Æthiopum philosophos fuisse, Brachmanas vero Indorum statuere videtur Sidonius Apoll. Ep. 3, l. VIII: *Nunc ad Æthiopum Gymnosophistas, Indorumque Brachmanas, totus lectioni vacans, et ipse quodammodo peregrinare.* Nec abit ab ea sententia Clemens Alex. Strom. I: *καρὶ Ἰνδοῖς ἀπὸ τῶν βραχμάνων, a Brachmanis apud Indos.* LE PR.

brat, figurans Jovem in substantiam fervidam, et Junonem ejus in aeriā, secundum sonum græcorum vocabulorum; item Vestam in ignem et Camenas in aquam, et Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam. Sic et Osiris (1) quod semper sepelitur, et in vivido quæritur, et cum gaudio invenitur, reciprocarum frugum et vidiorum elementorum, et recidivi anni fidem argumentantur: (a) sicut aridæ et ardentis naturæ sacramenta leones (b) Mithræ philosophantur. Et superiores quidem situ aut statu substantias sufficit facilius deos habitas, quam Deo indignas. Ad humilia deficiam. Unus, opinor, de sepibus flosculus, non dico de pratis; una cujuslibet maris conchula, non dico de Rubro; una tetraonis pinnula, taceo de pavo, sordidum artificem pronuntiabit tibi Creatorem?

CAPUT XIV.

At cum et animalia irrides minutiora, quæ maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens quemadmodum virtutem in infirmitate, secundum Apostolum (II Cor., XII, 9); imitare, si potes, apis ædificia, formicæ stabula, aranei retia, bombycis stamina: sustine, si potes, illas ipsas lectuli et tegetis tuæ bestias, cantharidis venena, muscæ spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt majora, cum tam modicis aut juvaris aut læderis, ut nec in modicis despicias Creatorem? Postremo, te tibi circumfer, intus ac foris considera hominem. Placebit

- (1) Osirin Paris. Fran.
(2) Inimice Seml.

LECTIONES VARIANTES.

- (3) Hypocritam! ut Seml. hypocrita, muta Rhen.
(4) Substantia Seml.

COMMENTARIUS.

(a) Sicut aridæ et ardentis naturæ sacramenta leones Mithræ philosophantur. In sacris Mithræ sive Solis adhibebantur leonum simulacra. Erant autem sacramenta, hoc est signa seu mysteria solaris naturæ, aridæ et ardentis. Tunc enim æstus intenditur, fontes et fluvii siccantur, cum ingredi Leonem Sol dicitur, tunc denique Cereris raptus celebratur, hoc est, messis agitur. Arati Scholiastes, Κίρην γὰρ εἶναι τοὺς καρποὺς λέγουσι, καὶ μητέρα τὴν γῆν καὶ γὰρ παρ' Αἰγυπτίους κατὰ τὸν Εὐμπί μύθον, ὅτι ἐν λείοντι γίνεταί ὁ ἥλιος, ἢ τῆς Κίρης ἀρπαγὴ τελειοῦται. Proserpinam enim esse fructus dicunt, et Matrem terram. Etenim apud Ægyptios mense Emphi, cum in Leone versatur sol, Proserpinæ raptus peragitur. Germanicus in Leone:

Hunc ubi contigerit Phœbi violentior axis,
Accensa in Cancro jam tum geminabitur æstas;
Tunc lymphæ tenues, tunc est tristissima tellus,
Et densas lætus segetes bene condit arator. EDD. EXRIG.

(b) Mithræ philosophantur. Nemo fere est qui nesciat Mithram deum esse Persarum et quidem primum. Hesy chius, μίθρης ὁ πρῶτος ἐν Πέρσαις θεός, ubi et Solem esse ait. Pingebatur autem Leonis vultu, animalium ferventissimi, quoniam, ut docet lib. I, adv. Jovin. B. Hieronymus, ex æstu libidinis, ad eum modum, quo Erichthonius, genitus est. Unde et hic ardentis naturæ voces usurpantur. LE PR.

CAP. XIV.—(c) Panem, quo ipsum corpus suum repræsentat. Has voces, quibus abutuntur Calvinistæ, sic explicat adversus eos Bellarminus: « Verbum repræsentandi ambiguum est: significat enim præsentem rem aliquam facere, sive reipsa, sive in signo aliquo,

tibi vel hoc opus Dei nostri, quod tuus dominus ille Deus melior adamavit; propter quem in hæc pauperina elementa de tertio cælo descendere laboravit; eujus causa in hac cellula Creatoris etiam crucifixus est. Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobat Creatoris, qua suos abluit; nec oleum, quo suos unguat; nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat; nec panem, quo ipsum corpus suum repræsentat (c); etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus Creatoris. At tu super magistrum discipulus, et servus super dominum, sublimius illo sapis, destruens quæ ille desiderat. Volo inspicere si ex fide saltem, ut non et ipse quæ destruis, appetas. Adversaris cælum, et libertatem cæli in habitationibus captas. Despicias terram, plane inimicæ (2) jam tuæ carnis matricem; et omnes medullas ejus victui extorques. Reprobas et mare; sed usque ad copias ejus, quas sanctiorem cibum deputas. Rosam tibi si obtulero, non fastidies Creatorem. Hypocrita, ut (3) apocarteresi probes te marcionistam (d), id est repudiatores Creatoris (nam hæc apud vos pro martyrio affectari debuisset, si vobis mundus displiceret), in quamcumque materiam resolveris, substantiam (4) Creatoris uteris. Quanta obstinatio duritiæ tuæ! depretias in quibus et vivis et moreris.

CAPUT XV.

Post hæc, vel ante hæc, cum dixeris esse et illi conditionem suam, et suum mundum, et suum cælum;

vel imagine. Ac, ut omittam testimonia Ciceronis, et etiam sanctorum patrum, qui frequenter utuntur hac voce ad significandum rem aliquam vere et proprie præsentem exhiberi; Tertullianus ipse utriusque significationis exempla præbere potest, lib. IV, in Marcionem, circa medium: Itaque, inquit, jam repræsentans eum: Hic est Filius meus, etc., ubi dicit Deum Patrem, qui aliquando promiserat Filium, eundem repræsentasse, cum ait in monte Thabor: Hic est Filius meus; ubi apertissime vocat repræsentare, exhibere reipsa: et in libro contra Praxeam vocat Filium Patris repræsentatorem, quia revera Pater est in Filio. Sed ipse idem in lib. de Pœnitentia distinguit adulterium reipsa commissum, ab adulterio per concupiscentiam in mente repræsentato; ubi repræsentare est exhibere non reipsa, sed in imagine. Cum ergo vox ambigua sit, non potest recte ullo modo colligi Tertullianum loqui de repræsentatione in signo, et non in re; imo contra potius, quia magis proprie dicitur repræsentari quod reipsa exhibetur, quam quod solum in signo, probabilius colligetur Tertullianum loqui de repræsentatione, qua reipsa corpus Domini exhibetur. Quare Petrus Martyr, lib. contra Gardin., obj. 160, tractans hunc locum Tertulliani, fatetur non posse ex hoc solo loco aliquid certi concludi; sed oporteri ex aliis locis venari mentem Tertulliani (De sacr. Euch., lib. II, c. 7). » At enim doctissimus cardinalis plura Auctoris nostri referet testimonia, quibus dogma de reali præsentia mirum in modum comprobatur. Vid. præsertim lib. de Resurr. Carn., c. 8. EDD.

CAP. XV. — (d) Ut apocarteresi probes te marcionis-

de caelo quidem illo tertio videbimus, si et ad apostolum vestrum discutiendum pervenerimus; interim, quaecumque substantia est, cum suo utique deo apparuisse debuerat. At nunc quale est (a) ut Dominus anno XII Tiberii Caesaris revelatus sit, substantia vero ad decimum quintum jam Severi imperatoris nulla omnino comperta sit, quæ frivolis Creatoris præcellens utique latere desisset, non latente jam Domino suo et auctore? Et ideo, si ipsa non potuit manifestari in hoc mundo, quomodo Dominus paruit ejus in hoc mundo? Si Dominum cepit hic mundus, cur substantiam capere non potuit, nisi Domino fortasse majorem? Jam nunc de loco quaestio est, pertinens et ad mundum illum superiorem, et ad ipsum Deum ejus. Ecce enim, si et ille habet mundum suum infra se supra Creatorem, in loco utique fecit eum, cujus spatium vacabat inter pedes suos, et caput Creatoris. Ergo et Deus ipse in loco erat, et mundum in loco faciebat; et erit jam locus ille major et Deo et mundo. Nil enim non majus est id quod capit, eo quod capitur; et videndum (b) ne qua adhuc illic vacent subsiciva (1), in quibus et tertius aliqui (2) stipare Deus se cum mundo suo possit. Ergo jam incipe deos computare. Erunt enim et locus deus, non tantum qua Deo major, sed et qua innatus et infectus; ac per hoc, æternus, et Deo par; in quo semper Deus fuerit. Dehinc, si et ille mundum ex aliqua materia subjacente molitus est, innata, et infecta, et contemporali Deo, quomodo et (3) de Creatore Marcion sentit, refugis et hoc ad majestatem loci, qui et deum et materiam, duos deos, claudit. Et materia enim Deus, secundum formam divinitatis, innata scilicet, et infecta, et æternus. At si de nihilo molitus est mundum, hoc et de Creatore sentire cogitur, cui materiam subjicit in substantia mundi. Sed ex materia et ille fecisse debet; eodem ratione occurrunt illi quoque Deo, que opponeretur Creatori, ut æque Deo. Atque ita tres interim mihi deos numerat Marcionis, Factorem, et Locum, et Materiam. Proinde Creatorem in loco loci, utique eadem conditione censendo; et materiam ei subjicit, utique innatam et infectam, et hoc ponat æternam, ut Dominum. Amplius, et molium

materiæ deputans, innatam innatæ, infectam infectæ, et æternam æternæ, quartum jam hinc deum fecit. Habes igitur in superioribus tres substantias divinitatis, in inferioribus quatuor. His cum accedunt et sui Christi, alter qui apparuit sub Tiberio, alter qui a Creatore repromittitur, manifestam jam fraudem Marcion patitur ab eis qui duos illum deos inferre præsumunt, cum novem assignet, licet nesciens.

CAPUT XVI.

Non comparente igitur mundo alio, sicut nec Deo ejus, consequens est ut duas species rerum, visibilia et invisibilia, duobus auctoribus deis dividant, et ista suo Deo invisibilia defendant. Quis autem poterit inducere in animum, nisi spiritus hæreticus, ejus esse invisibilia qui nihil visibile præmiserit, quam ejus qui visibilia operatus, invisibilium quoque fidem fecerit, cum justius multo sit aliquibus exemplariis annuere, quam nullis? Videbimus et Apostolus (Col., 1, 16) cui auctori invisibilia deputet, cum et illum exploraverimus. Nunc enim communibus plurimum sensibus et argumentationibus justis, secutura (c) Scripturarum quoque advocatiōnem fidem sternimus, confirmantes diversitatem hanc visibilium et invisibilium adeo (4) Creatori deputandam, sicuti tota operatio ejus ex diversitatibus constat; ex corporalibus et incorporalibus, et animalibus et inanimalibus, et vocalibus et mutis, et mobilibus et stantibus, et genitalibus et sterilibus, ex aridis et succidis (5), ex calidis et frigidis. Sic et hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore, quam in sensu. Alia membra fortia, alia infirma: alia honesta, alia inhonestata: alia gemina, alia unica: alia composita, alia dispersa. Proinde et in sensu nunc letitia, nunc anxietas; nunc amor, nunc odium; nunc ira, nunc lenitas. Quod si ita est, ut æmula inter se conditionis universitas ista modulata sit, jam igitur et visibilibus invisibilia debeantur, non alteri auctori deputanda, quam cui et æmula eorum, ipsum Creatorem diversum notantia (6), judicalem que prohibuit, et prohibentem, que jussit perturbentem et sanantem. Cur in hoc sola specie uniformem eum capiunt,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Subsiciva Form. subsiciva, subsiciva illam.
(2) Illius. Item.
(3) Et omitt. Seml.

- (4) Deo ead. Wom. a Deo creatum illam.
(5) Sicis. Item.
(6) Notant. Pamel.

COMMENTARIUS.

um. Cui omnia Creatoris omniaque creatis absidens, et abdicatis omnibus vitæ subsicivis inabescens, tamen in quacumque materia non danda tan dissolvantur, in aliquantibus substantiis Deo Creatore conditis resolvantur. Sic. — Est nunc deus in seipso. Creati, autem Sula, cum quis veritas illa, vel aliquis, etiam hinc, unde deus est. Quod vocabulum in Apolop. quoque usurpat, sic scribitur: *Apologus deus in seipso opitavit*, quod dicitur ejus Latines amandassent. Ceterum legentium hic appellat Marcionem, ut non hinc hinc, nec ex animo, sed simulat: tantum res Creatori: destruuntur eadem in seipso. Sic.

(1) *Ut Dominus a XII Tiberii Caesaris. Inter errores Tertulliani hic locus recensetur. De hoc ante discussimus. Pamel. nimirum anno XII Tiberii Christum*

predicant. nihil fecisse, et mortem subisse trinitatis. La. Fr.

(2) *Ne qua adhuc illic vacent subsiciva. Subsiciva vel subsiciva sepe occurrunt apud auctores finium regum. Apponit Tertullianus, Cum autem assignatio in ego assignato fieret, non potuit omnia modis inter quatuor finium veterum assignari: in ea remanet aliquid, quod a subsicivis finis non accepit, subsicivum. Sic.*

(3) *Scripturarum quoque advocatiōnem. Advocatiō propterea est utilis patrum et amicorum, qui aliquid in iudicio absunt. Sic assigna pro defensione. Sic in lib. de patientia: *langue adhaerit et absicivis, ut rina pronuntiat pro amulatione. Bats.**

visibilium solummodo et vitam et mortem, et mala et pacem (*Eccli.*, XI, 14; *Is.*, XLV, 7)? Et utique, si illa invisibilia majora sunt visibilibus creaturis suo loco magnis, sic quoque congruit ejus esse majora ejus et magna; quia nec magna, nedum majora, ei competant ejus nec modica comparent.

CAPUT XVII.

His compressi (a), erumpunt dicere: « Sufficit unicum hoc opus Deo nostro, quod hominem liberavit summa et præcipua bonitate sua, et omnibus locustis anteponenda. » O Deum majorem, ejus tam magnum opus non potuit inveniri, quam in homine dei minoris! Enimvero, prius est ut eum probes esse, per quæ Deum probari oportet: per opera; tunc deinde per beneficia. Primo enim quaeritur an sit; et ita, qualis sit. Alterum de operibus, alterum de beneficiis dignoscetur (1). Cæterum, non quia liberasse dicitur hominem, ideo esse eum constat; sed si esse constiterit, tunc et liberasse dicitur; ut et an liberaverit constet; quia potuerit et esse, et non liberasse. Quomodo ergo, quia liberasse dicitur, etiam esse credetur, cum potuerit et esse, et non liberasse? Nunc in isto articulo ab ignoti Dei quaestione deducto (2), satis constitit tam nihil illum condidisse, quam debuisse condidisse, uti cognosceretur ex operibus; quia, si fuisset, cognosci debuisset, et (3) utique a primordio rerum: Deum enim non decuisset latuisse. Regrediar necesse est ad originem quaestionis Dei ignoti, ut cæteros quoque ramulos ejus excutiam. Primo enim quaeri oportebit, qui postea se protulerit in notitiam; cur postea, et non a primordio rerum? quibus utique necessarius, quæ Deus, et quidem melior quo (4) necessarius, latere non debuit. Non enim potest dici non fuisse aut materiam, aut causam cognoscendi Deum, cum et homo a primordio esset in sæculo, cui nunc subvenit, et malitia Creatoris, adversus quam ut (5) bonus subvenit. Igitur aut ignoravit et causam et materiam

suae revelationis necessariæ, aut dubitavit, aut non potuit, aut noluit. Omnia hæc Deo indigna, maxime optimo. Sed et hunc locum alibi implebimus, exprobratione seræ revelationis, sicut nunc sola demonstratione.

CAPUT XVIII.

Processerit, age, jam in notitiam quando voluit, quando potuit, quando hora fatalis advenit. (b) Fortasse enim anabibazon ei obstabat, aut aliquæ maleficæ, aut Saturnus quadratus, aut Mars trigonus. Nam et mathematici plurimum Marcionitæ (c), nec hoc erubescens, de ipsis etiam stellis vivere Creatoris. Tractandum et hic de revelationis qualitate, an digne cognitus sit, ut constet an vere; et ita credatur esse, quem digne constiterit revelatum. Digna enim Deo probabunt Deum. Nos definimus Deum primo natura cognoscendum, dehinc (6) doctrina recognoscendum: natura ex operibus, doctrina ex prædicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia instrumenta non suppetunt. Ergo vel prædicationibus revelationem sui debuerat operari; maxime adversus eum revelandus qui et conditionis et prædicationis operibus tot ac tantis, vix tamen (d) hominum fidem (7) impleverat. Quomodo itaque revelatus est? Si per humanam conjecturam, nega Deum (8) alias cognosci posse quam per semetipsum: nec tantum ad formam provocans Creatoris, verum et ad conditionem tam divinæ magnitudinis, quam humanæ mediocritatis: ne major Deo homo videri possit, qui (9), eum non ultro volentem cognosci, suis viribus quodammodo in publicum agnitionis extraxerit: cum humana mediocritas facilius deos fingere sibi norit secundum totius ævi experimenta, quam verum sectari quem natura jam intelligunt. Alioquin, si sic homo Deum commentabitur, quomodo Romulus Consum, et Tattius Cloacinam, et Hostilius Pavorem, et Metellus Alburnum, et quidam ante hoc tempus Antinoium; hoc aliis licebit: nos Marcionem nauclerum novimus, non regem, nec imperatorem.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Dei dignoscitur *Pamel.*
 (2) Deducta *Seml.* deductis *Venet.* deductus *Gorziensis.*
 (3) Et *neglig. Jun.*
 (4) *Qua Jun.*
 (5) Et *Pamel.*

- (6) Deinde *Pamel.*
 (7) Hominem fide *Pamel.*
 (8) Est, si per humanam conjecturam negat Deum *Pam.* negas, Deum *Seml.* forte nego *Edd.*
 (9) Modo *inserit Latm.* qui non eum non *Pamel.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVII.—(a) *His compressi erumpunt dicere.* D Marcionitæ nimirum, qui Deum Creatorem sugillabant, ut vermium, locustarum, cicicum, etc. creatorem. Arnobius lib. II *contra Gentes*: Non enim si negemus muscas, scarabæos, et cimices, mitedulas, curculiones et tineas omnipotentis esse opus Regis. Sed majori adhuc perspicuitate B. Hieronymus in Proæmio comm. ad Epist. ad Philem.: Quod si non putant eorum esse parva quorum et magna sunt, alterum mihi conditorem, juxta Valentinum, Marcionem et Apellem, fornicæ, verminum, culicum, locustarum; alterum cæli, terræ, maris et angelorum debent introducere. An potius ejusdem potentia est, ingenium quod in majoribus exercueris, etiam in minoribus non negare. LE PR.

CAP. XVIII.—(b) *Fortasse enim anabibazon ei obstabat.* Chronocratorem planetam seu signum ascendens in horoscopo horaque natali, ut tradunt genethliaci, impiissimum hominum genus, qui populo phaleras et

simplicibus imponunt suis figmentis et falsitatibus. LE PR.

(c) *Nam et mathematici plurimum Marcionitæ.* Prædicabant ii se vivere de stellis, hoc est stellarum motu vitam suam pendere, cum tamen stellarum illarum Creatorem nollent admittere. Hic mathematicorum nomine non tota mathesis damnatur, sed illa tantum superstitio quæ, cum non sit pars matheos (judiciariam dico) inter mathematicum partes adoptari vult, quod fieri nequit; cum enim nihil admittant mathematicæ disciplinæ sine demonstratione, judiciariam rejiciunt, de qua (error enim est pessimus) nulla sit demonstratio. Aliis in locis judiciariam aggressus est; vide de *Idololat.* LE PR.

(d) *Hominum fidem impleverat.* Sic habet exemplar Ursini. Ferri tamen potest vulgata lectio, quæ est etiam codicis Pithæani, *Hominem fide impleverat.* RIC.

CAPUT XIX.

« Imo, inquit Marcionitæ, Deus noster, etsi non ab initio, etsi non per conditionem, sed per semetipsum revelatus est in Christo Jesu. » Dabitur et in Christum liber, de omni statu ejus; distingui enim materias oportet, quo plenius et ordinatius retrahentur. Interim satis erit ad præsentem gradum ita occurrere, ut ostendam Christum Jesum non alterius Dei circumlatorem, quam Creatoris; et quidem paucis. Anno quinto decimo Tiberii, Christus Jesus de cælo manare dignatus est, spiritus salutaris: Marcionis salutem (1), qui ita voluit (2), (a) quoto quidem anno Antonini majoris de Ponto suo exhalaverit aura (3) canicularis, non curavi investigare. De quo tamen constat, Antoninianus hæreticus est, sub Pio impius. (b) A Tiberio autem usque ad Antoninum, anni fere centum et quindecim et dimidium anni, cum dimidio mensis: tantumdem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. Cum igitur sub Antonino primus Marcion hunc deum induxerit, sicut probavimus, statim, qui sapit, plana res est. Præjudicant tempora, quod sub Antonino primum processit, sub Tiberio non processisse; id est deum Antoniniani (4) imperii, Tiberiani non fuisse; atque ita non a Christo revelatum, quem constat a Marcione primum (5) prædicatum. Hoc nunc ut probem constare, quod superest, ab ipsis adversariis sumam. Separatio Legis et Evangelii, proprium et principale opus est Marcionis: nec poterunt negare discipuli ejus, quod in summo instrumento habent, quo denique initiantur, et indurantur (6) in hanc hæresin. Nam hæ sunt antitheses Marcionis, id est contrariæ oppositiones; quæ conantur discordiam Evangelii (7) cum Lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti, diversitatem quoque argumententur deorum. Igitur, cum ea separatio Legis et Evangelii ipsa sit quæ alium Deum Evangelii insinuaverit adversus Deum Legis, appa-

A ret ante eam separationem Deum in notitia non fuisse, qui ab argumento separationis innouit; atque ita non a Christo revelatum, qui fuit ante separationem, sed a Marcione commentatum, qui instituit separationem adversus Evangelii Legisque pacem, quam retro illæsam et inconcussam, ab apparentia Christi usque ad audaciam Marcionis, illa utique ratio servavit, quæ non alium Deum et (8) Legis et Evangelii tuebatur, præter Creatorem, adversus quem tanto post tempore separatio a Pontico immissa est.

CAPUT XX.

B Huic expeditissimæ probationi defensio quoque a nobis necessaria est adversus obstreperatula diversæ partis. Aiunt enim Marcionem non tam innovasse regulam separationis Legis et Evangelii, quam retro adulteratam recurasse. O Christe patientissime Domine! qui tot annis interversonem prædicationis tuæ sustinuisti, donec tibi scilicet (9) Marcion subveniret. Nam et ipsum Petrum, cæterosque, columnas Apostolatus, a Paulo reprehensos (*Gal.*, II) opponunt, quod non recto pede incederent ad Evangelii veritatem; ab illo certe Paulo, qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique ne in vacuum cucurrisset aut curreret (*Ibid.*), tunc primum cum antecessoribus apostolis conferebat. Igitur, si ferventer, ut adhuc (10) neophytus, adversus Judaismum aliquid in conversatione reprehendendum existimavit, passivum (c) scilicet convictum, postmodum et ipse usu omnibus omnia futurus, ut omnes lucraretur, Judæis quasi Judæus, et eis qui sub lege, tanquam sub (11) lege (*I Cor.*, IX); tu illam solius conversationis, placituræ postea accusatori suo, reprehensionem suspectam (12) vis haberi etiam de prædicationis erga Deum prævaricatione. Atquin de prædicationis unitate, quod supra legimus, dexteræ junxerant, et ipsa officii distributione, (d) de Evangelii societate condixerant; sicut et alibi (*I Cor.*, XV, 11): (e) *Sive ego, inquit, sive illi, sic prædicamus.*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Salutis *Pamel.* salutis *conjic. Seml.*
 (2) Valuit *conjic. Semler.*
 (3) Aula *Jun.*
 (4) Antonini, imperii *Pamel.*
 (5) Primo *Seml. Oberth.*
 (6) Inducantur *Semler, Oberth.*

- (7) Evangelii *omitt. Semler.*
 (8) Et Deum *Paris.*
 (9) Scilicet tibi *Pamel.* scilicet *abest Seml.*
 (10) Adhuc ut *Pamel.* adhuc *omitt. Semler.*
 (11) In *Semler, Oberth.*
 (12) Susceptam *Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIX.— (a) *Quoto quidem anno Antonini majoris.* Quod supra lib. *de Præscript. adv. har.* simpliciter dixit, cap. 50. *Antonini fere principatu*, hic explicatur, cum legitur, *quoto anno* ejus Marcionis Christus incœperit revelari; de quo aliquid ibi diximus, quasi primum sub Antonino philosopho prodierit Marcion hæreticus, quia sub Aniceto. Verum, quis postea comperi Anicetum sedisse Romæ annis fere sex ante obitum Antonini Pii, auctori hic assentiri cogor cœpisse Marcionem sub Antonino majore, id est Pio, uti mox sequitur, a quo omnes alii aut nomen aut prænomen Antonini mutuati sunt: maxime cum etiam initio Pontificatus Aniceti Romam venisse scribat Polycarpus Eusebius in *Chron.*, et *Hist. Eccl.*, lib. IV, cap. 15, idem scribat occurrisse ibi Polycarpo Marcionem. PAM.

(b) *A Tiberio autem usque ad Antoninum anni, etc.*

Si legeretur *anni centum quinque*, magis accederet ad veritatem historiæ ea lectio, cum tot reperiantur ab anno 15 Tiberii, cujus paulo ante meminit, et a quo haud dubie computum suum incipere statuit, enumerans annos intermedios *inter Christum*, sicuti subjungit *et Marcionem*. PAM.

CAP. XX.— (c) *Passivum scilicet convictum.* Id est promiscuum v. c. 7. SEML.

(d) *De Evangelii societate condixerant.* Condixerant, pro convenerant. Condicere enim etiam denunciare est, atque constituere. Paulo post restituimus, *Olim de hoc ipso prædicantis*. RUEN.

(e) *Sive ergo, inquit, sive illi, sic prædicamus.* Ad verbum transtulit auctor *prædicamus*, id quod græce est *καθηστειμεν*, quemadmodum et Ambrosius in *Continent.* et B. August. lib. II, *contra Faustum Manich.* cap. 2, et ipsa quoque syriaca editio ac emendatioris

Sed et si quosdam falsos fratres irrepsisse descripsit, A qui vellent Galatas ad aliud Evangelium transferre (*Gal.*, I, 7), ipse demonstrat adulterium illud Evangelii, non ad alterius Dei et Christi fidem transferendam, sed ad disciplinam Legis conservandam (1), habuisse intentionem; reprehendens (2) scilicet illos circumcisionem vindicantes, et observantes tempora, et dies et menses et annos judaicarum caeremoniarum (*Gal.*, IV, 10), quas jam exclusas agnovisse debuerant, secundum innovatam dispositionem Creatoris, olim de hoc ipso (3) prædicantis per prophetas suos, ut per Isaiam (*Is.*, XLIII, 19): *Vetera transierunt, inquit; ecce nova quæ ego nunc facio; et alibi (Jerem. XXXI, 32): Et disponam testamentum, non quale disposui ad patres vestros, cum illos eduxissem de terra Ægypti;* sic et per Hieremiam (*Jerem.* IV, 4): *Renovate vobis novamen novum, et circumcidimini Deo vestro, et circumcidimini præputia cordis vestri.* Hanc ergo circumcisionem jam sistens Apostolus et hoc novamen, illas quoque vetustates caeremoniarum dissuadebat, de quibus idem Conditor earum quandoque cessaturis profitebatur per Osce (*Os.* II, 11): *Et avertam omnes jocunditates ejus, et dies festos ejus, et neomenias, et sabbata, et omnes caeremonias ejus.* Sic enim et per Isaiam (*Is.* I, 14): *Neomenias vestras, et sabbata, et diem magnum non sustineo: ferias et jejuniis, et dies festos vestros odit anima mea.* Quod si et Creator omnia hæc jam pridem recusaverat, et Apostolus ea jam recusanda pronuntiabat, ipsa sententia Apostoli, consentanea decretis Creatoris, probat non alium Deum ab Apostolo prædicatum, quam cujus decreta cupiebat jam agnoscere; falsos et apostolos et fratres notans in hac causa, qui Evangelium Christi Creatoris transferrent a novitate prænuntiata a Creatore, ad vetustatem recusatam a Creatore (*Gal.*, I, 6, seqq.).

CAPUT XXI.

Cæterum, si quasi (4) novum Deum prædicans, veteris Dei legem cupiebat excludere, quare de deo quidem novo nihil præscribit, sed de vetere lege solummodo, nisi quoniam, fide manente in Creatorem, sola lex ejus concessare debebat? ut et Psalmus ille (*Ps.* II, 5) præcinerat (5): *Dirumpamus a nobis vincula (6) eorum, et abjiciamus eorum jugum a nobis: ex quo scilicet tumultuatae sunt gentes, et populi me-*

(1) Observandam alii.

(2) Deprehendens *Pamel.*(3) Ipso omitt. *Semler, Oberth.*(4) Qua *Pamel.*(5) Præcinerat *Pamel.*

LECTIONES VARIANTES.

- D (6) Vincula a nobis *Pamel.*
 (7) Circumvenerunt *Semler, Oberth.*
 (8) Si omitt. *Semler.*
 (9) Eventetur *Rhen.*

COMMENTARIUS.

latini Ms. codices, pro eo quod alii prædicavimus. Quibus etiam consensus auctor infra lib. IV, cap. 4, adversus *Marc.* PAM.

CAP. XXI. — (a) Nam et alii de idolothyto edendo, etc. Alludit ad Epist. I Apostoli ad Corinthios, in qua contra ejusemodi disceptationes late disputat, de idolothyto, cap. X, de mulierum velamento, cap. XI, de nuptiis vel repudiis cap. VII, et de spe resurrectionis, cap. XV. PAM.

(b) Et obduxeris. Hoc est, evinceris. RHEN. PAM.

(c) Hoc enim cuneo veritatis. Hoc argumento ad ve-

ditati sunt inania: adstiterunt reges terræ, et magistratus convenerunt (7) in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus (*Ibid.*, I, 2). Et utique, si alius deus prædicaretur a Paulo, nulla disceptatio esset servandæ legis, necne, non pertinentis scilicet ad dominum novum et æmulum legis. Ipsa enim dei novitas atque diversitas abstulisset non modo quæstionem veteris et alienæ legis, verum omnem ejus mentionem. Sed hic erat totus status quæstionis, quod, cum idem Deus legis in Christo prædicaretur, legi ejus derogaretur. Stabat igitur fides semper in Creatore et Christo ejus, sed conversatio et disciplina nutabat. (a) Nam et alii de idolothyto edendo, alii de mulierum velamento, alii de nuptiis vel repudiis, nonnulli et de spe resurrectionis, disceptabant; de Deo, nemo. Nam, si (8) fuisset hæc quoque quæstio disceptata, et ipsa apud Apostolum inveniretur, vel quanto principalis. Quod si post apostolorum tempora, adulterium veritas passa est circa Dei regulam, ergo jam apostolica traditio nihil passa est in tempore suo circa Dei regulam, et non alia agnoscenda erit traditio apostolorum, quam quæ hodie apud ipsorum Ecclesias editur. Nullam autem apostolici census Ecclesiam invenias, quæ non in Creatore christianizet. Aut si hæc erunt a primordio corruptæ, quæ erunt integræ? nimirum adversariæ Creatoris. Exhibe ergo aliquam ex tuis apostolici sensus, et obduxeris (b). Igitur, cum omnibus modis constet alium deum in regula sacramenti istius non fuisse a Christo usque ad Marcionem, quam Creatorem, satis jam et probatio nostra munita est, qua ostendimus notitiam dei hæretici ex Evangelii et Legis separatione cæpisse, et definitio superior instructa est: non esse credendum deum quem homo de suis sensibus composuerit, nisi plane prophetes, id est non de suis sensibus. Quod si Marcion poterit dici, debeat etiam probari. Nihil retractare oportebat, (c) hoc enim cuneo veritatis omnis extrudatur hæresis, cum Christus non alterius dei quam Creatoris circumlator ostenditur.

CAPUT XXII.

Sed quomodo funditus evertetur (9) Antichristus, nisi cæteris quoque injectionibus ejus elidendis locus detur, relaxata præscriptionum defensione? Accedamus igitur jam hinc ad ipsam Dei personam, vel potius umbram et phantasma (d), secundum Christum

ritatis defensionem cuneata veluti acie. Desumpta hac disciplina militari metaphora usus est cap. 2 de *Resurrect. carnis: Quo cuneo occurrendum sit nobis.* Illud aciei genus a Philippo Macedone inventum est, ad perumpendos hostium ordines quamvis confertissimos. Alio nomine cuneus dicitur phalanx et græcis ἰμβολος ἱεπικὴν ἢ σπέρου. LE PR.

CAP. XXII. — (d) Vel potius umbram et phantasma, etc. Alludit ad errorem Marcionis, quod Christus in phantasmate homo sit factus, contra quem supra egit libro de *Carna Christi*, cap. 5. PAM.

ipsius, per idque examinetur per quod Creatori præfertur. Et utique erunt regulæ certæ ad examinandam Dei bonitatem. Sed prius est ut inveniam illam, et adprehendam, et ita ad regulas perducam. Cum enim circumspicio tempora, nusquam est a primordio materialium, et (1) introitu caussarum, cum quibus debuerat inveniri exinde agens quod (2) agi habuit. Erat enim jam et mors, et aculeus mortis delictum, et ipsa malitia Creatoris; adversus quam subvenire deberet alterius dei bonitas, primæ huic regulæ divinæ bonitatis occurrens, si se naturalem probaret, statim succurrens, ut caussa cœpit. Omnia enim in Deo naturalia et ingenita esse debent, ut sint æterna, secundum statum ipsius, ne obvenientia et extranea reputentur, ac per hoc, temporalia et æternitatis aliena. Ita et bonitas percennis et jugis (3) exigitur in Deo, quæ, in thesauris naturalium proprietatum reposita et parata, antecederet causas et materias suas; et primam quamque susciperet, non despiceret et destitueret, si antecederet. Denique, non minus et hic (4) quæram cur non a primordio operata sit bonitas ejus, quam de ipso quæsimus, cur non a primordio sit revelatus? Quidni? qui per bonitatem revelari haberet, si qui fuisset. (a) Non posse quid Deo non licet, nedum naturalibus suis fungi: quæ si continentur, quo minus currant, naturalia non erunt. Et otium enim sua natura non novit: hinc censetur, si agat (5), si nec noluisse videbitur exercere bonitatem interim naturæ nomine. Natura enim se (6) non potest nolle, quæ se ita dirigit, ut si cessaverit, non sit. Sed cessavit aliquando in deo Marcionis de opere bonitas (7). Ergo non fuit naturalis bonitas, quæ potuit aliquando cessasse, quod naturalibus non licet. Et si non erit naturalis, jam nec æterna credenda, nec Deo par, quia non æterna, dum non naturalis: quæ denique nullam sui perpetuitatem, aut de præterito constituat, aut de futuro repromittat. Nam et a primordio non fuit, et in finem sine dubio non erit. Potest enim et non esse quandoque, sicut non fuit aliquando. Igitur, cum constat in primordio cessasse bonitatem Dei illius (non enim a primordio liberavit hominem), et voluntate potius eam quam infirmitate cessasse, jam voluntas suppressæ bonitatis finis invenietur malignitatis. Quid enim tam malignum,

A quam nolle prodesse cum possis? quam utilitate cruciari (8)? quam injuriam sinere? (b) Totum denique Creatoris elogium in illum rescribetur, qui sævius ejus bonitatis suæ mora juvit. Nam in cujus manu est quid ne fiat, ejus jam deputatur cum (9) sit. Homo damnatur in mortem (c), ob unius arbusculæ delibationem, et exinde proficiunt delicta cum pœnis, et pereunt jam omnes qui paradisi nullum cespitem norunt. Et hoc melior aliqui Deus aut nescit, aut sustinet? Si (d), ut ex hoc melior inveniretur quanto Creator deterior haberetur, satis et in isto consilio malitiosus, qui et illum voluit oneratum operationibus ejus admissis (10), et sæculum in vesatione detinuit. Quid de tali medico judicabis, qui nutriat morbum mora præsidii, et periculum extendat dilatione remedii, quo pretiosius aut famosius curet? Talis et in deum Marcionis dicenda sententia est, mali permissores, injuriæ fautores, gratiæ lenocinatores, benignitatis prævaricatores, quam non statim causæ suæ exhibuit, plane, si natura bonus, exhibiturus, et non accessione, si ingenio optimus, et non disciplina, si ab ævo Deus, et non a Tiberio; imo, quod verius, (e) a Cerdone et Marcione. Tiberio nunc deus ille præstiterit, ut imperio ejus divina bonitas in terris dedicaretur.

CAPUT XXIII.

(f) Aliam illi regulam prætendo; sicut naturalia, ita rationalia esse debere (11) in Deo omnia. Exigo rationem bonitatis, quia nec aliud quid bonum haberi liceat, quod non rationaliter bonum sit, nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur. Facilius malum, cui rationis aliquid adfuerit, pro bono habebitur, quam ut bonum ratione desertum non pro malo judicetur. Nego rationalem bonitatem dei Marcionis, jam hoc primo, quod in salutem processerit hominis alieni. Scio dicturos: Atquin hanc esse principalem et perfectam bonitatem, cum sine ullo debito familiaritatis, in extraneos voluntaria et libera effunditur, secundum quam inimicos quoque nostros, et hoc nomine jam extraneos, diligere jubeamur. Cum ergo non a primordio hominem respexit, a primordio extraneum, cessando præjudicavit cum extraneo nihil sibi esse. Cæterum, disciplinam diligendi extraneum

LECTIONES VARIANTES.

- (1) In *inserit Sander*.
 (2) Quo *Seml. Pam. Oberth*.
 (3) Et jugis *abest in Paris*.
 (4) Et hic non minus *Panel*.
 (5) Agatur. Sic *Panel*.
 (6) Sic *alii*.

- D (7) Bonitatis *Paris. Rhen*.
 (8) Utilitatem cruciare *Rig*.
 (9) Jam *inser. Panel*.
 (10) Honoratum operationibus ejus admissis *Rhen*.
 (11) Debere *omitt. Seml. Oberth*.

COMMENTARIUS.

(a) *Non posse quid Deo non licet*. Sensus est: Non licet Deo ut aliquid non possit, nedum ut non possit naturalibus suis fungi. *RHEN*.

(b) *Totum denique Creatoris elogium in illum rescribetur*. Elogium dicit nomen, titulum; et rescribere, quod sequenti libro dicit transcribere. Sed et si ab homine in diabolum transcriberis mali elogium. *RIG*.

(c) *Homo damnatur in mortem*, etc. Pulchra peccati originalis descriptio, quamquam ipse in plurali numero efferat, et exinde, prosiliunt (sive proficiunt,

uti habent *Vatic. z. Ms. cod.*) dicta cum pœnis, eo quod ex ipso etiam alia multa peccata oriantur. Eleganter autem dixit, qui paradisi nullum cespitem norunt, hoc est qui paradisi terram numquam ingressi sunt. *PAM*.

(d) Si *Subaudi*, sustinuit. *EDD*.

(e) *A Cerdone et Marcione*. Conjungit hos duos, eo quod Cerdonis discipulus fuerit Marcion. *PAM*.

CAP. XXIII. — (f) *Aliam illi regulam prætendo*. Alio argumento in ipsam utor, et regulam veritatis illi explico. *LE PR*.

vel inimicum, antecessit præceptum diligendi proximum tamquam teipsum (a). Quod etsi ex lege Creatoris, et tu quoque illud excipere debebis, ut a Christo non destructum, sed potius exstructum. Nam, quo magis proximum diligas, diligere juberis inimicum et extraneum. Exaggeratio est debitæ bonitatis, exactio indebitæ. Antecedit autem debita indebitam, ut principalis, ut dignior ministra et comite sua, id est indebita. Prior igitur cum prima bonitatis ratio sit in rem suam exhiberi ex justitia, secunda autem in alienam, ex redundantia justitiæ super Scribarum (b) et Phariseorum, quale est secundam ei rationem referri, cui deficit prima? non habenti (1) proprium hominem, ac per hoc quoque exiguæ (2)? Porro, exigua quæ suum non habuit, quomodo in alienum redundavit? Exhibe (3) principalem rationem, et tunc vindica sequentem. Nulla res sine ordine rationalis potest vindicari, tanto abest ut ratio ipsa in aliquo ordinem amittat. Sit nunc et a secundo gradu incipiens ratio bonitatis, in extraneum scilicet, nec secundus illi gradus ratione constabit, alio modo destructus. Tunc enim rationalis habebitur vel secunda in extraneum bonitas, si sine injuria ejus operetur, cujus est res, quamcumque bonitatem, justitia prima efficit rationalem, sic et in principali gradu rationalis erit, cum in rem suam exhibetur, si justa sit. Sic et in extraneum rationalis videri poterit, si non sit injusta. Cæterum, qualis bonitas, quæ per injuriam constat, et quidem pro extraneo? Fortasse enim pro domestico aliquatenus rationalis habeatur bonitas injuriosa: pro extraneo vero, cui nec proba legitime deberetur, qua ratione tam injusta rationalis defendetur? Quid enim injustius, quid iniquius et improbius, quam ita alieno benefacere servo, ut domino eripiat, ut alii vindicetur, ut adversus caput domini subornetur, et quidem, quo indignius, in ipsa adhuc domo domini, de ipsius adhuc horreis vivens, sub ipsius adhuc plagis tremens? Talis assertor etiam damnaretur in sæculo (c), nedum plagiator (d). Non aliter deus Marcionis inrumpens in alienum mundum, eripiens Deo hominem, patri filium, educatori alumnum, domino famulum; ut eum efficiat Deo im-

pium, patri irreligiosum, educatori ingratum, domino nequam. Oro te, si rationalis bonitas talem facit, qualem faceret irrationalis? Non (4) putem impudentiorem, quam qui in aliena aqua alii deo tinguitur, ad alienum cælum alii deo expanditur (e), in aliena terra alii Deo sternitur (f), super alienum panem alii Deo gratiarum actionibus fungitur (g), de alienis bonis ob alium deum nomine eleemosynæ et dilectionis operatur. Quis iste deus tam bonus, ut homo ab illo malus fiat? tam propitius, ut alium illi deum, et dominum quidem ipsius (5) faciat iratum?

CAPUT XXIV.

Sed Deus, sicut æternus et rationalis, ita opinor, et perfectus in omnibus: *Eritis enim perfecti, quemadmodum Pater vester qui in cælis est* (Matth., V, 48). Exhibe perfectam quoque bonitatem ejus. Etsi de imperfecta satis constat, quæ neque naturalis invenitur, neque rationalis, nunc et alio ordine traducetur: nec jam imperfecta, imo et defecta, exigua et exhausta, minor numero materiarum suarum, quæ in omnibus exhibetur. Non enim omnes salvi fiunt, sed pauciores omnibus et Judæis et Christianis creatoris. Pluribus vero pereuntibus, quomodo perfecta defenditur bonitas ex majore parte cessatrix? paucis aliqua, pluribus nulla, cedens perditioni, partiaria exitii? Quod si plures salvi non erunt, erit jam non bonitas, sed malitia perfectior. Sicut enim bonitatis operatio est, quæ facit salvos, ita malignitatis, quæ non facit salvos. Magis autem non faciens salvos dum paucos facit, perfectior erit, non juvando, quam juvando. Non poteris et in Creatorem referre bonitatem, in omnes defectionem. Quem enim judicem tenes, dispensatorem si forte bonitatis ostendis intelligendum, non profusorem; quod deo (6) tuo vindicas. Usque adeo hæc sola eum præfers bonitate Creatori; quam si solam profitetur et totam, nulli deesse debuerat. Sed nolo jam de parte majore pereuntium, imperfectum bonitatis arguere deum Marcionis: sufficit ipsos, quos salvos facit, imperfectæ salutis inventos, imperfectam bonitatem ejus ostendere: scilicet anima tenus salvos (h), carne deperditos, quæ apud illum non resurgit. Unde hæc dimi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Habentis *Pamel.*(2) Exigua *conject.* *Seml.*(3) *Re add. Seml.* exhibere *Pamel.*(4) Irrationalis. *An Paris. at Rhen. Oberth.*(5) *Ipsius omitt. Seml. Oberth.*D (6) Deo *abest Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Antecessit præceptum diligendi prox.* etc. Istud partim desumit ex illo loco Matth. V: *Audistis quia dictum est antiquis: Diliges proximum tuum*, partim et proprie ex Levit. XIX, ad quod ibi alludebat Christus. *PAM.*

(b) *Ex redundantia justitiæ super Scribarum.* Super pro plusquam hic usurpari video, quod fecit Suetonius in *August.* Quamvis id adeo elegans non sit, est enim novitatis genus. *LE PR.*

(c) *Talis assertor etiam damnaretur in sæculo.* Assertor est vindex alienæ libertatis. *LE PR.*

(d) *Nedum plagiator.* Oponit plagiatores assertori. Est autem plagium, a quo plagiator, suppressio liberi hominis aut servi, sive quod, auctore Suida, fiat *παραχρησῆ* seu *παροικῆ*, sive ut ait Isidorus, *ἀπὸ τοῦ παραχρησῆ*. *LE PR.*

(e) *Ad alienum cælum alii deo expanditur*, etc. Ergo precantes Christiani ad cælum brachia extendebant. *RHEN.*

(f) *Alii Deo sternitur.* Hoc pœnitentium erat. *RHEN.*

(g) *Super alienum panem alii deo gratiarum actionibus fungitur.* In eundem sensum dixerat Irenæus: *Quomodo autem constabit eis, cum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus, si non ipsum fabricatoris mundi filium dicant, id est, Verbum ejus?* *RIC.* — *Super alienum panem, alii Deo*, etc. Istud ad sacramentum Eucharistiæ, in quo panem non remanere, sed mutari in corpus Christi certum est. *PAM.*

CAP. XXIV.—(h) Scilicet anima tenus salvos, carne

diatio salutis, nisi ex defectione bonitatis? Quid enim tam (1) perfectæ bonitatis, quam totum hominem redigere in salutem, totum damnatum a Creatore, totum a Deo optimo allectum? Quod sciam (2), et caro tingitur apud illum (a), et caro de nuptiis tollitur, et caro in confessione nominis desæviur. Sed et si carni delicta reputantur, præcedit animæ reatus, et culpæ principatus animæ potius adscribendus, cui caro ministri nomine occurrit. Carens denique anima caro, hætenus peccat. Ita et in hoc injusta bonitas, et sic quoque imperfecta; innocentiorē substantiam relinquens in exitium, obsequio, non arbitrio delinquentem: cuius Christus etsi non induit veritatem, ut tuæ hæresis visum est, imaginem tamen ejus subire dignatus est. Ipsum quod mentitus est illam, aliquid ei debuit (3) debuisse. Quid est autem homo aliud quam caro? Si quidem nomen hominis, materia corporalis, non animalis, ab auctore sortita est: *Et fecit hominem Deus*, inquit (Gen., II), *limum de terra*, non animam; anima enim de adflatu (b): *Et factus est homo in animam vivam*. Quis? utique qui de limo. *Et posuit Deus hominem in paradiso*, quod finxit, non quod flavit; qui caro nunc, non qui anima. Itaque, si ita est, quo ore contendes perfectum bonitatis titulum, quæ non jam a partitione speciali hominis liberandi defecit, sed a proprietate generali? Si plena est gratia et solida misericordia quæ soli animæ salutaris est, plus præstat hæc vita, qua toti et integri fruimur. Cæterum, ex parte resurgere, muletari erit, non liberari. Erat et illud perfectæ bonitatis, ut homo liberatus in fidem Dei optimi, statim eximeretur de domicilio atque dominatu dei sævi. At nunc et febricitas, o Marcionita, et cæteros tribulos et spinas dolor carnis tuæ tibi edit; nec fulminibus tantum, aut bellis, et pestibus, aliisque plagis Creatoris, sed et scorpiis ejus objectus; in quo te putas liberatum de regno ejus, cujus te muscæ adhuc calcant? si de futuro erutus es, cur non et de præsentis, ut perfecte (4)? Alia est no-

stra conditio, apud auctorem, apud judicem, apud offensum principem generis. Tu tantummodo bonum deum (5) præfers. Non potes autem perfecte bonum (6) ostendere, a quo non perfecte liberaris.

CAPUT XXV.

Quod attinet ad bonitatis quæstionem, his lineis deduximus eam minime Deo adæquari, ut neque ingentem, neque rationalem, neque perfectam; sed et improbam, et injustam, et ipso jam bonitatis nomine indignam: quod scilicet in quantum Deo congruat, in tantum Deum non esse conveniat, qui de tali bonitate etiam perferatur, nec de tali modo, verum et sola. Jam enim et hoc discuti par est, an Deus de sola bonitate censendus sit, negatis cæteris appendicibus (c), sensibus et affectibus, quos Marcionitæ quidem a deo suo abigunt in Creatorem, nos vero et agnoscimus in Creatore, ut Deo dignos. Et ex hoc quoque negabimus (7) Deum, in quo non omnia quæ Deo digna sunt, constant. Si aliquem de Epicuri schola Deum (d) affectavit Christi nomine titolare, ut quod beatum et incorruptibile sit, neque sibi, neque alii molestias præstet (hanc enim sententiam ruminans Marcion, removit ab illo severitates et judicarias vires) aut in totum immobilem et stupentem Deum concepisse debuerat; et quid illi cum Christo, molesto et Judæis per doctrinam, et sibi per sensum (8)? aut et de cæteris motibus eum agnovisse (9), et quid illi cum Epicuro, nec sibi nec Christianis necessario? Ecce enim hoc ipso quod retro quæsitus, qui nec notitiam sui aliquo interim opere curaverit, post tantum ævi senserit in hominis salutem, utique per voluntatem, nonne concussibilis tunc fuit novæ voluntati, ut et cæteris motibus videatur obnoxius? Quæ autem voluntas sine concupiscentiæ stimulo est? Sed et cura accedet voluntati. Quis volet (e) quod non concupiscet? Quis enim volet quid, et concupiscet, et non curabit? Igitur cum et voluit et concupiit in hominis salutem, jam et sibi et aliis negotium fecit,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quid erat perfectæ *Seml. Oberth.* quid enim tam perfectæ charitatis *Latin.*
 (2) Quod si jam *Pam. Seml. Oberth.*
 (3) Habuit *Jun. debui alii.*
 (4) Sis *add. Seml.*

- (5) Deum *abest Fran.*
 (6) Deum *addit Rhen.*
 (7) Negamus *Jun.*
 (8) Jesum *Rhen.*
 (9) Agnovisset *Wouu.*

COMMENTARIUS.

deperditos, etc. Hoc est quod supra dixit auctor, lib. de *Præscr. odv. hæret.*, c. 51: *Resurrectionem animæ tantummodo probat, corporis negat.* Contra quam hæresin late disputat lib. de *Resurr. carnis*. Sicut autem hic legitur, *dimidiatio salutis*. sic supra lib. de *carne Christi*, c. 1: *Quid Christum dimidias?* eodem pertinet illud infra, *ex parte resurgere*. *PAM.*

(a) *Et caro tingitur apud illum*. Sic legimus more Tertullianico, pro *tingitur*, similiter autem supra lib. de *Resurr. car.*, c. 8: *Sed et caro abluitur*, etc. *Virginitas quoque et viduitas*, etc. de bonis carnis Deo adolentur; hoc est enim quod hic addit, *et caro de nuptiis tollitur*. Quibus locis et aliis quibusdam confirmari a nuptiis continentiam, quam hodie impugnare quidam non verentur, ibid. annotavimus. et lib. de *velandis Virgin.* et de *Cultu sæmin.*, c. 9. *PAM.*

(b) *Anima enim de adflatu*. Vulgare est etymum animam esse dictam quasi *ἀνεμω*. Quod forte Tertullia-

nus in mente habebat. *LE PR.*

CAP. XXV.—(c) *Negatis cæteris appendicibus, sensus*, etc. Premit hic Marcionem, adhibetque appellationes illas quas adscisebant Marcionis discipuli, ut Deum creatorem sævum dicerent. *LE PR.*

(d) *Si aliquem de Epicuri schola Deum*. Nempe, uti sequitur, *immobilem et stupentem*, ac sicuti, cap. 26, *stupidissimum*. Quo pertinet etiam illud de Deo, quod sequitur, *negotium et sibi et aliis fecit, Epicuro nolente*. *PAM.*

(e) *Quis volet, quod non concupiscet*, etc. Istud delatum a Rhenano, quia non habebatur in Gorziensi codice, iterum adjicimus ex Vatic. II Ms. eo quod ad explicationem pertineat. Sive autem cum iisdem bis legas, *concupivit*, sive cum exeusis, *concupiit*, perinde est. Svat autem Tertullianea officiales suæ, ac *nolentia*, quam, inquit Rhenanus, opponit voluntati ac *homini procurat*. *PAM.*

Epicuro nolente, consiliario Marcione (1). Nam et adversarium sibi constituit ipsum illud adversus quod et voluit, et concupiit et curavit, sive delictum, sive mortem; imprimis ipsum arbitrum eorum, et dominum hominis Creatorem. Porro, nihil sine æmulatione decurret, quod sine adversario non erit. Denique volens, et concupiscens, et curans hominem liberare, hoc ipso jam æmulatur et eum a (2) quo liberat; adversus eum scilicet sibi liberaturus; et ea de quibus liberat, in alia liberaturus. Proinde enim æmulationi concurrant (3) necesse est officiales suæ in ea quæ æmulatur, ira, discordia, odium, dedignatio, indignatio, bilis (4), nolentia, offensa. Hæc omnia, si æmulationi adsistent, æmulatione autem liberando homini procurat; liberatio autem hominis operatio bonitatis est, non poterit ea bonitas sine suis dotibus, id est sine sensibus et affectibus, per quos administratur adversus Creatorem; ne sic quoque irrationalis proscribatur, si careat et sensibus et affectibus debitis. Hæc multo plenius defendemus in causa Creatoris, in qua et exprobrantur.

CAPUT XXVI.

At hic sufficit perversissimum deum ostendi in ipso præconio solitariæ bonitatis, qua nolunt ei describere ejusmodi motus animi, quos in Creatore reprehendunt. Si enim neque æmulatur, neque irascitur, neque damnat, neque vexat, utpote qui nec judicem præstat, non invenio quomodo illi disciplinarum ratio consistat, et quidem plenior. Quale est enim, ut præcepta constituat non executurus? ut delicta prohibeat non vindicaturus, quia non judicaturus? extraneus scilicet ab omnibus sensibus severitatis et animadversionis. Cur enim prohibet admitti, quod non defendit admissum? cum multo rectius non prohibuisset quod defensurus non esset, quam ut non defenderet quod prohibuisset: imo et permisisse directo debuit, sine causa prohibitorius, ut non (5) defensurus. Nam et tunc tacite permissum est, quod sine ultione prohibetur. Et utique non aliud prohibet admitti, quam quod non amat fieri. Stupidissimus ergo qui non offenditur facto quod non amat fieri, quando offensa comes sit frustratæ voluntatis. Aut si offenditur; debet irasci, si irascitur, debet ulcisci. Nam et ultio fructus est iræ, et ira debitum offensæ, et offensa, ut dixi, comes frustratæ voluntatis. Sed non ulciscitur; ergo nec offenditur. Sed non offenditur; ergo nec læditur voluntas ejus, cum fit quod fieri noluit: et fit jam delictum secundum voluntatem ejus, quia non fit adversus volunta-

tem, quod non lædit voluntatem. Aut si hoc erit diviniæ virtutis, sive bonitatis, nolle quidem fieri, et prohibere fieri; non moveri tamen, si fiat; dicimus jam motum esse illum qui noluit: et vane non moveri ad factum, qui motus sit ad non faciendum, quando noluit fieri: nolendo enim prohibuit. Non enim et judicavit? Nolendo fieri, et idcirco prohibendo; non faciendum enim judicavit, et prohibendum pronuntiavit. Ergo et ille jam judicat. Si indignum est Deum judicare, aut si ea tenus dignum est Deum judicare, qua tantummodo noluit et prohibeat; non etiam (6) defendat admissum. Atquin nihil Deo tam indignum, quam non exequi quod noluit et prohibuit admitti. Primo, quod qualicumque sententiæ suæ et legi, debeat vindictam in auctoritatem et obsequii necessitatem. Secundo, quia æmulum sit necesse est quod noluit admitti, et volendo prohibuit. Malo autem parcere Deum, indignius sit, quam animadvertere: et quidem Deo optimo, qui non alias plene bonus sit, nisi mali æmulus, uti boni amorem odio mali exerceat, et (7) boni tutelam expugnatione mali impleat.

CAPUT XXVII.

Sed judicat plane malum volendo, et damnat prohibendo: dimittit autem non vindicando, et absolvit non puniendo. O Deum veritatis prævaricatorem, sententiæ suæ circumscriptorem (a): timet damnare quod damnat, timet odisse quod non amat, factum sinit quod fieri non sinit, mavult ostendere qui noluit; quam probare. Hoc (8) erit bonitas (9) imaginaria, disciplina, phantasma; (b) et ipsa transfuntoria præcepta, secuta delicta: audite, peccatores, quique nondum hoc estis, ut esse possitis: Deus melior inventus est, qui nec offenditur, nec irascitur, nec ulciscitur, cui nullus ignis coquitur in gehenna, cui nullus dentium frendor horret in exterioribus tenebris; bonus tantum est, denique prohibet delinquere, sed literis solis. In vobis est, si velitis, illi obsequium subsignare, ut honorem Deo habuisse videamini: timorem enim non vult. Atque adeo præ se ferunt Marcionitæ, quod Deum suum omnino non timeant. Malus autem, inquiunt, timebitur, bonus autem diligetur. Stulte, quem Dominum appellas, negas timendum; cum hoc nomen potestatis sit, etiam timendæ. At quomodo diliges, nisi timeas non diligere? Plane nec pater tuus est, in quem competat et amor propter pietatem, et timor propter potestatem? nec legitimus dominus, ut diligas propter humanitatem, et timeas propter disciplinam? Sic denique plagiarii diliguntur, non etiam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Marcionis alii.
 (2) Cum de Rhen. Oberth.
 (3) Occurrant Semler, Oberth.
 (4) Indigna bilis Rhen.
 (5) Non ut Seml. non et Jun

- (6) Enim Paris.
 (7) Ut Semler, Oberth.
 (8) Hæc alii.
 (9) Bonitatis Rhen.

COMMENTARIUS.

CAP. XXVII.—(a) Sententiæ suæ circumscriptorem. Circumscriptorem, id est, abrogatorem, circumscribere pro circumducere et obliterare, frequens jureconsultis et auctoribus idoneis verbum. Cicero in Finibus; Circumscriptis igitur iis sententiis quas modo posui. RHEN.

(b) Et ipsa transfuntoria præcepta. Transfuntoria vocat perfunctoria. Est autem jureconsultis perfunctorium quod levi cura fit, et aliud agendo, dum videlicet non curamus ut aliquid bene fiat, sed tantum ut fiat: inde perfunctorie adverbium in crebro usu apud illos. RHEN.

timentur. Non enim timebitur, nisi justa et ordinaria dominatio. Diligi autem potest etiam adultera. Sollicitatione enim constat, non auctoritate; et adulatione, non potestate. Quid denique adulantius, quam delicta non exsequi? Age itaque, qui Deum non times quasi bonum, quid non in omnem libidinem ebullis? summum, quod sciam, fructum vitæ omnibus qui Deum non timent; quid non frequentas tam solemnes (a) voluptates circi furentis (1), caveæ sævientis (b), et scenæ lascivientis (c)? quid non et in persecutionibus statim oblata acerra animam negatione lucraris? Absit, inquis, absit. Ergo jam times delictum, et timendo probasti illum timeri, qui prohibet delictum. Aliud est, si eadem dei tui perversitate, quem non times, observas, qua et ille quod non vindicat, prohibet. Multo adhuc vanius, cum interrogati, quid fiet peccatori cuique die illo? respondunt (2) abjici illum quasi ab oculis. Nonne et hoc iudicio agitur? iudicatur enim abjiciendus, et utique iudicio damnationis: nisi si in (3) salutem abjiciatur peccator, ut et hoc Deo optimo competat. Et quid erit abjici, nisi amittere id quod erat consecuturus, si non abjiceretur? id est salutem. Ergo salutis in detrimentum abjicitur: et hoc decerni non poterit nisi ab irato, et offenso, et exsecutore delicti, id est iudice.

CAPUT XXVIII.

Exitus autem illi abjecto quis? Ab igne, inquit Creatoris deprehendetur, Adeone nullum habet elementum, vel in hanc causam provisum, quo peccatores suos vel sine sævitia releget, ne illos dedat Creatori? Quid tunc Creator? Credo, sulphuratiorem eis gehennam præparabit (4), ut blasphemis suis scilicet: nisi quod Deus zelotes fortassean desertoribus adversarii sui parcat (5). O Deum usquequaque perversum, ubique irrationalem, in omnibus vanum, atque ita neminem! cujus non statum, non conditionem, non naturam, non ullum ordinem video consistere;

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Circum furentes *Rhen. Oberth.*
 (2) Respondebunt *Latin* illorum, respondent *Semler.*
 Dei ollorum *Rhen.*
 (3) Nisi in *Rhen. Oberth.*
 (4) Præparavit *Seml. Jun.*

(a) *Voluptates circi furentis.* Furorem et insaniam tribui circi veteres ferme omnes docent. Augustinus lib. II de *Symbolo ad catechumenos*: *Quid delectat in circo? aurigas videre certantes: populos insaniam, furiam anhelantes?* B. Hieronymus ad Marcellum: *Circus insaniam.* B. Gregorius Nazianz. *Orat. 27*: *περὶ τοὺς ἱπποδρόμους καὶ τὰ θέατρα, καὶ τὰ στάδια, καὶ τὰ κυνογέσια τοῦ αὐτοῦ μακροθύμου, ὥστε ταῦτα ποιῆσθαι βέλων*: *In circensibus et spectaculis, cursu et venationibus adeo insaniebat, ut in iis vitam ageret.* Idem adhuc Theologus *Carm. 3* iambico. *LE PR.*

(b) *Caveæ sævientis.* Cavea sæpe pro theatro et amphitheatro ut hic sumitur. Sed hunc locum in vita S. Hilarionis expressit optime B. Hieronymus: *Non circi furoribus, non arenæ sanguine, non theatri luxuria delectabatur.* Vides arenam dici pro cavea, unde *Apollog. 38*, *arenæ atrocitas* dicitur. *LE PR.*

(c) *Scenæ lascivientis.* Prohibita erant Christianis spectacula propter turpitudinem et impudicitiam; id

A jam nec ipsum fidei eius sacramentum. Cui enim rei baptismum quoque apud eum exigitur? Si remissio delictorum est, quomodo videbitur delicta dimittere, qui non videbitur retinere? quia retineret, si iudicaret. Si absolutio mortis est, quomodo absolveret a morte, qui non devinxit ad mortem? devinxisset enim, si a primordio damnasset. Si regeneratio est hominis, quomodo regenerat qui non regeneravit? Iteratio enim non competit ei a quo quid nec semel factum est. Si consecutio est Spiritus sancti, quomodo spiritum adtribuet, qui animam non prius contulit? quia (d) suffectura est quodammodo spiritus anima. Signat igitur hominem, numquam apud se resignatum; lavat hominem, numquam apud se coinatum; lavat hominem, numquam apud se coignatum; (e) et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit exsortem salutis. Nec rusticus terram rigabit, fructum non relaturam, nisi tam vanus, quam deus Marcionis. Proinde, cur (6) tantam, sive sarcinam, sive gloriam, infirmissimæ aut indignissimæ carni imponit sanctitatem? Quid dicam autem de disciplinæ vanitate, qua sanctificat substantiam sanctam? Quid aut (7) onerat infirmam, aut exornat indignam? Quid non salute remunerat, quam onerat vel exornat? Quid fraudat mercedem operis, non rependens (8) carni salutem? Quid et honorem sanctitatis in illa mori patitur?

CAPUT XXIX.

Non tingitur apud illum caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi cælebs, nisi divortio (9) baptismum mercata, quasi non etiam spodonibus ex nuptiis nata. Sine dubio ex damnatione conjugii institutio ista constabit. Videamus an justa: non quasi destructori felicitatem sanctitatis, ut aliqui Nicolaitæ, assertores libidinis atque luxuriæ; sed qui sanctitatem sine nuptiarum damnatione noverimus, et sectemur, et præferamus; non ut malo bonum, sed ut bono melius. Non enim projicimus, (f) sed deponimus nu-

LECTIONES VARIANTES.

- (3) Adversarii parcat? *Paris. Fran.*
 (6) Ut deus Marcionis proinde cum *Seml. Oberth.*
 (7) Autem *Semler.*
 (8) Reprehendens *Rhen.*
 (9) Divortio *Jun.*

COMMENTARIUS.

undique clamant canones. Ipse Tertull. *Apol. 38*: *Spectaculis vestris in tantum renuntiamus*: in baptismo nimirum, unde S. Chrysostomus, *Orat. 19*, ad *Pop.* testatur non videri debere Christianos in scena et ludionum gesticulationibus, *ἐν σκηνῇ καὶ μίμῳ παιδεμαίς.*

LE PR.
 CAP. XXVIII.—(d) *Suffectura est quodammodo spiritus anima.* Tamquam supposita spiritui sustinendo. *suffecturam* dicit, quemadmodum contrario significato dicimus *præfecturam*. Itaque *suffecturam* tribuit animæ, ut intelligamus datam spiritui *præfecturam*. Sic libro de *Anima*, animum dixit *suggestum* esse animæ. *RIC.*

(e) *Et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit.* Augustinus, libro I de *peccatorum meritis*, contra Pelag., cap. 24: *Optime*, inquit, *Punici Christiani baptismum ipsum nihil aliud quam salutem vocant.* *RIC.*

CAP. XXIX.—(f) *Sed deponimus nuptias, etc.* Nuptias equidem non damnabat, imo in iis sanctita-

ptias : nec præscribimus , sed suademus sanctitatem ; servantes et bonum , et melius pro viribus cujusque sectando ; tunc denique conjugium exerte defendentes cum inimice accusatur spurcitæ nomine in destructionem Creatoris , qui proinde conjugium pro rei honestate benedixit , in crementum generis humani , quemadmodum et universum conditionis in integros et bonos usus. Non ideo autem et cibi damnabuntur , quia operosius exquisiti in golam committunt : ut (1) nec vestitus ideo accusabuntur , quia pretiosius comparati in ambitionem tumescunt. Sic nec matrimonii res ideo despuentur , quia intemperantius diffusæ in luxuriam inardescunt. Multum differt inter caussam et culpam , inter statum et excessum. Ita hujusmodi non institutio , sed exorbitatio reprobanda est , secundum censuram institutoris ipsius ; cujus est tam , *Crescite et multiplicamini* (*Gen. I, 28*) , quam et , *Non adulterabis* (*Exod., XX, 14*) , et , *Uxorem proximi tui non concupisces* (*Levit. XX, 10*) : morte ponentis et incestam (2) , sacrilegam , atque monstruosam in masculos et in pecudes libidinum insaniam. Sed et si nubendi jam motus ponitur , quem quidem apud nos spiritalis ratio , Paracleto auctore , defendit , unum in fide matrimonium præscribens ; ejusdem erit modum figere , qui modum aliquando diffuderat : is colliget , qui sparsit : is cædet sylvam qui plantavit ; is metet segetem , qui seminavit : is dicet , *Superest ut et qui uxores habent , sic sint quasi non habeant* (*I Cor. VII, 29*) , cujus et retro sicut , *Crescite et multiplicamini* : ejusdem finis , cujus et initium. (a) Non tamen ut (3) accusanda cæditur sylvam , nec ut damnanda secatur seges , sed ut tempori suo parens. Sic et connubii res , non ut mala , securem et falcem admittit sanctitatis , sed ut matura defungi , ut ipsi sanctitati reservata , cui cædendo præstat et esse (4). Unde

A jam dicam deum Marcionis , cum matrimonium ut malum et impudicitæ negotium reprobat , adversus ipsam facere sanctitatem , cui videtur studere : materiam enim ejus eradit : quia si nuptiæ non erunt , sanctitas nulla est. Vacat enim abstinentiæ testimonium , cum licentia eripitur ; quoniam ita quædam in diversis probantur. Sicut et *virtus in infirmitate perficitur* (*II Cor. XII, 9*) , sic et abstinentia nubendi in facultate dinoscitur (5). Quis denique abstinens dicetur , sublato eo a quo abstinendum est ? Quæ temperantia gulæ in fame ? quæ ambitionis repudiatio in egestate ? quæ libidinis infrænatio in castratione ? Jam vero sementem (6) generis humani compescere in totum (7) , nescio an hoc quoque optimo Deo congruat. Quomodo enim salvum hominem volet , quem vetat nasci , de quo nascitur auferendo ? quomodo habebit in quo bonitatem suam signet , quem esse non patitur ? quomodo diligit , cujus originem non amat ? Timet forsitan redundantiam sobolis , ne laboret plures liberando , ne multos faciat hæreticos , ne generosiores habeat Marcionitas ex Marcionitis. Non erit immanior (8) duritia Pharaonis , nascentium enecatrix. Nam ille animas adimit , hic non dat ; ille aufert de (9) vita , hic non admittit in vitam. Nihil apud ambos de homicidio differt : sub utroque homo interficitur ; sub altero , jam editus , sub altero , edendus. Gratus esses , o dee hereticæ , si esses in dispositionem Creatoris , quod marem et fœminam miscuit : utique enim et Marcion tuus ex nuptiis natus est. Satis hæc de deo Marcionis , quem , et definitiones unicæ divinitatis , et conditiones statuum (10) ejus omnino non esse confirmant (11). Sed et totius opusculi series in hoc utique succedit. Proinde , si cui minus quid videmur (12) egisse , spectet reservatum suo tempori , sicut et ipsarum Scripturarum examinationem , quibus Marcion utitur.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tunc *Rhen. Oberth.*
- (2) Incestam et *Jun.*
- (3) Ut *neglig. Seml. Oberth.*
- (4) Præstat esse *Seml. præstaret Rhen.*
- (5) Dignoscitur *Rig. Fran.*
- (6) Semen *Jun.*

- (7) In *delet Seml.*
- (8) Humanior *Seml. Oberth. inhumanior alii.*
- (9) A *Seml. Pamel.*
- (10) Statum *Rhen. Oberth.*
- (11) Confirmantes *Rhen.*
- (12) Videbimur *Fran.*

COMMENTARIUS.

tem commendabatur auctor , sed nuptiarum obtentu turpitudinem jam invalescentem rejiciebat. **LE PA.**

(a) *Nou tamen ut accusanda cæditur sylvam.* A simili nuptias damnandas non esse docet , utque juris romani peritus erat , de sylvam cædua , loquitur de qua **D**

frequens in jure mentio , dividiturque sylvam omnis in cæduam , et non cæduam. Prior ideo servatur ut cædatur , posterior pastioni pecorum destinata est , et vulgo pascua dicitur. **LE PA.**

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM. — I. Cum libro præcedenti definierit Tertullianus deum Marcionis Deum non esse , re-gulis certis præscribentibus unicam esse divinitatem ; hoc libro Deum Creatorem digne Deum esse , utpote bonum , non malum , defendit ,

II. Præmissa invectiva in Marcionitas , qui sua curiositate

Deo negotium faciunt , de arbitrio sensus sui Deum pensitantes.

III. In primis autem docet bonitatem Dei Creatoris æternam esse ,

IV. Præsertim ex hominis et mundi factura ac ea quam homini præscripsit lege ;

- V. *Neque enim lapsum hominis Deo, sed libero arbitrio A* hominis imputandum :
- VI. *Et vero Dei bonitatem ac rationem hominis hoc requisivisse, ut constitueretur homo liberi arbitrii; utpote cum nec boni nec mali merces jure ei pensaretur, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate :*
- VII. *Id ipsum etiam exigere Dei gravitatem, fidem et patientiam :*
- VIII. *Prorsus itaque homini delictum imputandum quem ad recte vivendum creaverat Deus :*
- IX. *Neque propterea Deo id imputandum, quod affatus Dei sit anima quæ delinquit; quia habet quidem anima illas lineas Dei qua immortalis, qua libera sui arbitrii, qua præscia plerumque, qua rationalis; tamen et in his imago duntaxat Dei, non usque ad B*
- X. *Neque etiamsi in diabolum transcriberetur culpa, ut instinctorem delicti, propterea in Creatorem dirigendam, ut in auctorem diaboli, utpote qui angelus a Deo et bonus factus sit, non diabolus, id est delator.*
- XI. *Porro, si post delictum hominis iudex et severus fuerit Deus, non ad malitiam, sed ad justitiam pertinere;*
- XII. *Quæ justitia cum perpetuo in Deo cum bonitate conspirarit, non recte seorsum deputari Deum bonum, et seorsum Deum justum;*
- XIII. *Imo vero omne justitiæ opus bonitati Dei procurare, quippe cum timor judicii ad bonum, non ad malum, conferat :*
- XIV. *Si quando itaque Deus legatur condens mala, de malis pœnæ, non culpæ, intelligi :*
- XV. *Justitiam proinde esse, atque adeo bonitatem Dei, quæ severitas videntur ;*
- XVI. *Et judici non exprobranda quæ justitiæ accidunt, non magis quam medico ferramenta quæ secant, inurunt, amputant et constrictant :*
- XVII. *Denique totum ordinem Dei bonitatis ex ejus misericordia in errantes, patientia in non resipiscentes, et præstantia in merentes.*
- XVIII. *Deinde ad antitheses veniens Marcionis, etiam ad bonitatem Dei pertinere probat talionis pœnam, ciborum immundorum prohibitionem, et sacrificiorum onera ;*
- XIX. *Nec minus etiam legales quasque disciplinas, ne illi momento vacarent a Dei respectu ;*
- XX. *Imo vero etiam rapinam argenti mandatam a Deo Hebræis in Ægyptios; pluris enim valuisse sexcentorum millium per tot annos, et filiorum jacturam quos merserant :*
- XXI. *Nullam vero etiam contrarietatem esse in Deo prohibente sabbatis operari, et jubenti arcam circumferri etiam in sabbato :*
- XXII. *Neque etiam similitudinum prohibitarum legi refragari ænei serpentis, aut Cherubin et Seraphim aureas effigies, quæ longe diversas habebant causas ab idololatria, de qua, vetans similitudinem fieri, subjicit: Non adorabitis, neque servietis eis; fuisse enim etiam rationalem Dei institutionem sacrificiorum (avocantis ab idolis), quæ tamen rursus rejecerit.*
- XXIII. *Non recte etiam levem Deum dici, cum reprobat aliquando probatos, aut probat quandoque reprobandos; nihil enim magis bono etiam judici convenire, quam pro præsentibus meritis, et rejicere, et allegere :*
- XXIV. *Proinde pœnitentiam apud Deum prave interpretari Marcionem, nam et in græco sono (utpote μετανοια) pœnitentiæ nomen non ex delicti confessione, sed ex animi denuntiatione compositum est.*
- XXV. *Nec absimiliter prave ab illo intelligi illud: Adam, ubi es? et illud ad Cain, Ubi est frater tuus? Item illud de Sodoma et Gomorrha, Descendens videbo, etc.;*
- XXVI. *Item etiam juramentum Dei per semetipsum, et verba illa ad Moysen, Sine me, et indignatus ira disperdam illos.*
- XXVII. *Denique reliquas pusillitates quas Deo objiciebant Marcionitæ non tantas esse quantas etiam ipsi in Christo fatentur, cui apparitiones illæ Veteris Testamenti adscribendæ sint.*
- XXVIII. *Postremo adversus Marcionem alias suas antitheses æmulas facit ad finem usque libri. PAM.*
- ARGUMENTUM.— *Quidquid a Deo Patre et Creatore factum est, id sapientissime factum docet, ideoque Creatorem Deum bonum esse, non malum.*

CAPUT PRIMUM.

C
 Occasio reformandi opusculi hujus, cui quid acciderit primo libellulo (1) præfati sumus, hoc quoque contulit nobis, uti duobus diis adversus Marcionem retractandis, sui cuique titulum et volumen distingueremus pro materiæ divisione, alterum deum definiendes omnino non esse, alterum defendentes digne Deum esse: quatenus ita Pontico placuit, alterum inducere, alterum excludere. Non enim poterat ædificare mendacium sine demolitione veritatis. Aliud subruere necesse habuit, ut quod vellet, exstrueret. Sic ædificat (a) qui propria paratura caret. Oportuerat autem in hoc solum disceptasse, quod nemo sit deus ille qui Creatori superducitur; ut falso deo depulso, regulis certis et unicam et perfectam præscriptibus divinitatem, nihil jam quæreretur in Deum verum: quem (2) quanto constaret esse, sic quoque dum alium esse non constat, tanto qualemcumque sine controversia haberi deceret, adorandum potius quam judicandum; et demerendum magis quam retractandum, vel quam timendum ob severitatem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Libello Pamel. Seml. Oberth.

(2) Quem omitt. Fran.

COMMENTARIUS.

CAP. I.—(a) *Qui propria paratura caret.* Paraturam, inquit Rhenanus, et hic vocat materiam. Sic lib. de Carne Christi, c. 8: *Debeo, inquit, illos de sua paratura repercutere;* item lib. præced. c. 11: *nullam sibi prospexit agnoscendo paraturam.* Aduolat præterea

Latinius similes locos ex lib. IV *adv. Marcion.* sub initium, *et omnem paraturam impii atque sacrilegi Marcionis;* et rursus eodem lib. c. 2: *habuit utique authenticam paraturam.* PAM.

Quid enim amplius homini necessarium, quam cura in Deum verum, in quem, ut ita dixerim, inciderat, quia alius Deus non erat.

CAPUT II.

(a) At nunc negotium patitur Deus omnipotens, dominus et conditor universitatis; ideo tantum opinor, quia a primordio notus est, quia numquam latuit, quia semper illuxit, etiam ante Romulum ipsum, nedum ante Tiberium: nisi quod solis hæreticis cognitus non est, qui ei negotium faciunt: propterea alium Deum existimantes præsumendum, quia quem constat esse, reprehendere magis possunt, quam negare de arbitrio sensus sui pensantes (1) Deum aliqui: proinde atque si cæcus vel (b) fluitantibus oculis, ideo alium solem præsumere velit mihiorem et salubriorem; quia quem videat, non videt. Unicus sol est, o homo, qui mundum hunc temperat; et quando non putas, optimus et utilis; et cum tibi acrior et infestior, vel etiam sordidior atque corruptior, rationi tamen suæ par est. Eam tu si perspicere non vales (2), jam nec ullius (3) alterius solis, si qui fuisset, radios sustinere potuisses, utique majoris (4). Nam qui in (5) inferiorem deum cæcutis, quid in sublimiorem? Quin potius infirmitati tuæ parcis, nec in periculum extenderis, habens deum certum et indubitatum, et hoc ipso satis visum, cum id primum conspexeris eum esse, quem non scias, nisi ex parte qua voluit ipse. Sed Deum quidem ut sciens non negas, ut nesciens retractas; imo et accusas quasi sciens; quem si scires, non accusares, imo nec retractares. Reddens nomen illi, negas substantiam nominis, id est magnitudinem, qua (6) Deus dicitur, non tantam eam agnoscens, quantam si homo omnifariam nosse potuisset, magnitudo non esset. Isaias jam tum (7) apostolus, prospiciens hæretica corda: *Quis, inquit (Is. XL, 13, 14), cognovit sensum Domini, aut quis illi consiliarius (8) fuit?*

aut ad quem consultavit? aut viam intellectus et scientiæ quis demonstravit ei? Cui et (c) Apostolus condicet: O profundum divitiarum et scientiæ Dei! ut ininvestigabilia judicia ejus, utique Dei judicis, et ininvestigabiles viæ ejus! utique intellectus et scientiæ, quas ei nemo monstravit: nisi forte isti censores divinitatis, dicente: Sic non debuit Deus; et sic magis debuit: quasi cognoscat aliquis quæ sint in Deo, nisi spiritus Dei. Mundi autem habentes spiritum, non agnoscentes in sapientia Dei per sapientiam Deum (I Cor., I, 21), consultiores sibi met videntur Deo. Quoniam, sicut sapientia mundi stultitia est penes Deum, ita et sapientia Dei stultitia est penes mundum. Sed nos scimus stultum Dei sapientius hominibus, et invalidum Dei validius hominibus (I Cor., I, 25).

B Et ita Deus tunc maxime magnus, cum homini pusillus; et tunc maxime optimus, cum homini duo aut bonus; et tunc maxime unus, cum homini duo aut plures. Quod si a primordio (d) homo animalis non recipiens quæ sunt spiritus (I Cor., II, 14), stultitiam existimavit Dei legem, ut quam observare neglexit: (e) ideoque non habendo fidem, etiam quod videbatur habere ademptum est illi (Math., XIII, 12; Luc., VIII, 18), paradisi gratia et familiaritas Dei, per quam omnia Dei cognovisset, si obedisset: quid mirum si redhibitus materiæ suæ, et in ergastulum terræ laborandæ relegatus, (f) in ipso opere prono et devexo ad terram, usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit, (g) dumtaxat animali et hæretico, non recipienti quæ sunt Dei? (h) Aut quis dubitabit ipsum illud Adæ delictum hæresin pronuntiare, quod per electionem suæ potius quam divinæ sententiæ admisit? nisi quod Adam nunquam sigulo suo dixit: « Non prudenter defluxisti me. » Confessus est seductionem; non occultavit seductricem: rudis admodum (9) hæreticus fuit. Non obaudiit; non tamen blasphemavit Creatorem, nec repre-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pensitant Latin. Jun.
 (2) Valeas alii.
 (3) Illius Seml. Oberth.
 (4) Majores alii.
 (5) In abest Rig. Venet.

- (6) Magnitudinis, quæ Rhen. Venet. Pamel.
 (7) Ipse jam tunc Pam. Fran. ipse jam Rhen.
 (8) Quis consiliarius ejus Pamel. Seml. Oberth.
 (9) Adhuc olim legeb. Edd.

COMMENTARIUS.

CAP. II.—(a) At nunc negotium patitur Deus omnipotens, etc. Quasi dicere vellet Deo negotium facere Marcionitarum temeritatem et audaciam, qui Deum alium ab omnipotente sibi confinxerunt. LE PR.

(b) Fluitantibus oculis alium solem præsumere Sic lib. 1: Lippientibus, etiam singularis lucarna numerosa est. RIC.

(c) Apostolus condicet: O profundum, etc. B. Apostolus Esaiæ consentit, dum (Rom. II) ait: O profundum! etc.; in græcis est, ὡ βάθος. LE PR.

(d) Homo animalis. Ψυχικός. Et statim explicat, non recipiens quæ sunt spiritus. RIC.

(e) Ideoque non habendo fidem, etiam, etc. Pulchre explicat illud Luc. VIII: Qui enim habet, dabitur ei, et qui non habet, etiam quod putat se habere auferetur ab eo. Id in simili ad Adamum referens, cui, non habendo fidem, etiam quod videbatur habere ademptum est, nempe paradisi gratia, et familiaritas Dei, per quam omnia Dei cognovisset, si obedisset. Ubi ad ver-

Dum transtulit, quod videtur habere, pro eo quod est græce, ὃ δοκεῖ εἶχειν. PAM.

(f) In ipso opere prono et devexo ad terram. Dixerat Persius:

O pronæ in terras animæ, et cœlestium inanes! RIC.

(g) Dumtaxat animali et hæretico. Itaque alios psychicos facit, alios hæreticos, ut et principio libri De Monogantia. Et tamen Adamum ipsum, quem psychicum vocat, mox appellabit hæreticum. PAM.

(h) Aut quis dubitabit ipsum illud Adæ delictum, etc. Etiam notatu dignus est hic locus, quod initium omnis hæreseos ab Adami delicto deducat, utpote, sicuti sequitur, quod per electionem suæ potius quam divinæ sententiæ admisit; in quo alludit ad definitionem hæreseos, de qua late supra lib. de Præscript., cap. 6. Placeret proinde magis illud primæ editionis, rudis adhuc hæreticus fuit, pro eo quod ex Gorziensi codice substituit Rhenanus, rudis admodum, nisi hoc reperiretur in Vatic. 2 Ms. codd. PAM.

hendit auctorem, quem a primordio sui bonum et (1) A optimum invenerat, et ipse si forte iudicem fecerat a primordio.

CAPUT III.

Igitur oportebit ineuntes examinationem in Deum notum, si quaeritur in qua conditione sit notus, ab operibus ejus incipere quæ priora sunt homine, ut statim cum ipso comperta bonitas ejus, et exinde constituta atque præscripta, aliquem sensum suggerat nobis intelligendi, qualiter sequens rerum ordinatio evaserit. Possunt autem discipuli Marcionis recognoscentes bonitatem Dei nostri, dignam quoque Deo agnoscere per eosdem titulos, per quos indignam ostendimus in deo illorum. Jam hoc ipsum (2) quod materia est agnitionis suæ, non apud alium invenit, sed de suo sibi fecit. Prima denique bonitas Creatoris, qua se Deus noluit in æternum latere, id est non esse aliquid, cui Deus cognosceretur. Quid enim tam bonum, quam notitia et fructus Dei? Nam, etsi nondum apparebat, hoc bonum esse, quia nondum erat quicquam cui appareret; sed Deus præsciebat quid boni appariturum esset: et ideo (a) in suam summam commisit bonitatem, apparituri boni negotiatricem, non utique repentinam, nec obventitiæ bonitatis, nec provocatiæ animationis, quasi exinde censendam, quo cœpit operari. Si enim ipsa constituit initium, exinde quo cœpit operari, non habuit initium ipsa cum fecit. Initio autem facto, ab ea etiam ratio temporum nata est, utpote quibus distinguendis et notandis, sidera et luminaria celestia disposita sunt: *Erunt enim, inquit (Gen., I, 14), in tempora, et menses, et annos.* Ergo nec tempus habuit ante tempus, quæ fecit tempus; sicut nec initium ante initium, quæ constituit initium. Atque ita carens et ordine initii et modo temporis, de immensa et indeterminabili ætate censebitur, nec poterit repentina vel obventitia et provocatiæ reputari, non habens unde reputetur, id est aliquam temporis speciem; sed et (3) æterna, et Deo ingenua, et perpetua præsumenda, ac per hoc Deo digna, suffundens jam hinc bonitatem dei Marcionis, non dico initiis et temporibus, sed ipsa malitia creatoris posteriorem, si tamen malitia potuit a bonitate committi (4).

- (1) Et abest Rig. Venet.
 (2) Ipso olim legeb.
 (3) Et negl. Seml. Oberth.
 (4) Committit alii.

CAP. III.—(a) In suam summam commisit bonitatem. Commisit, hoc est reposuit, tempore suo scilicet promendum. RIC.

C P. IV.—(b) Eructavit, inquit, cor meum verbum optimum. Eodem modo initium Ps. XLIV supra citavit lib. adv. Hermogenem, cap. 48, pro eo quod editiones hebr., gr. et chaldaica, et latinæ omnes bonum. PAM.

(c) Blasphemix surculus, etc. Sic recte Rhenanus, pro eo quod antea erat, *sarculus*; accipitur enim pro palmitis, de quo scribitur Joan. IV, 2, quo adludere videtur auctor: *Mittetur foras sicut palmes, et arescet.*

CAPUT IV.

Igitur, cum cognoscendo Deo hominem prospexisset bonitas Dei ipsius, etiam hoc præconio suo addidit, quod prius domicilium homini commentata est, aliquam postmodum molem maximam, postmodum et majorem, ut in magna tamquam in minore proluderet atque perficeret: et ita de bono Dei, id est de magno, ad optimum quoque ejus, id est ad majus habitaculum promoveretur. Adhibet operi bono optimum etiam ministrum, sermonem suum: (b) *Eructavit, inquit, (Ps. XLIV, 1) cor meum (5) sermonem optimum.* Agnoscat hinc primum fructum optimum, utique optimæ arboris, Marcion: imperitissimus rusticus quidem in malam, bonam inseruit; sed non valebit blasphemix surculus (c), arescet cum suo artifice, et ita se bonæ arboris natura testabitur. Adspice ad summam, qualia sermo fructificaverit: *Et dixit Deus: Fiat; et factum est, et vidit Deus quia bonum (Gen., 1): non quasi nesciens bonum, nisi videret, sed quia bonum, ideo videns, honorans et consignans, et dispungens bonitatem operum dignatione conspectus.* Sic et benedicebat quæ bene faciebat, ut tibi totus Deus commendaretur, bonus, et dicere et facere. Maledicere adhuc sermo non norat, quia nec male facere. Videbimus causas, quæ hoc quoque a Deo exegerunt. Interi n mundus ex bonis omnibus constitit, satis præmonstrans quantum boni pararetur illi, cui (6) præparabatur hoc totum. Quis denique dignus incolere Dei opera, quam ipsius imago et similitudo? Eam quoque bonitas et quidem operantior operata est, non imperiali verbo, sed familiari manu, etiam verbo blandiente præmisso: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen., I, 26).* Bonitas dixit, bonitas fluxit hominem (7) de limo, in tantam substantiam carnis ex una materia tot qualitibus exstructam. Bonitas inflavit (8) animam, non mortuam, sed vivam. Bonitas præfecit universis fruendis atque regnandis, etiam cognominandis (Gen., II, 7). Bonitas amplius delicias adjecit homini, ut quamquam totius orbis possidens, in amœnioribus moraretur, (d) translatus in paradisum, jam tunc de mundo in Ecclesiam. Eadem bonitas et adjutorium prospexit, ne quid non boni: *Non est enim, inquit*

LECTIONES VARIANTES.

- D (5) Verbum add. alii.
 (6) Illi addit fran.
 (7) Hominem abest Seml. Oberth.
 (8) In add. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

Est vero illud Tertullianicum, *adspice ad summam*, pro eo quod vulgo dicitur, *in summa*. Retineri autem potest *fructificaverit*, aut lege cum Vatic. 1, *fructificavit*. PAM.

(d) *Translatus in paradisum, jam tunc de mundo in Ecclesiam.* Libro de Pœnitentia, dixit Ecclesiam esse in uno et altero. Hic igitur Adamum et Evam translatos fuisse ait in paradisum, de mundo in Ecclesiam, addictum a Deo paradisum Ecclesiæ significans; Ecclesiam vero jam tunc fuisse in uno et altero. RIC.

(*Gen.*, II, 18), *bonum solum esse hominem*. (a) Sciebat illi sexum Mariæ, et deinceps Ecclesiæ profuturum. Sed et quam arguis legem, quam in controversias torques, bonitas erogavit, (b) consulens homini quo Deo adhæreret, ne non tam liber, quam adjectus videretur, æquandus famulis suis cæteris animalibus, solutus a Deo et ex fastidio (1) liberis; sed ut solus homo gloriaretur, quod solus dignus fuisset qui legem a Deo sumeret, utque animal rationale, intellectus et scientiæ capax, ipsa quoque libertate rationali contineretur, ei subjectus, qui subjecerat illi omnia (*I Cor.*, XV, 28). Cujus legis observandæ consilium, bonitas pariter adscripsit: *Qua die autem ederitis, morte moriemini* (*Gen.*, II, 17). Benignissime enim demonstravit exitum transgressionis, ne ignorantia periculi negligentiam juvaret obsequii. Porro, si legis imponendæ ratio præcessit, sequebatur etiam observandæ, ut pœna transgressioni adscriberetur; quam tamen evenire noluit, qui ante prædixit. Agnosce igitur bonitatem Dei nostri interim, vel hucusque ex operibus bonis, ex benedictionibus bonis, ex indulgentiis, ex providentiis, ex legibus et præmonitionibus (2) bonis et benignis.

CAPUT V.

Jam hinc ad quæstiones omnes. (c) O (3) canes, quos foras Apostolus expellit (*Apoc.*, XXII, 15), latrantes in (4) Deum veritatis! hæc sunt argumentationum ossa quæ obroditiis. Si Deus bonus et præsciis futuri, et avertendi mali potens, cur hominem, et quidem imaginem et similitudinem suam, imo et substantiam suam, per animæ scilicet census, passus est labi de obsequio legis in mortem, circumventum a diabolo? Si enim et bonus qui evenire tale quid nollet, et præsciis qui eventurum non ignoraret, et potens qui depellere valeret, nullo modo evenisset, quod sub his tribus conditionibus divinæ majestatis evenire non posset. Quod si evenit, absolutum est e contrario Deum neque bonum credendum, neque præsciis, neque potentem: siquidem in quantum nihil tale evenisset, si talis Deus, id est bonus, et præsciis, et potens, in tantum ideo evenit, quia non talis Deus. Ad hæc, prius est istas species in Creatore defendere, quæ in dubium vocantur; bonitatem dico, et præscientiam,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Fastigio Paris. Fran.
 (2) Prænuuntiationibus Seml. Oberth.
 (3) O omitt. Seml.
 (4) In omitt. Fran.
 (5) Probationis Seml. Oberth.

et potentiam. Nec immorabor huic articulo, præeunte definitione etiam ipsius Christi (*Joan.*, X, 25): ex operibus (d) ineundæ probationes (5). Opera Creatoris utrumque testantur et bonitatem ejus, qua bona, sicut ostendimus; et potentiam qua tanta; et quidem ex nihilo. Nam, etsi ex aliqua materia, ut quidam volunt, hoc ipso tamen ex nihilo, dum non id fuerunt quod sunt. Postremo, vel sic magna, dum bona: vel sic Deus potens, dum omnia ipsius, unde et omnipotens. De præscientia vero quid dicam? quæ tantos habet testes, quantos fecit prophetas. Quamquam quis præscientiæ titulus in omnium auctore, qua universa utique disponendo præsciit, et præsciendo disposuit, certe ipsam transgressionem; quam nisi præscisset, nec cautionem ejus delegasset sub metu mortis. Igitur si et fuerunt in Deo istæ facultates, præ quibus nihil mali evenire homini aut potuisset aut debuisset, et nihilominus evenit; videamus et hominis conditionem, ne per illam potius evenerit, quod per Deum evenire non potuit. Liberum et (e) sui arbitrii et suæ potestatis invenio hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem Dei in illo animadvertens, quam ejusmodi status formam. Neque enim facie et corporalibus lineis, tam variis in genere humano, ad uniformem Deum expressus est; sed in ea substantia, quam ab ipso Deo traxit, id est animæ (6), ad formam Dei respondentis (7), et arbitrii sui libertate et potestate signatus est. Hunc statum ejus confirmavit etiam ipsa lex, tunc a Deo posita. Non enim poneretur lex ei qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate: nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur. Sic et in posteris legibus Creatoris invenias, proponentis ante hominem bonum et malum, vitam et mortem (*Deut.*, XXX, 15): sed nec alias totum ordinem disciplinæ per præcepta dispositum, avocante Deo et minante et exhortante (8), nisi et ad obsequium et ad contemptum libero et voluntario homini (9).

CAPUT VI.

Sed quoniam ex hoc jam intelligimur, eo struentes liberam hominis potestatem arbitrii sui, ut quod ei evenit, non Deo, sed ipsi debeat exprobari; ne et tu

COMMENTARIUS.

(a) Sciebat illi sexum Mariæ, et deinceps Ecclesiæ profuturum: Etenim Maria virgo peperit Christum, hominum salutem. Unde et Ecclesia virgo, sponsa Christi, parit Christianos. RIC.

(b) Consulens homini quo Deo adhæreret. Præclara cogitatio, hominem ad Deum pertinere, quatenus mandatis a Deo legibus adhæret religionis observantia cultuque. RIC.

CAP. V.—(c) O canes, quos foras Apostolus, etc. Alludit ad illud *Apoc.* XXII, foris canes. Atque adeo facit hic locus contra Erasmus, et alios quosdam qui Apocalypsin audent negare Joannis Apostoli. De

quo aliquid supra diximus lib. de Præscr., et infra lib. IV adv. Marc. ac in Scorpiaco. PAM.

(d) Ex operibus ineundæ probationes. Dum hanc definitionem Christo adscribit, alludit ad illud *Joan.* 10: Opera quæ ego facio, in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me, et si mihi non vultis credere, operibus credite. PAM.

(e) Sui arbitrii et suæ potestatis, etc. Ea fuit hæreticorum quorundam vesania, ut liberum hominem creatum fuisse negarint. Tales fuere Marcion et Valentinus. Post peccatum vero adhuc remansisse libertatem mox probabit. I. E. PR.

- D (6) Animam Seml. Oberth.
 (7) Spondentis Seml. Pamel.
 (8) Et abest Seml. exhortantive Pamel.
 (9) Homine Pamel. Venet.

hinc jam opponas, non ita illum institui debuisse si libertas et potestas arbitrii exitiosa futura esset; hoc quoque prius defendam ita institui debuisse, quo fortius commendem, et ita institutum, et digne Deo institutum, potiore ostensa ea causa quæ ita fecit institui. Bonitas Dei et ratio ejus huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud Deum nostrum. Nec ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas sine ratione bonitas, nisi forte (a) penes deum Marcionis, irationaliter bonum, sicut ostendimus. Oportebat Deum cognosci: bonum hoc utique et rationale. Oportebat dignum aliquid esse, quod Deum cognosceret: quid tam dignum prospici posset, quam (b) imago Dei et similitudo? Et hoc bonum, sine dubio, et rationale. Oportebat igitur imaginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum, imago et similitudo Dei deputaretur; arbitrii scilicet libertas et potestas: in quam rem ea substantia homini accommodata est, quæ hujus status esset, adflatus Dei, utique liberi et suæ potestatis. Sed et alias quale erat ut totius mundi possidens homo, non in primis animi sui possessione regnaret, aliorum dominus, sui famulus? Habes igitur et bonitatem Dei agnoscere ex dignatione, et rationem ex dispositione. Sola nunc bonitas deputetur, quæ tantum homini largita sit, id est arbitrii libertatem. Aliud sibi ratio defendat in ejusmodi institutionem. Nam bonus natura Deus solus (*Matth.*, XIX, 17). Qui enim quod est sine initio habet, non institutione habet illud, sed natura. Homo autem qui totus ex institutione est, habens initium, cum initio sortitus est formam qua esset: atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione; non suum habens bonus esse, quia non natura in bonum dispositus est, sed institutione, secundum institutorem bonum, scilicet bonorum conditorem. Ut ergo bonum jam suum haberet homo, emancipatum sibi a Deo, et fieret proprietas jam boni in homine, et quodammodo natura, de institutione adscripta est illi quasi libripens (1) emancipati a Deo boni (c), libertas et potestas arbitrii, quæ efficeret bonum, ut pro-

primum, jam sponte præstari ab homine; quoniam et hoc ratio bonitatis exigeret voluntarie exercendæ; ex libertate scilicet arbitrii non favente institutioni (2), non serviente: ut ita demum bonus consisteret homo, si secundum institutionem quidem, sed ex voluntate jam bonus inveniretur, quasi de proprietate naturæ: proinde ut et contra malum (nam et illud utique Deus providebat) (3) fortior homo prætenderet (4), liber scilicet et suæ potestatis: (d) quia, si careret hoc jure, ut bonum quoque non voluntate obiret, sed necessitate, usurpabilis etiam malo futurus esset ex infirmitate servitii, proinde et malo sicut homo famulus. Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, et bono sponte servando, et malo sponte vitando: quoniam et alias positum hominem sub judicio Dei, (e) oportebat justum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. Cæterum, nec boni nec mali merces jure pensaretur ei qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem de obsequio sponte præstando, vel transgressionem sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Igitur, si et bonitas et ratio Dei invenitur circa libertatem arbitrii concessam homini, non oportet, omissa prima definitione bonitatis atque rationis quæ ante omnem tractatum constituenda est, post factis præjudicare non ita Deum instituere debuisse quia aliter quam Deum deceret evasit; sed dispecto quia ita debuerit instituere, salvo eo quod dispectum est, cætera explorare. Cæterum facile est offendentes statim in hominis ruinam, antequam conditionem ejus inspexerint, in auctorem referre quod accidit, quia nec auctoris examinata sit ratio. Denique, et bonitas Dei a primordio operum perspecta, persuadebit (f) nihil a deo mali evenire potuisse, et libertas hominis recognita se potius ream ostendet (5), quod ipsa commisit.

CAPUT VII.

Hæc definitione omnia Deo salva sunt; et natura bonitatis, et ratio dispositionis, et præscientiæ et po-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Libripense *Rhen. Oberth.*(2) Institutionis *Pamel.* arbitrii favente institutioni *Wouwer.* arbitrii; nam favente institutioni *conjic. Seml.*(3) Ut *add. Seml. Oberth.*(4) Pertenderet *Jm.*(5) Ostendit *Pamel. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI. — (a) *Penes Deum Marcionis*, etc. Ridiculus videbatur Marcion, qui hæc Deo denegando, de quibus modo egit, Deum faciat bonum rationem ei detrahendo. LE PR.

(b) *Imago et similitudo Dei*, etc. Longe aliter hic imaginem et similitudinem Dei, ad quam factus est homo, interpretatur, quam alibi solet, et præsertim *lib. de Baptis. cap. 5.* ubi de eo aliquid annotavimus, sicut etiam, quomodo adflatus Dei dicatur anima, *ibidem. PAM.*

(c) *Quasi libripens emancipati a Deo boni.* Abalienatio rerum mancipi, quæ scilicet jure optimo haberi ac possideri poterant, fiebat per æs et libram. Itaque adhibebatur libripens quasi arbiter mancipationis. Ejus formula exstat apud Boethium in *Topica Cic. Ric.* — *Quasi libripens emancipati a Deo boni.* Transla-

tio hæc, quam adhibet e jure, sumitur ab emancipatione, quæ imaginaria venditio erat, fiebatque per æs et libram, hoc est præsentibus quinque testibus et libripende. LE PR.

(d) *Quia si careret hoc jure.* Mira correctorum varietas; *caperet, averet, abiret, obiret, cuperet, repouunt*, et melius legit Rigaltius *careret.* LE PR.

(e) *Oportebat justum illud efficere.* Facit etiam locus iste pro meritis operum, sicut et illud quod sequitur: *Cæterum nec boni nec mali merces*, etc. PAM.

(f) *Nilhil a Deo mali evenire potuisse*, etc. Facit etiam hoc et quidquid capite præcedenti, et duobus capitibus sequentibus tractatur, contra Calvinum et alios qui Deum malorum auctorem facere non vereantur. PAM.

sentia copia. Exigere tamen a Deo debes (1) et gravitatem summam et fidem præcipuam in omni institutione ejus, ut desinas quærere an Deo nolente potuerit quid evenire. Tenens enim gravitatem et fidem Dei boni, sed rationalibus institutionibus ejus vindicandas, nec illud miraberis, quod Deus non intercesserit adversus ea quæ noluit evenire, ut conservaret ea quæ voluit (2). Si enim semel homini permisit arbitrii libertatem et potestatem, et digne permisit, sicut ostendimus, utique fruendas eas ex ipsa institutionis auctoritate permisit; fruendas autem quantum in ipso, secundum ipsum, id est secundum Deum, id est in bonum; quis enim adversus se permittit aliquid? quantum vero in homine, secundum motus libertatis ipsius. Quis enim non hoc præstat ei, cui quid semel frui præstat, ut pro animo et arbitrio suo fruatur? Igitur consequens erat ut Deus secederet a libertate semel concessa homini, id est contineret in semetipso et præscientiam et præpotentiam suam, (a) per quas intercessisse potuisset, quo minus homo male libertate sua frui adgressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permisit. Denique, puta intercessisse, puta rescidisse illum arbitrii libertatem dum revocat ab arbore, dum ipsum (b) circumscriptorem colubrum a congressu femine arceat, nonne exclamaret Marcion: (c) O dominum futilem, instabilem, infidelem, rescindentem quæ instituit! Cur permisit liberum arbitrium, si intercedit? cur intercedit, si permisit? Eligat ubi semetipsum erroris notet, in institutione, an in rescissione. Nonne tunc magis deceptus ex impræscientia futuri videretur, cum obstiterit? et quod quasi ignorans quomodo evasurum esset indulserat, quis non diceret? Sed etsi præscierat male hominem institutione sua usurum, quid tam dignum Deo, quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcumque? Vidisset homo si non bene dispunxisset (3) quod bene acceperat; ut ipse (4) legi reus fuisset cui obsequi noluisset, non ut legislator ipse fraudem legi suæ faceret, non sinendo præscriptum ejus impleri. Hæc dignissime peroraturus in Creatorem, si libero arbitrio hominis ex providentia et potentia, quas exigit,

obstiterit, nunc tibi insusurra pro Creatore et gravitatem, et patientiam, et fidem, institutionibus suis functo, ut et rationalibus et bonis.

CAPUT VIII.

Neque enim ad vivendum solummodo produxerat hominem, ut non ad recte vivendum, in respectu scilicet Dei legisque ejus. Igitur vivere quidem illi ipse præstiterat, facto in animam vivam; recte vero vivere demandarat, admonito in legis obsequium. Ita non in mortem institutum hominem probat, qui nunc cupit in vitam restitutum, *malens peccatoris penitentiam, quam mortem* (Ezech., XVIII, 23). Igitur, sicut Deus homini vitæ statum induxit, ita homo sibi mortis statum adtraxit: et hoc non per infirmitatem, sicuti nec per ignorantiam, ne quid auctori imputaretur. Nam etsi angelus qui seduxit, sed liber et suæ potestatis qui seductus est; sed imago et similitudo Dei, fortior angelo; sed adflatus Dei generosior spiritu materiali, quo angeli constituerunt. *Qui facit*, inquit (Ps. CIII, 5), *spiritus angelos* (Hebr., I, 7), *(d) et adparitores flammam ignis*. Quia nec universitatem homini subjecisset infirmo dominandi, et non potiori angelis, quibus nihil tale subjecit; sic nec legis pondus imposuisset, si gravis lex invalido sustinendi; nec quem excusabilem sciret nomine imbecillitatis, eum (5) definitione mortis convenisset; postremo, non libertate, nec potestate arbitrii fecisset infirmum, sed potius defectione earum. Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam animæ, eundem Adæ statum, eadem arbitrii libertas et potestas, victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum ejus administratur.

CAPUT IX.

Quoquo tamen, inquis, modo substantia Creatoris delicti capax invenitur, cum adflatus Dei, id est anima, in homine deliquit. Nec potest non ad originalem (6) summam referri corruptio portionis. Ad hoc interpretanda erit qualitas animæ. In primis tenendum, (e) quod græca Scriptura signavit, adflatum nominans, non spiritum. Quidam enim de græco interpretantes, non recogitata differentia, nec curata proprietate verborum, pro *adflatu, spiritum* ponunt, et dant hæreticis occasionem spiritum Dei delicto

LECTIONES VARIANTES.

(1) Habes Jun.

(2) Noluit Paris.

(3) Depunxisset Pamel. Seml. Oberth.

D (4) Ut ipsi Rig. Latin. ut abest Pamel. Seml.

(5) Cum Pamel. Seml. Oberth.

(6) Originem Venet. Rig.

COMMENTARIUS.

CAP. VII. — (a) *Per quas intercessisse potuisset*. Intercedebant tribuni senatusconsultis apud Romanos, dum obstabant ne fierent. Sic et mox, *Si enim intercessisset*. RHEM.

(b) *Colubrum circumscriptorem*. Hoc est deceptorem. Juvenalis, Sat. XV, *pupillum ad jura vocantem.... circumscriptorem*. Nam circumscribere, etiam circumvenire significat. RHEM.

(c) *O dominum futilem, etc.* Faciebat enim Marcion Deum irrationabiliter bonum, ut videri potest, cap. 6 hujus lib. et aliis in locis. LE PR.

CAP. VIII. — (d) *Et adparitores flammam ignis*. Parum interest utrum ex Epist. ad Hebræos, cap. I (quod adfirmat Pamelius), an ex Psal. CIII. Licet enim

voce Apostolus *πυρὸς φλόγα*, seu flammam ignis, illud citat e Psalmo CIII, versu 5, ubi habetur, *et ministros tuos ignem urentem*. In græco est *πῦρ φλόγον*. Mihi videtur hoc in loco Vulgata versio magis congruere textui, quam versio Tertulliani. Sive autem legas, *flammam ignis*, sive *ignem urentem*, periunde est. Varietas illa nata videtur ex hebr. *שלהשן*, quod *ignem urentem* seu *flammantem* recte vertes. LE PR.

CAP. IX. — (e) *Quod græca Scriptura signavit, etc.* Recte græca vox *πνεῦμα* ad marginem adnotata est a Rhenano, ad quam hic alludit auctor; nam ea legitur, Genes. II, non vero *πνεῦμα*; quare proinde etiam interpres latinus recte transtulit *spiraculum vitæ*, quod *adflatum* auctor, non vero *spiritum*. PAM.

infuscandi, id est ipsum Deum; et usurpata jam quæstio est. Intellige itaque adflatum minorem spiritu esse (1), etsi de spiritu accidit, ut aurulam ejus, non tamen spiritum. Nam et aura vento rarior, etsi de vento aura, non tamen ventus aura. (a) Capit etiam imaginem spiritus dicere flatum. Nam et ideo homo imago Dei, id est spiritus: Deus enim spiritus. Imago ergo spiritus, flatum (2). Porro, imago veritati non usquequaque adæquabitur. Aliud est enim secundum veritatem esse, aliud ipsam veritatem esse. Sic et adflatus, cum imago sit spiritus, non potest ita imaginem Dei comparare (3), ut quia veritas, id est spiritus, id est Deus, sine delicto est, ideo et adflatus, id est imago, non debuerit admisisse delictum. In hoc erit imago minor veritate, et adflatus spiritu inferior, habens illas utique lineas Dei, qua immortalis anima, qua libera et sui arbitrii, qua præscia plerumque, qua rationalis, capax intellectus et scientiæ: tamen et (4) in his imago, et non usque ad ipsam vim divinitatis; sic nec usque ad integritatem a delicto; quia hoc soli Deo cedit, id est veritati; et hoc solum imagini non licet. Sicut enim imago, cum omnes lineas exprimat veritatis, vi (5) tamen ipsa caret, non habens motum; ita et anima imago spiritus, solam vim ejus exprimere non valuit, id est, non delinquendi fœlicitatem (6). Cæterum non esset anima, sed spiritus; nec homo, qui animam sortitus est, sed Deus. Et alias autem, non omne quod Dei erit, deus habebitur: ut expostules Deum et adflatum, id est vacuum a delicto, quia Dei sit adflatus. Nec tu enim si in tibiam flaveris, hominem tibiam feceris, quamquam de anima tua flaveris, sicut et Deus de spiritu suo. Denique, cum manifeste Scriptura dicat (*Genes.*, II, 7) flasse Deum in faciem hominis, et factum hominem in animam vivam, non in spiritum vivificantem, separavit eam a conditione factoris. Opus enim aliud sit necesse est ab artifice, id est inferius artifice. Nec urceus enim factus a figulo, ipse erit figulus; ita nec adflatus factus a spiritu, ideo erit spiritus. Ipsum quod anima, vocatus est flatum. Vide etiam ne de adflata conditione transierit in aliquam diminutiorem qualitatem. Ergo, inquis, dedisti animæ infirmitatem supra negatam. Plane, cum illam exigis Deo parem, id est delicti immunem, dico infirmam. Cum vero ad angelum provocatur, fortiorem defendam necesse est dominum universitatis; cui jam angeli administrant (*Hebr.*, I, 14): qui etiam angelos judicaturus est

(*I Cor.*, VI, 2), si in Dei lege constiterit, quod in primordio noluit. Hoc ipsum ergo potuit adflatus Dei admittere. Potuit, sed non debuit. Potuisse enim habuit, per substantiæ exilitatem, qua adflatus, non spiritus: non debuisset autem, per arbitrii potestatem, qua liber, non servus; adsistente amplius demonstratione non delinquendi sub comminatione moriendi, qua substrueretur substantiæ exilitas, et regeretur sententiæ libertas. Itaque non per illud jam videri potest anima deliquisse, quod illi cum Deo adfine est, per adflatum: sed per illud quod substantiæ accessit, id est per liberum arbitrium; a Deo quidem rationaliter adtributum; ab homine vero, qua voluit agatum. Quod si ita se habent, omnis jam Dei dispositio de mali exprobratione purgatur. Libertas enim arbitrii non ei culpam suam respect, a quo data est, sed a quo non ut debuit administrata est. Quod denique malum adscribes Creatori (7)? si delictum hominis, non erit Dei, quod est hominis: nec idem habendus est delicti auctor qui invenitur interdicator, imo et condemnator. Si mors malum, nec mors comminatori suo, sed contemptori faciet invidiam, ut auctori. Contemnendo enim eam fecit; non utique futuram, si non contempsisset.

CAPUT X.

Sed, etsi (8) ab homine in diabolum (b) transcripseris mali elogium, ut in (9) instinctorem delicti; uti sic quoque in Creatorem dirigas culpam, ut auctorem diaboli, qui facit angelos spiritus: ergo quod factus a Deo est, id est angelus, id erit ejus qui fecit; quod autem factus a Deo non est, id est diabolus, id est delator, superest ut ipse sese fecerit, deferendo de Deo; et quidem falsum: primo, quod Deus illos ex omni ligno edere vetuisset, dehinc quasi morituri non essent, si edissent; tertio, quasi Deus illis invidisset divinitatem. Unde igitur malitia mendacii et fallaciæ in homines, et infamiæ in Deum? a Deo utique non, qui et angelum ex forma operum bonorum instituit bonum. Denique sapientissimus omnium editur, antequam diabolus; nisi malum est sapientia. Et si evolvas Ezechielis prophetiam (*Ezech.*, XXVIII, 12), facile animadvertes tam institutione bonum angelum illum, quam sponte corruptum. In persona (10) enim principis Sor, ad diabolum pronuntiatur; *Et factus est sermo Domini ad me, dicens: Filii hominis, sume planctum super principem Sor; et dices ei (11): Hæc dicit Dominus: Tu resignaculum similitudinis* (qui scilicet integritatem

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritum *Seml. Oberth.*
 (2) Del. adflatus *Panel. Seml.*
 (3) Comparare *Ciaccon.*
 (4) Ut *Jun.*
 (5) Vita *conjic. Seml.*
 (6) Facultatem *conjic. Panel.*

- (7) Discribes *Venet. nig. describes Panel. Seml.*
 (8) Non, inserit *Seml. nunc Jun.*
 (9) In *abest Seml. Paul.*
 (10) Personam *Seml. Oberth.*
 (11) Ei *add. Lat.*

COMMENTARIUS.

(a) Capit etiam imaginem spiritus dicere, etc. Et hic vides quomodo verbo capit utatur. Hoc est, flatum significat etiam imaginem spiritus, sive potest dici imago spiritus. **RHEN.**

CAP. X. — (b) Transcripseris mali elogium. Mali proprietates omnes diabolo tribuas; ea est enim hujus vocis notio Tertulliano. Lib. I *adv. Marcionem* ita usus est. **LE PR.**

imaginis et similitudinis resignaveris), *plenus sapientia* (1), *corona decoris* (hoc ut eminentissimo angelorum, ut archangelo, ut sapientissimo omnium), *in deliciis paradisi Dei tui natus es* (illic enim ubi Deus in secunda animalium figuræ formatione angelos fecerat). *Lapidem optimum indutus es; sardium, topazium, smaragdum, carbunculum, saphirum, jaspin, lyncurium, achaten, amethystum, chrysolitum, beryllum, onychinum* (2); *et auro replesti horrea tua, et thesauros tuos. Ex qua die conditus es, cum Cherub* (a) *posui te in monte sancto Dei; fuisti in medio lapidum igneorum; fuisti invituperabilis in diebus tuis, ex qua die conditus es, donec inventæ sunt læsuræ tuæ* (a). *De multitudine negotiationis tuæ promas tuas replesti, et deliquisti; et cætera.* Quæ ad sugillationem angeli, non ad illius principis proprie pertinere manifestum est, eo quod nemo hominum in paradiso Dei natus sit; ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc: nec cum Cherub positus in monte sancto Dei, id est, in sublimitate cælesti, de qua Satanam Dominus quoque decidisse testatur; nec inter lapides igneos demoratus, inter gemmantes siderum ardentium radios, unde etiam quasi fulgur dejectus est Satanas. Sed ipse auctor delicti, in persona peccatoris viri denotabatur; retro quidem invituperabilis a die conditionis suæ, a Deo in bonum conditus, ut a bono conditore invituperabilium conditionum, et excultus omni gloria angelica, et apud Deum constitutus, qua bonus apud bonum: postea vero a semetipso translatus in malum. *Ex quo enim, inquit, appa-*
ruerunt læsuræ tuæ: illi eas reputans, quibus scilicet læsit hominem ejectum a Dei obsequio (4): *et ex illo deliquit, ex quo delictum seminavit; atque ita exinde negotiationis, id est, malitiæ suæ multitudinem exercuit; delictorum scilicet et sensuum, non minus et ipse liberi arbitrii institutus, ut spiritus. Nihil enim Deus proximum sibi non libertate ejusmodi ordinasset. Quem tamen et prædamnando testatus est ab institutionis forma libidine propria conceptæ ultro malitiæ exorbitasse; et comæatum operationibus ejus admetiendo, rationem bonitatis suæ egit; eodem consilio et homo* (b) *eadem arbitrii libertate elideret inimicum, qua succiderat illi; probans suam, non Dei culpam; et ita salutem digne per victoriam recuperaret, et diabolus amarius puniretur ab eo, quem eliserat ante devictus; et Deus tanto magis bonus*

A inveniretur, sustinens hominem gloriosiore in paradiso, ad licentiam decerpendæ arboris vitæ jam de vita regressurum.

CAPUT XI.

Igitur usque ad delictum hominis, Deus a primordio tantum bonus, exinde iudex, et severus, et quod Marcionitæ volunt, sævus. Statim mulier in doloribus parere, et viro servire damnatur (*Gen.*, III, 16): sed quæ ante sine ulla contristatione (c) per benedictionem in crementum generis audierat, *Crescite tantum et multiplicamini*: sed quæ in adiutorium masculo, non in servitium fuerat destinata. Statim et terra maledicitur (*Gen.*, III, 18); sed ante benedicta. Statim tribuli et spinæ; sed ante fœnum, et herbæ, et arborum fructuosa. Statim sudor et labor panis; sed ante ex omni ligno victus immunis, et alimenta secura. Exinde homo ad terram, sed ante de terra. Exinde ad mortem, sed ante ad vitam. Exinde (d) in scortis vestibus, sed ante sine scrupulo nudus. Ita prior bonitas Dei, secundum naturam; severitas posterior, secundum causam. Illa ingenita, hæc accedens: illa propria, hæc accommodata: illa edita, hæc adhibita. Nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem, nec causa dissimulatam evasisse severitatem. Alteram sibi, alteram rei Deus præstitit. Incipe nunc etiam iudicis statum ut affinem mali arguere, qui idcirco alium Deum somniasit solummodo bonum, quia non potes iudicem: quanquam et illum ut iudicem ostendimus. Aut si non iudicem, certe perversum ac vanum, disciplinæ non vindicandæ, id est, non iudicandæ constitutorem. Non reprobas autem Deum iudicem, qui non iudicem Deum probas? Ipsam sine dubio justitiam accusare debebis, quæ iudicem præstat, aut et eam in species malitiæ deputare, id est, injustitiam in titulos bonitatis adscribere. Nunc enim justitia malum, si injustitia bonum. Porro, cum cogis injustitiam de pessimis pronuntiare, eodem iugo urgeris justitiam de optimis censere. Nihil enim æmulum mali non bonum, sicut et boni æmulum nihil non malum. Igitur quanto malum injustitia, tanto bonum justitia. Nec species solummodo, sed tutela reputanda bonitatis; quia bonitas nisi justitia regatur, ut justa sit, non erit bonitas, si injusta sit. Nihil enim bonum, quod injustum; bonum autem D omne, quod justum.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Plenus sapientia abest Seml. MSS. inquit non habent. At enim in versione LXX nihil simile reperias. Insertum ex Hebræo vel Vulgata putat Jun. Edd.

(2) Onychium Paris. Fran.

(3) Cherubim Seml. cui contradicunt lectio hebr. necnon

versio græca LXX interpretum, cæteri denique editores, ut Pamel. Rig. Venet. Fran.; pro Cherub. stant omnes, et Vulgata favet.

(4) Electum ad Dei obsequium Latin. electum a Dei, Rhen.

COMMENTARIUS.

(a) Donec inventæ sunt læsuræ tuæ. Læsuræ sunt peccata quæ animam lædunt, græce enim habetur ὀδύνη; παρα. Lib. de Pat., cap. 7, decrescentes opes vocat læsuras, demonstrans per objectionem divitiarum, læsuras quoque earum computandis non esse. LE PR.

(b) Eadem arbitrii libertate elideret, etc. Amissam non omnino fuisse libertatem post peccatum Adami

defendit hic locus, contra hæreticos. LE PR.

CAP. XI. — (c) Per benedictionem in crementum generis. Potest esse figura græca; per benedictionem secundum incrementum generis audierat, crescete tantum et multiplicamini. RHEN.

(d) Exinde in scortis vestib. Pelliceas intelligit. RHEN.

CAPUT XII.

Ita (c) si societas et conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem eorum non potest capere, quo ore constitues diversitatem dierum deorum in separatione, secretum deputans deum bonum, et secretum deum justum? Illic consistit bonum, alibi et justum. A primordiis denique creatur tam bonus, quam et justus, pariter et utrumque processit. Bonitas ejus operata est mundum, justitia modulata est (1), que etiam tam mundum judicavit ex bonis faciendum, quia cum bonitatis consilio judicavit. Justitiæ opus est, quod inter lucem et tenebras separatio pronuntiata est, inter diem et noctem, inter celum et terram, inter aquam superiorem et inferiorem, inter maris extantem et aridæ molem, inter luminaria majora et minora, diurna atque nocturna, inter marem et terram; inter arborem agnitionis mortis et vitæ, inter orientem et paradisum, inter aquigena et terrigena (2) animalia. Omnia ut bonitas concepit, ita justitia distinguit. Totum hoc judicatio dispositum et ordinatum est. Quavis situs, habitus elementorum, effectus, motus, status, ortus, occasus singularum, judicia sunt Creatoris; ne putes eum exinde justitiam definiendum, quo malum cepit, atque ita justitiam de causa mali offusces. His enim modis ostendimus eum cum auctrice omnium bonitate profuisse, ut et ipsam ingenuitatis Deo et naturalem, nec obventitiam deputandam, que in Domino inventa sit arbitratrix operum ejus.

CAPUT XIII.

Atenim, ut malum postea erupit, atque inde jam cepit bonitas Dei cum adversario agere, aliud quoque (d) negotium eodem illa justitia Dei acta est jam secundum adersionem dirigendæ bonitatis, ut seposita libertate ejus (e), qua et ultro Deus bonus pro meritis cujusque pensetur, dignis offeratur, indignis denegetur, ingratis auferatur; proinde omnibus rebus vindicetur. Ita omne hoc justitiæ opus procuratio bonitatis est, quod judicando damnat, quod damnando punit, quod, ut dicitis, servit; atque bonum, non malo proficit. Denique timor judicii ad bonum, non ad malum confert. Non enim sollicitabat bonum

A per semetipsum commendari, jam sub adversario laborans. Nam etsi commendabile per semetipsum, non tamen et conservabile, quia expugnabile jam per adversarium, nisi vis aliqua precesset timendi, que bonum etiam alicuius appetere, et custodire compelleret. Caterum, ut illecebris mali expugnationibus bonum, quis illud appeteret, quod impune contemneret? Quis custodiret, quod sine periculo amitteret? Legis (Math., VII, 15) *mali riuem latam*, et multo frequentatorem: nonne omnes illa libereatur (1), si nihil in illa timeretur? Barremus terrabiles minus Creatoris, et vix a malo vellemus; quid, si nihil timeretur? Hinc justitiam malum dices, que mali non foveat? Hanc bonum negabis, que bono (2) prospiciat? Non (3) quidem oportet (f) Deum velles (4); B quidem malles expediri? sub quo delicta gauderes? cui diabolus illuderes? illum bonum judicares Deum, qui hominem potest magis malum facere securitate delicti? Quis boni nocet, nisi qui et extorquet? Proinde, quis mali extraneus, nisi qui et innocuus? Quis inimicus, nisi qui et expugnat? Quis expugnat, nisi qui et punit? Sic totus Deus bonus est, dum pro bono omnia est. Sic denique omnipotens, quia et jurandi et ledendi potens. Minus est, tantummodo prodese, quia uno aliud quid possit quam prodese. De ejusmodi qua fiducia bonum sperem, si hoc solum potest? quomodo innocentie mercedem societ, si non et nocentis speciem (5)? Insulam necesse est, ne nec alteram partem remuneretur (6), qui utramque non valuit. Usque adn justitia etiam plenitudo est divinitatis ipsius exhibens Deum perfectam, et potentem, et dominantem: patrem, clementiam; dominum, disciplinam; patrem, potestate blanda; dominum, severa: patrem, diligendum pie; dominum, timendum necessarie: diligendum, quia malis misericordiam, quam sacrificium (Ps. VI, 6; Exod., XXXIII, 11); et timendum, quia non peccatum: diligendum, quia mala pœnitentiam peccatoris, quam mortem; et timendum, quia non peccatores sui jam non pœnitentes. Ideo lex utrumque defuit, *Diligens Deum, et Timebis Deum*. Aliud obsecutori proposuit, aliud exorbitantari (g).

LECTIONES VARIANTES.

(1) Omnes illiberentur Paul. Senf.

(2) Non invenit illum. Sed tunc animum negabis.

(3) Non abest illi. Fran. Lat. Jun.

(4) Vel pro velles Lat. Jun.

(5) Speciem Senf. Ihen.: nullo sensu atque etiam contra D exemplaria.

(6) Remuneret alii.

COMMENTARIUS.

CAP. XII. — (a) Ita si societas et conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem eorum non potest capere. Sic et commendandum censuit Latinius quod vulgo legitur, separationem eorum non potest capere. In exemplari Pithagore legitur: separationem eorum non potest capere. Liber Ursini, Septimii stylum exhibet. Ita, si societas et conspiratio bonitatis atque justitiæ separationem eorum non potest capere, quo ore, etc. Itc.

(b) Justitia modulata est. Legendum crederem moderata est. Et quavis nullis indicibus fretus, in conjiciendo tantum affirmarem. Le Ps.

(c) Inter aquigena et terrigena. Delictatur is vocibus que Græcorum usu derivantur, quasi diceret *ἀγρογενεῖ* et *γεωγενεῖ* eis *γένεσι*. Le Ps.

CAP. XIII. — (d) Negotium acta est jam secundum adersionem dirigendæ bonitatis. Illic est, dirigendæ bo-

nitatis prout mentem quisque suam ad Dei bonitatem advertit. Itc.

(e) Ut seposita libertate ejus. Sic habent exemplaria, nec incoincide explicantur in hunc sensum: Ut seposita divine bonitatis liberalitate, qua et ultro Deus bonus est, jam divina illa bonitas pro meritis cujusque pensetur. Itc.

(f) Non quidem oportet Deum velles. In Pithagore legitur, Quomodo oportet Deum velles? Quales malles, expediret? Itc.

(g) Aliud exorbitantari. Morigerum et rebellem sive delinquentem his vocibus, obsecrari, et exorbitantari, notat. Vocululo exorbitare invenit in Exhort. ad cast.: qui de monogamia exorbitat, et Apol. 6: Si a nullo deciderunt? si in nullo exorbitaverunt? Sedimus ep. 11, lib. VIII: Verum hujusmodi a catholica fidei regula

CAPUT XIV.

Ad omnia tibi occurrit Deus: idem percutiens, sed et sanans; mortificans, sed et vivificans; humilians, sed et sublimans; condens mala, sed et pacem faciens (*Deuter.*, XXXIII, 39): ut etiam et hinc (1) respondeam hæreticis. Ecce enim, inquit, ipse se conditorem profitetur malorum, dicens: *Ego sum qui condo mala* (*Is.*, XLV, 7). Amplexi enim vocabuli communionem, duas malorum species in ambiguitate turbantem; quia mala dicuntur, et delicta, et supplicia; passim volunt eum conditorem intelligi malorum, et malitiæ (2) auctor renuntietur. Nos autem adhibita distinctione utriusque formæ, separatis malis delicti (5) et malis supplicii, malis culpæ et malis pœnæ, suum cuique parti definimus (4) auctorem; malorum quidem peccati et culpæ, diabolum, malorum vero supplicii et pœnæ, Deum creatorem; ut illa pars malitiæ deputetur, ista justitiæ, mala condentis (5) iudicii (6) adversus mala delicti (7). De his ergo creator profitetur malis, quæ congruunt iudici. Quæ quidem illis mala sunt, quibus rependuntur, cæterum suo nomine bona, qua justa, et bonorum defensoria, et delictorum inimica, atque in hoc ordine, Deo digna. Aut proba ea injusta, ut probes malitiæ deputanda, id est, injustitiæ mala: quia si justitiæ erunt, jam mala non erunt, sed bona; malis tantummodo mala, quibus etiam directo bona pro malis damnantur. Constitue igitur injuste hominem divinæ legis voluntarium contemptorem id retulisse, quo noluit (8) caruisse; injuste malitiam avi illius imbribus, delinere et ignibus casam; injuste Ægyptum fœdissimam, superstitionosam, amplius hospitis populi conflictatricem, decemplici castigatione percussam. Indurat cor Pharaonis; sed (9) meruerat in exitium subministrari, qui jam negaverat Deum; qui jam legatos ejus toties superbus excusserat; qui jam populo laborem operis adjecerat: postremo, qua Ægy-

A ptius olim Deo reus fuerat gentilis idololatriæ, ibin et crocodilum citius colens (a), quam Deum vivum. Impetit (10) et ipsum populum, sed ingratum. Immisit et pueris ursos, sed irreverentibus in Prophetam.

CAPUT XV.

Justitiam ergo primo iudicis dispice (11): cujus si ratio constiterit, tunc et severitas; et per quæ severitas decurrit, rationi et justitiæ reputabuntur. Ac ne pluribus immoremur, asserite causas cæteras quoque, ut sententias condemnatis: excusate delicta, ut iudicia reprobetis. Nolite reprehendere iudicem, sed revincite malum iudicem. Nam et si (12) patrum delicta ex (13) filiis exigebat, duritia populi talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes legi divinæ obedirent. Quis enim non magis filiorum salutem, quam suam curet? Sed etsi benedictio patrum semini quoque eorum destinabatur, sine ullo adhuc merito ejus; cur non et reatus patrum in filios quoque redundaret? Sicut gratia, ita et offensa; ut per totum genus et gratia decurreret, et offensa. Salvo eo quod postea decerni habeat: non dicturos acidam uvam patres manducasse, et filiorum dentes obstupuisse (*Jerem.*, XXXI, 29); id est, non sumpturum patrem delictum filii, nec filium delictum patris; sed unumquemque delicti sui reum futurum, ut post duritiam populi, duritia legis edomita, justitia jam non genus, sed personas judicaret. Quamquam si evangelium veritatis accipias, ad quos pertineat sententia reddentis in filios patrum delicta cognoscas; ad illos scilicet qui hanc ultro sibi sententiam fuerant irrogaturi: *Sanguis illius super capita nostra et filiorum nostrorum* (*Math.*, XXVII, 25). Hoc (14) itaque omnis providentia Dei censuit, quod jam audierat.

CAPUT XVI.

Bona igitur et severitas, quia justa, si bonus iudex, id est justus. Item cætera bona, per quæ opus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Hic *Pamel. Seml.*
 (2) Injuste *add. Fran.*
 (5) Delictis... supplicis *Seml.*
 (4) Defendimus *Seml. contra omnes.*
 (5) Condenti *Paris.*
 (6) Iudicia *Seml. Venet. Pamel. Rig. sed rationem sequimur magistram. Edd.*
 (7) Delicta *alii.*

- (8) Voluit *Paris. Rig. Fran. Pamel. Venet.*
 (9) Et *Seml.*
 (10) Impendit *Venet. Rig. impedit Rhen. Seml.*
 (11) Despice *Rhen.*
 (12) Si *omitt. Seml.*
 (13) De *Seml.*
 (14) Hac *Rhen.*

COMMENTARIUS.

exorbitaturum. Item Julius Firmicus de errore prof. relig.: *Nec a salutaribus tuis legibus exorbitat nunc consul noster Posthumius.* LE PR.

CAP. XIV.—(a) *Ibin et crocodilum citius colens.* Ægyptios superstitioni olim præ cæteris gentibus deditos constat, illudque traditur *Apolog.*, 24; nam adeo fuere superstitionosi, ut variis in locis varios sibi Deos staterint, τὸν Ἄπιν ἐν Μίμρι, . . . τὸν τράγον ἐν Μένδητι, τὸν χρυσοδέλιον ἐν τῇ Μύριδος λίμνῃ (*Lucianus de astrol.*). *Apin colunt in urbe Memphi, . . . Hircum in urbe Mendete, et crocodilum in palude Myridis.* Clemens Alex. *pædag.* III, c. 2. Ubi collatione facta ornatus muliebri cum templis Ægyptiorum, describit et amplificat templorum structuram, et ornamenta quibus illustrantur: si vero intraveris, inquit, non Deus, sed risu dignum exhibitur spectaculum, οὐ γὰρ θεὸς ὁ ζῆτιούμανος εὐδὸν εὐρεθίσεται, ἐρ' οὐ ἐσπεύσασμεν, αἰλουροὶ δὲ ἢ

χρυσόδελοι, ἢ αὐτόχθονοι ὄντες, ἢ τε τοιοῦτον θῆριον. Non enim ibi Deus qui requiritur, apparet, ad quem properabamus, sed felis, aut crocodilus, aut serpens indigena, aut tale quidpiam animal. Sic Diodorus Siculus, lib. I. *Biblioth.*: οἱ μὲν καὶ κάλλιστοι, . . . εὐδὸν δὲ ἢ ζῆτιός τὸν θεόν, ἢ πτόχρος ἔστιν, ἢ ἴβις, ἢ τράγος, ἢ αἰλουρος. *Templa quidem pulcherrima, . . . si vero Deum intus quæsieris, aut simia est, aut ibis aut hircus, aut felis.* Idem lib. de *Decal.* tradit Philo Judæus. Mitto Cyrillum Alex. *hom. de festis Pasch.*; Pomponium Melam, lib. I; Juvenalem, Sat. 15. Adde tantum ibin avem esse ciconiæ similem, quæ locustas et angues vorat, unde ab Ægyptiis superstitionose colitur, et numinis loco est. Tales bestias infinitas in annalibus refert Constantinus Manasses, et Nilum ipsum Deum sibi finxisse Ægyptios scribit Heliodorus, lib. IX. LE PR.

bonum currit bonæ severitatis, sive ira, sive æmulatione, sive sævitiâ. Debita enim omnia hæc sunt severitatis (1), sicut severitas debitum est justitiæ. Vindicanda erit (2) procacitas ætatis verecundiam debentis. Atque ita non poterunt (3) judici exprobrari quæ judici accidunt (4), carentia et ipsa culpa, sicut et (5) iudex. Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferramenta vero ejus accuses, quod secant, et inurant, et amputent, et constrictent? quando sine instrumento artis, medicus esse non possit. Sed accusa male secantem, importune amputantem, temere inurentem, atque ita ferramenta quoque ejus, ut mala ministeria, reprehende. Proinde est enim, cum Deum quidem iudicem admittis, eos vero motus et sensus, per quos iudicat, destruis. Deum nos a Prophetis et a Christo, non a philosophis, nec ab Epicuro, erudimur. Qui credimus Deum etiam in terris egisse, et humani habitus humilitatem suscepisse ex causa humanæ salutis, longe sumus a sententia eorum qui nolunt Deum curare quidquam. Inde venit ad hæreticos quoque definitio ejusmodi: Si Deus irascitur, et æmulatur, et extollitur, et exacerbatur; ergo et corrumpetur, ergo et morietur. Bene autem quod Christianorum est, etiam mortuum Deum credere, et tamen viventem in ævo ævorum. Stultissimi, qui de humanis divina præjudicant (6), ut quoniam in homine corruptoriæ conditionis habentur hujusmodi passiones, idcirco et in Deo ejusdem status existimantur. Discerne substantias, et suos eis distribue sensus, tam diversos, quam substantiæ exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam et dexteram, et oculos (a), et pedes Dei legimus, nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur. Quanta erit diversitas divini corporis et humani, sub eisdem nominibus membrorum, tanta erit et animi divini et humani differentia, sub eisdem licet vocabulis sensuum, quos tam corruptorios efficit in homine corruptibilitas substantiæ humanæ, quam incorruptorios in Deo efficit incorruptibilitas substantiæ divinæ. Certe Deum confiteris creatorem? Certe, inquis. Quomodo ergo in Deo humanum aliquid existimas, et non divinum omne? Quem Deum non negas, confiteris non humanum. Siquidem Deum confitendo, præjudicasti utique illum ab omni humanarum conditionum qualitate diversum. Porro,

A cum pariter agnoscas hominem a Deo inflatum in animam vivam, non Deum ab homine, satis perversum est, ut in Deo potius humana constituas, quam in homine divina; in hominis imagine Deum imbuas potius, quam Dei hominem. Et hæc ergo imago censenda est Dei in homine, quod eisdem motus et sensus habeat humanus animus, quos et Deus, licet non tales quales Deus. Pro substantia enim, et status eorum, et latus distant. Denique, contrarios eorum sensus, lenitatem dico, patientiam, misericordiam, ipsamque matricem earum bonitatem, cur divina præsumitis? Nec tamen perfecte ea obtinemus, quia solus Deus perfectus. Ita et illas species, iræ dico (7) et exasperationis (8), non tam feliciter patimur; quia solus Deus de incorruptibilitatis proprietate felix. B Irascetur enim, sed non exacerbabitur (9), sed non periclitabitur: movebitur, sed non evertetur. Omnia necesse est adhibeat propter omnia; tot sensus, quot et causas: et iram propter scelestos, et bilem propter ingratos, et æmulationem propter superbos, et quicquid non expedit malis. Sic et misericordiam propter errantes, et patientiam propter non respicientes, et præstantiam propter merentes (b), et quicquid bonis opus est. Quæ omnia patitur suo more, quo cum pati concedet, propter quem homo cadem patitur, æque suo more.

CAPUT XVII.

Hæc itaque dispecta totum ordinem Dei iudicis operarium, et (ut dignius dixerim) protectorem catholicæ et summæ illius bonitatis (c) ostendunt: quam semotam a iudicariis sensibus, et in suo statu puram nolunt Marcionitæ in eodem Deo agnoscere, pluentem super bonos et malos, et solem suum oriri facientem (10) super justos et injustos (Math., V, 45): quod alius Deus omnino non præstat. Nam etsi hoc quoque testimonium Christi in Creatorem Marcion de Evangelio eradere ausus est, sed ipse mundus inscriptus est (d), et omni a conscientia legitur; et erit hæc ipsa patientia creatoris in iudicium (11) Marcionis: illa patientia, quæ expectat pœnitentiam potius peccatoris, quam mortem; et mavult misericordiam, quam sacrificium (Os., VI, 6); avertens jam destinatum exitium Ninivitis, et largiens spatium vitæ Ezechie lacrymis, et restituens statum regni Babylonis tyranno pœnitentiam (12) functo. Illam

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Severitati Rig.
 (2) Erat Jun.
 (3) Potuerant alii.
 (4) Accedunt Venet. Seml.
 (5) Et negl. Seml.
 (6) Prædicant Paris. Fran.

- D (7) Prædico pro iræ dico Seml. mendose.
 (8) Exasperationes id.
 (9) Æmulabitur inseri vult Jun.
 (10) Pluenti... facienti conyic. Sem.
 (11) Indicium Paris.
 (12) Pœnitentia Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XVI. — (a) Nam et dexteram et oculos. B. Augustinus lib. de præsentia Dei ad Dardanum, latissime tractat quomodo Deo attribuuntur dextra, oculi et pedes. Scripturas autem, ex quibus id desumptum est, ad marginem annotavimus. Est ejusdem argumenti liber incerti auctoris, fortassis Rhabani inter opera B. Hieronymi tom. IV. PAM.

(b) Et præstantiam propter merentes. Qua scilicet

præstat præmia vel supplicia. RIC.

CAP. XVII. — (c) Catholicæ et summæ illius bonitatis. Catholicam bonitatem proprie accipit, pro ea quæ per totum orbem terrarum diffusa est, de quo nomine latius lib. de Præscript. PAM.

(d) Sed ipse mundus inscriptus est. Catholica illa et summa Dei bonitas inscripta est in mundi tabulis. RIC.

dico misericordiam, quæ et filium Saulis moriturum (a) A terretur, et prima deterrita, nec secunda committitur, qua (4) et alias facilior timor talionis per eundem saporem passionis. Nihil amariis quam idipsum pati, quod feceris aliis. Et si lex aliquid cibi detrahit, et immunda pronuntiat animalia quæ aliquando benedicta sunt, consilium exercendæ continentia intellige, et frænos impositos illi gulæ agnosce, quæ cum panem ederet angelorum, cucumeres et pepones Ægyptiorum desiderabat. Agnosce simul et (c) comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ prospectum, quæ fere ventris castigatione frigescent. *Manducaverat enim populus et biberat, et surrexerat ludere (Exod. XXXII, 6)*. Proinde, ut et pecuniæ ardor restringeretur (5) ex parte, quæ de victus necessitate caussatur, pretiosorum ciborum ambitio detracta est: postremo, ut facilius homo ad jejunandum Deo formaretur, paucis et (d) non gloriosis escis assuefactus, et nihil de lautioribus esuriturus. Reprehendus sane Creator, quod cibos potius populo suo abstulit, quam ingratoribus Marcionitis. (e) Sacrificiorum quoque onera, et operationum, et oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat, quasi Deus talia sibi proprie desideraverit, qui tam manifeste exclamat: *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et quis exquisivit ista de manibus vestris (Is. I, II)?* sed illam Dei industriam sentiat, qua populum primum in idololatriam et transgressionem, ejusmodi officii religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitione sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi jubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.

CAPUT XVIII.

Sed quæ potius legis bona defendam, quam quæ hæresis concupiit, ut talionis definitionem, oculum pro oculo, dentem pro dente, et livorem pro livore repetentis (*Exod., XXI, 24*)? Non enim injuriæ mutuo exercendæ licentiam sapit, sed in totum cohibendæ violentiæ prospicit, ut quia durissimo et infideli in Deo populo longam, vel etiam incredibile videtur a Deo expectare defensam (b), edicendam postea per Prophetam: *Mihi defensam, et ego defendam, dicit Dominus (Deuter., XXXII, 35; Rom., XII, 19)*: interim commissio injuriæ metu vicis statim occurruræ repastinaretur, et licentia retributionis prohibitio esset provocationis; ut sic improbitas astuta (3) cessaret, dum, secunda permissa, prima

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Nota Paris. Fran.
 (2) Proscribere Venet. Rig.
 (3) Æstuta olim legeb.
 (4) Quia Jun.

- D (5) Restringueretur olim legeb.
 (6) Ulli Seml. illi Pamel. Fran. Rhen. ulli momenta Jun.
 (7) Significantis Rig. Venet.

COMMENTARIUS.

(a) Quæ et filium Saulis moriturum. Ille loquitur de Jonatha quem populus liberavit e manibus Saulis patris, sicuti habetur I Reg. XIV. Illis autem verbis, et ipsum Israel toties restituit, quoties judicavit, alludit ad lib. Judicum cap. III, IV, VI et X. PAM.

CAP. XVIII. — (b) Defensam. Id est, ultionem seu vindictam. EDD.

(c) Comitibus gulæ, libidini scilicet atque luxuriæ. Eiusdem sensus est inter præcepta Dionysii Catonis, *Indulgere gulæ noli, quæ penis amica est*. RIG. — Comitibus gulæ libidini scilicet atque luxuriæ. En etiam ab auctore usitata gulam et luxuriam, sicut hodie accipiuntur a scholasticis doctoribus, cum de peccatis loquuntur capitalibus. Haud aliter autem dixit alicubi B. Hieronymus:

Venter vino æstuans facile despumat in libidinem. PAM.

(d) Non gloriosis escis assuefactus. Gloriosas vocat escas, quibus gloriantur nonnulli, nunc ob raritatem, nunc ob pretium. RHEN.

(e) Sacrificiorum onera. Hæc sacrificiorum onera, atque has operationum et oblationum negotiosas scrupulositates in de Præscrip. hæretic. apte vocavit morositatem Judææ. RHEN.

CAP. XIX. — (f) Quid enim faceret beatum hominem. Usurpat Auctor hominem, pro viro: nam et græcæ et latinæ, ac hebraicæ, chaldaicæque voces virum significant, initio psal. I: usurpatur similiter a vulgo Gallorum. Pulchra est autem metaphora *rudem fidem operosis officiis dedolantis*. PAM.

scilicet et propheticae, in omnibus pene argumentis figuratae. Sufficit enim in praesenti, si simpliciter hominem Deo obligabat, ut nemo eam reprobare debeat, nisi cui non placet Deo servire. Ad hoc beneficium, non onus legis adjuvandum, etiam Prophetas eadem bonitas Dei ordinavit, docentes Deo digna: (a) *Auferre nequitas de anima, discere benefacere*, (b) *exquirere iudicium, iudicare pupillo, et justificare viduam, dirigere (1) quaestiones, (c) fugere (2) improborum contactum (3), (d) dimittere conflictam (4) in integram, dissipare scripturam injustam (Is. LVIII, 1), infringere panem esurienti, et tectum non habentem inducere in domum tuam; nudum si videris, contegere, et domesticos seminis tui non despiciere: compescere linguam a malo, et labia ne loquantur dolum (Ps. XXXIII, 13); declinare a malo, et facere bonum; quaerere pacem, et sectari eam; irasci et non delinquere (Ps. IV, 5), id est, in ira non perseverare, sive saevire; non abire in concilium impiorum, nec stare in via peccatorum, nec in cathedra pestilentium sedere (Ps. I, 1). Sed ubi? Vide: quam bonum et quam jucundam habitare fratres in unum (Ps. CXXXII, 1), meditantes die ac nocte in lege Domini; quia bonum scilicet fidere in Dominum, quam fidere in hominem, et sperare in Dominum, quam sperare in principes (Ps. CXVII, 7—8). Qualis enim apud Deum merces homini? *Et erit tanquam lignum quod plantatum est juxta exitus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo; et folium ejus non decidet, et omnia quaecumque faciet prosperabuntur illi (Ps. I, 5). Innocens autem et purus corde, qui non accepit in vanum nomen Dei, et non juravit (5) ad proximum suum in dolo, iste accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salvificatore suo (6) (Ps. XXIII, 4). Oculi enim Domini super timentes eum, sperantes in**

miserecordiam ipsius, (e) ad eliberandas (7) animas eorum de morte, utique aeterna, et nutriendos eos in fame (Ps. XXXII, 18), utique vitae aeternae. Multae enim pressurae justorum, et ex omnibus liberabit eos Dominus (Ps. XXXIII, 19). Honorabilis mors in conspectu Domini sanctorum ejus (Ps. CXV, 15). Dominus custodit omnia ossa eorum (8): unum ex ipsis non comminetur. Redimet (9) Dominus animas servorum suorum (Ps. XXXIII, 21-23). Pauca ista de tantis scripturis Creatoris intulimus, et nihil puto jam ad testimonium Dei optimi deest (10), quod satis et praecipua bonitatis, et promissa consignant.

CAPUT XX.

Sed enim (f) *sepiae (11) isti, quorum figura illud quoque pisculentum de cibis Lex recusavit, ut traductionem sui sentiunt, tenebras hinc blasphemiae intervomunt, atque ita intentionem uniuscujusque jam proximam dispargunt, jactitando (12) et asseverando ea quae refulcentem bonitatem Creatoris infuscent. Sed et per istas caligines sequemur nequitiam, et in lucem extrahemus ingenia tenebrarum, objicientia Creatori vel maxime fraudem illam et rapinam auri et argenti, mandatam (13) ab illo Hebraeis in Aegyptios. Age, infelicissime haeretice, teipsum ex postulo arbitrum: cognosce in utramque gentem prius, et ita de auctore praecipui judicabis. Reposcut Aegyptii de Hebraeis vasa aurea et argentea; (g) contra Hebraei multas petitiones instituunt, allegantes sibi quoque eorumdem patrum nomine, ex eodem scripturae instrumento mercedes restitui oportere illius operariae servitutis, pro laterinis deductis, pro civitatibus et villis aedificatis. Quid judicabis, optimi Dei elector? Hebraeos fraudem agnoscere debere, an Aegyptios compen-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Diligere *Fenet.*
 (2) Forte *Frangere.*
 (3) Contractum *Pam.*
 (4) In *abest Pamel. Seml.*
 (5) Intravit *alii.*
 (6) Salutari *alii.*
 (7) Deliberandas *Seml. liberandas Latin.*

- (8) Ossa eorum, et *Seml.*
 (9) Redemit *Seml.*
 (10) Deesse *Pamel. Seml.*
 (11) Saepae *olim legale.*
 (12) Jactando *Seml.*
 (13) Mandata *Pamel. Seml. mandata Jui.*

COMMENTARIUS.

(a) *Auferre nequitas de anima.* Citat istud secundum LXX ex Isaiae cap. I, excepto quod omittit (quod tamen etiam habent hebraea, chaldaica, et latinae editiones) *liberare injuria oppressum.* Praeterquam quod addat, *diligere quaestiones*, sed potius (sicut castigo ex animadversione Joan. Harrisii angli) *dirigere*, nam hoc frequentissimum est Auctori, forte loco illius: *venite et disceptemus*, pro quo B. Hieronymus ex Hebr.: *et arguite me*; quod interpretantur Chrysostomus et Procopius in Comment. ut audacter qui bonum opus fecerit cum Deo disceptet, quomodo etiam Auctor intelligere videtur. Si adderetur, *cum Deo*, clarius foret. *PAM.*

(b) *Exquirere iudicium.* Exquisito ac perspecto utriusque partis iure. *RIG.*

(c) *Fugere improborum contactum.* In Pithæano cod. et Rhenani editionibus legitur *contactum*, quod sane fugiendi verbo magis convenit. Pamelius mutavit; sic rarus aptasse graecis quae apud Esaiam leguntur cap. LVIII, *συνερχομαι ἀδικίας*. Sed illic habetur, *ὡς πονηρὰ συνέρχομαι ἀδικίας*. Itaque aliud sibi voluit Septimius. *RIG.*

(d) *Dimittere conflictam in integram.* Sic habent

exemplaria vetera. Apud Esaiam, post ea verba, *Viduam iustifica, pupillo iudica*, statim sequitur, *Contractum et debilem cura.* At Isaías dixit, *ἀποστρέψατε τὸ πρῶτον ἐν ἀπίστῳ*. Et haec omnia sunt a Septimio satis negligenter citata. *RIG.*

(e) *Ad eliberandas animas eorum.* Sic legitur in Pithæano. *RIG.*

CAP. XX. — (f) *Sed enim sepiae isti.* Eleganter et apposite haereticos Martionitas sepiae comparat. Nam ut Plinius tradit lib. 9, cap. 29, Sepiae, piscium genus est, ubi sensere se apprehendi, effuso atramento quod pro sanguine iis est, infusata aqua absconduntur. Eodem modo haeretici Marcionitae, ubi traductionem sui sentiunt, hoc est, cum erroris arguuntur convincunturque, tenebras huic blasphemiae intervomunt, ut atramentum sepiae, atque ita argumentem impediunt et avertunt, allegando quae bonitatem Creatoris infuscent obnivitentque. *RHEN.*

(g) *Contra Hebraeos multas petitiones instituunt.* Sic Alexander Imperator l. i. c. Rer. amotar. *Non enim prius exsolvi, quod debere te constituit, arguam tui, quam petitioni tuae responsum fuerit.* *RIG.*

tionem? (a) Nam et aiunt ita actum per legatos utriusque; Ægyptiorum quidem repentium vasa, Judæorum vero reposcentium operas suas: et tandem vasis istis (b) (1) renuntiaverunt sibi Ægyptii. Hodie adversus Marcionitas amplius allegant. Hebræi, negantes compensationi satis esse quantumvis illud auri et argenti, si sexcentorum millium operæ per tot annos vel singulis nummis diurnis æstimentur. Quæ autem pars major? repentium vasa, an incoletium villas et urbes? Querela ergo mare Ægyptiorum, (c) an gratia Hebræorum? Ut solo injuriarum iudicio Hebræi Ægyptios repercuterent, liberi homines in ergastulum subacti, ut solas scapulas suas scribæ eorum apud subsellia sua ostenderet flagellorum contumeliosa atrocitate laceratas: non paucis lancibus et scyphis, pauciorum utique divitum B ubique, sed totis et ipsorum facultatibus, et popularium omnium collationibus satisfaciendum Hebræis pronuntiasses (2)? Igitur si bona Hebræorum caussa, bona iam et caussa, id est, mandatum Creatoris, qui et Ægyptios gratos fecit pescientes, et suum populum, in tempore expeditionis angusto, aliquo solatio tacitæ compositionis expunxit. Plane minus exigi jussit: Hebræis enim (3) etiam filios Ægyptii restituere debuerant.

CAPUT XXI.

Sic et in cæteris contrarietates præceptorum ei improbras, ut mobili et instabili; prohibentis sabbatis operari, et jubentis arcam circumferri per dies octo, id est, etiam sabbato, in expugnatione civitatis Hiericho. Nec sabbati enim inspicis legem, opera humana, non divina prohibentem. Siquidem, *Sex*, inquit (*Exod. XX, 9, 10*), *diebus operare, et facies omnia opera tua, septima autem die sabbati* (4) *Domino Deo tuo; non facies in ea omne opus.* Quod? Utique tuum (5). Consequens enim est, ut ea opera sabbato auferret, quæ sex diebus supra induxerat: tua scilicet, id est, humana, et quotidiana. Arcam vero circumferre, neque quotidianum opus videri potest, neque humanum; sed et rarum, et sacrosanctum, et ex ipso tunc Dei præcepto utique divinum. Quod et ipse quid significaret edissererem, nisi (6) longum esset figuras argumentorum omnium Creatoris expandere, quas forsitan nec admittis. Sed plus est, si

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et tamen has justitia *Seml. Pamel.*
 (2) Hebræus pronuntiasset *Paris. Rhen.* hebræos pronuntiasset, *cod. Wowv.* hebræis pronuntiasset *Seml.*
 (3) Enim *negl. Seml.*
 (4) Sabbatiza *Paris.*
 (5) Quod utique tuum *Seml. prave corrig.*
 (6) Ni nimis *Seml.*
 (7) Enim, sed Dei opus *Rig. Venet.*

A de absolutis revincamini, simplicitate veritatis, non curiositate: sicut et nunc certa distinctio est sabbati, humana, non divina opera prohibentis. Ideoque qui sabbatis lignatum ierat, morti datus est: suum enim opus fecerat, lege interdictum. Qui vero arcam sabbatis circumtulerant, impune gesserunt: non suum enim opus, sed Dei (7), ex præcepto scilicet ipsius, administraverant.

CAPUT XXII.

Proinde et similitudinem vetans fieri omnium quæ in cælo et in terra et in aquis, ostendit et causas, idololatriæ scilicet substantiam cohibentes (8). Subjicit enim: *Non adorabitis, neque servietis illis.* Serpentis autem ænei effigies, postea præcepta Mosi a Domino, non ad idololatriæ titulum pertinebat, sed ad remediandos eos qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii Sic et Cherubim et Seraphim aurea in arcæ figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestui, longe diversas habendo causas ab idololatriæ conditione, ob quam similitudo prohibetur, non videntur similitudinum prohibitarum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur. Diximus de sacrificiorum rationali institutione, avocantis (9) scilicet ab idolis ad Deum officia ea, quæ si rursus ejecerat, dicens (*Ps. I, 11*): *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrum?* hoc ipsum voluit intelligi, quod non sibi ea proprie exegisset: (d) *Non enim bibam*, inquit (*Ps. XLIX, 15*), *sanguinem taurorum*; quia et alibi ait (*Is., XL, 28*): *Deus æternus non esuriet, nec sitiet.* Nam etsi ad oblationes Abel advertit (10), et holocausta Noe odoratus est libenter (11), quæ jucunditas sive viscerum vervecinorum, sive nidoris ardentium victimarum? Sed animus simplex et Deum metuens offerentium ea quæ a Deo habebant, et pabuli et suavis olentia gratia (12) apud Deum deputabatur, non quæ fiebant exigentis, sed illud propter quod fiebant, ob honorem scilicet Dei. Si cliens diviti aut regi nihil desideranti, tamen aliquid vilissimi munusculi obtulerit, quantitas et qualitas muneris infuscabit divitem et regem, an delectabit titulus officii? At si cliens ei munera ultro, vel etiam dicto (13) ordine suo offerat, et solemnia regis observet, non ex fide tamen, nec corde puro, nec pleno circa cætera quoque obsequia, nonne consequens ut rex ille vel

- D (8) Quæ substantiam cohibentes *Seml. Rhen.* substantiam cohibens *cod. Ursini.* quasi pro quæ *conjec. Seml.* cohibent pro cohibentes *Rhen.*
 (9) Avocanti *Seml.* avocante *Pamel.*
 (10) Advertis aliqui.
 (11) Libenter abest a quibusd.
 (12) Gratia *Jun. Seml.*
 (13) Edicta *Rig. Venet.* vel ex edicta *Lat. Jun.*

COMMENTARIUS.

- (a) Nam et aiunt ita actum per legatos. Ait vero Moses. *Ric.*
 (b) Renuntiaverunt sibi Ægyptii. Videtur ironia esse, Ægyptios videlicet juste renuntiasse operas Hebræorum, hoc est, mercedem pro operis debitam denegasse. *RHEN.*
 (c) An gratia Hebræorum. Quæ eis debebatur, et quam meruerant, id est merces. *RHEN.*

CAP. XXII. — (d) *Non enim bibam, inquit, sanguinem taurorum.* Deflectit hic Tertullianus a Vulgata lectione nostra, in qua *Psal. XLIX: Numquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo?* Sed nullius id momenti est. Innuebat autem Deus se non cæremoniis seu ritibus quibusdam placari, sed tantum sincero cordis affectu. *LE PR.*

Nam etsi Adam propter statum legis deditus morti est, sed spes ei salva est, dicente Domino (*Gen. III, 22*): *Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis: de futura scilicet affectione hominis in divinitatem. Denique, quid sequitur? Et nunc, ne quando extendat manum, et sumat de ligno vitæ, et vivat in ævum.* Interponens enim *et nunc*, præsentis temporis verbum, temporalem et ad præsens dilationem vitæ fecisse se ostendit. Ideoque nec maledixit ipsum Adam, nec Evam, ut (a) restitutionis (1) candidatos, ut confessione relevatos. Cain vero et (2) maledixit, et cupidum morte luere delictum, mori interim vetuit, ut præter admissum, etiam negationis ejus (3) oneratum. Hæc erit ignorantia Dei nostri, quæ ideo simulabitur, ne delinquens homo, quid sibi agendum sit, ignoret (4). Sed ad Sodomam et Gomorrham descendens: *Videbo, ait (Gen., XVIII, 21), si secundum clamorem pervenientem ad me consumment (5), si vero non, ut agnoscam.* Et hic, videlicet, ex ignorantia incertus et scire cupidus? an hic sonus pronuntiationis necessarius, non dubitativum, sed comminativum exprimens sensum sub sciscitationis obtentu? Quod si descensum quoque Dei irrides, quasi aliter non potuerit perficere iudicium, nisi descendisset; vide ne tum æque Deum pulses. Nam et ille descendit, ut quod vellet, efficeret.

CAPUT XXVI.

Sed et jurat Deus. Numquid forte per Deum Marcionis? Imo, inquit, quod multo vanius (6), per semetipsum. Quid velles (7) faceret (8). si alius Deus non erat in conscientia ejus, hoc cum maxime jurantis (9) alium absque se omnino non esse? Igitur pejerantem deprehendis, an vane dejerantem? Sed non potest videri pejerasse, qui alium esse non scivit, ut dicitis. Quod enim scit, hoc dejerans vere, non pejeravit. Sed nec vane dejerat, alium Deum non esse. Tunc enim vane dejeraret, si non fuissent qui alios deos crederent, tunc quidem simulacrorum cultores, nunc vero et hæretici. Jurat igitur per semetipsum, ut vel juranti Deo credas alium Deum omnino non esse. Hoc ut Deus faceret, tu quoque Marcion coegi-

- (1) Restitutioni *Rhen.*
 (2) *Et negl. Rig. Venet.*
 (3) *Exemplo Fran.*
 (4) *Ignoraret alii.*
 (5) *Consumment Pam. Venet. Scml.*
 (6) *Multa vanus, quod Scml. Pamel.*
 (7) *Vellet (ut) Scml.*
 (8) *Facere Pam. Par.*

CAP. XXV. — (a) *Restitutionis candidatos.* Primos parentes, quoniam amissam felicitatem recuperaturi erant, vocat restitutionis candidatos: pari loquendi formula alio loco utitur, cum æternitatis candidatos dicit. Candidati supplices erant et ambientes magistratus Romæ; sed et candidati alii fuerunt inter milites, qui veluti prætoriani, seu triarii, aut Principis defensores. Ammianus Marcell., lib. XXV: *Cum Julianus inter belli discrimina versaretur, clamabant hinc inde candidati, quos disjecerat terror, ut fugientem molem, tanquam ruinam male compositi culminis, declinaret.*

LE PA.

sti: jam tunc enim providebaris. Proinde, si et in promissionibus aut comminationibus jurat, fidem in primordiis arduam extorquens, nihil Deo indignum est, quod efficit Deo credere. Satis et tunc pusillus Deus in ipsa etiam ferocia sua, cum ob vituli consecrationem efferatus in populum, de famulo suo postulat Moysse (*Exod., XXXII, 10*): *Sine me, et indignatus ira (10) disperdam illos, et faciam te in nationem magnam.* Unde meliorem soletis affirmare Moysen Deo suo, deprecatorem, imo et prohibitorum iræ. *Non facies enim, inquit (11), istud, aut et me una cum eis impende.* Miserandi (12) vos quoque cum populo, qui Christum non agnoscitis in persona Mosi figuratum, Patris deprecatorem, et oblatorem animæ suæ pro populi salute. Sed sufficit, si et Moysi proprie donatus est populus ad præsens. Quod ut famulus postulare posset a Domino, id Dominus a se postulavit. Ad hoc enim famulo dixit: *Sine me, et disperdam illos, ut ille postulando, et semetipsum offerendo non sine ret; atque ita disceres, quantum liceat fideli et prophetæ apud Deum (b).*

CAPUT XXVII.

Jam nunc ut et cætera compendio absolvam, quæcunque adhuc ut pusilla et infirma et indigna colligitis ad destructionem Creatoris, simplici et certa ratione proponam: Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos et sensus et affectus suscepisset, per quos vim majestatis suæ, intolerabilem utique humanæ mediocritati, humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria; et ita jam Deo digna, quia nihil tam dignum Deo, quam salutem hominis. De isto pluribus retractarem, si cum ethnicis agerem; quanquam et cum hæreticis non multo diversa (13) congressio stet. Quatenus et ipsi Deum in figura et in reliquo ordine humanæ conditionis deversatum (14) jam credidistis, non exigetis utique diutius persuaderi Deum conformasse semetipsum humanitati, sed de vestra fide revincimini. Si enim Deus, et quidem sublimior, tanta humilitate fastigium majestatis suæ stravit, ut etiam morti subiceret (15), et morti crucis; cur non putetis nostro

LECTIONES VARIANTES.

- D (9) *Jurans Woww.*
 (10) *Pro indignatus ira scrib. in ira Rig. Venet.*
 (11) *Inquit negl. Scml.*
 (12) *Miserandos Jun. miserando Rhen.*
 (13) *Nec cum hæreticis multo Woww. deversa negl. Sem.*
 (14) *Diversatum Rig. Venet.*
 (15) *Subjiceretur alii.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXVI. — (b) *Atque ita disceres, quantum licet fideli, etc.* Similiter locum hunc interpretatur, quod nempe multum ponderis habeat oratio sanctorum apud Deum. B. Hieronymus, cap. 28, in Ezech. cap. XLII, et epist. ad Gaudent. Cyrillus Alex., lib. V adv. Julianum. *Atqui si Apostoli et martyres, inquit B. Hieronymus adv. Vigilantium, ubi hoc ipsum exemplum Moysis adducit, adhuc in corpore constituti, possunt orare pro cæteris, quando pro se debent adhuc esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias et triumphos? Facit proinde locus iste pro orationibus Sanctorum pro nobis, etiam post hanc vitam; de quibus, uti et de*

quoque Deo aliquas pusillitates congruisse, tolerabiliores tamen judaicis contumeliis et patibulis et sepulcris? An hæc sunt pusillitates, quæ jam (1) præjudicare debent Christum, humanis passionibus objectum, ejus Dei esse, cui (2) humanitates exprobrantur a vobis? Nam et profitemur Christum semper egisse in Dei Patris nomine; ipsum ab initio conversatum; ipsum congressum cum Patriarchis et Prophetis, Filium Creatoris, Sermonem ejus, quem ex semetipso proferendo filium fecit, et (3) exinde omni dispositioni suæ voluntatique præfecit; diminuens illum modico citra angelos, sicut apud David (4) scriptum est (*Ps. VIII, 6*): qua diminutione in hæc quoque dispositus est a Patre, quæ ut humana reprehenditis, ediscens jam inde a primordio, jam inde hominem, quod erat futurus in fine. Ille est qui descendit; ille, qui interrogat; ille, qui postulat; ille, qui jurat. Cæterum (5), Patrem nemini visum, etiam commune testatur evangelium, dicente (*Math., XI, 27*) Christo: *Nemo cognovit Patrem nisi Filius*; ipse enim et Veteri Testamento pronuntiatur (*Exod., XXXIII, 20*): *Deum nemo videbit, et vivet*; Patrem invisibilem determinans, in cujus auctoritate et nomine ipse erat Deus, qui videbatur Dei Filius. Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur (a), quia et hoc modo noster est. Igitur quæcumque exigitis Deo digna, habebuntur in Patre invisibili incongressibilique (6) et placido, et (ut ita dixerim) philosophorum Deo. Quæcumque autem ut indigna reprehenditis, deputantur in Filio, et viso, et audito, et congresso, arbitro Patris et ministro, miscente in semetipso hominem et Deum; in virtutibus, Deum; in pusillitatibus, hominem; ut tantum homini conferat, quantum Deo detrahit: totum denique Dei mei penes vos dedecus, sacramentum est humanæ salutis. Conversabatur Deus, ut homo divine agere doceretur. Ex æquo agebat Deus cum homine, ut homo ex æquo agere cum Deo posset. Deus pusillus inventus est, ut homo maximus fieret. Qui talem Deum dedignaris, nescio an ex fide credas Deum crucifixum. Quanta itaque perversitas vestra erga utrumque ordinem Creatoris? Judicem eum designatis, et severitatem judicis (7) secundum merita caussarum congruentem pro sæviti-

A exprobratis. Deum optimum exigitis, et lenitatem ejus benignitati congruentem, pro captu mediocritatis humanæ dejectius conversatam, ut pusillitatem deprectiatis. Nec magnus vobis placet, nec modicus; nec judex, nec amicus. Quid, si nunc (8) eadem et in vestro deprehendantur? Judicem quidem et illum esse jam ostendimus in libello suo; et de judice necessarie severum, et de severo sicut (9) sævum, si tamen sævum.

CAPUT XXVIII.

Nunc et de pusillitatibus, et malignitatibus, cæterisque notis, et ipse adversus Marcionem antitheses æmulas faciam. Si ignoravit Deus meus esse alium super se, etiam tuus omnino non scivit esse alium infra se. Quod enim ait Heraclitus ille tenebrosus (b), eadem via sursum et deorsum. Denique si non ignorasset, et ab initio ei occurrisset. Delictum et mortem, et ipsum auctorem delicti diabolum, et omne malum, quod (10) Deus meus passus est esse; hoc et tuus, qui illum pati passus est. Mutavit sententias suas Deus noster. Proinde qua et vester. Qui enim genus humanum tam zero respexit, eam sententiam mutavit, qua tanto ævo non respexit. Pœnituit in aliquo Deum nostrum. Sed et vestrum. Eo enim quod tandem animadvertit ad hominis salutem, pœnitentiam dissimulationis pristinae fecit, debitam malo facto. Porro malum factum deputabitur negligentia salutis humanæ, non nisi per pœnitentiam emendata apud Deum vestrum. Mandavit fraudem Deus noster; sed auri et argenti. Quanto autem homo pretiosior auro et argento, tanto fraudulentior Deus vester, qui hominem Domino et factori suo eripit. Oculum pro oculo reposcit Deus noster; sed et vester vicem prohibens, iterabilem magis injuriam facit. Quis enim non rursus percutiet, non percussus? Nesciit (11) Deus noster quales allegeret? Ergo nec vester Judam traditorem (12) adlegisset, si præscisset. Sic et mentitum alicubi dicis Creatorem: longe majus mendacium est in tuo Christo, cujus corpus non fuit verum. Multos sævitiæ Dei mei absumpsit? Tuus quoque Deus, quos salvos non facit, utique in exitium disponit. Deus meus (13) aliquem jussit occidi? Tuus semetipsum voluit interfici; non minus homicida in semetipsum,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Hinc inser. *Seml.*
 (2) Cujus *Pam. Seml.*
 (3) Ut *Pam. Seml.*
 (4) Eam *Pam. Seml.*
 (5) Quia inser. *Seml. qui Jun.*
 (6) Cognoscibilique *alii.*
 (7) Judicii *Wouw.*

- D (8) Non *Seml. Pamel. enim Latin. quid quod nunc Wouw.*
 (9) Scilicet *Lat.*
 (10) Omnem malum quem *Lat. Jun. Seml.*
 (11) Nescit *Seml. Pamel.*
 (12) Non inser. *Seml. Pamel. et puncto dividunt vester. Judam.*
 (13) Meus *abest Fran.*

COMMENTARIUS.

invocatione ipsorum Sanctorum, late tractavimus adnot. nostris in epist. 57, ad Cornelium B. Cypriani. *PAM.*

CAP. XXVII. — (a) *Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur.* Sic habent exemplaria. Ait autem Septimius: Nemo homo Deum vidit vivens, in persona Patris scilicet. At viderunt homines Patrem in Filio, quia semper egit Filius in Dei Patris nomine. Pater autem et Filius unum sunt, sive unus Deus. Sic Filius ipse erat Deus, quem homines viderunt. Sic Christum nos

Christiani, non Marcionitæ, accipimus sive intelligimus Deum in persona Christi; quia et hoc modo noster est Deus. Nam et homo Christus. *RIC.*

C P. XXVIII. — (b) *Heraclitus ille tenebrosus.* Obscuritatem affectavit adeo philosophus ille, ut inde tenebrosus seu *στυγερός* audierit. Atque etiam imminente morte illud loquendi genus retinuit. Cum enim aqua interente et hydrope laboraret, sci citatus est medicos, an artis suæ industria ex imbre siccitatem facere possent. Hæc refert Laetius, lib. IX. *LE PR.*

quam in eum (1) a quo vellet occidi, Multos autem A occidisse Deum ejus probabo Marcioni. Nam fecit homicidam, utique periturum, nisi si populus nihil deliquit in Christum. Sed expedita virtus veritatis paucis amat. Multa mendacio erunt necessaria.

CAPUT XXIX.

Cæterum, ipsas quoque antitheses Marcionis cominus cæcidissem, si oprosiore destructione earum egeret defensio Creatoris tam boni quam et judicis, secundum utriusque partis et exempla congruentia Deo, ut ostendimus. Quod si utraque pars bonitatis atque justitiæ dignam plenitudinem divinitatis efficiunt omnia potentis, compendio interim possum antitheses retudisse, gestientes ex qualitatibus ingeniorum sive legum sive virtutum discernere, atque ita alienare Christum a Creatore, ut optimum a iudice, et mitem a fero, et salutarem ab exitioso. Magis enim eos conjungunt, quos in eis diversitatibus ponunt quæ Deo congruunt. Aufer titulum Marcionis (a) et intentionem atque propositum operis ipsius, et nihil aliud præstat (2) quam demonstrationem ejusdem Dei optimi et judicis: quia hæc duo in solum Deum competunt. Nam et ipsum studium in eis exemplis opponendi Christum Creatori, ad unitatem

magis spectat. Adeo enim ipsa et una erat substantia divinitatibus (3), bona et severa, et eisdem exemplis et in similibus argumentis, ut bonitatem suam voluerit ostendere, in quibus præmiserat severitatem. Quia nec mirum erit (4) diversitas temporalis, si postea Deus mitior pro rebus edomitis, qui retro austerior pro indomitis. Ita per antitheseis facilius ostendi potest ordo Creatoris a Christo reformatus et repercusus, et redditus potius quam exclusus, cum (5) præsertim Deum tuum ab omni motu amariore secernas, utique et ab æmulatione Creatoris scilicet. Nam si ita est, quomodo eum antitheses singulas species Creatoris æmulatum demonstrant, agnoscam igitur et in hoc per illas Deum meum zelotem, qui res suas arbusiores in primordiis (b) bona et rationali æmulatione maturitatis præcuraverit suo jure. Cujus antitheses etiam ipse mundus ejus agnosceret, ex contrarietatibus elementorum, summa tamen ratione modulatus. Quamobrem, inconsiderantissimo Marcion, alium Deum lucis ostendisse debueras, alium de tenebrarum, quo facilius alium bonitatis, alium severitatis persuasisses. Cæterum ejus erit antithesis, cujus est et in mundo.

LECTIONES VARIANTES.

(1) In eo *Seml.*
(2) Præstare *Seml.* forte præstaret: præstat est conjectura *Rhenani*, quum deinde amplexati sunt *Pamel. Rigalt. Francq. Paris. Venet.* præstabit, *Jun.*

(3) Divinitatis *conjic. Rhen.*
(4) Erat *Seml. Pamel.*
(5) Cum *omitt. Pamel. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIX. — (a) Aufer titulum Marcionis. Scripsit Antitheses seu librum sub hoc titulo ponticus ille: has cum satis impugna-se videtur hic scriptor, ait auferendas esse, dum titulum auferendum scribit. *LE PR.*
(b) Qui res suas arbusiores in primordiis bona et rationali æmulatione maturitatis præcuraverit. Qui res suas arbusiores præcuraverit, hoc est, robustiores. Qui scilicet non surculos depauperit, sed jam arbuta, eaque arbusiora, hoc est, jam grandia, quæ fru-

ctum proferunt maturius sive celerius multo quam surculi. *Ric.* — Elegans metaphora; arbusiores enim (sicuti recte adnotavit *Rhenanus* ad marg., l. edit.) videtur usurpare pro *ferociores*, sumpta metaphora ab arbutis luxuriantibus. Arbustandi enim verbo utitur etiam *Plinius*. Alioquin putaretur (sed non recte) legendum, *austiores*. Comparisonem autem facit maturitatis Novi Testamenti ad acerbitatem Veteris. *PAM.*

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

- I. Librum hunc tertium adversus Marcionem scripturum DE CHRISTO, imprimis Christum non alterius Dei intelligendum, quam Creatoris, præscribit, tum quod præcedentibus libris determinatum sit, alium Deum non credendum quam Creatorem; tum quod probetur apostolicarum et hæreticarum ecclesiarum recensu, nullam mentionem alterius Dei aut Christi agitatam ante scandalum Marcionis.
- II. Deinde suspectum esse, quod tam subito venerit Christus Marcionis, antequam Pater de Filio testaretur, mittens de misso.
- III. Neque vero sufficere, quod se Filium Dei probaturus esset per documenta virtutum; tum quod temerariam signorum fidem ipse Christus ostendat, etiam apud pseudoprophetas facillimam, tum quod Creator jam

ante illum, et per famulos suos virtutes sit operatus.

- IV. Si autem post Creatorem, illum emendaturus, revelatus sit Christus Marcionis; debuisse non ante, sed post Christum Creatoris revelari, uti etiam illum emendaret.
- V. Jam vero Scripturis probaturus Christum Creatoris fuisse, cujus Scripturæ ab eo adimpletæ sint, præfatur, duas causas eloquii prophetici adversariis agnoscendas; unam, qua futura interdum pro jam transactis annuntiantur; aliam, qua pleraque figurate portendantur.
- VI. Itaque Judaicum errorem pro Marcionitis non facere, qui Christum Creatoris, tanquam extraneum interfecerunt; utpote quos illum ignoraturos, Scripturis

- prædictum sit; idque, quatenus solum hominem arbi-
trabantur.
- VII. Convinci autem utrosque duobus Christi adventibus, duplici a prophetis habitu demonstratos; quorum priorem, obscuriorem et indigniorem, intelligere et credere non potuerunt.
- VIII. Posthæc adversus Marcionitas, et alios ipsorum errorum auctores, ab apostolo Joanne antichristos pronuntiatos, Christum defendit vere et in carne venisse, vel ex eo quod alioqui etiam christiani nominis fructus, mors Christi neganda sit, et resurrectio.
- IX. Neque ipsi suffragari angelos Creatoris, quasi illi in phantasmate putativæ carnis egerint apud Abraham et Lot; et tamen vere sint congressi et pasti; quod ad moriendum pro nobis non essent dispositi.
- X. Si autem carnem Christus tanquam indignam aspernatus est; dedignandam etiam illi fuisse illius imaginem, eo quod statum sequatur similitudo.
- XI. Et vero non recte Marcionem putativam in Christo corpulentiam asseruisse, ne nativitatem ejus agnoscere cogeretur; quia poterat etiam putativam illam nativitatem accommodasse; quarum neutrum tamen possit consistere, eo quod Deo magis competat veritas, quam mendacium.
- XII. Nihil etiam facere contra Christum Creatoris, quod ab Isaia Emmanuel vocandus scribatur; quo nomine non est editus; quia sufficit, quod significatione, non sono, nobiscum Deus fuerit Christus.
- XIII. Neque etiam per virtutem Damasci, et spolia Samariæ, et regem Assyriorum (quæ Christo accommodat Isaia) bellatorem illum portendi; sed figurari magos Orientales, Christum in infantia auro et thure munerantes.
- XIV. Nam et alibi (in Psalmis nempe et Apocalypsi Joannis) figurate arma bellica Christo adscribi.
- XV. Prosequitur deinceps, Christi nomen non competere Christo Marcionis; tum quod proprium sit unius, et tamen etiam Creatoris Christus id nomen habuerit; tum quod ungui non potuerit, qui corpus non habuit, et proinde Christus, id est unctus, vocari nullo modo potuit.
- XVI. Multo minus nomen Jesu, quem Judæi non expectant, et Christo Creatoris competit, eo quod nihil commune esse debeat Christo alterius Dei cum Christo Creatoris.
- XVII. Porro iisdem pene verbis, eadem, quæ supra libro adversus Judæos, Scripturarum affert testimonia de contemptibili Christi in passione habitu.
- XVIII. Item et de exitu ejus per passionem crucis, ex Pentateucho.
- XIX. Item ex Psalmis et Prophetis.
- XX. Postremo, probat Christum Creatoris vere Christum fuisse, quod ad illum conversæ sint omnes nationes
- juxta prædictionem David, quæ tamen neque de illo, neque de filio ejus Salomone possit intelligi.
- XXI. Etenim non Judæorum modo, sed et nationum vocationem ad Christum Creatoris, pluribus scripturis prædictam esse.
- XXII. Quippe cum non alterius, sed ejusdem Dei prædicatores Apostolos, et eadem cum Christo passuros tam ipsos, quam omnes fideles, prophetatum sit.
- XXIII. Verum enim vero, quia cum Judæis negabat Christum venisse Marcion, ostendit exitum (sive exitum) ipsorum, quem ob impietatem in Christum relaturi prædicabantur, jam completum esse. Quod vane fieret, si propter Christum Dei alterius id paterentur, qui ab æmulis illius, nempe potestatibus Creatoris, in crucem actus esset; neque enim potuit Creator ulcisci, nisi suum Christum.
- XXIV. Denique occasione ejus quod Marcion dicebat, restitutam iri Judæam a Deo suo, remittens lectorem ad LIBRUM IV. ADVERSUS MARCIONEM de sinu Abrahamæ, et ad OPUS DE SPE FIDELIUM de dicta restitutione Judææ, late hic etiam prosequitur millenariorum somnium, de quo latius inter paradoxa Auctoris.
- SCRIPTURUS Tertullianus adversus opus Marcionis ex contrarietatum oppositionibus antitheses cognominatum, ad separationem Legis et Evangelii coactum, qua duos Deos diversos, alterum Veteris, alterum Novi Testamenti dividebat,
- C. I. Inprimis diversitatem præceptorum et disciplinarum non negans, in unum et eundem Deum competere demonstrat; ex eo quod ipse Deus Creator per Prophetas suos aliam legem novam, Evangelii nempe, orituram prædixerit pro Veteri, ac testamentum æternum pro temporati.

CAPUT PRIMUM.

Secundum vestigia pristini operis, quod amissum reformare perseveramus, jam hinc ordo de Christo, licet ex abundantia, post decursam defensionem unicæ divinitatis. (a) Satis etenim præjudicatum est, Christum non alterius Dei intelligendum, quam Creatoris, cum determinatum est, alium Deum non credendum præter Creatorem, quem adeo Christus prædicaverit, et deinceps Apostoli non alterius Christum annuntiaverint, quam ejus Dei, quem Christus prædicavit, id est Creatoris, ut nulla mentio alterius Dei, atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum Marcionis. Facillime hoc probatur apostolicarum et hæreticarum ecclesiarum recensu; illic scilicet pronuntiandam regulæ interversionem, ubi posteritas invenitur, quod etiam primo libello intexui. Sed et nunc congressio ista seorsus (1) Christum examinatura eo utique proficiet, ut dum Christum probamus Creatoris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet veritatem totis viribus uli suis, (b) non ut laborantem.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Seorsum in *Scnl. Panel.*

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Satis enim præjudicatum est. Libris superioribus satis aperte demonstratum Christum a Deo Creatore missum, non autem alium a Creatore sicuti

somniavit Marcion. LE PR.

(b) Non ut laborantem. Laborat veritas cum aut falsitate opprimitur, aut veri specie obducitur. Con-

Cæterum, in præscriptionum compendiis vincit. Sed decretum est, ut gestientem ubique adversario occurrere, in tantum furenti, ut facilius præsumperit eum venisse Christum, qui nunquam sit annuntiat, quam eum qui semper sit prædicatus.

CAPUT II.

Hinc denique gradum censeo (1), an debuerit tam subito venisse. Primo, quia et ipse Dei sui Filius, hoc enim ordinis fuerat (2), ut ante Pater Filium profiteretur, quam Patrem Filius; et ante Pater de Filio testaretur, quam Filius de Patre. Dehinc et quia (3) missus, præter Filii nomen. Proinde enim præcessisse debuerat mittentis patrocinium in testimonium missi, quia nemo veniens ex alterius auctoritate, ipse eam sibi ex sua affirmatione defendit, sed ab ipsa defendi se (4) potius expectat, præeunte suggestu ejus, qui auctoritatem præstat. Cæterum, nec Filius agnosceretur, quem nunquam Pater nuncupavit: nec missus crederetur, quem nunquam (a) mandator designavit; nuncupaturus Pater, et designaturus mandator, si fuisset. Suspectum habebitur omne, quod exorbitavit a regula; rerumque principalis gradus non sinit posterius agnosci Patrem post Filium, et mandatorem post mandatum, et Christum post Deum. Nihil origine sua prius est in agnitione, quia nec in dispositione. Subito Filius, et subito missus, et subito Christus? Atquin nihil putem a Deo subitum, quia nihil a Deo non dispositum. Si autem dispositum, cur et non prædicatum, ut probari posset et dispositum ex prædicatione, et divinum ex dispositione? Et utique tantum opus, quod scilicet humanæ saluti parabatur, vel Catenus subitum non fuisset, qua per fidem profuturum. In quantum enim credi habebat ut prodesset, in tantum paraturam desiderabat, ut credi posset, substructam fundamentis dispositionis et prædicationis; quo ordine fides informata, merito et homini indiceret a Deo, et Deo exhiberetur ab homine; ex agnitione debens credere quia posset, quæ scilicet credere didicisset ex prædicatione.

CAPUT III.

Non fuit, inquis, ordo ejusmodi necessarius, quia statim se et Filium, et missum, et Dei Christum rebus

A ipsis esset probaturus per documenta virtutum. At ego negabo, solam hanc illi speciem ad testimonium competisse, quam et ipse postmodum exactoravit. Siquidem edicens (*Math. XXIV, 24*) multos venturos (b), et signa facturos, et virtutes magnas edituros, aversionem etiam electorum (c), nec ideo tamen admittendos; temerariam signorum et virtutum fidem ostendit, ut etiam apud pseudochristos facillimarum (5). Aut quale est, si inde se voluit probari, et intelligi, et recipi (ex virtutibus dico) unde cæteros noluit, æque et ipsos tam subito venturos, quam a nullo auctore prædicatos? Si (6) quia prior eis venit, et prior virtutum documenta signavit, ideoque, quasi locum in balneis, ita fidem occupavit, posteris quibusque præripuit, vide ne ipse in conditione posteriorum deprehendatur, posterior inventus Creatore, ante jam cognito, et proinde virtutes ante operato, et non aliter (7) præfato non esse aliis credendum, post eum scilicet. Igitur si priorem venisse, et priorem de posteris pronuntiasse, hoc fidem cludet (8); prædamnatus erit et ipse jam ab eo quod (9) posterior est agnitus, et solius erit auctoritas Creatoris, hoc in posteros constituendi, qui nullo posterior esse potuit. Jam nunc cum probaturus sim Creatorem easdem virtutes, quas solas ad fidem Christo tuo vindicas, interdum per famulos suos retro edidisse, interdum per Christum suum edendas destinasse; possum et ex hoc merito præscribere, tanto magis Christum non ex solis virtutibus credendum fuisse, quanto illum non alterius quam Creatoris interpretari potuissent, ut respondentes (10) virtutibus Creatoris, et editis per famulos suos, et in Christum suum repromissis. Quanquam et si alia documenta invenirentur in tuo Christo, nova scilicet, facilius crederemus etiam nova ejusdem esse cujus et vetera, quam cujus tantummodo nova; egentia experimentis fidei victricis vetustatis; ut sic quoque prædicatus venire debuerit, tam prædicationibus propriis extruendis ei fidem, quam et virtutibus; præsertim adversus Christum Creatoris venturum, et signis et prophetis (11) propriis munitum; ut æmulus Christi per omnes diversitatum species reluceret. Sed quomodo a Deo nun-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Confero *Paris. Fran. Pamel.*
 (2) Fuerit *Seml.*
 (3) Qua *Seml. Pamel.*
 (4) Defensionem *Seml.* defensione *Pamel.*
 (5) Facillimam *Fran. Pamel.*
 (6) Sed *Seml. Pamel.*

- D (7) Et nominatim *Lat.*
 (8) Eliciet *Lat.* cludet *alii.*
 (9) Quo *Seml.*
 (10) Respondentibus *Seml.* respondentem *Pamel.*
 (11) Prophetis *alii.*

COMMENTARIUS.

tingit etiam non raro, ut veritatem dicere periculosum sit propter violentiam et impotentiam quorundam; quem in sensum Thucydides, lib. I hist., ἀπαλαττορες ἢ ξήνους τῆς ἀληθείας dixit, id est, caret labor inquisito veritatis. LE PR. et EDD.

CAP. II. — (a) Mandator designavit. Mandator est, qui aliquid agendum committit; mandatarius qui suscipit. RBEN.

CAP. III. — (b) Siquidem edicens multos venturos. Paraphrasticòs citat illud *Math. XXIV, multi venient pseudochristi*, etc. Sic etiam B. Augustinus, lib. XIII contra Faustum, cap. 5: *Miracula non facitis; quanquam si faceretis, caveremus, per instrumentum nos Dominum, et*

dicentem: *Exsurgent multi*, etc. Et tract. 14 in Joan. *Pontius fecerit miraculum, et Donatus oraverit, et responderit Deus de caelo, primo aut falluntur, aut salunt; postremo fac illos montes transferre, si charitatem non habent, nihil sunt; sed quomodo haberent, qui diviserunt unitatem?* Atqui non propterea sensisse Auctorem veritatum signorum et virtutum apud hæreticos aliquando fuisse aut futuram, patet ex lib. de Anima, cap. 57, et lib. V adv. Marcion, cap. 16. PAM.

(c) Aversionem etiam electorum. Etsi non sim superstitiosus in varia lectione, censerem tamen legendum *eversionem*. LE PR.

- prædictum sit; idque, quatenus solum hominem arbi-
trabantur.
- VII. Convincti autem utrosque duobus Christi adventi-
bus, duplici a prophetis habitu demonstratos; quo-
rum priorem, obscuriorem et indigniorem, intelli-
gere et credere non potuerunt.
- VIII. Posthæc adversus Marcionitas, et alios ipsorum
errorum auctores, ab apostolo Joanne antichristos
pronuntiatos, Christum defendit vere et in carne
venisse, vel ex eo quod alioqui etiam christiani nomi-
nis fructus, mors Christi neganda sit, et resurrectio.
- IX. Neque ipsi suffragari angelos Creatoris, quasi illi
in phantasmate putativæ carnis egerint apud Abraham
et Lot; et tamen vere sint congressi et pasti; quod
ad moriendum pro nobis non essent dispositi.
- X. Si autem carnem Christus tanquam indignam asper-
natus est; dedignandam etiam illi fuisse illius imagi-
nem, eo quod statum sequatur similitudo.
- XI. Et vero non recte Marcionem putativam in Christo
corpulentiam asseruisse, ne nativitatem ejus agnosce-
re cogeret; quia poterat etiam putativam illam
nativitatem accommodasse; quarum neutrum tamen
possit consistere, eo quod Deo magis competat veri-
tas, quam mendacium.
- XII. Nihil etiam facere contra Christum Creatoris,
quod ab Isaia Emmanuel vocandus scribatur; quo
nomine non est editus; quia sufficit, quod significa-
tione, non sono, nobiscum Deus fuerit Christus.
- XIII. Neque etiam per virtutem Damasci, et spolia
Samaritæ, et regem Assyriorum (quæ Christo accom-
modat Isaia) bellatorem illum portendi; sed figura-
ri magos Orientales, Christum in infantia auro et
thure munerantes.
- XIV. Nam et alibi (in Psalmis nempe et Apocalypsi
Joannis) figurate arma bellica Christo adscribi.
- XV. Prosequitur deinceps, Christi nomen non compe-
tere Christo Marcionis; tum quod proprium sit unius,
et tamen etiam Creatoris Christus id nomen habuerit;
tum quod ungui non potuerit, qui corpus non habuit,
et proinde Christus, id est unctus, vocari nullo modo
potuit.
- XVI. Multo minus nomen Jesu, quem Judæi non ex-
spectant, et Christo Creatoris competit, eo quod nihil
commune esse debeat Christo alterius Dei cum Christo
Creatoris.
- XVII. Porro iisdem pene verbis, eadem, quæ supra li-
bro adversus Judæos, Scripturarum affert testimonia
de contemptibili Christi in passione habitu.
- XVIII. Item et de exitu ejus per passionem crucis, ex
Pentateucho.
- XIX. Item ex Psalmis et Prophetis.
- XX. Postremo, probat Christum Creatoris vere Christum
fuisse, quod ad illum conversæ sint omnes nationes

(1) Seorsum in *Seml. Pamel.*

juxta prædictionem David, quæ tamen neque de illo,
neque de filio ejus Salomone possit intelligi.

XXI. Etenim non Judæorum modo, sed et nationum
vocationem ad Christum Creatoris, pluribus scripturis
prædictam esse.

XXII. Quippe cum non alterius, sed ejusdem Dei præ-
dicatores Apostolos, et eadem cum Christo passuros
tam ipsos, quam omnes fideles, prophetatum sit.

XXIII. Verumenimvero, quia cum Judæis negabat
Christum venisse Marcion, ostendit exitum (sive
exitum) ipsorum, quem ob impietatem in Christum
relaturi prædicabantur, jam completum esse. Quod
vane fieret, si propter Christum Dei alterius id pate-
rentur, qui ab æmulis illius, nempe potestatibus Crea-
toris, in crucem actus esset; neque enim potuit Creator
ulcisci, nisi suum Christum.

XXIV. Denique occasione ejus quod Marcion dicebat,
restitutam iri Judæam a Deo suo, remittens lecto-
rem ad LIBRUM IV. ADVERSUS MARCIONEM de sinu
Abrahæ, et ad OPUS DE SPE FIDELIUM de dicta resti-
tutione Judææ, late hic etiam prosequitur millenario-
rum somnium, de quo latius inter paradoxa Auctoris.

SCRIPTURUS Tertullianus adversus opus Marcionis ex
contrarietatum oppositionibus antitheses cognomina-
tum, ad separationem Legis et Evangelii coactum, qua
duos Deos diversos, alterum Veteris, alterum Novi
Testamenti dividebat,

C. I. Inprimis diversitatem præceptorum et discipli-
narum non negans, in unum et eundem Deum compe-
tere demonstrat; ex eo quod ipse Deus Creator per
Prophetas suos aliam legem novam, Evangelii nem-
pe, orituram prædixerit pro Veteri, ac testamentum
æternum pro temporati.

CAPUT PRIMUM.

Secundum vestigia pristini operis, quod amissum
reformare perseveramus, jam hinc ordo de Christo,
licet ex abundanti, post decursam defensionem unicæ
divinitatis. (a) Satis etenim præjudicatum est,
Christum non alterius Dei intelligendum, quam Crea-
toris, cum determinatum est, alium Deum non cre-
dendum præter Creatorem, quem adeo Christus præ-
dicaverit, et deinceps Apostoli non alterius Christum
annuntiaverint, quam ejus Dei, quem Christus præ-
dicavit, id est Creatoris, ut nulla mentio alterius Dei,
atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum
Marcionis. Facillime hoc probatur apostolicarum et
hæreticarum ecclesiarum recensu; illic scilicet pron-
tiantiam regulæ interversionem, ubi posteritas in-
venitur, quod etiam primo libello intexui. Sed et
nunc congressio ista seorsus (1) Christum examinatura
eo utique proficiet, ut dum Christum probamus Crea-
toris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet
veritatem totis viribus uti suis, (b) non ut laborantem.

LECTIONES VARIANTES.

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (a) Satis enim præjudicatum est. Libris
superioribus satis aperte demonstratum Christum a
Deo Creatore missum, non autem alium a Creatore sicuti

somniavit Marcion. LE PR.

(b) Non ut laborantem. Laborat veritas cum aut
falsitate opprimitur, aut veri specie obducitur. Con-

plius? cum etiam (I Cor. IX, 9), (1) *hæreticorum apostolus* (a), ipsam legem indulgentem bobus terentibus os liberum, non de bubus, sed de nobis interpretetur: et petram potui subministrando comitem, Christum alleget (I Cor. X, 4) fuisse, docens proinde et Galatas (Gal. IV, 22), duo argumenta filiorum Abrahæ allegorice cucurrisse, et suggerens Ephesiis (Eph. V, 51), quod in primordio de homine prædicatum est, relicto patrem et matrem, et futuris duobus in unam carnem, id se in Christum et Ecclesiam agnoscere.

CAPUT VI.

Si satis constat de istis interim duabus proprietatibus judicæ literaturæ; memento, lector, consiluisse, ut cum tale quid adhibuerimus, non retractetur de forma scriptoræ, sed de statu causæ. Cum igitur hæretica dementia eum Christum venisse præsumeret, qui nunquam fuerat annuntiatus; sequebatur ut eum Christum nondum venisse contenderet, qui semper fuerat prædicatus: atque ita coacta est eum judaico errore sociari, et ab eo argumentationem sibi struere, quasi Judæi certi et ipsi alium fuisse qui venit, non modo respuerint eum ut extraneum, verum et interfecerint eum ut adversarium, agniti sine dubio et omni officio religionis persecuturi, si ipsorum fuisset. (b) Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex (c), sed Pontica caverat, errare Judæos in Christum suum non licere; quando etsi nihil tale prædicatum in illos inveniretur, vel sola utique humana conditio deceptui obnoxia, persuasisset, Judæos errare potuisse, qua homines; nec statim præjudicium sumendum de sententia eorum, quos

(1) *hæreticorum apostolus* (a), ipsam legem indulgentem bobus terentibus os liberum, non de bubus, sed de nobis interpretetur: et petram potui subministrando comitem, Christum alleget (I Cor. X, 4) fuisse, docens proinde et Galatas (Gal. IV, 22), duo argumenta filiorum Abrahæ allegorice cucurrisse, et suggerens Ephesiis (Eph. V, 51), quod in primordio de homine prædicatum est, relicto patrem et matrem, et futuris duobus in unam carnem, id se in Christum et Ecclesiam agnoscere. (2) salutarium sensuum meruerant, labiis diligentes Deum, corde autem longe absistentes ab eo. Igitur si Christum quidem annuntiabatur a Creatore solidante tonitruum, e' (Amos. IV, 15) condente (5) spiritum, et annuntiantem (6) in homines Christum suum, secundum Amos Prophetam; si omnis spes Judæorum, ne (5) dicam etiam Gentium, in Christi revelationem destinabatur, sine dubio id demonstrabantur non agniti, et non intellecturi, ablatis agnitionis (6) et intelligentiæ viribus sapientia atque prudentia, quod annuntiabatur, id est Christum, erraturis in eum principalibus sapientibus eorum, id est scribis, et prudentibus eorum (7), id est pharisæis; pariter et populo auribus audituro, et non audituro, utique Christum docentem: et oculis visuro et non visuro, utique Christum signa facientem, secundum quod et alibi (Is. XLII, 19): *Et quis cæcus, nisi pueri mei? et quis surdus, nisi qui dominatur eorum?* Sed et eam exprobrat per eundem Isaiam (Is. I, 3): *Filios generavi, et exaltavi: ut illi me rejecerunt. Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui: Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit.* Nos quidem certi, Christum semper in Prophetis locutum, spiritum scilicet Creatoris, sicut propheta te tatur, (d) Spiritus personæ ejus (Thren. IV, 20), Christus Dominus, qui ab initio vicarius Patris in Dei nomine et auditus sit et visus; scimus (8) ipsius voces ejusmodi fuisse jam tunc Israeli exprobrantis, quæ in illum commissuri prædicabantur: *Dereliquistis Dominum, et in iram provocastis Sanctum Israel* (Is. I, 4). Si vero non (9) in Christum, sed in ipsum potius Deum volueris referre omnem judicæ ignorantiam de pristino reputationem, nolens etiam retro sermonem et spiritum, id est, Christum Creatoris despectum ab eis, et non agnitum, sic quoque revinceris. Non negans enim Filium et spiritum et substantiam Creatoris esse Chri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Ethnicorum Lat.*
 (2) *Obtusionem Seml.*
 (3) *Concludente Pamel. Rig. Venet. Seml. sed condente præfert Latin. et favent hebr. græc. vulg. lat. Scripturæ lectiones. Edd.*
 (4) *Annuntiantem Seml.*

- D (5) *Nedum alii.*
 (6) *Agnitionis omitt. Seml.*
 (7) *Eorum negl. Seml.*
 (8) *Et inser. Seml.*
 (9) *Israel vero si non Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Hæreticorum apostolus.* Intelligit apostolum Paulum per Marcionem editum et truncatum. PAMEL. CAP. VI. — (b) *Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex, sed Pontica caverat.* Barbariem Ponticam exprobrat Marcioni, quasi nihil edocto præter scita quædam nautica, eaque Pontica, hoc est mere barbara, non autem Rhodia. Nam Rhodii quidem ob legum civilium curam justitiamque admirationi fuerunt cunctis; sed rerum quoque nauticarum peritissimi fuisse videntur, ac de omnibus ad navigationem pertinentibus æquissima jura condidisse; propterea vero maris imperium obtinuisse, atque in Romanorum amicitia floruisse Stra-

bo commemorat. Ex eorum jure nautico non pauca de jactu et fortean de exercitoria quoque actione in Pandectas relata. PAM.

(c) *Non quidem Rhodia lex, etc.* De legibus Rhodiorum qui rei nauticæ peritissimi fuerunt, mentio fit D. ad legem Rhod. de jactu. Per ironiam hic Marcioni hæc dicit Tertullianus. LE PR.

(d) *Spiritus personæ ejus Christus Dominus.* Ita omnino legendum censeo, pro persona spiritus nostri Christus Dominus. Nam imprimis nimium variaret Auctor a LXX, Thren. IV, ubi legitur non modo juxta græcos et latinos codices: *Spiritus faciei nostræ, seu,*

stum ejus, concedas necesse est, eos qui Patrem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, per ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo intellecta non est, multo magis portio, certe qua plenitudinis consors. His ita dispectis, jam apparet quomodo et (1) respuerint Judæi Christum, et interemerint, non ut extraneum Christum intelligentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim (2) extraneum intelligere potuissent, de quo nihil unquam fuerat annuntiatum, cum intelligere non potuissent, de quo semper fuerat prædicatum? (a) Id enim intelligi vel non intelligi capit, quod habendo substantiam prædicationis, habebit et materiam vel agnitionis, vel erroris. Quod vero materia caret, non admittit sapientiæ eventum. Et adeo non qua alterius Dei, Christum aversati (3) persecuti que sunt; sed qua solummodo hominem, quem planum in signis (b), et æmulum in doctrinis existimabant, ut et ipsum hominem qua suum, id est Judæum, sed judaismi exorbitatorem et destructorem, deduxerint in judicium, et suo jure punierint, alienum scilicet non judicaturi. Tanto abest ut alienum Christum intellexisse videantur, qui nec hominem ejus ut alienum judicaverunt.

CAPUT VII.

Discat nunc hæreticus ex abundantia cum ipso licebit Judæo, rationem quoque errorum ejus, a quo ductum mutuatus, in hac argumentatione, cæcus a cæco in eandem decidit (4) foveam. Duos dicimus Christi habitus, a Prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse: unum in humilitate, utique primum; cum (Is. XLIII, 7 et seq.) *tanquam ovis ad victimam deduci habeat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens os suum; (c) nec (5) ad spectu quidem honestus. Annuntiavimus enim, inquit, de illo; sicut puerulus, sicut radix in terra sitiens; et non est species ejus, neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum; homo in plagis, et sciens ferre infirmitatem, ut (Is. LIII, 14) positus*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et negl. Fran.
 (2) Quia nec Ihen.
 (3) Adversati alii.
 (4) Deductus Pam. Fran. Paris.
 (5) Os, ne Ihen. Seml. Oberth.

D

COMMENTARIUS.

vultus nostri, sive, ante faciem nostram Christus Dominus, sed etiam isdem citatur verbis in eandem sententiam a B. Iren., lib. III, cap. 11, B. Just. Mart. Apol. 2, ad Antoninum Pium, et Rufino in Symbolum, a quibus etiam haud multum dissentit editio hebræa, quæ legit, *Spiritus oris nostri, et ebaldeæ, spiraculum spiritus vitæ qui est in naribus nostris.* PAM.

(a) *Id enim intelligi vel non intelligi capit.* Sæpe jam indicavimus usum verbi *capit* apud hunc auctorem. Simillimum est illud lib. proxime superiori: *Capit etiam, inquit, imaginem Spiritus dicere statum.* RHEN.

(b) *Planum in signis.* Recte ad marginem annotavit Rhénanus: Hoc est, impostorem. Eadem significatione Plinius, l. XXXV, c. 18, loquitur de *plano regio* qui Ptolomæo in deliciis erat. Nam a græca voce *πλάνος* in familiam latinam transivit ea vox, quam adeo etiam de impostoribus quibusdam interpretatur Eustachius Homeri interpres in Odysseam. PAM.

TERTULLIANI II

A *a Patre in lapidem offensionis et petram scandali; minoratus (Ps. VIII, 6) ab eo modicum citra angelos; vermem se pronuntians (Ps. XXI, 6), et non hominem; ignominiam hominis, et nullificamen populi.* Quæ ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo; cum fiet jam non lapis offensionis, nec petra scandali; sed (d) lapis summus angularis, post reprobationem assumptus, et sublimatus in consummationem templi, Ecclesiæ scilicet; et petra sane illa, apud Danielem (c. II), de monte præcisa, quæ imaginem sæcularium regnorum comminet et conteret. De quo secundo (6) adventu idem prophetes (Dan, VII, 13): *Et ecce cum nubibus cæli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu ejus: et qui assistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terræ secundum genera, et omnis gloria famulabunda; et potestas ejus usque in ævum, quæ non auferetur; et regnum ejus, quod non vitabitur.* Tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem, et decorem indeficientem supra filios hominum. (e) *Tempestivus enim, inquit (Ps. XLIV, 5), decore citra filios hominum; effusa est gratia in labiis tuis: propterea benedixit te Deus in ævum. Accingere enssem super femur tuum, potens, tempestivitate tua et pulchritudine tua; cum et Pater, posteaquam (Ps. VIII, 6) diminuit eum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronabit illum, et subjiciet omnia sub (7) pedibus ejus.* Tunc et (Zach. XII, 10) *cognoscent eum, qui compugerunt; et cadent pectora sua tribus ad tribum; utique quod retro non agnoverunt cum in humilitate conditionis humanæ constitutum (8).* *Et homo est, inquit Hieremias (Jerem. XVII, 9); et quis cognoscat illum? quia et, Nativitatem ejus, inquit Isaias (Is. LIII, 8), quis enarrabit?* Sic et apud Zachariam (Zach. III), in persona Jesu, imo et in ipsius (9) hominis sacramento verus summus sacerdos Patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo, sordidis indutus, id est, carnis passibilis et mortalis

- (6) Secundo omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Sub omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (8) Constitutum omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Ipso Rhen. Seml. Oberth.

D

CAP. VII. — (c) *Nec ad spectu quidem honestus.* De tempore passionis hæc intellige propter deformitatem quam supplicia et dolores corpori sacro impresserant. Lib. I adv. Judæos eadem fere, si bene memini, habentur. LE PR.

(d) *Lapis summus angularis.* Paulus, Ep. ad Ephesios, c. II, *ἀπρυγνιστὸν* lapidem dixit, quem Psalmodigraphus dixerat factum fuisse *ὡς κερπιδὶ γωνίας*: est autem figura, sive allegoria Christi a Judæis reprobati, et tamen editus est nuper Andegavi, de veteris cujusdam bibliothecæ quisquiliis, liber numerarius Antonini monachi, affirmantis se vidisse lapidem illum in basilica Sionis. Syrus aliquis imposturam fecit imperitæ simplicitati hominis idiotæ, ac nimium creduli.

RIC.

(e) *Tempestivus enim, inquit, decore.* Ex ambigua significatione vocis græcæ *ὠραῖος*. Nam vulgata melius habet, *speciosus.* LE PR.

(Onze)

indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, ne dicam etiam post baptisma tentator. Dehinc (*Zach.* III, 5), despoliatus pristinas sordes, et exornatus podere, et mitra, et cidari munda, id est, secundi adventus gloria et honore. Si enim (*Levit.* XVI) et duorum hircorum (a) qui jejuni offerebantur faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem Dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat, a quibus et læsus est. Alter autem (1) eorum circumdatus coccino, maledictus, et conputatus (2), et convulsus, et compunctus a populo extra civitatem abjiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicæ passionis. Alter vero pro delictis oblati, et sacerdotibus templi in pabulum datus, secundæ repræsentationis argumenta signabat, qua, delictis omnibus expiatis, sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, dominicæ gratiæ quasi visceratione quadam fruerentur, jejulantibus cæteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus, et plurimum figuris obscuratus, et omni inhonestate prostratus canebatur; secundus vero et manifestus, et Deo condignus; idcirco, quem facile et intelligere et credere potuerunt (3), eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore et gloria (4), non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant etiam in humilitate fuisse venturum.

CAPUT VIII.

Desinat nunc hæreticus a Judæo, aspici (quod aiunt) a vipera mutuari (5) venenum; evomat jam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum. Nisi quod et ista sententia alios habebit auctores, præcoquos et abortivos (b) (6) quodammodo Marcionitas, quos apostolus Joannes (*Joan.* II, 4) antichristos pronuntiavit, negantes Christum in carne venisse; et tamen non ut alterius Dei jus constituerent, quia et de isto (7) notati fuissent; sed quoniam incredibile præsumperant Deum carnem. Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapuit præsumptionem; aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum Deum ejus nec auctorem carnis induxerat, nec resuscitorem: optimum videlicet, et in isto (8) diversissimum a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus ejus ne mentiretur, ne falleret,

A et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur; caro, nec caro; homo, nec homo: proinde Deus Christus, nec Deus. Cur enim non etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriori frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semetipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab Apostolo (*II Cor.* VI, 14) lucis, id est veritatis, et fallaciæ, id est tenebrarum, commisit communicationem? Jam nunc, cum mendacium deprehenditur Christi caro, sequitur ut et omnia quæ per carnem Christi gesta sunt, mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsæ quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, vel tactus ab aliquo; quod corporaliter actum est, non potest vere actum credi sine corporis ipsius veritate. Nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus actus: imaginarius operator, imaginariæ operæ. Sic nec passiones Christi ejus fidem mercentur: nihil enim passus est, qui non vere est passus. Vere autem pati, phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus. Totum christiani nominis et pondus et fructus, mors Christi negatur, quam tam impre se Apostolus mandat, utique veram, summam eam fundamentum Evangelii constituens, et salutis nostræ, et prædicationis suæ: *Tradidi enim*, inquit (*I Cor.* XV, 5, 4), *vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, et quod sepultus sit, et quod resurrexerit* (9) *tertia die*. Porro, si caro ejus negatur, quomodo mors ejus asseveratur, quæ propria carnis est passio per mortem devertentis (10) in terram, de qua est sumpta secundum legem sui auctoris? Negata vero morte, dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit, qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis; cujus sicut et mors, ita et resurrectio est (*I Cor.* XV, 15). Proinde resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christus non resurrexit (11). Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab Apostolo ex resurrectione Christi; ita, resurrectione Christi non consistente, aufertur et mortuorum resurrectio, atque ita inanis est (12) fides nostra, inanis est prædicatio Apostolorum, inveniuntur autem etiam falsi testes Dei, quod testimonium dix-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unus quidem *Seml. Pamel.*
 (2) Conputus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Poterunt *Paris.*
 (4) Qui est in honore et gloria, *neglig. Seml. Jun.*
 (5) Mutuare *alii.*
 (6) Aborsivos *alii.*

- (7) Justo *Par.*
 (8) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Resurrexit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Revertentis *Lat.*
 (11) Valebit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Si enim et duorum hircorum, etc. Locum hunc desumpsit haud dubie Auctor ex B. Justino mart. adversus Tryphonem. PAM.

CAP. VIII—(b) Præcoquos et abortivos, etc. Hæretici nempe alii Marcionitas antecesserunt, qui quasi

abortivi fœtus hæresis fuerunt et præcoces fructus. Lib. de Pallio Utica civitas dicitur pariter Romana præcoqua, quæ scilicet ante tempus Romanorum habitus gestasset, priusquam jus coloniæ obtinisset. LE PR.

stum ejus, concedas necesse est, eos qui Patrem non agnoverint, nec Filium agnoscere potuisse, per ejusdem substantiæ conditionem, cujus si plenitudo intellecta non est, multo magis portio, certe qua plenitudinis consors. His ita dispertis, jam apparet quomodo et (1) respuerint Judæi Christum, et interemerint, non ut extraneum Christum intelligentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim (2) extraneum intelligere potuissent, de quo nihil unquam fuerat annuntiatum, cum intelligere non potuissent, de quo semper fuerat prædicatum? (a) Id enim intelligi vel non intelligi capit, quod habendo substantiam prædicationis, habebit et materiam vel agnitionis, vel erroris. Quod vero materia caret, non admittit sapientiæ eventum. Et adeo non qua alterius Dei, Christum aversati (3) persecuti que sunt; sed qua solummodo hominem, quem planum in signis (b), et amulum in doctrinis existimabant, ut et ipsum hominem qua suum, id est judæum, sed judaismi exorbitatorem et destructorem, deduxerint in judicium, et suo jure punierint, alienum scilicet non judicaturi. Tanto abest ut alienum Christum intellexisse videantur, qui nec hominem ejus ut alienum judicaverunt.

CAPUT VII.

Discat nunc hæreticus ex abundantiam cum ipso licebit Judæo, rationem quoque errorum ejus, a quo ducatum mutuatus, in hac argumentatione, cæcus a cæco in eandem decidit (4) foveam. Duos dicimus Christi habitus, a Prophetis demonstratos, totidem adventus ejus prænotasse: unum in humilitate, utique primum; cum (Is. XLIII, 7 et seq.) tanquam ovis ad victimam deduci habeat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens os suum; (c) nec (5) ad spectu quidem honestus. Annuntiavimus enim, inquit, de illo; sicut puerulus, sicut radix in terra sitiens; et non est species ejus, neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra filios hominum; homo in plagis, et sciens ferre infirmitatem, ut (Is. LIII, 14) positus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et negl. Fran.
 (2) Quia nec Rhen.
 (3) Adversati alii.
 (4) Deductus Pam. Fran. Paris.
 (5) Os, ne ihen. Seml. Oberth.

D

COMMENTARIUS.

vultus nostri, sive, ante faciem nostram Christus Dominus, sed etiam iisdem citatur verbis in eandem sententiam a B. Iren., lib. III, cap. 11, B. Just. Mart. Apol. 2, ad Antoninum Pium, et Rufino in Symbolum, a quibus etiam haud multum dissentit editio hebræa, quæ legit, Spiritus oris nostri, et chaldæa, spiraculum spiritus vitæ qui est in naribus nostris. PAM.

(a) Id enim intelligi vel non intelligi capit. Sæpe jam indicavimus usum verbi capit apud hunc auctorem. Simillimum est illud lib. proxime superiori: Capit etiam, inquit, imaginem Spiritus dicere statum. Rhen.

(b) Planum in signis. Recte ad marginem annotavit Rhenanus: Hoc est, impostorem. Eadem significatione Plinius, l. XXXV, c. 18, loquitur de plano regio qui Ptolomæo in deliciis erat. Nam a græca voce πλάνος in familiam latinam transiit ea vox, quam adeo etiam de impostoribus quibusdam interpretatur Eustachius Homeri interpres in Odysseam. PAM.

TERTULLIANI II

A a Patre in lapidem offensionis et petram scandali; minoratus (Ps. VIII, 6) ab eo modicum citra angelos; vermem se pronuntians (Ps. XXI, 6), et non hominem; ignominiam hominis, et nullificanem populi. Quæ ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo; cum fiet jam non lapis offensionis, nec petra scandali; sed (d) lapis summus angularis, post reprobationem assumptus, et sublimatus in consummationem templi, Ecclesiæ scilicet; et petra sane illa, apud Danielelem (c. II), de monte præcisa, quæ imaginem sæcularium regnorum comminuet et conteret. De quo secundo (6) adventu idem prophetes (Dan, VII, 13): Et ecce cum nubibus cæli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu ejus: et qui assistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terræ secundum genera, et omnis gloria famulabunda; et potestas ejus usque in ævum, quæ non auferetur; et regnum ejus, quod non vitabitur. Tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem, et decorem indeficientem supra filios hominum. (e) Tempestivus enim, inquit (Ps. XLIV, 5), decore citra filios hominum; effusa est gratia in labiis tuis: propterea benedixit te Deus in ævum. Accingere ense super femur tuum, potens, tempestivitate tua et pulchritudine tua; cum et Pater, posteaquam (Ps. VIII, 6) diminuit cum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronabit illum, et subjiciet omnia sub (7) pedibus ejus. Tunc et (Zach. XII, 10) cognoscent eum, qui compurgerunt; et cadent pectora sua tribus ad tribum; utique quod retro non agnoverunt eum in humilitate conditionis humanæ constitutum (8). Et homo est, inquit Hieremias (Jerem. XVII, 9); et quis cognoscat illum? quia et, Nativitatem ejus, inquit Isaias (Is. LIII, 8), quis enarrabit? Sic et apud Zachariam (Zach. III), in persona Jesu, imo et in ipsius (9) hominis sacramento verus summus sacerdos Patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus declinatur. Primo, sordidis indutus, id est, carnis passibilis et mortalis

- (6) Secundo omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Sub omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (8) Constitutum omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Ipso Rhen. Seml. Oberth.

D

CAP. VII. — (c) Nec ad spectu quidem honestus. De tempore passionis hæc intellige propter deformitatem quam supplicia et dolores corpori sacro impresserant. Lib. I adv. Judæos eadem fere, si bene memini, habentur. LE PR.

(d) Lapis summus angularis. Paulus, Ep. ad Ephesios, c. II, ἀπρυγωνίατον lapidem dixit, quem Psalmodigraphus dixerat factum fuisse ὡς κεραιὸν γωνίας: est autem figura, sive allegoria Christi a Judæis reprobatum, et tamen editus est nuper Andegavi, de veteris cujusdam bibliothecæ quisquiliis, liber itinerarius Antonini monachi, affirmantis se vidisse lapidem illum in basilica Sionis. Syrus aliquis imposturam fecit imperitæ simplicitati hominis idiotæ, ac nimium creduli. RIC.

(e) Tempestivus enim, inquit, decore. Ex ambigua significatione vocis græcæ ὡραῖος. Nam vulgata melius habet, speciosus. LE PR.

(Onze)

indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Judæ traditoris, ne dicam etiam post baptisma tentator. Dehinc (*Zach. III, 5*), despoliatus pristinas sordes, et exornatus podere, et mitra, et cidari munda, id est, secundi adventus gloria et honore. Si enim (*Levit. XVI*) et duorum hircorum (a) qui jejuni offerrebantur faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem Dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat, a quibus et læsus est. Alter autem (1) eorum circumdatus coccino, maledictus, et consputatus (2), et convulsus, et compunctus a populo extra civitatem abjiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicæ passionis. Alter vero pro delictis oblatus, et sacerdotibus templi in pabulum datus, secundæ representationis argumenta signabat, qua, delictis omnibus expiatis, sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, dominicæ gratiæ quasi visceratione quadam fruerentur, jejunantibus cæteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus, et plurimum figuris obscuratus, et omni inhonestate prostratus canebatur; secundus vero et manifestus, et Deo condignus; idcirco, quem facile et intelligere et credere potuerunt (3), eum solum inluentem, id est secundum, qui est in honore et gloria (4), non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant etiam in humilitate fuisse venturum.

CAPUT VIII.

Desinat nunc hæreticus a Judæo, aspis (quod aiunt) a vipera mutuari (5) venenum; evomat jam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum. Nisi quod et ista sententia alios habebit auctores, præcoquos et abortivos (b) (6) quodammodo Marcionitas, quos apostolus Joannes (*Joan. II, 4*) antichristos pronuntiavit, negantes Christum in carne venisse; et tamen non ut alterius Dei jus constituerent, quia et de isto (7) notati fuissent; sed quoniam incredibile præsumperant Deum carnem. Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapuit præsumptionem; aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum Deum ejus nec auctorem carnis induxerat, nec resuscitorem: optimum videlicet, et in isto (8) diversissimum a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus ejus ne mentiretur, ne falleret,

et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur; caro, nec caro; homo, nec homo: proinde Deus Christus, nec Deus. Cur enim non etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriori frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semetipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab Apostolo (*II Cor. VI, 14*) lucis, id est veritatis, et fallaciæ, id est tenebrarum, commisit communicationem? Jam nunc, cum mendacium deprehenditur Christi caro, sequitur ut et omnia quæ per carnem Christi gesta sunt, mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsæ quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, vel tactus ab aliquo; quod corporaliter actum est, non potest vere actum credi sine corporis ipsius veritate. Nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus ætus: imaginarius operator, imaginariæ operæ. Sic nec passiones Christi ejus fidem mercentur: nihil enim passus est, qui non vere est passus. Vere autem pati, phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus. Totum christiani nominis et pondus et fructus, mors Christi negatur, quam tam impre se Apostolus mandat, utique veram, summum eam fundamentum Evangelii constituens, et salutis nostræ, et prædicationis saxe: *Tradidi enim*, inquit (*I Cor. XV, 5, 4*), *vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, et quod sepultus sit, et quod resurrexerit (9) tertia die*. Porro, si caro ejus negatur, quomodo mors ejus asseveratur, quæ propria carnis est passio per mortem devertentis (10) in terram, de qua est sumpta secundum legem sui auctoris? Negata vero morte, dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit, qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis; cujus sicut et mors, ita et resurrectio est (*I Cor. XV, 13*). Proinde resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christus non resurrexit (11). Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab Apostolo ex resurrectione Christi; ita, resurrectione Christi non consistente, aufertur et mortuorum resurrectio, atque ita inanis est (12) fides nostra, inanis est prædicationis Apostolorum, inveniuntur autem etiam falsi testes Dei, quod testimonium dixit

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unus quidem *Seml. Pamel.*
 (2) Consputus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Poterunt *Paris.*
 (4) Qui est in honore et gloria, *neglig. Seml. Jun.*
 (5) Mutuare *alii.*
 (6) Abortivos *alii.*

- (7) Justo *Par.*
 (8) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Resurrexit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Revertentis *Lat.*
 (11) Valebit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) Si enim et duorum hircorum, etc. Locum hunc desumpsit haud dubie Auctor ex B. Justino mart. adversus Tryphonem. PAM.

CAP. VIII—(b) Præcoquos et abortivos, etc. Hæretici nempe alii Marcionitas antecesserunt, qui quasi

abortivi foetus hæresis fuerunt et præcoces fructus. Lib. de Pallio Utica civitas dicitur pariter Romana præcoqua, quæ scilicet ante tempus Romanorum habitus gestasset, priusquam jus coloniarum obtinisset. LE PR.

rint quasi resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit, et somus adhuc in delictis, et, qui in Christo dormierunt, perierunt, sane resurrecturi, sed phantasmate forsitan, sicut et Christus.

CAPUT IX.

In ista quæstione, qui putaveris opponendos esse nobis angelos Creatoris, quasi et illi in phantasmate putativæ utique carnis egerint apud Abraham et Loth, et tamen vere sint et congressi, et pasti, et operati quod mandatum eis fuerat; primo, non admittaris ad ejus Dei exempla, quem destruis: nam et quanto meliorem et perfectiorem Deum inducis, tanto non competet illi ejus exempla, quo, nisi diversus in totum, non erit omnino melior atque perfectior. Dehinc scito, nec illud concedi tibi, ut putativa fuerit in angelis caro, sed veræ et solidæ substantiæ humanæ. Si enim difficile non fuit illi, putativæ carnis veros et sensus et actus exhibere, multo facilius habuit veris et sensibus et actibus veram dedisse substantiam carnis, vel qua proprius auctor et artifex ejus. Tuus autem Deus, eo quod carnem nullam omnino produxerit, merito fortasse phantasma ejus intulerit, cujus non valuerat veritatem. Meus autem Deus, qui illam de limo sumptam, in hac reformavit qualitate, nondum ex semine conjugali, et tamen carnem æque potuit ex quæcumque materia angelis quoque adstruxisse carnem, qui etiam mundum ex nihilo in tot ac talia corpora, et quidem verbo, ædificavit. Et utique si Deus tuus veram quandoque substantiam angelorum hominibus pollicetur: *Erunt enim*, inquit (*Luc. XX, 36*), *sicut angeli*; cur non et Deus meus veram substantiam hominum angelis accommodarit, unde unde (1) sumptam? Quia nec tu mihi respondebis, unde illa apud te angelica sumatur, sufficit mihi hoc definire, quod Deo congruit; veritatem scilicet ejus rei, quam tribus testibus sensibus objecit, visui, tactui, auditui. Difficilius Deo mentiri, quam carnis veritatem unde unde (2) producere, licet non natæ. Cæterum, et aliis hæreticis definiens (a) carnem illam in angelis ex carne nasci debuisse, si vere fuisset humana, certa ratione respondemus, qua et humana vere fuerit, et innata: humana vere, propter Dei veritatem, a mendacio et fallacia extranei,

A et quia non possent humanitas tractari ab hominibus, nisi in substantia humana; innata autem, quia solus Christus in carnem ex carne nasci habebat, ut nativatem nostram nativitate sua (5) reformaret, atque ita etiam mortem nostram morte sua dissolveret, resurgendo in carne, in qua natus est, ut et mori posset. Ideoque et ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natæ; quia nondum morituræ; sed et (4) discentis jam inter homines conversari. Quo magis angeli, neque ad moriendum pro nobis dispositi, brevem carnis commeatum non debuerunt nascendo sumpsisse, quia nec moriendo deposituri eam fuerant, sed unde unde (5) sumptam, et quoquo modo omnino dimissam, mentili eam tamen non sunt. Si Creator *facit angelos spiritus, et apparitores suos ignem flagrantem* (*Ps. CIII, 4*), tam vere spiritus quam et ignem; idem illos vere fecit et carnem: ut nunc recordemur, et hæreticis renuntiemus, ejus esse promissum, homines in angelos reformandi quandoque, qui angelos in homines formavit aliquando.

CAPUT X.

Igitur non admissus ad consortium exemplorum Creatoris, ut alienorum et suas habentium causas, velim edas et ipse consilium Dei tui (b), quo Christum suum non in veritate carnis exhibuit. Si aspernatus est illam, ut terrenam, et, ut dicitis, stercorebus infersam (6), cur non et simulacrum ejus proinde despexit? Nullius enim dedignandæ rei imago dignanda est: sequitur statum similitudo. Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiæ humanæ? Cur ergo non potius per veritatem, ut vere conversaretur, si necesse habebat conversari? quanto dignius necessitas fidem, (c) quam stropham administrasset? Satis miserum Deum instituis, hoc ipso, quod Christum suum non potuit exhibere, nisi in indignæ rei effigie, et quidem alienæ. Aliquantis enim indignis conveniet uti, si (7) nostris (d); sicut alienis non congruet uti, licet dignis. Cur enim non in aliqua alia digniore substantia venit, et in primis sua, ne et indigna et aliena videretur eguisse? Si Creator meus per rubum quoque et ignem, idem postea per nubem et globum cum homine congres-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unde non repet. *Wouw. Pam. Par. Fran.*
 (2) Unde tantum semel *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) Sua abest *Par.*
 (4) Et abest *Par.*

- D (5) Unde semel *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Infarsam *Jun.*
 (7) Si abest *Pam. Par. Fran. sicut Rhen.*

COMMENTARIUS.

CAP. IX. — (a) Cæterum et aliis hæreticis definiens. Agit de Apelle, qui, sicut indicatur lib. de Carne Christi, c. 6, non modo Christi, sed et angelorum carnem ex sideribus factam asseruisse videtur. *PAM.*

CAP. X. — (b) *Velim edas et ipse consilium Dei tui. Ipse me sensus coegit, ut hic dictionem uti, verterem in tui, quo Christum suum, etc.: exemplaria vetera consentiunt in errore. RHEM.*

(c) *Quam stropham administrasset? Stropham dolium, versutiam, atque imposturam significat, Græcis στροφή. RHEM.*

(d) *Aliquantis enim indignis conveniet uti si nostris. Sic legitur in exemplari Pithœano. Hæc autem sub*

Marcionis persona dici videntur, ab iis verbis: *Satis miserum, usque ad, et aliena videretur eguisse.* Si nostris, inquit, membris Deus utitur, ut nobiscum possit conversari, multa sunt in corpore nostro indigna Deo, quibus tamen Deum conveniet uti, si nostris uti velit. Sed etsi digna Deo essent nostra, Deum tamen non decet uti alienis. Illa etiam quæ præcessere, *Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiæ humanæ*, sub eadem persona Marcionis dicuntur. Et similia passim occurrunt, ubi Septimius disputat, quæ nisi perite distinguantur, omnem disputationem conturbant. *RHEM.*

sus est, et elementorum corporibus in representationibus sui usus est, satis hæc exempla divinæ potestatis ostendunt, Deum non eguisse aut falsæ, aut etiam veræ carnis paratura. Cæterum, si ad certum spectamus, nulla substantia digna est quam Deus inducat. Quodcumque induerit ipse, dignum facit, absque mendacio tamen. Et ideo, quale est, ut dedecus existimaret veritatem potius, quam mendacium carnis? Atquin honoravit illam fugendo. Quanta jam caro est, cujus phantasma necessarium fuit Deo superiori?

CAPUT XI.

Totas istas præstigias putativæ in Christo corpulentia (a), Marcion illa intentione suscepit, ne ex testimonio substantiæ humanæ, nativitas quoque ejus defenderetur, atque ita Christus Creatoris vindicaretur, ut qui nascibilis, ac per hoc, carneus annuntiaretur. Stultissime et hic (1) Ponticus, quasi non facilius crederetur caro in Deo non nata, quam falsa, præstruentibus vel maxime fidem istam angelis Creatoris, in carne vera conversatis, nec tamen nata. Nam et Philumene illa magis persuasit Apelli, cæterisque desertoribus Marcionis, ex fide quidem Christum circumtulisse carnem; nullius tamen nativitatis, utpote de elementis eam mutatum. Quod si verebatur Marcion, ne fides carnis nativitatis quoque fidem induceret; sine dubio qui homo videbatur, natus utique credebatur: nam et mulier quædam exclamaverat (*Luc. XI, 27*): *Beatus venter qui te portavit, et ubera quæ hausisti*. Et quomodo mater et fratres ejus dicti sunt foris stare (*Luc. VIII*)? Et videbimus de his capitulis suo tempore. Certe cum et ipse se filium hominis prædicaret, natum scilicet profitebatur. Nunc ut hæc omnia ad Evangelii distulerim examinationem, tamen quod supra statui, si omni modo natus credi habebat, qui homo videbatur; vane nativitatis fidem consilio imaginariæ carnis expungendam putavit. Quid enim profuit non vere fuisse, quod pro vero haberetur, tam carnem quam nativitatem? Aut si dixeris, viderit opinio humana, jam Deum tuum honoras fallaciæ titulo, si aliud se sciebat esse, quam quod homines fecerat opinari. Jam tunc potuisti etiam (b) nativitatem putativam illi accommodasse, ne in

A hanc quoque impegisses quæstionem. Nam et mulierculæ nonnunquam prægnantes sibi videntur, aut (c) sanguinis tributo, aut aliqua valetudine inflatæ. Et utique (d) debuerat phantasmatis scenam decurrerisse, ne originem carnis non desaltasset (2), qui personam substantiæ ipsius egisset. Plane nativitatis mendacium recusasti, ipsam enim carnem veram edidisti. Turpissimum scilicet Dei, etiam vera, nativitas. Age jam (e), perora in illa sanctissima et reverenda opera naturæ: invchere in totum quod es: carnis atque animæ originem destrue: cloncam vota uterum, tantum animalis, id est, hominis producendi officinam: persequere et partus immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicros exitus (f). Tamen cum omnia ista destruxeris, ut Deo indigna (3) confirmes, non erit indignior morte nativitas, et cruce infantia, et natura pœna, et carne damnatio. Si vera ista passus est Christus, minus fuit (4) nasci. Si mendacio passus est, ut phantasma, potuit et mendacio nasci. Summa ista Marcionis argumenta, per quæ alium efficit Christum, satis opinor, ostendimus non consistere omnino, dum docemus magis utique competere Deo veritatem, quam mendacium ejus habitus, in quo Christum suum exhibuit. Si veritas fuit, caro fuit; si caro fuit, natus est. Ea enim, quæ expugnat hæc hæresis, confirmantur, cum ea, per quæ expugnat, destruuntur. Itaque si carneus habebitur, quia natus, et natus, quia carneus; quia phantasma non fuerit, ipse erit agnoscendus, qui in carne, et ex nativitate venturus annuntiabatur a Creatoris prophetis, utpote Christus Creatoris.

CAPUT XII.

Provoca nunc, ut soles, ad hanc Esaiæ comparationem Christi, contendens illum in nullo convenire. Primo enim, inquis, Christus Esaiæ (*Is. VII, 14*) Emmanuel vocari habebit; dehinc virtutem sumere Damasci, et spolia Samariæ adversum regem Assyriorum. Porro (*Is. VIII, 4*) iste qui venit, neque sub ejusmodi nomine est editus, neque ulla re bellica functus est. At ego te admonebo, ut coherencia quoque utriusque capituli recognoscas. Subjuncta est enim et interpretatio Emmanuelis, *nobiscum Deus*; uti non solum sonum nominis spectes, sed et

LECTIONES VARIANTES.

(1) Hoc Jun.

(2) Desultasset *Seml.* dealtasset *Rhen.*D (5) Digna *Rhen. Seml.* Oberth.(4) Fuisset *Seml. Pam.*

COMMENTARIUS.

CAP. XI. — (a) *Putativæ in Christo corpulentia.* Boeticus lib. de fide: *Hodieque non desunt, qui negent eum nostram gestasse corpulentiam.* RIC.

(b) *Nativitatem putativam illi accommodasse.* Quasi vere natus et re ipsa non fuisset. Id enim vult hæc vox *putativam*, sicut modo dicebat *putativæ in Christo corpulentia.* LE PR.

(c) *Sanguinis tributo.* Sic lib. de Velandis virginibus, et pudor ubique vestitur, et menses tributa dependunt. RIC.

(d) *Debuerat phantasmatis scenam decurrerisse.* Sic dicit scenam phantasmatis, ut in *de hæresib. scenam erroris*, actum quem vocant intelligens. Sensus est:

debuerat ex toto servire scenæ et susceptam fabulam peragere Christus Marcionis, qui si putativam gessit carnem, debebat etiam putativam habere nativitatem, sic enim phantasmatis scenam decurrerisset. RHEN.

(e) *Age jam perora.* Hunc locum habes in *de Carne Christi* iisdem propemodum verbis relatum, non ita longe post initium. RHEN.

(f) *Ludicros exitus.* Videbatur mihi aliquando legendum *lubricos*, sed ipse respicit ad id quod in lib. quem modo citavimus, dicit, de infante recens edito loquens, *blanditiis deridetur*; et mox, *illum per ludibria nutritum*, etc. RHEN.

sensum. Sonus enim hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est. Sensus autem ejus, quod est *Deus nobiscum*, ex interpretatione communis est. Quære ergo, an ista vox, *nobiscum Deus*, quod est Emmanuel, exinde quod Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto non negabis, utpote qui et ipse dicas, Deus-nobiscum dicitur, id est Emmanuel. Aut si tam vanus es, ut quia penes te Nobiscum-Deus dicitur, non Emmanuel; idcirco nolis venisse illum, cujus proprium si. vocari Emmanuel, quasi non hoc sit et Deus nobiscum, invenies apud Hebræos Christianos, imo et Marcionitas, Emmanuelem nominare, cum volunt dicere, Nobiscum-Deus: sicut et omnis gens, quoquo sono dixerit, Nobiscum-Deus, Emmanuelem pronuntiat, in sensu sonum expungens. Quod si Emmanuel Nobiscum-Deus, Deus autem nobiscum Christus est, qui etiam in nobis est: *Quotquot enim in Christum (1) tincti estis, Christum induistis*; tam proprius est Christus in significatione nominis, quod est Nobiscum-Deus, quam in sono nominis, quod est Emmanuel. Atque ita constat venisse jam illum qui prædicabatur Emmanuel; quia quod significat Emmanuel venit, id est, Nobiscum-Deus.

CAPUT XIII.

Æque et sono nominum ducis, cum virtutem Damasci, et spolia Samariæ, et regem Assyriorum, sic accipis, quasi bellatorem portendant Christum Creatoris, non animalvertens quid Scriptura præmittat (*Is. VII, 4*) (2): *Quoniam priusquam cognoscat (3) vocare patrem et matrem (a), accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ, adversus regem Assyriorum*. Ante est enim inspicias ætatis demonstrationem, an hominem jam Christum exhibere possit, nedum imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans; et signa belli, non tuba, sed crepitacillo daturus: nec ex equo, vel de curru, vel de muro; sed de nutricis aut gerulæ suæ collo sive

A dorso hostem destinaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mamillis subacturus. Aliud etsi penes Ponticos, barbaricæ (4) gentis infantes in prælium erumpunt, credo ad solem (5) uncti prius (b), dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare, quam lancinare (c). Enimvero, si nusquam hoc natura concedit (d), ante militare quam vivere; ante virtutem Damasci sumere, quam patris et matris vocabulum nosse; sequitur ut figurata pronuntiatio videatur. Sed et virginem, inquit, parere natura non patitur, et tamen creditur prophetæ (6). Et merito. Præstruxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura. *Propterea, inquit (Is. VII, 14), dabit vobis Dominus signum: Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium*. Signum autem a Deo (e), nisi novitas aliqua monstruosa, tam dignum (7) non fuisset. Denique et Judæi, si quando ad nos deiciendos mentiri audent, quasi non virginem, sed juvenulam concepturam (f) et parituram Scriptura contineat, hinc revincuntur, quod nihil signi videri possit res quotidiana, juvenulæ scilicet prægnatus et partus. In signum ergo disposita virgo et mater merito creditur (8); infans vero bellator non æque. Non enim et hic signi ratio versatur. Sed signo nativitatæ novæ adscripto, exinde post signum, alius ordo jam infantis elicitur, mel et butyrum manducatur. Nec hoc utique in signum est malitiæ non assentatur; et hoc enim infantia (9) est; sed accepturi virtutem Damasci, et spolia Samariæ, adversus regem Assyriorum. Serva modum ætatis, et quære sensum prædicationis: imo, redde Evangelio veritatis, que posterior detraxisti, et tam intelligitur prophetia, quam renuntiat expuncta. Maneant enim (10) orientales illi magi, in infantia Christum recentem auro et thure munerantes, et acceperit infans virtutem Damasci sine prælio et armis. Nam

LECTIONES VARIANTES.

(1) Christo Par. Fran.

(2) Promittat Rhen. Sent. Oberth.

(3) Puer add. Pam. Itig. Fran. Venet. non fuit in codd.

(4) Barbariæ Venet. Pam. Itig.

(5) Solium Jun.

(6) Prophetiæ Fran.

(7) Jam signum Lat.

(8) Crederetur Par.

(9) Infantiae H'ouav.

(10) Autem Sentl.

COMMENTARIUS.

CAP. XIII. — (a) *Quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem*, etc. Etiam hic suppleta est vox *puer*, quippe quam habent editiones omnes Isaie VIII PAM.

(b) *Credo ad solem uncti prius*. Alludit ad ἡλιωσιν sive insolationem, qua scilicet uncti calefebant, membris siccandis firmandisque. Persius satira 4:

Aut si unctus cesses et figas in cute solem. RIC.

(c) *Qui ante norint lanceare quam lancinare*. Cum dicto cap. I, lib. I adversus Marc. reperitur verbum *lancinatur*, pro *pungitur*, videtur prima facie hic ita accipi *lancinare*, sicuti *lanceare* pro *lanceis conficere*; sed putamus *lancire* potius hic accipi, eo quod præmittitur, *butyro stipendiari*, pro *manus lancibus ad-movere*; eligat lector quod volet. Confirmatur interim hæc conjectura ex eo quod sequitur, *ante militare quam vivere*, et talibus vocibus solet Auctor delectari. PAM.

(d) *Si nusquam hoc naturæ concedit, sequitur ut figurata pronuntiatio videatur*. Hoc ipsum verbis iisdem

monuit libro *adversus Judæos*, neque aliter Augustinus lib. XI *de Genesi ad lit.*: *Si in verbis Dei vel cujusquam personæ in officium propheticum assumptæ dicatur aliquid quod ad literam nisi absurde non possit intelligi, procul dubio figurate dictum ob aliquam significationem accipi debet*. Et consimilia lib. III *de Doctrina Christ.* cap. 15. RIC.

(e) *Signum autem a Deo nisi novitas aliqua monstruosa tam dignum non fuisset*. Forte verius, *signum non fuisset*. Sic enim libro *adversus Jud.*: *Signum autem a Deo, nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur*. Procopius in Isaïam: τὸ γὰρ σημεῖον, τὸ πραττοῦ τινός, καὶ παρηλλαγμένου τῆς τῶν ἀνθρώπων συνηθείας ἐστὶν ἐπίδειξις. Signum enim monstruosi cujusdam, et transcendentis humanam consuetudinem, argumentum est. RIC. et EDD.

(f) *Sed juvenulam concepturam*. Explosa jam est fabula seu cavillatio Judæorum, qui juvenulam, non virginem scribi debere aiunt. Videatur lib. I in Jovin. B. Hieronymi. LE PR.

præter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, A id est vin et vires, auro et odoribus pollere solitam; certe est Creatori (1) virtutem cæterarum quoque gentium aurum constituere; sicut per Zachariam (Zach. XIV, 14): *Et Judas pertendet (2) apud Hierusalem, et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum.* De illo autem tunc auri munere etiam David: *Et dabitur illi ex auro Arabiæ;* et rursus: *Reges Arabum et Saba munera afferent (3) illi (a).* Nam et magos reges (4) habuit fere Oriens (b), et Damascus Arabiæ retro deputabatur, antequam transcripta esset (5) in Syrophœnicen, ex distinctione Syriarum; cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia ejus, aurum scilicet et odores; spolia autem Samariæ, ipsos magos: qui cum illum cognovissent, et muneribus honorassent, et genu posito adorassent, quasi Deum et regem, sub testimonio indicis et ducis stellæ, spolia sunt facti Samariæ, id est idololatriæ, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariæ nomine notavit, ut ignominiosæ ob idololatriam, qua desciverat tunc a Deo, sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum est Creatori figurate uti translatione nominum, ex comparatione criminum. Nam et archontas Sodomorum, appellat archontas Judæorum; et populum ipsum, populum Gomorrhæ vocat, et idem alibi: *Pater, inquit (Ezech. XVI, 3), tuus Amorrhæus, et mater tua Gethæa,* ob consimilem impietatem, quos aliquando etiam suos filios dixerat: *Filios generavi, et exaltavi.* Sic et Ægyptus, nonnunquam totus orbis intelligitur apud C illum, superstitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon etiam, apud Joannem nostrum, romanæ Urbis figura est (c): proinde magnæ, et regno superbæ, et sanctorum Dei debellatrici. Hoc itaque usu, magos quoque Samaritarum appellatione titulavit despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum, adversus Herodem intellige; cui utique adversati sunt

magi tunc, non renuntiando de Christo, quem interceptere quærebat.

CAPUT XIV.

Adjuvabitur hæc nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem existimans Christum, ob armorum quorundam vocabula et ejusmodi verba, ex reliquorum quoque sensuum comparatione convinceris: *Accingere, inquit David (Ps. XLIV, 4), ense (6) super femur.* Sed quid supra legis de Christo? *Tempestivus decore præter filios hominum: effusa est gratia in labiis tuis.* Rideo, si quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris, et laborum gratia blandiebatur. Sic item subjungens: (7) *Extende, et prosperare, et regna;* adjecit: *Propter veritatem, et lenitatem, et justitiam.* Quis enim hæc (8) ense operabitur, et non contraria potius lenitati et justitiæ (9), dolum et asperitatem et injustitiam, propria scilicet negotia præliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cujus alius est actus. Nam et apostolus Joannes (d) in Apocalypsi (Apoc. I, 16), ensem describit ex ore Dei prodeuntem, bis acutum, præacutum; quem intelligi oportet (Eph. VI, 17) sermonem divinum, bis acutum duobus Testamentis, Legis et Evangelii; acutum sapientia, infestum diabolo; ermantem nos adversus hostes spirituales nequitiae et concupiscentiæ omnis, amputantem etiam a carissimis ob Dei nomen. Quod si Joannem agnitus non vis, habes communem magistrum Paulum (e), præcingentem lumbos nostros veritate et lorica justitiæ, et calciantem nos præparationem Evangelii pacis, non belli: assumere jubentem scutum fidei, in quo possimus omnia diaboli ignita tela extinguere; et galeam salutaris, et gladium spiritus, *quod est, inquit, Dei sermo.* Hanc et Dominus ipse machæram venit mittere in terram, non pacem (Matth. X, 35). Si tuus Christus est, ergo et ipse bellator est; si bellator non est, machæram intentans allegoricam, licuit ergo et Christo Creatoris in Psalmo, sine bellicis rebus, ensem sermonis Dei (10) præcingi figurato, cui

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Creatoris Fran.
 (2) Prætendit Rhen. Seml. Oberth.
 (3) Offerent Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Reges abest Par.
 (5) Erat Rhen. Seml. Oberth.

- (6) Ensem Fran.
 (7) Et præmitt. Seml.
 (8) Hæc neql. Seml. ea cod. Wouw.
 (9) Lenitati et justitiæ, omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (10) Dei omitt. Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Munera afferent illi.* Melius illic vulgata legit, adducunt; nam græce est *πρὸς ἄλλους*. LE PR.

(b) *Nam et magos reges habuit fere Oriens.* Reges dixit toparchas urbis alicujus aut regionis, qualis ille rex apud quem ex sutore medicus Phædri fabula derisus; quales item in sacris paginis occurrunt sæpe numero. Hujusmodi reges variis per Orientem urbibus magos fere fuisse ait Septimius, hoc est, siderum astrorumve scientiæ peritos. Cæterum magos Persicum esse vocabulum docet Porphyrius lib. *πρὸ ἀποχης*, eoque significari, *τοῦ περι τὸ θεῖον σιροῦς, καὶ τοῦτο ὑπεράπιντας, μίγα καὶ σελήμιον ἕνος*. RIG.

(c) *Sic et Babylon etiam apud Joannem nostrum, Romanæ urbis figura est.* Vulgaris est calumnia Romanam dici Babylonem. Id enim vir eximius et alii intelligunt de Roma vetere idolorum cultu incredibili

nunquam satis vituperanda. Ex quo enim Christi religio constituta est, de ea dici debet quod S. Prosper carm. *de Ingratis*:

Quidquid non possidet armis
 Religione tenet. LE PR.

CAP. XIV. — (d) *Nam et Joannes apostolus in Apoc.* Facit etiam hic locus adversus eos qui Joannem apostolum negant auctorem Apocalypseos, verum de hoc latius lib. IV, cap. 5, ubi etiam Marcionem in eo errore fuisse tradit. PAM.

(e) *Habes communem magistrum Paulum.* B. Joannis Apocalypsin non admittebat Marcion, ideoque sanctum Paulum, quem non repudiabat, adducit, ut communem amborum non modo sed etiam omnium magistrum. Elogium illud S. Apostoli addendum iis

supradicta tempestivitas congruat, et gratia labiorum; quem tunc jam cingebatur super femur apud David, quandoque missurus in terram. Hoc est enim quod ait, *et extende, et prosperare, et regna*. Extendes sermonem in omnem terram ad universarum gentium vocationem; prosperaturus successu fidei, qua est recepturus; et regnans exinde, qua mortem resurrectione devicit. *Et deducet te*, inquit, *mirifice dextera tua*; virtus scilicet gratiæ spiritualis, qua Christi agnitio deducitur. *Sagittæ tuæ acutæ*, pervolantia ubique (1) præcepta, et minæ, et (2) traductiones (3) cordis, compungentes et transfigentes conscientiam quamque. *Populi sub te concident*, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus Creatoris, sic et nunc accipiens spolia, non solius Samariæ, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cujus et arma allegorica didicisti. Figurata itaque et Domino ejusmodi loquente, et Apostolo scribente, non temere interpretationibus ejus utimur, quarum exempla etiam adversarii admittunt: atque ita in tantum Esaiæ erit Christus qui venit, in quantum non fuit bellator, quia non talis ab Esaiâ prædicatur.

CAPUT XV.

De quæstione carnis, et per eam nativitatibus, et unius interim nominis *Emmanuelis* hucusque. De cæteris vero nominibus, et in primis Christi, quid pars diversa respondebit? Si proinde commune est apud vos Christi nomen, quemadmodum et Dei, ut sicut utriusque Dei filium Christum competat dici, sic utrumque patrem Dominum, certe ratio huic argumentationi refragabitur. Dei enim nomen, quasi naturale divinitatis, potest in omnes communicari quibus divinitas vindicatur, sicut et idolis, dicente Apostolo (I Cor. VIII, 5). *Nam et sunt qui dicuntur dii, sive in cælo, sive in terris*. Christi vero nomen, non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium ejus efficitur, a quo dispositum invenitur. Nec in communicationem alii deo subjacet, maxime æmulo, et habenti suam dispositionem, cui et nomina privata debent. Quale est enim quod diversas dispositiones duorum commentati deorum, societatem nominum admittunt in discordiam dispositionum? quando nulla magis probatio assisteret duorum et æmulorum deorum, quam si in dispositione eorum etiam diversitas nominum inveniretur. Nullus enim status differentiarum non nisi proprietatibus

appellationum consignatur: quibus deficientibus si quando, tunc (4) græca catachresis de alieno abutendo succurrit. Apud Deum autem deficere puto nihil debet, nec de alieno instrui dispositiones ejus. Quis hic Deus est, qui filio quoque suo nomina a Creatore vindicat? non dico aliena, sed vetera et vulgata, quæ vel sic non competere deo novo et incognito. Quomodo denique docet, novam plagulam non assui Veteri Testamento (a), nec vinum novum veteribus utribus credi (b), adsutus ipse et indutus nominum senio? Quomodo abscedit Evangelium a Lege, tota Lege vestitus? In nomine scilicet Christi. Quis illum prohibuit aliud vocari, aliud prædicantem, aliunde venientem? cum propterea nec corporis suscepit veritatem, ne Christus Creatoris crederetur? Vane autem noluit eum se videri, quem voluit vocari: quando, etsi vere corporeus fuisset, magis Christus Creatoris non videretur, si non vocaretur. At nunc substantiam respuit, cujus nomen (5) accepit, etiam substantiam probaturus ex nomine. Si enim Christus unctus est, ungui utique corporis passio est. Qui corpus non habuit, ungui omnino non potuit: qui ungui omnino non potuit, Christus vocari nullo modo potuit. Aliud est, si et nominis phantasma affectavit. Sed quomodo, inquit, irreperet in Judæorum fidem, nisi per solenne apud eos et familiare nomen? Inconstantem aut subdolum deum naras, aut diffidentiam, aut malitiositatis consilium, fallendo quid, promovere. Multo liberius atque simplicius egerunt Pseudoprophetæ, adversus Creatorem in sui dei nomine venientes. Sed nec effectum consilii hujus invenio, cum facilius ant suum crediderint Christum, aut planum potius aliquem, quam alterius dei Christum, sicut Evangelium probabit.

CAPUT XVI.

Nunc si nomen Christi, ut sportulam furunculus, captavit, cur etiam Jesus voluit appellari, non tam expectabili apud Judæos nomine? Nec enim si nos per Dei gratiam intellectum consecuti sacramentorum ejus, hoc quoque nomen agnoscimus Christo destinatum, ideo et Judæis, quibus adempta est sapientia, nota erit res. Denique ad hodiernum Christum sperant, non Jesum; et Heliam potius interpretantur Christum, quam Jesum. Qui ergo et in eo nomine venit, in quo Christus non præsumebatur, potuit in eo solo nomine venisse, quod solum præsumebatur.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Utique alii.

(2) Et *negl. Seml.*(3) Præminantes traductionem *Fran.* vel forte trajectio-nem *Seml.*(4) Nunc *Rhen. Seml. Oberth.*(5) Etiam *add. Paris. Fran.*

COMMENTARIUS.

quæ habet cap. 16 de *Præscript.* ubi ait, *quod fides nostra obsequium Apostolo debeat*. LE PR.

CAP. XV. — (a) *Novam plagulam non assui veteri test.* Lib. de *Orat.*, cap. 4, idem habet: per plagulam lacernas hic intelligit, plagula quippe a Turnebo nostro inter vestimenta recensetur. Inuit autem ne Novo Testamento tanquam vesti plagula assuatur; deformitas enim hoc pacto contrahetur, qualis explicatur a Themistio, orat. 1: *συρίαταιν πρὸς ἕκαστα λίγι μηδὲ δίκαια τῶν πρῶτων αἰ ἐπιστρέφει συμπελεγμένα*

ἐκ βαχίων νεουργῶν ἄμα καὶ ἀτετραμμένων, interpolare, ait, minime unquam decere; sicut mendicantium lacernæ, ex plagulis novis et detritis consuuntur. LE PR.

(b) *Nec vinum novum veteribus utribus credi.* Loco citato de *Orat.* idem habetur iisdem verbis, quibus similis est ferme locus Cassiani, cap. 24, coll. 14: *Nemo enim in vas sætidum atque corruptum unguentum aliquod nobile, aut mel optimum, aut pretiosum quidquam liquoris infundit.* LE PR.

mebatur. Cæterum, cum duo miscuit, speratum et inasperatum, expugnatur utrumque consilium ejus. Sive enim ideo Christus, ut interim quasi Creatoris irreperet, obstrepit (1) Jesus; quia non sperabatur Jesus in Christo creatoris: sive ideo, Jesus ut alterius haberetur, non sinit Christus; quia non alterius sperabatur Christus, quam Creatoris. Quid horum constare possit, ignoro. Constabit autem utrumque in Christo Creatoris, in quo invenitur etiam Jesus. Quomodo, inquis? Disce et hic cum partiaris erroris tui Judæis. Cum successor Moysi destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine, et (a) incipit vocari Jesus. Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Jesus Christus secundum populum, quod sumus nos nati in sæculi desertis, introducturus erat in terram promissionis, melle et lacte manantem, id est, vitæ æternæ possessionem, qua nihil dulcius; idque non per Moysen, id est, non per Legis disciplinam; sed per Jesum, id est (2), per Evangelii gratiam provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi præceptis (3); Petra enim Christus: ideo is vir, qui in hujus sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, Jesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum jam tunc esse testatus est, cum ad Moysen loquebatur. Quis enim loquebatur, nisi spiritus Creatoris, qui est Christus? Cum ergo mandato diceret populo (Exod., XXIII, 20): *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui te custodiat in via, et introducat in terram, quam paravi tibi: intende illi, et exaudi eum; ne inobaudieris eum: non enim celavit (4) te, quoniam nomen meum super illum est.* Angelum quidem eum dixit, ob magnitudinem virtutum quas erat editurus, et ob officium Prophetæ, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; Jesum autem, ob nominis sui futuri sacramentum. Identidem nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat; quia non angelum, nec Ausen, sed Jesum eum jusserat exinde vocitari. Ergo si utrum-

A que nomen competit in Christum Creatoris, tanto utrumque non competit in Christum non Creatoris, sicut nec (5) reliquus ordo. Facienda est denique jam hinc inter nos certa ista et justa præscriptio, et utrique parti necessaria, quia determinatum sit, nihil omnino commune esse debere alterius dei Christo cum Christo Creatoris. Nam et a vobis proinde diversitas defendenda est, sicut a nobis repugnanda est: quia nec vos probare poteritis, alterius Dei venisse Christum, nisi cum longe aliam demonstraveritis a Christo Creatoris; nec nos eum Creatoris vindicare, nisi talem eum ostenderit, qualis constituitur a Creatore. De nominibus jam obduximus. Mihi vindico Christum, mihi defendo Jesum.

CAPUT XVII.

B Reliquum ordinem ejus cum Scripturis conferamus. Quodcumque illud corpusculum sit, quoniam habitum, et quoniam conspectum fuit; si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis (b), meus erit Christus: talis enim habitu et aspectu annuntiabatur. Adest rursus Isaias (Is. LIII, 1-2): *Annuntiavimus, inquit, coram ipso; velut puerulus, velut radix in terra sitiens, et non est species ejus neque gloria; et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem; sed species ejus inhonorata, deficiens citra omnes homines.* Sicut et supra Patris ad Filium vox, (Is., LII, 14): *Quemadmodum expavescent multi super te (c), sic sine gloria erit ab hominibus formata.* Nam etsi tempestivus decore (d), apud David (Ps. XLIV, 5), supra filios hominum; sed in allegorico illo statu gratiæ spiritalis, cum accingitur ense (e) sermonis, qui vere species et decore et gloria ipsius est: cæterum (e) habitu incorporabili (7) apud eundem prophetam (Ps. XXI, 7), *vermis etiam et non homo, ignominia hominis (8) et nullificamen populi.* Neque interiorem qualitatem ejus, ejuscemodî annuntiant (9). Si enim plenitudo in illo spiritus constituit, agnosco virgam de radice Jesse flos ejus: meus erit Christus, in quo requievit, secundum Isaiam (Is., XC,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Obrepat Rhen. Seml. Oberth.
 (2) Id est omitt. Seml.
 (3) Præceptis omitt. Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Celabit Seml. Jun.
 (5) Non Rhen. Seml. Oberth.

- (6) Ense Rhen. Seml. Oberth.
 (7) In corporali Jun. incorporali alii.
 (8) Hominis abest Par.

(9) Cujusmodi annuntias Seml. ejuscemodî annuntiant D par. cod. Wouw. adnuntiat Rig.

COMMENTARIUS.

CAP. XVI. — (a) *Incipit vocari Jesus.* Alludit ad illud Matth. æc Lucæ I: *et vocabis nomen ejus Jesum,* addita etiam nominis interpretatione: *ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Hoc enim est quod sicut lib. adv. Praxean: *Nomen Jesus proprium esse, quod ab angelo impositum est.* PAM.

CAP. XVII. — (b) *Si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis, meus erit Christus.* Bona piaque mente sacravit formulam, qua Cypris Cupidinem suum vestigat:

ΕΙ ΤΙΣ ΜΕ ΤΡΕΪΒΟΥΣ ΠΛΑΝΟΥΜΕΝΟΝ ΑΪΔΟΥ ΙΣΤΑΝ,
 ΔΡΑΚΕΤΙΒΑΣ ΕΥΔΕΣ ΙΣΤΩΝ. Rig.—Credat Judæus Apollo. EDD.

(c) *Quemadmodum expavescent multi, etc.* Locum hunc tandem reperi Is. LII, juxta LXX, seu potius veteres Patres, LIII, qui illud incipiunt eo loco: *Ecce intelliget, etc.* Imitatur vero in hoc B. Justinum Martirem, Apol. 2, quod locum illum de contumeliis

Christo factis in passione intelligat. Græce est *ἐκπνέουσαι*, quod magis proprie ab aliis vertitur *obstupescant*, quam ab Auctore *expavescent*, et unica vox est *ἀδόξαστοι*, pro eo quod hic est, *sine gloria erit.* PAM.

(d) *Tempestivus decore.* Sic placuit Septimio græcum illud exprinere *ὀρατός τῷ ἀέλλει*, quod in vulgata versione, *speciosus forma.* Allegoricam formositatem intelligi debere, indicant ea quæ in eodem psalmo leguntur: *Accingere gladio tuo super femur tuum.* Etenim hic gladius est allegoricus, et ad sermonem Christi refertur, allegoricus decore, allegorica arma. Satis ambiguus animi fuisse videtur Hieronymus, cum hæc prophetica attigit epist. ad Principiam virginem, 140. PAM.

(e) *Habitu incorporabili.* Forma qua incorporari, sive incarnari habebat Christus. Rig.—Id est multo potius, ut nobis videtur, habitu informi. EDD.

2), *spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et vigoris, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus timoris Dei*. Neque enim ulli hominum diversitas spiritualium documentorum competebat, nisi in Christum: flori quidem ob gratiam spiritus adaequatum; ex stirpe autem Jesse deputatum, per Mariam inde censendum (1). Expostulo autem de proposito: si das ei omnis humilitatis et patientiae et tranquillitatis intentionem, et ex his Isaiae erit Christus (*Is.*, LIII, 7): *Homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem; qui tanquam ovis ad victimam adductus est, et tanquam agnus ante tondentem non aperuit os; qui (Is., XLII, 2) neque contendit, neque clamavit, nec audita est foris vox ejus: qui arundinem contusam, id est, quassam Judaeorum fidem, non comminuit: qui linum ardens, id est, momentaneum ardorem gentium, non extinxit, sed lucernam magis fecit ortu luminis sui. Non potest (2) alius esse, quam qui praedicebatur. Oportet actum ejus ad Scripturarum regulam recognosci, duplici, nisi fallor, operatione distinctum, praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam, ut quoniam ipsum quoque Marcionis Evangelium discuti placuit, de speciebus doctrinarum et signorum illuc differamus quasi in rem praesentem: hic autem generaliter expungamus ordinem caeptum, docentes praedicatorum interim annuntiari Christum per Esaiam (*Is.*, L, 40): *Quis enim, inquit, in vobis, qui Deum (3) metuit (a), et exaudiet (4) vocem filii ejus? Item medicatorem (Is., LIII): Ipse enim, inquit, imbecillitates nostras abstulit, et languores portavit.**

CAPUT XVIII.

De exitu plane puto diversitatem tentatis inducere, negantes passionem crucis in Christum Creatoris praedicatam, et argumentantes insuper non esse credendum, ut in id genus mortis exposuerit Creator Filium suum, quod ipse maledixerat: *Maledictus, inquit (Deuter., XXI), omnis qui pependerit in ligno*. Sed hujus maledictionis sensum differo, dignae sola praedicatione crucis, de qua nunc (5) maxime quaer-

ritur, quia et alias antecedit rerum probatio rationem. De figuris prius edocebo. Et utique vel maxime sacramentum istud figurari in praedicatione oportebat, quanto incredibile, tanto magis scandalo futurum, si nude praedicaretur; quantoque magnificentum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam Dei quaereret. Itaque in primis Isaac, cum a patre in hostiam deditus, lignum sibi ipse portaret, Christi exitum jam tunc denotabat, in victimam concessi a Patre, et lignum passionis suae bajulantis. Joseph et ipse in (6) Christum figuratus, nec hoc solo (ne demorer cursum) quod persecutionem a fratribus passus est, et venundatus in Aegyptum (7), ob Dei gratiam, sicut et Christus a Judaeis carnaliter fratribus venundatus, a Juda (8) cum traditur. Nam et (9) benedicitur (10) in haec verba (*Deuter.*, XXXIII, 47): *Tauri decor ejus (b), cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae: non utique rhinoceros destinabatur unicornis, nec Minotaurus bicornis; sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem; aliis ferus, ut iudex; aliis mansuetus, ut salvator; cujus cornua essent crucis extima (11). Nam et in antenna navis (12), quae crucis pars est, extremitates cornua vocantur (c): unicornis autem, media (13) stipitis, palus. Hac denique virtute crucis (d), et hoc more cornutus, universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in caelum; et tunc per iudicium ventilabit, dejiciens de caelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam, cum Jacob in Simeonem et Levi exporrigeus benedictionem (14), id est (15), in Scribas et Phariseos (ex illis enim deducitur census istorum) spiritualiter interpretatur. *Simeon et Levi (Genes.*, XLIX, 6) *perfecerunt iniquitatem, ex sua haeresi, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint jecora mea: quia in indignatione sua interfecerunt homines, id est Prophetas, et in concupiscentia sua caeciderunt nervos**

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Censendam *Rhen. Seml. Jun.*
 (2) Extinxit. Non potest, *nihil intermedium, Rhen. Seml. Oberth. Jun.*
 (3) Dominum *alii.*
 (4) Exaudiat *Fran. Venet. Rig.*
 (5) Cum *inser. Lat.*
 (6) In *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (7) Et venund. in *Aegyptum omitt. Seml.*

- (8) Venund., a Juda *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (9) Traditur. Nam et, *omitt. Seml.*
 (10) A patre *inserit Seml. aperte alii.*
 (11) Externa *Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Antenna *Rhen. Seml. Oberth. et omitt. navis.*
 (13) Medius *cod. Wouwer.*
 (14) Exporr. bened. *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (15) Id est *omitt. Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) *Quis enim in vobis, inquit, qui Deum metuit?* Ita hunc locum *Is. L.* citat et interpretatur *B. Cyrillus Comm. in Is.* ex quo etiam suppletur prior hujus scripturae pars, quae in exemplari, quo usus est *B. Hieronymus*, non reperiebatur, et tamen genuinum esse constat, utpote non hic modo citata, sed etiam lib. IV adv. *Marc. cap. 22. PAM.*

CAP. XVIII. — (b) *Tauri decor ejus, cornua unicornis.* Istud ipsum de Joseph a Moyse prolatum *Deuter. XXXIII*, non modo *Justinus martyr*, ex quo fere ad verbum haec desumpsit Auctor, sed etiam *B. August.* quaest. in *Deuter. cap. LVI*, et *Rhabanus in comm. de Christo interpretantur. PAM.*

(c) *Extremitates cornua vocantur.* Sic apud *Virgilium*:

Cornua velatarum obvertimus antennarum. LE PR.

(d) *Hac denique virtute crucis.* Maximam semper fuisse virtutem Crucis testantur cujuslibet temporis historiae. *Julianus quippe imp.*, licet apostata et Christianorum hostis, crucis signo se munire solebat contra spectra et nocturnos terrores. Id refert *Gregorius Nazianz. orat. 4*, in *Julianum*; et *Corippus, lib. II*, de *Justino imp.*:

Egreditur cum lege sua, frontemque serenam
 Armavit, sancti faciens signacula ligni.

Veteres olim Christianos promiscue dictos fuisse Christicolae et crucicolae ob summam crucis venerationem docet *Adhelmus lib. de Virg. cap. 17. LE PR.*

tauro, id est Christo, quem post necem Prophetarum A aut aliquam propriæ vestis notam; Sed solus novus interfecerunt (1), et suffigendo nervos (2) ejus clavis desævierunt. Cæterum, vanum si, post homicidia, alicujus bovis illis exprobrat carnificinam. Jam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Jesus adversus Amalech præliabatur, expansis manibus orzbat (3) residens; quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus depositis (4), et manibus cædentibus pectus, et facie humi volutante, orationem commendare debuisse; nisi quia illic ubi (5) nomen Domini Jesu (6) dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis quoque erat habitus necessarius, per quam Jesus victoriam esset relaturus? Idem rursus Moyses (Num. XXI) post interdictam omnium rei similitudinem, cur æreum serpentem, ligno impositum, pendentis habitu in spectaculum Israeli (7) salutare proposuit B eo tempore quo a serpentibus exterminati sunt, nisi quod (8) et hic dominicæ crucis vim intentabat, qua serpens diabolus publicabatur, et læso cuique a spiritalibus colubris, intuenti tamen et credenti in eam sanitas morsuum peccatorum, et salus (9) exinde prædicabatur.

CAPUT XIX.

Age nunc, si legisti penes David (Ps. XCV, 10), Dominus regnavit a ligno, exspecto quid intelligas, nisi forte lignarium aliquem regem significari Judæorum, et non Christum, qui exinde a passione ligni superata morte regnavit. Etsi enim mors ab Adam regnavit usque ad Christum, cur Christus non regnasse dicatur a ligno, ex quo crucis ligno mortuus, regnum mortis exclusit? Proinde et Isaias (Is., IX, 6): Quo- C niam, inquit, puer natus est nobis, et datus est nobis filius (10). Quid novi, si non de Filio Dei dicit (11)? Cujus imperium factum est super humerum ipsius. Qui omnino regum insigne potestatis suæ humero præfert, et non aut capite diadema, aut manu sceptrum,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Interfecerunt *omitt.* Rhen. Seml. Oberth.
 (2) In nervos utique *vult* Wouw.
 (3) Orat Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Positis Fran. dispositis *al.*
 (5) Est *add.* Rhen. Seml. Oberth.
 (6) Jesu *omitt.* Seml.
 (7) Israeli *omitt.* Rhen. Seml. Oberth.
 (8) Proposuit? an et hic cætera *omitt.* Rhen. Seml.
 (9) Sanitas *Seml.*
 (10) Et datus est nobis filius *omitt.* Seml. Jun.

- D (11) Et datus est nobis *add.* Seml.
 (12) Injiciamus *Seml.* conjiciamus *al.*
 (13) Panis *Seml.*
 (14) Propria atrocitas *Seml.* proprie atrocitas *Par.*
 (15) Unicorniorum *Fran.* legitur autem unicornuorum in libro *adv. Judæos.*
 (16) Prophetari passionem, quam ejus *omitt.* Seml.
 (17) Significare me *Rhen.* spolia, pro eo, cætera *infermedia omitt.* Seml. tanquam desumpta e libro *adv. Jud.*

COMMENTARIUS.

CAP. XIX. —(a) *Panem corpus suum appellans.* Quod his verbis confirmetur veritas corporis Domini in Eucharistia (juxta verba Evangelistarum et B. Pauli, ad quæ alludit Auctor) non nos modo...., sed et ipsi Magdeburgenses annotarunt, hoc loco comprobantes vere et substantialiter corpus Christi in Eucharistia distribui; in hoc duntaxat hallucinati, dum hunc locum citant uti probent panem cum corpore Domini remanere. Verum id... impugnavimus... vel eo ipso quod dicat: *Panem suum corpus appellans, aut faciens, cum alioqui dicere debuisset, in pane vel sub pane.* Neque vero obstat, quod hic additur: *Ut et hinc jam eum intelligas corporis sui figuram pani dedisse* (sic enim legimus ex Vatic. 2, pro pane, quod magis placet quam conjectura Latini, corpori suo figuram pane dedisse), quia... quodammodo et veritas corporis

Christi, et figura est in hoc sacramento.... His adde quod merito quis addubitarit, num dicta verba, *ut et hinc jam, etc.*, germana sint Auctoris necne, aut saltem omnia, eo quod supra libro *adv. Jud.*, neque in excusis legantur, neque in MS. codicibus. PAM.

(b) *Vigesimus primus psalmus totam Christi continens pass.* Similiter B. Justinus *advers. Tryphonem*: Istum, inquit, non in Christum conceptum esse altis, cæcutientes prorsus, neque intelligentes, neminem in gente vestra, qui unquam Rex sive Christus sit dicitur, manus et pedes cum viveret perfossum, neque per mysterium hoc mortuum, hoc est in cruce suspensum esse, extra hunc solum Jesum. Qua occasione proinde, pulcherrime psal. XXI integrum interpretatur et latissime. PAM.

si in alium fuisset prædicatum, nisi si nec mortem A
volet Christi mei prophetatam; quo magis erubescat,
si suum quidem Christum mortuum annuntiat, quem
negat natum: meum vero mortalem negat, quem
nascibilem confitetur. Et mortem autem et sepulturam
et resurrectionem Christi mei, una voce Isaïæ volo
ostendere, dicentis (*Is.* LVIII, 2): *Sepultura ejus
sublata de medio est.* Nec sepultus enim esset, nisi
mortuus; nec sepultura ejus sublata de medio, nisi
per resurrectionem. Denique subjicit (*Is.*, LIII, 12):
*Propterea ipse multos hæreditati habebit et multorum
dividet spolia.* Quis enim alius, nisi qui natus est, ut
supra ostendimus? *Pro eo quod tradita est anima
ejus in mortem.* Ostensa est enim causa gratiæ hujus,
pro injuria scilicet mortis repensandæ: pariter os-
tensum est, hæc illum propter mortem consecu-
turum (1), post mortem utique per resurrectionem
consecuturum (2).

CAPUT XX.

Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi
decucurrisse, quo tali probatus qualiter annuntia-
batur, non alius haberi debeat, quam qui talis an-
nuntiabatur; ut jam ex ista consonantia rerum ejus,
et Scripturarum Creatoris, illis etiam restituenda sit
fides ex præjudicio majoris partis, quæ ad diversas
sententias vel in dubium deducuntur, vel negantur.
Amplius nunc superstruimus ea quoque paria ex
Scripturis Creatoris, quæque post Christum futura
præcinebantur. Nec enim dispositio expuncta inveni-
retur, si non ille venisset, post quem habebat evenire.
Adspice universas nationes de voragine erroris humani
exinde emergentes ad Deum Creatorem, et (5) ad
Deum Christum; et si audes, nega prophetatum. Sed
statim tibi in Psalmis (*Ps.*, II, 7) promissio Patris oc-
currat (4): *Filius meus es tu, ego hodie generavi te.*
*Postula de (5) me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam,
et possessionem tuam terminos terræ.* Nec poteris ma-
gis David filium eum (6) vindicare, quam Christum;
aut terminos terræ David potius promissos, qui intra
unicam Judæorum gentem regnavit, quam Christo,
qui totum jam orbem Evangelii sui fide cepit. Sic et
per Esaïam (*Is.*, XLII, 6 7): *Ecce dedi te in disposi-
tionem generis mei (7), in lucem nationum aperire
oculos cæcorum; utique errantium; exsolvere de vincu-
lis vinetos, id est de delictis liberare; et de cella car-
ceris, id est mortis; sedentes in tenebris, ignorantie
scilicet.* Quæ si per Christum eveniunt, non in
alium erunt prophetata, quam per quem eveniunt.
Item alibi (*Is.*, LV, 4): *Ecce testimonium cum natio-
nibus posui, principem et imperantem nationibus. Na-*

*tionem quæ te non sciunt, invocabunt te, et populi con-
fugient ad te.* Nec enim hæc in David interpretaberis,
quia præmisit: *Et disponam vobis dispositionem æter-
nam, religiosa et fidelia David.* Atquin hinc magis
Christum intelligere debebis ex David deputatum
carnali genere, ob Mariæ virginis censum; de hoc
enim promisso juratur in psalmo (*Ps.*, CXXXI, 11)
ad David: *Ex fructu ventris tui collocabo super thro-
num tuum.* Quis iste venter est? ipsius David? Utique
non; neque enim pariturus esset David. Sed nec
uxoris ejus; non enim dixisset: *Ex fructu ventris tui;*
sed potius, «*Ex fructu ventris uxoris tuæ.*» Ipsius
ergo (8) dicendo ventrem, superest ut aliquem de
genere ejus ostenderit, cujus ventris futurus esset
fructus caro Christi, quæ ex utero Mariæ floruit.
Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut
proprie ventris; quasi solius ventris, non etiam viri:
et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem ge-
neris, et familiæ patrem. Nam quia viro deputare
non poterat virginis eum ventrem (9), patri deputa-
vit. Ita, quæ in Christo nova dispositio invenitur
hodie, hæc erit quam tunc Creator pollicebatur;
religiosa et fidelia David, jam sancta religione, et
fidelis ex resurrectione. Nam et Nathan propheta in
secundo (10) Basilidarum, professionem ad David faci-
cit: *Semini ejus quod erit, inquit, ex ventre ipsius
(II Reg., VII, 12) (11).* Hoc si in Salomonem simpli-
citer edisseres, risum mihi incuties. Videbitur enim
David peperisse Salomonem. An et hic Christus sig-
nificatur, ex eo ventre semen David, qui esset ex
David, id est Mariæ? Quin (12) et ædem Dei magis
Christus ædificaturus esset, hominem scilicet sanctum,
in quo potiore templo inhabitaret Dei Spiritus
et in Dei Filium magis Christus habendus esset,
quam Salomon filius David. Denique et thronus in
ævum, et regnum in ævum, magis Christo competit
quam Salomoni, temporali scilicet regi. Sed et (13) a
Christo misericordia Dei non abscessit; Salomoni
vero etiam ira Dei accessit post luxuriam et idolola-
triam. Suscitavit enim illi Satan (14) hostem idu-
mæum. Cum ergo nihil horum competat in Salomo-
nem, sed in Christum, certa erit ratio interpreta-
tionum nostrarum, ipso etiam exitu rerum probante,
quas in Christum apparet prædicatas; et ita in hoc
erunt sancta et fidelia David. Hunc Deus testimonium
nationibus posuit, non David: principem et impe-
rantem nationibus, non David, qui soli Israeli impe-
ravit. Christum hodie invocant nationes, quæ eum
non sciebant; et populi ad Christum hodie confu-
giunt, quem retro ignorabant. Non potest futurum
dici, quod vides fieri.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Propter mortem consecuturum *rejt.* Jun.
(2) Consecuturus *Seml.*
(3) Et *omitt.* *Seml.*
(4) Occurrit *Rhen. Seml. Oberth.*
(5) A *Fran.*
(6) Ejus *Seml.*
(7) Mei *rejt.* *Seml. Jun. ex LXX.*

- D (8) Autem *Rhen. Seml. Oberth.*
(9) Eum ventrem *deerrant in Rhen.*
(10) Prima *Seml. primo Par.*
(11) Semen tuum... tuo *Fran.*
(12) Quia *Rhen. Seml. Oberth.*
(13) Et *omitt.* *Seml.*
(14) Id est *add.* *Fran.*

CAPUT XXI.

Si nec illam injectionem tuam potes sistere ad differentiam duorum Christorum; quasi Judaicus quidem Christus populo soli ex dispersione redigendo destinatur a Creatore, vester vero omni humano generi liberando collatus sit a Deo optimo; cum postremo priores inveniantur Christiani Creatoris, quam Marcionis; exinde vocatis omnibus populis in regno ejus, ex quo Deus regnavit a ligno, nullo adhuc Cerdone, nedum Marcione. Sed et revictus de nationum vocatione, convertere jam in proselytos. Quæris qui de nationibus transeant ad Creatorem, quando et proselyti diversæ et propriæ conditionis seorsum a Propheta nominentur: *Ecce*, inquit Esaias (*Is.*, XVI, 4), *Proselyti per me accedent ad te*; ostendens ipsos quoque proselytos per Christum accessuros ad Deum. Et (1) nationes, quod sumus nos, proinde suam habebant (2) nominationem, sperantes in Christum: *Et in nomine*, inquit (*Is.*, XLII, 4), *ejus nationes sperabunt*. Proselyti autem, quos in nationum prædicatione substituis, non in Christi nomine sperare solent, sed in Moysi ordine, a quo institutio illorum est. Cæterum, allectio nationum a novissimis diebus exorta est. Si dem verbis Esaias (*Is.*, II, 12): *Et erit*, inquit, *in novissimis diebus manifestus mons Domini*; utique sublimitas Dei; *et ædes Dei super summos montes*; utique Christus, catholicum Dei templum, in quo Deus colitur, constitutum super omnes (3) eminentias virtutum et potestatum: *Et venient ad eum universæ nationes*; *et ibunt multi, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in ædem Dei Jacob*; *et annuntiabit nobis viam suam, et incedemus in ea. Ex Sion enim exibit lex, et sermo Domini ex Hierusalem*. Hæc erit via sua, novæ legis Evangelium, et novi sermonis, in Christo jam, non in Moyse. *Et judicabit inter nationes*; de errore scilicet earum. *Et revincent populum amplum*, ipsorum in primis Judæorum et proselytorum. *Et concident machæras suas in aratra, et sibynas in falces (a)*, id est, animorum nocentium, et linguarum infestarum, et omnis malitiæ atque blasphemie ingenia convertent in studia modestiæ et pacis. *Et non accipiet gens super gentem machæram*: utique discordiæ; *et non discent amplius bellare*, id est, inimicitias perficere; ut et hic discas Christum non belli potentem, sed paciferum repromissum. Hæc aut (4) prophetata nega, cum coram videntur; aut adimpleta, cum leguntur. Aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata. Inspice enim adhuc etiam ipsum introgressum, atque de-

A cursum vocationis in nationes, a novissimis diebus adeuntes ad Deum creatorem, non in proselytos, quorum a primis magis diebus est (5) allectio. Etenim fidem istam Apostoli induxerunt.

CAPUT XXII.

Habes et Apostolorum opus prædicatum: *Quam tempestivi pedes evangelizantium bona!* non bellum, nec mala (6). Respondit et Psalmus (*Ps.*, XVIII, 4): *In omnem terram exivit sonus eorum, et in terminos terræ voces eorum*; circumferentium scilicet legem ex Sion profectam et sermonem Domini ex Hierusalem; ut fieret quod scriptum est (*Is.*, XLVI, 12-13): *Longe quique a justitia mea appropinquaverunt justitiæ meæ et veritati*. Cum huic negotio accingerentur Apostoli, renuntiaverunt presbyteris, et archontibus, et sacerdotibus Judæorum. Annon vel maxime, inquit (7), ut alterius Dei prædicatores? Atqui (8) ipsius ejusdem, cujus scripturam cum maxime implebant. *Divertite, divertite*, inelamat Esaias (*Is.*, LII, 11), *excedite illinc, et immundum ne attigeritis*; blasphemiam scilicet in Christum. *Excedite de medio ejus*, utique synagogæ; *separamini (9) qui dominica (10) vasa portatis*. Jam enim, secundum supra scripta (*Ibid.*, 10), *revelaverat Dominus brachio suo sanctum*, id est, virtute sua Christum, *coram nationibus, ut viderint universæ nationes et summa terræ salutem, quæ erat a Deo*. Sic et ab ipso judaismo divertentes, cum Legis obligamenta et onera evangelica jam libertate mutarent, psalmum (*Ps.*, II, 5) exsequiebantur: *Dirumpamus vincula eorum, et abjiciamus a nobis jugum eorum*: postea certe quam *tumultuata sunt gentes, et populi meditati sunt inania: astiterunt reges terræ, et principes congregati sunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus*. Quæ dehinc passi sunt Apostoli? Omnem, inquis, iniquitatem persecutionum, ab hominibus scilicet Creatoris, ut adversarii ejus quem prædicabant. Ecquid (11) Creator, si adversarius erat Christi, non modo prædicat hoc passuros apostolos ejus, verum et exprobat? Nam neque prædicaret alterius Dei ordinem, quem ignorabat, ut vultis; neque exprobrasset, quod ipse curasset. Videte quomodo (*Is.*, LVII, 1) *perit justus, neque quisquam excipit corde, et viri justii auferuntur, nec quisquam animadvertit. A persona enim injustitiæ (12) sublatus est justus*. Quis, nisi Christus? *Venite*, inquit (*Sap.*, II, 12), *auferamus justum, quia inutilis est nobis*. Præmittens itaque, et subjungens proinde passum etiam Christum, æque justos ejus eadem passuros, tam apostolos, quam et deinceps omnes fideles prophetavit, signatos

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ut cod. *Wouw.*
 (2) Habeant *Seml.*
 (3) Enim *add. Seml.*
 (4) Autem *ut.*
 (5) Est *omitt. Seml.* allectio est *al. volunt.*
 (6) Malum *Seml.*

- (7) Inquis *Jm.*
 (8) Inquit *add. Fran.*
 (9) Separemini *Fran.*
 (10) Domini *Seml.*
 (11) Et qui *Par. Fran.* et quæ *Rhen.*
 (12) Justitiæ *al.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXI. — (a) *Sibynas in falces*. Apud Esaiam juxta LXX versionem græce legitur, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς ῥίπανα. Est autem ζιβύνη venabuli genus auctore

Tertulliano. Suidas ἐλθεῖν ἄκοντα significare scribit, hoc est telum prorsus ferreum, non nunquam λόγχην σινο σπαδῆν, id est lanceam vel ense. RHEM.

illa nota scilicet, de qua Ezechiel (*Ezech.*, IX, 4) : **A** Dicit Dominus ad me : Pertransi (1) medio portæ in media (2) Hierusalem, et da signum (3) Tau in frontibus virorum. Ipsa est enim littera Græcorum Tau (a), nostra autem T, species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris apud veram et catholicam Hierusalem, in qua fratres Christi, filios scilicet Dei, gloriam Patri Deo relaturos, psalmus vigesimus primus (*Ps.* XXI, 25) canit ex persona ipsius Christi ad Patrem : *Enarrabo nomen tuum fratribus meis : in medio ecclesiæ hymnum tibi dicam.* Quod enim in nomine et spiritu ipsius hodie fieri habeat, merito a se futurum prædicabat. Et paulo infra : *A te laus mihi in ecclesia magna.* Et in sexagesimo septimo (*Ps.* LXVII, 28) : *In ecclesiis benedicite Dominum Deum ; ut pariter concurreret et Malachiæ propheta* (*Malach.*, I, 10) : *Non est voluntas mea, dicit Dominus, et sacrificia vestra non accipiam ; quoniam ab ortu solis usque in occasum nomen meum glorificatum est in nationibus, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum ; gloriae scilicet relatio, et benedictio, et laus, et hymni. Quæ omnia cum in te quoque deprehendantur, et signaculum frontium, et ecclesiarum sacramenta, et munditiæ sacrificiorum, debes jam erumpere uti dicas, Spiritum Creatoris tuo Christo prophetasse.*

CAPUT XXIII.

Nunc quia cum Judæis negas vasisse Christum eorum, recognosce et exitum ipsorum, quem post Christum relatori prædicabantur, ob impietatem qua eum et (4) despexerunt, et interemerunt. Primum enim **C** ex die, qua secundum Esaiam (*Is.*, II, 20), *Proiecit homo aspernamenta sua aurea et argentea, quæ fecerunt adorandis vanis et noctuis* (5) ; id est, ex quo genus hominum, dilucidata per Christum veritate, idola proiecit ; vide an quod sequitur expunctum sit : *Abstulit* (*Is.*, III, 1, 2) *enim Dominus sabaoth a Judæa, et ab Hierusalem inter cætera, et prophetam, et sapientem architectum ; Spiritum scilicet Sanctum, qui ædificat Ecclesiam, templum scilicet et domum et civitatem Dei : nam exinde apud illos destitit Dei gratia. Et* (*Is.*, V, 6) *mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech ; id est, cælestibus beneficiis, ne provenirent domui Israelis. Fecerat enim spi-*

nas, ex quibus Dominum coronaverat ; et non iustitiam, sed clamorem quo in crucem cum extorserat (6). Et ita subtractis charismatum roribus (7), Lex et Propheta usque ad Joannem. Dehinc, cum ex (8) perseverantia furoris, et nomen Domini per ipsos blasphemaretur, sicut scriptum est (*Is.* LII, 5) : *Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus* (ab illis enim cæpit infamia) et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum (b), non pœnitentiam intellexissent (9), *facta est terra eorum deserta* (*Is.* I, 7), *civitates eorum exustæ igni* (10), *regionem eorum sub ipsorum conspectu extranei devorant ; derelicta est* (11) *filia Sion, (12) tanquam specula in vinea, vel in cucumerario casula* (c) ; ex quo scilicet *Israel Dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit, et in indignationem provocavit Sanctum Israelis.* Sic et machæræ conditionalis comminatio (*Ps.* I, 20) : *Si nolueritis, nec audieritis me, machæra vos comedet ;* probavit Christum fuisse, quem non audiendo, perierunt. Qui et in psalmo quinquagesimo octavo, dispersionem eis postulat a Patre (*Ps.* LVIII, 42) : *Disperge eos in virtute tua.* Qui et rursus per Esaiam, in exustionem eorum perorans : *Propter me, inquit, hæc facta sunt vobis : in anxietate dormietis.* Satis vane, si hæc non propter eum passi sunt, qui propter se passuros pronuntiavit, sed propter Christum Dei alterius. Atquin Christum, inquam, alterius Dei dicit, a Creatoris virtutibus et potestatibus, ut ab armulis in crucem actum. Sed ecce defensio ostenditur a Creatore (*Is.* LIII, 9) : *et dati sunt pessimi pro sepultura ejus ;* qui scilicet subreptum eum asseveraverant : *et locupletes pro morte ejus ;* qui scilicet et a Juda traditionem redemerant, et a militibus falsum testimonium cadaveris subrepti. Igitur, aut non propter illum acciderunt ista Judæis ; sed revinceris conspirante (15) sensu Scripturarum cum exitu rerum et ordine temporum ; aut si propter illum acciderunt, non potuit Creator ulcisci, nisi suum Christum, remuneraturus potius Judam, si adversarium Domini sui peremissent. Certe si nondum venit Christus Creatoris, propter quem hæc passuri prædicantur, cum venerit ergo, patientur. Et ubi tunc filia Sion derelinquenda, quæ nulla hodie est ? ubi civitates exurendæ, quæ jam in tumulis ? ubi dis-

LECTIONES VARIANTES.

(1) In add. Seml.

(2) Portæ mediam Fran.

(3) Signa Seml.

(4) Et omitt. Seml.

(5) Noctuis al.

(6) Extruserat conj. Jm.

(7) Charismatis prioribus al. ; charismatum rationibus

D alii.

(8) Ea Seml.

(9) Cum pœnitentiam ii neglexissent Jm. pœnitentiæ Lat.

(10) Igni omitt. Rhen. Seml. Oberth.

(11) Est omitt. Seml.

(12) Et add. Seml.

(15) Et add. Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XXII. — (a) *Ipsa est enim littera Græcorum Tau, nostra autem, etc.* Hoc ipsum imitati videntur patres nostri, dum in Missalibus antiquis initio canonis in littera T, ubi legitur : *Te igitur, clementissime Pater, solent pictam exhibere crucem Christi : in cujus hodie locum successit ipsa crucis imago pagina proxime præcedenti.* Et vero Tertullianum fere ad verbum imitatus B. Hieronymus in Comment. : *Extrema, inquit, Tau littera crucis habet similitudinem quæ in Christia-*

norum frontibus pingitur, et frequenter manus inscriptione signatur. PAM.

CAP. XXIII. — (b) *Et Tempus medium a Tiberio, etc.* Vespasianum nominat, eo quod sub illo vastata sit Hierusalem, uti ex Josephi et Philonis historiis judaicis notius est, quam ut pluribus sit opus. PAM.

(c) *In cucumerario casula.* Casula diminutivum a casa quæ Græcis οκτινη. LE PR.

persio gentis, quæ jam extorris? Redde statum Judææ, quem Christus Creatoris inveniat, et alium contende venisse. Jam vero quale est, ut per cælum suum admiserit, quem in terra sua esset interempturus, honestiore et gloriosiore regni sui regione violata, ipsa aula sua et arce calcata? An hoc magis affectavit? Plane Deus (1) zelotes, tamen vicit. Erubescere, qui victo Deo credis. Quid sperabis ab eo qui se protegere non valuit? Aut enim per infirmitatem oppressus est a virtutibus et hominibus Creatoris, aut per malitiositatem, ut tantum illis sceleris patientia infigeret.

CAPUT XXIV.

Imo, inquis, spero ab illo quod et ipsum faciat ad testimonium diversitatis regnum Dei æternæ et cælestis possessionis. Cæterum, vester Christus primum statum Judæis pollicetur, ex restitutione terræ, et post decursum vitæ, apud inferos in sinu Abrahamæ refrigerium. Deum optimum! si reddit placatus, quod et abstulerat iratus. O Deum tuum qui et cædit et sanat, condit mala et facit pacem! O Deum etiam ad inferos usque misericordem! (a) Sed de sinu Abrahamæ suo tempore. De restitutione vero Judææ, quam et ipsi Judæi, ita ut describitur, sperant, locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in Ecclesiam, et habitum et fructum ejus spiritaliter competat, et longum est persequi, et (b) in alio opere digestum, quod inscribimus, *De spe fidelium*; et in præsentem vel eo otiosum, quia non de terrena, sed de cælesti promissione sit quæstio. Nam et confitemur in terra nobis regnum repromissum; sed ante cælum, sed alio statu; utpote post resurrectionem in mille annos, (c) in civitate divini operis Hierusalem cælo delata, quam et Apostolus matrem nostram sursum designat, et politeuma nostrum, id est, municipatum in cælis esse pronuntians, alicui utique cælesti civitati eum deputat. Hanc et

A Ezechiel novit (*Ezech. XLVIII*), et apostolus Joannes vidit (*Apoc. XII*), et qui apud fidem nostram est, novæ prophetiæ sermo testatur, ut etiam effigiem civitatis ante representationem ejus conspectu futuram in signum prædicarit. (d) Denique proxime (2) expunctum est orientali expeditione. (e) Constat enim, ethnicis quoque testibus, in Judæa per dies quadraginta matutinis momenti civitatem de cælo pependisse, omni mœniorum habitu evanescente de profectu diei, et alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis, et refovendis omnium bonorum utique spiritalium cœpia in compensationem eorum quæ in sæculo vel despeximus, vel amisimus, a Deo prospectam. Siquidem et justum, et Deo dignum, illic quoque exultare famulos ejus, ubi sunt et afflicti in nomine ipsius. Hæc ratio regni terreni, post cujus mille annos, intra quam ætatem concluditur sanctorum resurrectio, pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc et mundi destructione, et judicii (f) conflagratione commissa, demutati in atomum in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelæ superindumentum, transferemur in cæleste regnum, de quo nunc sic ideo retractatur, quasi non prædicato apud Creatorem, ac per hoc, alterius Dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum. Disco jam hinc illud et prædicatum a Creatore, et sine prædicatione credendum apud Creatorem. Quid tibi videtur, cum Abrahamæ semen, post primam promissionem, qua (3) in multitudinem arenæ reprodimitur, ad instar quoque stellarum destinatur; nonne et terrenæ et cælestis dispositionis auspicia sunt? Cum Isaac benedicens Jacob filium suum: *Det*, ait (*Gen. XXVII, 28*), *tibi Deus de rore cæli, et de opinione terræ*; nonne utriusque indulgentiæ exempla sunt? Denique animalvertenda est hic etiam structura benedictionis ipsius. Nam circa Jacob, qui quidem posterioris et prælatioris populi figura est, id est nostri,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Deus omitt. *Seml.*(2) Proxime *rejc. Rhen. Seml. Oberth.*(3) Quam *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIV. — (a) *Sed de sinu Abrahamæ.* Alludit ad lib. *de Paradiso*, aut potius ad lib. *IV. Adv. Marc.* cap. 4, ubi tractat illud Lucæ XVI quod legitur de sinu Abrahamæ, in quo Lazari refrigerium; et de inferis, ubi directe tormenta describuntur, ostendens aliud esse inferos, aliud sinum Abrahamæ. PAM.

(b) *In alio opere digestum quod inscribimus. De spe fidelium.* Hoc Tertulliani opus Agobardino codice continebatur, aut eo certe exemplari unde suum describi curavit Agobardus. Nam et hodie comparet titulus inter libros viginti quatuor indice comprehensos. Istius autem operis meminit Hieronymus in *Papia Hæteropolitano*, et cap. 36 *Commentariorum in Ezechielem*, atque etiam in *Prefatione decimi octavi in Isaiam*. RIC.

(c) *In civitate divini operis Hierusalem cælo delata.* Auream atque gemmatam in terris Hierusalem sperabant nimis creduli judæis fabulis, quas illi *θεοπερώσεις* appellabant, decepti verbis quibusdam Ezechielis et Isaiæ perperam intellectis. Inde Papias primum, mox et Justinus, qui viros ea spe gaudentes *ἠρηγορήματα κατὰ πάντα Χριστιανούς* vocat; tum et Irenæus, et Septimius noster, et Victorinus Pictaviensis, et Lac-

tantius, et alii. Hieronymus in illa ad Isaiam præfatione, compositum fuisse ait ab Dionysio Alexandrino librum adversus Irenæum, eoque libro fabulam eleganter derisam. Augustinus lib. *XX de Civitate Dei*, opinionem fuisse ait utrumque tolerabilem, si aliqua: deliciæ spirituales in illo sabbato, hoc est, septimo millenario annorum affuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur. Quin etiam hujusmodi opinionis seipsum aliquando fuisse fatetur. RIC.

(d) *Denique proxime expunctum est orientali expeditione Severi*, scilicet, adversus Parthos. RIC. — Prodigium istud hactenus reperire apud ethnicos, imo nec apud ecclesiasticos historiæ scriptores potui, quare lectori diligenti inquirendum relinquo, an in expeditione orientali Severi Imperatoris de qua loqui videtur Auctor aliquid tale contigerit in Judæa. PAM.

(e) *Constat enim Ethnicis quoque testibus.* Aique hoc inter prodigia relato credibile est Chiliastarum sive Milliariorum opinionem valde confirmatam fuisse. RIC.

(f) *Conflagratione commissa.* Igne dato. Nimirum suprema illa *ἐκπερώσει*. RIC.

prima promissio cœlestis est roris; secunda, terrenæ opimitatis. Nos enim primo ad cœlestia invitamur, cum a sæculo avellimur, et ita postea invenimur etiam terrena consecuturi. Et (a) evangelium vestrum quoque habet: *Quærite primum regnum Dei, et hæc adjiciuntur vobis (Luc. XII, 31)*. Cæterum, ad Esau promittit benedictionem terrenam, et suljicit cœlestem: *De opimitate terræ, dicens (Gen. XXVII, 39), erit inhabitatio tua, et a rore cœli*. Judæorum enim dispositio in Esau, priorum natu et posteriorum affectu filiorum, a terrenis bonis imbuta per legem, postea ad cœlestia per Evangelium credendo deducitur. Cum vero Jacob (Gen. XXVIII) somniat scalas obfirmatas in terra ad cœlum, et angelos alios ascendentes, et alios descendentes, innoxiam desuper Dominum, temere si forte interpretabimur, scalis his iter ad cœlum demonstrari, quo alii perveniant, unde alii decendant, Domini constitutum esse iudicio (1). Cur autem ut evigilavit, et primum loci horrore concussus est, convertitur ad interpretationem somnii? Cui enim dixisset: *Quam terribilis est locus iste! non est, inquit, aliud, sed ædes Dei, et hæc porta cœli*. Christum Dominum enim viderat, templum Dei, et portam eundem, per quem aditur cœlum. Et utique portam cœli non nominasset, si cœlum non aditur apud Creatorem. Sed est et porta quæ recipit, et quæ perducit, strata jam a (2) Christo; de quo Amos (Amos, IX, 6): *Qui ædificat in cœlum ascensum suum; utique non sibi soli, sed et suis qui cum illo erunt, et, Circumdabis enim illos tibi, inquit (Is. XLIX, 18), tanquam ornamentum sponsæ*. Ita per illum ascensum ad cœlestia regna tendentes, miratur Spiritus dicens (Is.

XXXI, 5; LX, 8): *Volant velut qui sunt milvi. Ut nubes volant et (3) velut pulli columbarum ad me; scilicet simpliciter ut columbæ*. Auferemur enim in nubibus (4) obviam Domino, secundum Apostolum (1 Thess, IV, 17) (illo scilicet filio hominis veniente in nubibus, secundum Danielem (cap. VII), et ita semper cum Domino erimus, eatenus dum et in terra et in cœlo qui ob utriusque promissionis ingratos, ipsa elementa etiam testatur (Is. I, 2): *Audi cœlum, et in aures percipe terra*. Et ego quidem, etiamsi nullam spei cœlestis manum mihi toties Scriptura porrigente satis haberem hujus quoque promissionis præjudicium, quod jam terrenam gratiam teneam, expectarem aliquid et de cœlo, a Deo cœli, sicut et terræ ita crederem Christum sublimiora pollicentem, ejus esse qui et humiliora promiserat, qui (5) experimenta majorum de parvulis fecerat, qui hoc inauditi si forte regni præconium soli Christo reservaverat, ut per famulos quidem terrena gloria, cœlestis vero per ipsum Deum annuntiaretur. At tu hinc quoque alium argumentaris Christum, quod regnum novum annuntiet. Prius est, aliquod exemplum indulgentiæ proferas, ne merito dubitem de fide tantæ promissionis, quam sperandam dicis, imo ante omnia est, ut quem cœlestia prædicas repromittere aliquid, cœlum probes ejus. At nunc vocas ad cœnam, nec domum ostendis: allegas regnum, nec regiam monstras. An quia Christus tuus cœleste regnum repromittit, non habens cœlum (b), quomodo et hominem præstitit, non habens carnem? (c) O phantasma inane (6), præstigia magna etiam promissionis!

LECTIONES VARIANTES.

(1) Judicium Rhen. Seml. Oberth.

(2) Strata via a Chr. Lat.

(3) Qui sunt isti, qui ut nubes volant, et inserit Jun.

(4) Nubes Rhen. Seml. Oberth.

(5) Et add. Fran.

(6) Omne Seml. Pamel. Rhen. Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) *Evangelium vestrum quoque habet*. Evangelium Martionis citat, quod in suos usus corruptum servabat. Fuisse autem Lucæ Evangelium in quod manus temerarias injecerat, conjicio. Vide quæ ad cap. ult. libri sequentis. LE PR.

(b) *Non habens cœlum*. Hæc sunt in hunc modum

continuanda: *An quia Christus tuus cœleste regnum repromittit, non habens cœlum, quomodo et hominem præstitit non habens carnem? RIG.*

(c) *O phantasma inane! Sic ipse, lib. IV: Solidi corporis veritatem, non phantasma inane tractaverit. RIG.*

LIBER QUARTUS.

Scripturus Tertullianus adversus opus Marcionis ex D c. 2. Deinde, non solum Lucæ Evangelium (quod Marcion adulteratum admitteret, nullo tamen adscripto titulo), sed etiam Joannis et Matthæi apostolorum, et Marci apostolici viri, non minus ac Lucæ, auctoritatem habere præscribit.

c. 3. Neque vero obstare quod apostolus Paulus ad Galatas apostolos reprehendat; non enim de Evangelii depravatione aut interpolatione, sed de conversatione tantum fuisse denotatos, imo ipsa eorum Evangelii digesta a pseudo-apostolis fuisse perversa.

c. 4. Atqui, dum disputatur de titulo Evangelii, quod

c. 1. In primis diversitatem præceptorum et disciplinarum non negans, in unum et eundem Deum competere demonstrat; ex eo quod ipse Deus creator per Prophetas suos aliam legem novam, Evangelii nempe, orituram prædixerit pro Veteri, ac testamentum æternum pro temporali.

c. 2. Deinde, non solum Lucæ Evangelium (quod Marcion adulteratum admitteret, nullo tamen adscripto titulo), sed etiam Joannis et Matthæi apostolorum, et Marci apostolici viri, non minus ac Lucæ, auctoritatem habere præscribit.

c. 3. Neque vero obstare quod apostolus Paulus ad Galatas apostolos reprehendat; non enim de Evangelii depravatione aut interpolatione, sed de conversatione tantum fuisse denotatos, imo ipsa eorum Evangelii digesta a pseudo-apostolis fuisse perversa.

c. 4. Atqui, dum disputatur de titulo Evangelii, quod

- Marcion suum, Auctor item suum, id est Lucæ, affirmat adulteratum; ei præscribi auctoritatem, quod antiquius reperiatur, et illi vitiationem quod posterius; maxime, cum Marcion aliquanto catholicæ Ecclesiæ crediderit, et postea in hæresim descierit.
- c. 5. Quippe, cum Lucæ Evangelium auctoritatem habeat ab Ecclesiis apostolicis, apud quas quod sacrosanctum est, ab Apostolis traditum constat; et proinde etiam cætera Evangelia, Joannis, Matthæi, et Marci; sed et Apocalypsis, ex ordine episcoporum ad originem recenso.
- c. 6. Porro ad institutum veniens Auctor, nullam esse Veteris et Novi Testamenti diversitatem, vel inde præscribit, quod Christus noster impleverit prophetias Creatoris, et repræsentaverit promissiones ejus, ac leges adjuverit.
- c. 7. Quod ipsum primum comprobatur ex capite quarto Lucæ sub finem, de dæmonio expulso in synagoga Capharnaum, eo quod tria Lucæ prima capite, et initium quarti, tanquam suæ sententiæ contraria erassisset Marcion.
- c. 8. Ex eodem capite, partim ante, partim post dictam historiam (nam etiam hoc transposuerat Marcion) de doctrina Christi apud Nazareth in synagoga, et aliis dæmoniis.
- c. 9. Item ex capite quinto Lucæ, de vocatione apostolorum Simonis et filiorum Zebedæi, ac leproso mundato;
- c. 10. Ex eodem de paralytico curato, et appellatione Filii hominis.
- c. 11. De publicano allecto a Domino, et de jejuniis, ac Christo sponso, et parabola vini novi ac veteris, ex eodem capite.
- c. 12. Dein ex capite VI, de discipulis colligentibus spicas, ac sanata manu arida in sabbato.
- c. 13. Ex eodem, de ascensu et oratione nocturna in monte, apostolorum duodecim numero, mutatione nominis Petri, ac conventu gentium ad Christum.
- c. 14. De beatitudinibus, seu sermone Domini in monte, ex eodem.
- c. 15. De variis maledictionibus, quibus Væ Pharisæis imprecatus est, ex eodem.
- c. 16. De præcepto dilectionis tam inimicorum quam proximi, ex eodem.
- c. 17. De sœnore interdicto, aliisque Domini verbis pene ad finem usque ejusdem capituli.
- c. 18. Ex capite etiam VII Lucæ de fide centurionis, resuscitato filio viduæ, Joanne Baptista et muliere peccatrice.
- c. 19. Posthæc ex capite VIII Lucæ, de divitibus mulieribus adhærentibus Christo, de verbis Domini ad discipulos, et de matre ac fratribus Christi.
- c. 20. De miraculis Christi, quibus ventis ac mari imperavit, legionem dæmonum ejecit, et fluxum sanguinis curavit in muliere, ex eodem.
- c. 21. Ex IX item capite Lucæ, de discipulis ad prædicandum missis, pasto populo in solitudine, confessione Petri: Tu es Christus, et prædicta persecutione fidelium.
- A c. 22. De ostensione Christi cum Moyse et Helia in secessu montis, ex eodem.
- c. 23. De verbis Domini ad Pharisæos, dilectione parvulorum, et increpatione ejus qui dixerat: Sequar te quocumque ieris, ex eodem.
- c. 24. Porro et ex capite X Lucæ, de allectione LXX discipulorum, et potestate illis data.
- c. 25. De oratione Domini ad Patrem, verbis ad discipulos, et responso facto legis doctori, ex eodem.
- c. 26. Exinde ex capite XI Lucæ, de Oratione dominica, aliisque orandi formis et parabolis eo pertinentibus; de surdo dæmonio expulso, ac de exclamatione mulieris de turba.
- c. 27. De Pharisæis signum petentibus, et aliis eorundem increpationibus, ex eodem.
- B c. 28. Ex capite XII Lucæ, de verbis Domini variis ad discipulos, et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum.
- c. 29. De cura non agenda animæ de victu, et corpori de vestitu, succingendis lumbis, ac servis beatis, et igne misso in terram, aliisque verbis Domini; ex eodem capite.
- c. 30. Rursus ex capite XIII Lucæ, de curatione Sabbato facta, parabolis, aliisque verbis Domini.
- c. 31. Etiam ex capite Lucæ XIV, quales ad cœnam vel prandium vocandi sint, ac de cœna ad quam vocavit multos.
- c. 32. Item ex capite XV Lucæ, de ove et dragma perditis et inventis.
- c. 33. Ex capite etiam XVI Lucæ, de duobus dominis, Deo et Mammona, ac dicto Domini: Lex et Prophetæ usque ad Joannem.
- c. 34. De divortio prohibito, ac proinde conjugio approbato, et inferno ac sinu Abrahæ, ex eodem.
- c. 35. Deinceps ex cap. XVII Lucæ, de verbis Domini diversis, leprosis decem curatis, et interrogatione Pharisæorum de regno Dei.
- c. 36. Similiter ex cap. XVIII Lucæ, de parabolis judicis, ac Pharisæi et Publicani orantium in templo, verbis Domini ad adolescentem divitem, et cæco curato.
- c. 37. Ex capite etiam XIX Lucæ, de Zachæo, et servorum parabola qui secundum rationem sœneratæ peccatiæ dijudicantur.
- c. 38. Item ex cap. XX Lucæ de variis verbis Domini ad Pharisæos, Principes Sacerdotum, Sadducæos, et Scribas.
- D c. 39. Præterea et ex XXI Lucæ capite, de venturis in nomine Christi et signis ultimi finis, ac de doctrina Christi in templo et secessu in montem elæonem.
- c. 40. Idem ex cap. XXII Lucæ, de die Paschæ electo ad Passionem, venditione ac proditione Judæ, et de distributione corporis et sanguinis Christi.
- c. 41. De imprecatione illi facta, per quem traderetur Filius hominis, ac osculo traditoris; et de responso Domini ad interrogationem an ipse esset Christus, ex eodem capite.
- c. 42. Ex capite quoque XXIII Lucæ, de simili responso in domo Pilati, judicio apud eundem Pilatum et

Herodem, crucifixione, signis in morte, expiratione, A et sepultura Domini.

CAP. XLIII. *Denique ex cap. XXIV Luca, de mulieribus ad sepulcrum cum odorum paratura, de resurrectione post biduum, de apparitionibus Christi, quæ mulieribus, discipulis ac Apostolis factæ sunt, et de missione Apostolorum ad prædicandum universis nationibus.*

CAPUT PRIMUM.

Omniem sententiam (a) et omnem paraturam impij atque sacrilegi Marcionis ad ipsum jam Evangelium ejus provocamus, quod interpolando suum fecit. Et ut fidem instrueret, dotem quamdam commentatus est illi, opus ex contrarietatum oppositionibus, *Antitheses* cognominatum (b), et ad separationem Legis et Evangelii coactum, qua duos Deos dividens, proinde diversos, alterum alterius Instrumenti, vel (quod magis usui (1) est dicere) Testamenti; ut exinde Evangelio quoque secundum antitheses credendo patrocinareretur. Sed et istas proprio congressu cominus, id est, per singulas injectiones Pontici cecidissent, si non multo opportunius in ipso et cum ipso Evangelio, cui procurant, retunderentur. Quamquam tam facile est præscriptive occurrere, et quidem (2) ut accepto eas faciam, ut ratio habeam, ut nobiscum facere dicam, quo magis de caritate auctoris sui erubescant nostræ jam antitheses adversus Marcionem. Atque confiteor alium ordinem decurrerisse in veteri dispositione apud Creatorem, alium in nova apud Christum. Non nego distare documenta eloquii, præcepta virtutis, legis disciplinas; dum tamen tota diversitas in unum et eundem Deum competat; illum scilicet a quo constat (3) dispositam, sicut et prædicatam. Olim concionatur Isaias (Is. II, 5), *prodituram ex Sion legem, et sermonem Domini ex Hierusalem*: aliam utique legem, aliamque sermonem. Denique: *Judicabit, inquit, inter nationes, et traducet populum plurimum*; scilicet non unius gentis Judæorum, sed nationum, quæ per novam legem Evangelij et novum sermonem Apostolorum judicantur et traducuntur apud semetipsas de prisino errore, simul crediderunt, atque exinde conciderunt machæras suas in aratra; et sibynas, quod genus venabulorum est, in falces, id est, feros et sævos quondam animos convertunt in sensus probos, et bonæ frugis operarios. Et rursus (Is. LI, 4): *Audite me, audite me, (4) populus meus; et reges auribus intendite*

*in me, quoniam lex prodibit a me, et judicium meum in lucem nationum, quo judicaverat atque decreverat nationes quoque illuminandas per Evangelij legem atque sermonem. Hæc erit lex (5) apud David invituperabilis, qua perfecta, convertens animas, utique ab idolis ad Deum. Hic erit et sermo, de quo idem Isaias (Is. X, 25): Quoniam, inquit, decisum sermonem faciet Dominus in terra. Compendiatum est enim Novum Testamentum, (c) et (6) legis lacinosos oneribus expeditum. Sed quid pluribus? cum manifestius, et luce ipsa clarius novatio prædicetur a Creatore per eundem (Is. XLIII, 18): *Ne rememineritis priorum, et antiqua ne cogitaveritis. Vetera transierunt, nova oriuntur. Ecce facio nova, quæ nunc orientur. Idem per Hieremiam (Jerem. IV, 5): Novate vobis novamen novum, et ne severitis in spinas, et circumcidimini præputia (7) cordis vestri*; et alibi (Jerem. XXXI, 31): *Ecce veniunt (8) dies, dicit Dominus, et perficiam domui Jacob et domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua arripui dispositionem eorum, ad educendos eos de terra Ægypti. Adeo pristinum testamentum temporale significat, dum mutabile ostendit, etiam dum æternum de postero pollicetur. Nam per Isaiam (Is. LV, 5): *Audite me, et vivetis, et disponam vobis testamentum*; adjiciens: *Sancta et fidelia David*; ut id testamentum in Christo decursurum demonstraret (9). Eundem ex genere David secundum Mariæ censum, etiam in virga ex radice Jesse processura figurate prædicabat. Igitur si alias leges, aliosque sermones, et novas testamentorum dispositiones a Creatore dixit futuras, ut etiam ipsorum sacrificiorum alia officia potiora, et quidem apud nationes destinavit, dicente Malachia (Mal. I, 10—11): *Non est voluntas mea in vobis, inquit Dominus, et sacrificia vestra non excipiam de manibus vestris; quoniam a solis ortu usque ad occasum glorificatum est in nationibus nomen meum, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum, scilicet simplex oratio de conscientia pura: necesse est, omnis demutatio veniens ex innovatione, diversitatem ineat cum his quorum fit, et contrarietatem ex diversitate. Sicut enim nihil demutatam, quod non diversum; ita nihil diversum, quod non contrarium. Eiusdem ergo deputabitur etiam contrarietas ex diversitate, cujus fuerit demutatio ex innovatione. Qui disposuit demutationem, iste instituit et diversitatem;***

LECTIONES VARIANTES.

- (1) In usu Lat.
(2) Equidem *Seml.*
(3) Eam *add. Seml.*
(4) Et *add. Seml.*
(5) Et *add. Seml.*

- (6) Et a legis *Seml.*
(7) Præputio *Seml.*
(8) Venient *Seml.*
(9) Demonstraretur *Par. Fran.*

COMMENTARIUS.

CAP. I —(a) *Et omnem paraturam.* Hoc est, omnem materiam, omnem argumentorum apparatus, ut supra. RHEM.

(b) *Antitheses cognominatum.* Liber erat Marcionis, quo Vetus Testamentum a Novo separabat, et sibi invicem opponerat: loquitur etiam hic Tertullianus de interpolatione Evangelij, de quo nos alio loco. Putant nonnulli librum editum esse a Tertulliano

TERTULLIANI II.

Antithesim nomine, de quibus eorum judicio explicandus hic locus. Quod a sensu hujus libri et orationis alienum. Nam *Antitheses* liber erat Marcionis. LE PR.

(c) *Et legis lacinosos oneribus expeditum.* Laciniosa opera vocat multiplicia, et quæ homines occupationibus distinebant, sicut impedit gressum vestis laciniosa. RHEM.

(Douze.)

qui prædicavit innovationem, iste prænuntiavit (1) et A contrarietatem. Quid differentiam rerum ad distantiam interpretaris potestatum? quid antitheses exemplorum distorques adversus Creatorem, quas in ipsis quoque sensibus et affectionibus ejus potes recognoscere? *Ego*, inquit (*Deut. XXXII, 39*), *percutiam, et ego sanabo*: *Ego*, inquit (*1 Reg. II, 6*), *occidam, et ego vivificabo*; *condens* scilicet (*Is. XLV, 7*) *mala, et faciens pacem*; qua etiam soles illum mobilitatis quæque et inconstantiae nomine reprehendere, prohibentem quæ jubet, et jubentem quæ prohibet (2). Cur ergo non et antitheses ad naturalia reputasti contrarii sibi semper Creatoris? nec mundum saltim recogitare potuisti, nisi fallor, etiam apud Ponticos, ex diversitatibus structum (3) æmularum invicem substantiarum? Prius itaque debueras alium Deum luminis, alium tenebrarum determinasse, ut ita posses alium Legis, alium Evangelii adseverasse. Cæterum, præjudicatum est ex manifestis, cujus opera et ingenia per antitheses constant, eadem forma constare etiam sacramenta.

CAPUT II.

Habes nunc ad antitheses (4) expeditam a nobis responsionem. Transeo nunc ad Evangelii, sane non judaici, sed pontici, interim adulterati demonstrationem, præstructuram ordinem quem aggredimur. Constituimus in primis, evangelicum Instrumentum Apostolos auctores habere, quibus hoc munus Evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum; si et Apostolicos (a), non tamen solos, sed cum Apostolis, et post Apostolos (5). Quoniam prædicatio discipulorum suspecta fieri posset de gloriæ studio, si non adsistat illi auctoritas magistrorum, imo Christi, qui (6) magistros Apostolos fecit. Denique, nobis fidem ex Apostolis Joannes et Matthæus insinuant; ex Apostolicis, Lucas et Marcus instaurant, iisdem regulis exorsi, quantum ad unicum Deum attinet Creatorem, et Christum ejus, natum ex virgine, supplementum Legis et Prophetarum. Viderit enim si narrationem dispositio variavit, dummodo de capite fidei conveniat, de quo cum Marcione non convenit. Contra Marcion Evangelio, scilicet suo, nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere. Et possem hic jam gradum figere, non agnoscendum contentens opus, quod non erigat frontem, quod nullam D constantiam præferat, nullam fidem repromittat de plenitudine tituli, et professione debita auctoris. Sed

A per omnia congregari malimus (7), nec dissimulamus quod ex nostro intelligi potest. Nam ex iis (8) commentatoribus quos habemus, (b) Lucam videtur Marcion elegisse, quem cæderet. Porro, Lucas non apostolus, sed apostolicus; non magister, sed discipulus; utique magistro minor; certe tanto posterior, quanto posterioris apostoli sectator, Pauli sine dubio: ut, etsi sub ipsius Pauli nomine Evangelium Marcion intulisset, non sufficeret ad fidem singularitas Instrumenti, destituta patrocinio antecessorum; exigeretur enim id quoque Evangelium quod Paulus invenit, cui fidem dedit, cui mox suum congruere gestit. Siquidem (*Gal. II, 1*) propterea *Hierosolyman ascendit ad cognoscendos Apostolos et consultandos, ne forte in vacuum cucurrisset*, id est, ne non secundum illos credidisset, et non secundum illos evangelizaret. Denique, ut cum auctoribus contulit et convenit de regula fidei; dexteris miscuere, et exinde officia prædicandi distinxerunt, ut illi in Judæos, Paulus in Judæos et in nationes. Igitur si ipse illuminator Lucæ, auctoritatem antecessorum (9) et fidei et prædicationi suæ optavit, quanto magis cum Evangelio Lucæ expostulem, quæ Evangelio magistri ejus fuit necessaria? Aliud est, si penes Marcionem a discipulatu Lucæ cepit religionis christianæ sacramentum. Cæterum, si et retro decucurrit, habuit utique authenticam paraturam, per quam ad Lucam usque pervenit, ejus testimonio adsistente, Lucas quoque possit admitti.

CAPUT III.

Sed enim Marcion nactus epistolam Pauli ad Galatas, etiam ipsos apostolos suggillantem (*Gal. II*), ut non recto pedes incedentes ad veritatem Evangelii, simul et accusantis pseudapostolos quosdam pervertentes Evangelium Christi, conmittitur ad destruendum statum eorum evangeliorum, quæ propria, et subapostolorum nomine eduntur, vel etiam apostolicorum; ut scilicet fidem, quam illis adimit, suo conferat. Porro, etsi reprehensus est Petrus et Joannes et Jacobus, qui existimabantur columnæ, manifesta causa est. Personarum enim respectu videbantur variare convictum. Et tamen, cum ipse Paulus *omnibus omnia feret, ut omnes lucrarentur* (*1 Cor. IX, 19*), potuit et Petro hoc in consilio fuisse, aliquid aliter agendi quam docebat. Proinde si et pseudapostoli irrepserant, horum quoque qualitas edita est, circumcissionem vindicantium et judaicos (c) fastos (10). Adeo non de prædicatione, sed de conversatione, a Paulo denotabantur; æque denotaturo, si quid de Deo crea-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pronuntiavit *Par. Jun.*
 (2) Jubeat... prohibeat *cod. Woww.*
 (3) Constructum *Seml.*
 (4) Antithesis *al.*
 (5) Apostolicos *Jun.*

- (6) Quæ *Seml.*
 (7) Malimus *Seml.*
 (8) His *Seml.*
 (9) Antecessorem *Par.*
 (10) Fastus *cod. Pithæ. Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. II.— (a) *Si et apostolicos non tamen solos, etc.* Ab Apostolis aut viris apostolicis solum verum evangelium conscriptum fuisse ait, ut iis viam ocludat quæ ex hæreticorum correptis exemplaribus objici possent, veluti ex Ebionitarum, Eneatitarum, Nazaræorum Marcionitarum, etc. L. PR.

(b) *Lucam videtur Marcion elegisse quem cæderet.* Vides manifesto corruptum fuisse B. Lucæ Evangelium, ut in suorum errorum patrocinium detorqueret, ut multa truncaret, adderet, suaque explicatione commacularet. L. PR.

CAP. III.— (c) *Judaicos fastos.* Ut est *Gal. IV* et dicit

tores, aut Christo ejus errassent. Igitur distinguenda erunt singula. Si A; ostendat praevicationis et simulationis suspectos Marcion haberi queritur usque ad Evangelii depravationem, Christum jam accusat, acensando quos Christus elegit. Si vero apostoli quidem integrum Evangelium contulerunt, de sola convictis inaequalitate reprehensi, pseudapostoli autem veritatem eorum interpolaverunt, et inde sunt nostra digesta; quod erit germanum illud apostolorum instrumentum, quod adulteros passum est? Quod Paulum illuminavit, et ab eo Lucam? Aut si tam funditus delictum est, ut cataclysmo quodam, ita inundatione falsariorum obliteratum; jam ergo nec Marcionem habet verum. Aut si ipsum erit verum, id est Apostolorum, quod Marcionem habet solus; et quomodo nostro consonat, quod non Apostolorum, sed Lucae refertur, B; aut si non statim Lucae deputandum est, quo Marcionem utitur, quia nostro consonat, scilicet adulterato etiam circa titulum, ceterum (1) Apostolorum est; jam ergo et nostrum quod illi consonat, aequum apostolorum est, sed adulteratum de titulo quoque.

CAPUT IV.

Finis ergo (?) ducendus est contentiois, pariter inde nisi fluctuante. Ego meum dico verum, Marcionem suum; ego Marcionem affirmo adulteratum, Marcionem in unum. Quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem, quod antiquius reperietur; et ei praescribens vitiationem, quod posterius revincetur (5)? In quantum enim falsum corruptio est veri, in tantum praecedat necesse est veritas falsum. Prior erit res passione, et materia emulatiois. Alioquin, quam absurdum ut si nostrum antiquius probaverimus, Marcionem vero posterius; et nostrum ante videatur falsum quam habuerit de veritate materiam, et Marcionem ante credatur emulatiois a nostro expertum quam est editum? Et postremo id verius existimetur, quod est serius, post tot ac tanta jam opera atque documenta christianae religionis saeculo edita, quae editi utique non potuissent sine Evangelii veritate, id est ante Evangelii veritatem? Quod ergo pertinet ad Evangelium interim Lucae, quatenus communio ejus inter nos et Marcionem de veritate disceptat, adeo antiquius Marcione est, quod est secundum nos, ut et ipse illi Marcionem aliquando crediderit; cum et poenitentiam in primo calore fidei catholicae Ecclesiae contulit, projectam mox cum ipso postea quam in haeresim suam a nostra veritate descivit. Quid nunc si ne-

A gaverint Marcionitae, primam apud nos fidem ejus, adversus epistolam quoque ipsius. Quid, si nec epistolam agnoverint? Certe antitheses non modo fatentur Marcionis, sed et praefertunt (4). Ex his mihi probatio sufficit. Si enim id (5) Evangelium quod Lucae refertur penes nos (viderimus autem et penes Marcionem) ipsum est quod Marcionem per antitheses suas arguit, ut interpolatum a protectoribus judaismi ad concorporationem Legis et Prophetarum, qua etiam Christum inde configerent (1), utique non potuissent arguere, nisi quod invenerat. Nemo post futura reprehendit quae ignorant futura: emendatio culpam non antecedit. Emendator sane Evangelii a Tiberianis usque ad Antoniani tempora exersi, Marcionem solus et primus obvenit, expectatus tandem a Christo penitentem jam quod apostolos praemisisset propter sine praesidio Marcionis; nisi quod humanae temeritatis, non divinae auctoritatis negotium est haeresis, quae sic semper emendat Evangelia, dum vitiat: cum esset discipulus Marcionem, non tamen super magistrum (Matt. X, 24); et si (7) apostolus Marcionem, *Sive ego*, inquit Paulus (1 Cor. XV, 11), *sive illi, sic praedicamus*. Et si prophetes Marcionem: et spiritus prophetarum prophetis erunt subditi (1 Cor., XIV, 32); non enim conversionis, sed pacis. Etiam si (8) angelus Marcionem, citius (Gal. 1, 8) anathema dicendus quam evangelizator, quia aliter evangelizavit. Itaque dum emendat, utrumque confirmat; et nostrum antequam, id emendans quod invenit; et id posterius, quod de nostri emendatione constituens, suum et novum fecit.

CAPUT V.

In summa, si constat id verius quod prius, id prius quod et ab initio, id (9) ab initio, quod ab Apostolis; pariter utique constabit, id esse ab Apostolis traditum, quod apud ecclesias Apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod haec a Paulo Corinthii hauserint; ad quam regulam Galatae sint correcti (10); quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii; quid etiam Romani de proximo sonent, quibus Evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. (a) Habemus et Joannis columnas ecclesiarum. Nam etsi Apocalypsim ejus Marcionem respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensens, in Joannem stabit auctorem. (b) Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas jam apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate sacramenti confederantur, id Evangelium Lucae ab initio editionis suae stare, quod cum maxime

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ceterorum *Sent. Pamel.*
 (2) Ergo *negl. Fran.*
 (3) Invenitur *al. utrumque abfuisse conj. Sent.*
 (4) Proferunt *Lat. Jun.*
 (5) Id *abest in al.*

- (6) Configerent *Sent.*
 (7) Si *omitt. Venet.*
 (8) Si *omitt. Jun.*
 (9) Id *omitt. Sent.*
 (10) Correcti *al.*

COMMENTARIUS.

et menses, et tempora et annos observantes. Quae adeo interpretatio observanda venit contra modernos haereticos, qui illum locum adducere non verentur adversus Ecclesiam catholicam fastos. Cum disertis verbis judaicos auctores interpretetur, idque non hic modo, sed etiam infra, lib. V, cap. 4, ubi hunc locum tractat. PAM.

CAP. V. — (a) Habemus et Joannis columnas ecclesiarum. Ecclesias intelligit quae traditas a sancto Joanne regulas servaverunt, quemadmodum superius dixit quod haec Corinthii a Paulo hauserint. L. P.

(b) Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Hoc est, genus, origo, nobilitas. REG.

tuemur : Marcionis vero plerisque nec notum ; nullis autem (1) notum , ut non eo (2) damnatum. Habet plane et illud ecclesias , sed suas ; tam posteras quam adulteras ; quarum si censum requiras , facilius apostaticum invenias quam apostolicum ; Marcione scilicet conditore , vel aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespæ (a) : faciunt ecclesias et marcionitæ. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum cæteris quoque patrocinabitur Evangeliiis , quæ proinde per illas et secundum illas habemus , Joannis dico et Matthæi , licet et Marcus quod edidit , Petri affirmetur , cujus interpretes Marcus : nam et Lucæ Digestum Paulo adscribere solent. Capit (5) magistrorum videri , quæ discipuli promulgarunt. Itaque et de his Marcion flagitandus , quid (4) omissis eis , Lucæ potius insisterit ; quasi non et hæc apud ecclesias a primordio fuerint , quemadmodum et Lucæ. Atquin hæc magis primordio fuisse credibile est , ut priora , qua apostolica ; ut cum ipsis Ecclesiis dedicata. Cæterum , quale est , si nihil Apostoli ediderunt , ut discipuli potius ediderint , qui nec discipuli existere potuissent sine ulla doctrina magistrorum ? Igitur dum constet hæc quoque apud Ecclesias fuisse , cur non hæc quoque Marcion attigit , aut emendanda si adulterata , aut agnoscenda si integra ? nam et competit , ut (b) si qui Evangelium pervertebant , eorum magis curarent perversionem , quorum sciebant auctoritatem receptiorem , ideo et pseudapostoli , quod per falsum Apostolos imitarentur. In quantum ergo emendasset quæ fuissent emendanda , si fuissent corrupta , in tantum confirmavit non fuisse corrupta , quæ non putavit emendanda. Denique emendavit , quod corruptum existimavit. Sed ne hoc merito , quia non fuit corruptum. Si enim apostolica integra (5) ecurrerunt (6) ; Lucæ autem quod est secundum nos , adeo congruit regulæ eorum , ut cum illis apud Ecclesias maneat , jam et Lucæ constat integrum decurrerit usque ad sacrilegium Marcionis. Denique , ubi manus illi Marcion intulit , tunc diversum et æmulum factum est (7) apostolicis. Igitur dabo consilium discipulis ejus , ut aut et illa convertant , licet sero , ad formam sui , quo cum apostolicis convenire videantur (nam et quotidie reformant illud , prout a no-

bis quotidie revincuntur) , aut erubescant de magistro ubique traducto , cum Evangelii veritatem nunc ex conscientia tramittit ; nunc ex impudentia evertit. His fere compendiis utimur , cum de Evangelii fide (8) adversus hæreticos experimur (9) , defendentibus et temporum ordinem posteritati falsariorum præscribentem , et auctoritatem Ecclesiarum traditioni Apostolorum patrocinantem : quia veritas falsum præcedat necesse est ; et ab eis procedat , a quibus tradita est.

CAPUT VI.

Sed alium jam hinc inimus gradum , ipsum (ut professi sumus) evangelium Marcionis provocantes , sic quoque probaturi adulteratum. Certe enim totum quod elaboravit , etiam antitheseis præstruendo , in hoc cogit , ut Veteris et Novi Testamenti diversitatem constituat ; proinde Christum suum a Creatore separatum (10) , ut Dei alterius , ut alienum legis et prophetarum. (c) Certe propterea contraria quæque sententiæ suæ erasit , conspirantia cum Creatore , quasi ab assertoribus ejus intexta : competentia autem sententiæ suæ reservavit. Hæc conveniunt. Hæc amplectemur , si nobiscum magis fuerint ; si Marcionis præsumptionem percusserint , tunc et illa constabit eodem vitio hæreticæ cæcitatæ erasa , quo et hæc reservata. Sic habebit intentio et forma opusculi nostri , sub illa utique conditione , quæ ex utraque parte conductæ sit. Constituit Marcion alium esse Christum , qui Tiberianis temporibus a Deo quondam ignoto revelatus sit in salutem omnium gentium ; alium qui a Deo creatore in restitutionem judaici status sit destinatus , quandoque venturus. Inter hos magnam et omnem (d) differentiam scindit , quantam inter justum et bonum , quantam inter Legem et Evangelium , quantam inter judaismum et christianismum. Hæc et nostra præscriptio , qua defigimus , nihil Christo Dei alterius commune esse debere cum Creatore : cæterum , Creatoris pronuntiandum , si administraverit dispositiones ejus , si impleverit prophetias ejus , si adjuverit leges ejus , si repræsentaverit promissiones ejus , si restauraverit virtutes ejus , si sententias reformaverit , si mores , si proprietates expresserit. Hujus pacti et hujus præscripti quæso te , lector , me-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Autem omitt. Seml.
 (2) Eodem Seml.
 (3) Autem add. Jun.
 (4) Quod Seml.
 (5) Integre Seml.

- D (6) Decurrerunt Par. Rig. Venet.
 (7) Ab inser. Par. Fran.
 (8) De evangeliiis Seml.
 (9) Expedimur Seml.
 (10) Separaturus Par. Fran. separaturum. Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Faciunt et favos vespæ.* Vespas in sublimi e luto nidos facere , et in iis creas , tradit Plinius. Ric.

(b) *Si qui Evangelium pervertebant.* Artes vulgares tangit hæreticorum in corrupendis Scripturæ codicibus , iis potissimum qui ab auctoribus magni ponderis magnæque auctoritatis conscripti sunt. Observanda venit vox græca μεταστρέφει quæ habetur apud Apost. (Gal. 1) , ex quo hæc desumpsit Tertullianus ; significat quippe non solum convertere , sed et corrumpere et in alium sensum trahere. LE PR.

CAP. VI. — (c) *Certe propterea contraria quæque sententiæ suæ erasit.* Omnibus hæreticis id familiare est ,

ut contraria suæ sententiæ eradant in Scripturis ; alique etiam adeo nostris. Sic libros duos Machabæorum riji-ciant , eo quod sanctorum post hanc vitam orationibus et sacrificiis pro defunctis suffragentur ; Epistolam Jacobi et Apocalypsin , quod faciant pro honorum operum meritis ; Epistolam denique Petri secundam , quod suas hæreses novissimis hisce temporibus ibi prædictas animadvertant. PAM.

(d) *Differentiam inter justum et bonum.* Hoc est inter severum et mitem , inter judicantem et misericordem , inter punientem et parentem , inter Creatorem et Redemptorem. Ric.

mineris ubique, et incipe recognoscere aut Marcionis A Christum, aut Creatoris.

CAPUT VII.

Anno quintodecimo principatus Tiberiani (Luc. III, 1), proponit eum (1) descendisse in civitatem Galilææ, Capharnaum (Luc. IV, 31); nique de cœlo Creatoris, in quod (2) de suo ante descenderat. Ecquid (3) ergo ordinis fuerat, ut prius de suo cœlo in Creatoris descendens describeretur? Cur enim non et ista reprehendam, quæ non implent fidem ordinariæ narrationis, deficientis in mendacio semper? Plane semel dicta sint, per quæ jam alibi retractavimus, an descendens per Creatorem, et quidem adversus ipsum potuerit ab eo admitti, et inde tramitti in terram æque ipsius. Nunc autem et reliquum ordinem descensionis expostulo tenens descendisse illum. Viderit B enim sicubi apparuisse positum est. Appārere, subitum (4) ex inopinato sapit conspectum, qui semel impegit oculos in id quod sine mora apparuit. Descendisse autem, dum sit (5), videtur, et subit oculos; de facto etiam ordinem facit. Atque ita cogit exigere, quali habitu, quali suggestu, quoniam impetu vel temperamento, etiam quo in tempore diei noctisve descenderit; præterea quis viderit descendentem, quis retulerit, quis asseveraverit rem utique nec asseveranti facile credendam. Indignum denique ut Romulus quidem ascensus sui in cœlum habuerit Proculum affirmatorem, Christus vero Dei (6) descensus de cœlo suo sui non invenerit annuntiatorem; quasi non sic et ille ascenderit iisdem mendacii scalis, sicut et iste descendit. Quid autem illi cum Galilæa, C si non erat Creatoris? cui ista regio destinabatur ingressuro prædicationem, dicente Isaia (Is., IX, 1-2): (a) Hoc primum bibito (7), cito facito, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et cæteri qui (8) maritimam ad Jordanem (9), Galilæa nationum, populus

qui scdetis in tenebris, videte lumen magnum; qui habitatis terram, sedentes in umbra mortis, lumen ortum est super vos. Bene autem quod et Deus Marcionis, illuminator vindicatur nationum: quo magis debuerit vel de cœlo descendere, etsi utique (10) in Pontum potius descendere, quam in Galilæam. Cæterum, et loco et illuminationis opere secundum prædicationem occurrentibus Christo, jam eum prophetatum incipimus agnoscere, ostendentem in primo ingressu (Matth., V, 17) venisse se non ut Legem et Prophetas dissolveret (b), sed ut potius adimpleret. Hoc enim Marcion, ut additum, erasit. Sed frustra negabit (11) Christum dixisse, quod statim fecit ex parte. Prophetiam enim interim de loco adimplevit, de cœlo statim ad synagogam, ut dici solet, ad quod venimus hoc: AGE. Marcion, aufer etiam illud de Evangelio: Non sum missus nisi ad oves perditas domus Israel (Matt., XV, 24), et: Non est (12) auferre panem filiis, et dare eum canibus (Matt., VII, 27); ne scilicet Christus Israelis videretur. Sufficiunt mihi facta pro dictis. Detrahe voces (13) Christi mei, res loquentur. Ecce venit in synagogam; certe ad oves perditas domus Israelis. Ecce doctrinæ suæ panem prioribus offert Israelitis; certe ut filios præfert. Ecce aliis eum nondum impertit; certe ut canes præterit. Quibus autem magis impertisset, quam extraneis Creatoris, si ipse in primis non fuisset Creatoris? Et tamen quomodo in synagogam potuit admitti tam repentinus, tam ignotus; cujus nemo adhuc certus de tribu, de populo, de domo, (c) de censu denique Augusti, quem testem fidelissimum dominicæ nati- vitatis romana archiva custodiunt? Meminerant certe, nisi circumeisum scirent, non admittendum in sancta sanctorum. (d) Sed etsi passim synagoga adiretur, non tamen ad docendum, nisi ab optime cognito et explorato et probato, jam pridem in hoc ipsum, vel

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deum Par. Fran.
 (2) Quo Seml.
 (3) Et quid Seml.
 (4) Subito Fran.
 (5) It Par. Fran.
 (6) Dei abest Fran.
 (7) Obito Par. Rhen.

- (8) Habitatis terram add. Rhen. ex cod. Gorz.
 (9) Et Jordanis Seml.
 (10) Et (si utique) Jun.
 (11) Negavit Seml.
 (12) Bonum inser. Lat.
 (13) Vocem Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. VII.—(a) Hoc primum bibito, cito facito. Veram esse arbitror præstantissimi Hug. Grotii super hac verborum Isaia interpretatione conjecturam, annotationibus in Evang. Matth., cap. IV, v. 14. Ric.

(b) Non ut Legem et Prophetas dissolveret. Irenæus (Lib. IV, 15) dicit Marcionem legisse contrarium.

SEML.

(c) De censu denique Augusti, etc. Quis fuerit iste census, et de quo censu id accipiendum, magnopere controversum est. Baronius in Apparatu ad Annales eundem censet eum ac de quo Evangelista. Quod non alienum mihi a vero videtur. De censuaria ordinatione id explicat Casaubonus in notis ad Spartianum, nescio quo auctore. Assentiret libentius Petavio, qui duplicem Quirini censum fuisse scribit, modo id certum esset. Si enim conjecturæ locus aliquis tribuatur, pari jure ac eruditus Petavio conjecturas meas auferrem. Putarem quippe ἀπογραφήν i lam quæ sub Sentio Saturnino facta est, eandem esse cum de-

scriptione Quirini. Præsides fuisse Saturninum con- jicio, et Quirinum procuratorem. Justinus quippe hoc eum nomine indigitat Apol. II: ἐπι Κυρηναίου τοῦ ἡμετέρου ἐν Ἰουδαίᾳ πρώτου γενομένου ἀετρώπου; sub Quirino vestro in Judæa primo procuratore. Id autem parum honorificum mihi objiciet aliquis, post tot adeptos honores, post dignitates summas quibus functus est. Verum id fieri potuit ex majori quam de ejus virtute conceperat fiducia Augustus, sicut Saturninus, ut imperatoris voluntati quodammodo faveret obsequendo, præses nomine tenus fuit tantum. Sic enim accipiendus est Eusebius lib. I, cap. 5, ἡγεμονεύοντος Κυρηναίου τῆς Συρίας. Ex quibus nescio an vere dixisse Petavium quis pronuntiare audeat, qui nullos tunc extitisse censet Judææ procuratores. Le Pa

(d) Sed et si passim Synagoga adiretur. Nempe, etiam a proselytis et gentilibus. Nec improbat Eusebius in Ecclesia christiana etiam laicos ὁμιλεῖν, modo id fiat τῆ τοῦ πρεσβυτέρου ἐπιπέτα. Ric.

aliunde commendato cum hoc munere. *Stupebant* A ita dixerim, savi Dei Filium agnoverat Jesum, non optimi illius et perdere et parere nescientis. Quorum huic locum praemisimus? ut Jesum et (5) a daemone non alium docemus agnatum, et a semetipso non alium conformatum quam Creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Jesus. Plane ut invidiosum, et in ipsa confessione petulantem, et (6) male adulantem; quasi haec esset summa gloria Christi, si ad perditionem daemonum venisset, et non potius ad hominum salutem; qui nec discipulos de subactione spirituum, sed (b) de candida salutis gloriari volebat. Aut cur eum increpuit? Si quasi mentitum in totum, ergo non fuit Jesus, nec Dei sanctus omnino. Si quasi ex parte mentitum, quod cum Jesum quidem et sanctum Dei, sed Creatoris existimasset, injusissime increpuit hoc sentientem, quod sciebat sentiendum, et hoc non existimantem, quod ignorabat existimandum (7), alium Jesum, et alterius Dei sanctum. Quod si verisimiliorem statum non habet increpationis, nisi quem nos interpretamur, jam ergo et daemone nihil mentis est, non ob mendacium increpuit: ipse enim erat Jesus, praeter quem alium daemone agnovisse non poterat; et Jesus eum confirmavit, quem agnoverat daemone, dum non ob mendacium increpuit; at daemone.

Excipit ibidem spiritus daemone (Luc. IV, 51): *Quid nobis et tibi est, Jesu? venisti perdere nos? scio qui sis, sanctus Dei.* Hic ego non retractabo, an et hoc cognomentum competierit ei, quem nec Christum vocari oporteret, si non Creatoris. Alibi jam de nominibus expostulatum est. At nunc discepto, quomodo hoc eum vocari cognoverit daemone, nulla unquam retro emissa praedicatione in illum a Deo ignoto, et in id tenentis nato, cujus nec sanctum eum contestari potuit, ut ignoti etiam (2) ipsi suo Creatori. Quid autem jam tale ediderat novae divinitatis, per quod posset alterius Dei sanctus intelligi? tantum quod synagogam introgressus, et nec sermone operatus aliquid adversus Creatorem? Sicut ergo quem ignorabat, nulla modo poterat Jesum et sanctum Dei agnoscere; ita, quem norat, agnovit. Nam et Prophetam meminerat sanctum Dei praedicasse, et Jesum nomen Dei esse in filio Nave. Haec et ab angelo exceperat secundum nostrum Evangelium (Luc. I, 35): *Propterea, quod in te nascetur vocabitur sanctum, Filius Dei, et vocabis nomen ejus Jesum.* Sed et habebat utique sensum aliquem dominicae dispositionis (licet daemone tamen) magis quam alienae, et nondum satis cognite. Nam et praemisit: *Quid nobis et tibi* (3)? non quasi in extraneum Jesu, ad quem (4) pertinent spiritus Creatoris. Nec enim dixit: *quid tibi et nobis?* sed: *Quid vobis et tibi?* se deplorans, et sortis suae exprobrans: quam jam videns, adjecit: *Venisti perdere vos.* Adeo iudicis et ultoris, et ut

ita dixerim, savi Dei Filium agnoverat Jesum, non optimi illius et perdere et parere nescientis. Quorum huic locum praemisimus? ut Jesum et (5) a daemone non alium docemus agnatum, et a semetipso non alium conformatum quam Creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Jesus. Plane ut invidiosum, et in ipsa confessione petulantem, et (6) male adulantem; quasi haec esset summa gloria Christi, si ad perditionem daemonum venisset, et non potius ad hominum salutem; qui nec discipulos de subactione spirituum, sed (b) de candida salutis gloriari volebat. Aut cur eum increpuit? Si quasi mentitum in totum, ergo non fuit Jesus, nec Dei sanctus omnino. Si quasi ex parte mentitum, quod cum Jesum quidem et sanctum Dei, sed Creatoris existimasset, injusissime increpuit hoc sentientem, quod sciebat sentiendum, et hoc non existimantem, quod ignorabat existimandum (7), alium Jesum, et alterius Dei sanctum. Quod si verisimiliorem statum non habet increpationis, nisi quem nos interpretamur, jam ergo et daemone nihil mentis est, non ob mendacium increpuit: ipse enim erat Jesus, praeter quem alium daemone agnovisse non poterat; et Jesus eum confirmavit, quem agnoverat daemone, dum non ob mendacium increpuit; at daemone.

CAPUT VIII.

Nazarenus vocari habebat secundum prophetiam Christus Creatoris: unde et ipso nomine nos Iudaei Nazarenos (8) appellant per eum. Nam et sumus, de quibus est (Thren., IV, 7): *Nazarai exaltati sunt super nivem.* Qui scilicet retro luridati delinquentiae maculis, et nigrali ignorantiae tenebris. Christo autem appellatio Nazaraei competitura erat ex infantiae latebris, ad quas apud Nazareth descendit, vitando Archelium filium Herodis. Hoc propterea non omisi, quia Christum Marcionis oportuerat omne commercium ejersasse etiam locorum familiarium Christi Creatoris, habentem tanta Judaeae oppida, non ita Christi Creatoris per Prophetas emancipata (9). Ceterum. Prophetarum erit Christus, ubiennaque secundum Prophetas invenitur. Et tamen apud Nazareth quoque nihil novi notatur praedicasse, dum alio merito unius proverbii (Luc. IV, 25), ejectus refertur. Hic primum manus ei injectas animadvertens, necesse habeo jam de substantia ejus corporali praefinire, quod non possit phantasma credi, qui contactum, et quidem violentia plenum, detentus et captus, et ad praecipitium usque protractus, admiserit. Nam etsi per medios evasit, sed ante jam vim expertus, et postea dimissus; scilicet soluto, uti adsolet, tumultu; vel etiam irrupto,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adversarentur al.
 (2) Ignoto jam al.
 (3) Jesu add. Jun.
 (4) Extraneum sed ad quem Jun.
 (5) Et omitt. al.

- (6) Ut Seml.
 (7) Estimandum Seml.
 (8) Nazarenos Seml.
 (9) Mancipata Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Quoniam in potestate erat sermo ejus.* Hoc est, potens erat sermo ejus. Lucas, ἐν τῷ λόγῳ τῆς χάριτος Ric.

(b) *De candida salutis.* Vestem intellige, nisi mavis

eum Rhenano, candidam substantivae usurpari. A Romanis illud vulgo petitur, apud quos bonorum peccatores candida veste induebantur, unde dicti candidab.

LE P^a.

non tamen per caliginem eluso, quæ nulli omnino A tactui succidisset, si fuisset.

Tangere enim et tangi (a), nisi corpus, nulla potest res, etiam sæcularis sapientiæ digna sententia est. Ad summam, et ipse mox tetigit alios, quibus manus imponens, utique sentiendas, beneficia medicinarum conferebat, tam vera, tam non imaginaria, quam erant per quas conferebat. Ipse igitur est Christus et Isaia, remediator valetudinum. Hic, inquit (Is., LIII, 4), *imbecillitates nostras aufert, et languores portat*. Portare autem Græci etiam pro eo solent ponere, quod est tollere. Sufficit interim mihi generalis repromissio. Quodcumque curaverit Jesus, meus est. Veniemus tamen et ad species curationum. Cæterum, et a dæmonii liberare, curatio est valetudinis. Itaque spiritus nequam, quasi ex forma jam prioris exempli cum testimonio excedebant vociferantes: *Tu es Filius Dei*. Cujus Dei, vel hic pareat. Sed proinde increpabantur, et jubebantur tacere. Proinde enim Christus ab hominibus, non a spiritibus immundis, volebat se Filium Dei agnosci. Ille Christus duntaxat, cui hoc congruebat; quia præmiserat per quos posset agnosci, et utique digniores prædicatores. Illius erat, præconium immundi spiritus respuere, cui sancti abundabant. Porro, qui nunquam fuerat annuntiat, si tamen volebat agnosci (frustra autem venerat, si nolebat), non esset aspernatus testimonium alienæ et ejusecumque substantiæ, qui propriæ non habebat, qui in aliena descenderat. Jam nunc et qua destructor Creatoris, nihil magis gestisset, quam a spiritibus ipsius agnosci, et divulgari præ timore, nisi quod Marcion Deum suum timeri negat, defendens bonum non timeri, sed judicem, apud quem sint materiæ timoris, ira, sævitiæ, judicium, vindicta, damnatio. Sed et dæmonia timore utique cedebant. Ergo timendi Dei Filium confitebantur, occasionem habitura non cedendi, si non timendi. Et ille jussu et increpitu ea expellens, non suasu qua bonus, timendum se exhibebat. Aut numquid ideo increpabat, quia timebatur nolens timeri? Et quomodo ea volebat excedere, quod nisi timore non facerent? Cecidit ergo in necessitatem, qua disparem se naturæ suæ ageret: cum posset ut bonus semel eis parcere. Cecidit et in aliam prævaricationis notam; cum se a dæmonii quasi Filium Creatoris sustineret timeri, ut jam non propria potestate expelleret dæmonia, sed per Creatoris auctoritatem. In solitudinem procedit. Solemnis et hujusmodi regio Creatoris. Oportebat sermonem illic quoque videri in corpore, ubi egerat aliquando et in nube. Competebat et Evangelio habitus loci, qui placuerat et Legi. *Capiat itaque jucunditatem solitudo*, hoc Isaias (Is., XXXV, 1) promiserat. De-

tentus a turbis: *Oportet me, inquit (Luc., IV, 42), aliis civitatibus annuntiare regnum Dei*. Ostenderat jam alicubi Deum suum? Non puto adhuc usque. Sed de eis loquebatur, qui alium quoque Deum noverant. Nec hoc credo. Ergo si nec ille alium Deum ediderat, nec illi noverant præter Creatorem, ejusdem Dei regnum portendebat, quem solum sciebat notum eis qui audiebant.

CAPUT IX.

De tot generibus operum, quid utique ad piscaturam respexit, ut ab illa in apostolos sumeret Simonem et filios Zebedæi? Non enim simplex factum videri potest, de quo argumentum processurum erat, dicens (Luc., V, 10) Petro trepidanti de copiosa indagine piscium: *Ne time, abhinc enim homines crïs capiens*. Hoc enim dicto, intellectum illis suggerebat adimpletæ prophetiæ, se eum esse, qui per Hieremiam pronuntiarat (Jerem., XVI, 16): *Ecce ego mittam piscatores multos, et piscabuntur illos*; homines scilicet. Denique relictis naviculis secuti sunt eum; ipsum intelligentes, qui cœperat facere quod edixerat. Aliud est, si adfectavit de naviculariorum collegio allegere, habiturus apostolum quandoque nauclerum Marcionem. Præstruximus quidem adversus *Antitheses*, nihil proficere proposito Marcionis, quam putat, diversitatem Legis et Evangelii, ut ei hanc a Creatore dispositam, denique prædicatam in repromissione novæ legis et novi sermonis et Novi Testamenti. Sed quoniam attentius argumentatur (b) apud illum suum nescio quem *συταλαπῶρον*, id est commiseronem, et *συμμι-σούμενον*, id est, coodibilem, in leprosi purgationem, non pigebit ei occurrere, et in primis figuratæ legis vim ostendere; quæ in exemplo leprosi non contingendi, imo ab omni commercio submovendi, communicationem prohibebat hominis delictis commaculati; cum qualibus et Apostolus (I Cor., V, 11) *cibum quoque vetat sumere*: participari enim stigmata delictorum, quasi ex contagione, si quis se cum peccatore miscuerit. Itaque Dominus volens altius intelligi Legem, per carnalia spiritalia significantem, et hoc nomine non destruens, sed magis exstruens quam pertinentius volebat agnosci, tetigit leprosum, a quo etsi homo inquinari potuisset, Deus utique non inquinaretur, incontaminabilis scilicet. Ita non pre-

D scribetur illi quod debuerit legem observare, et non contingere immundum, quem contactus immundi non erat inquinaturus. Hoc magis meo Christo competere sic doceo, dum tuo non competere demonstro. Si enim ut æmulus legis tetigit leprosum, nihil faciens præceptum legis, per contemptum inquinamenti, quomodo posset inquinari, qui corpus non habebat quod inquinaretur? phantasma enim inqui-

COMMENTARIUS.

CAP. VIII.—(a) *Tangere enim et tangi, etc.* Ibidem, c. 5 de Anima atulit ut corpoream ibi adstrueret. Habetur autem apud Lucretium (*de rerum Nat. lib. 1*), adversus ejus deliria disputat Lactantius, *lib. VII*

Iustit. Div. LE PR.

CAP. IX.—(b) *Apud illum suum nescio quem, etc.* E margine in textum irreperunt interpretationes græcarum vocum. LE PR.

nari non posset. Qui ergo inquinari non poterat ut phantasma, jam non virtute divina incontaminabilis erit, sed phantasmatis inauitate: nec contempsisse videri potest inquinamentum, cujus materiam non habebat: ita nec legem destruxisse, qui inquinamentum ex occasione phantasmatis, non ex ostentatione virtutis evaserat. Si autem Helisæus, prophetae Creatoris, unicum leprosum Naaman syrum ex tot leprosis israelitis emendavit (IV Reg., V, 14), nec hoc ad diversitatem facit Christi, quasi hoc modo melioris, dum israelitem leprosum emundavit (1) extraneus, quem suus dominus emundare non valuerat; syro facilius emundato, significato (2) per nationes emundationis in Christo lumine earum, quæ (a) septem maculis capitalium delictorum inhorrent, idololatria, blasphemia, homicidio, adulterio, stupro, falso testimonio, fraude. Quapropter septies quasi per singulos titulos in Jordane lavit, simul et ut totius (3) hebdomadis caperet (4) expiationem (5); quia unius lavaeri vis et plenitudo Christo soli dicabatur, facturo in terris, sicut sermonem compendiatum, ita et lavacrum. Nam et hoc opponit Marcion, Helisæum quidem materia eguisse, aquam adhibuisse, et eam septies; Christum vero verbo solo, et hoc semel functum (6), curationem statim representasse. Quasi non audeam et verbum ipsum in substantiam Creatoris vindicare. Nullius rei non ille potior auctor, qui prior. Incredibile plane, ut potestas Creatoris verbo remedium vitii unius operata sit, quæ verbo tantam mundi molem semel protulit. Unde magis dignoscitur Christus Creatoris, quam ex verbi potestate? Sed ideo alius Christus, quia aliter quam Helisæus, quia potentior dominus famulo suo. Quid constituis, Marcion, proinde res agi a servis, quemadmodum ab ipsis dominis? Non times ne in dedecus tibi vertat, si ideo Christum negas Creatoris, quia potentior fuerit famulo Creatoris, qui ad Helisæi pusillitatem major agnoscitur, si tamen major? Par enim curatio, licet distet operatio. Quid amplius præstitit tuus Christus, quam meus Helisæus? Imo, quid magnum præstitit tui Christi verbum? cum id præstiterit quod fluvius Creatoris. Secundum hæc, cætera quoque occurrunt. Quantum enim ad gloriæ humanæ aversionem pertinebat, vetuit eum divulgare: quan-

tum autem ad tutelam legis, jussit ordinem impleri: *Vade, ostende te sacerdoti, et offer munus quod præcepit Moyses.* Argumenta enim figurata utpote (7) prophetatæ (8) legis adhuc in suis imaginibus tuebatur, quæ significabant hominem quondam peccatorem, verbo mox Dei emaculatum, offerre debere munus Deo apud templum orationem scilicet et actionem gratiarum apud Ecclesiam, per Christum Jesum catholicum Patris sacerdotem. Itaque adiecit: *Ut sit vobis in testimonium;* sine dubio, quo testabatur se legem non dissolvere, sed adimplere; quo testabatur seipsum esse, qui morbos et valetudines eorum suscepturus annuntiabatur. Hanc tam (9) congruentem et debitam interpretationem testimonii adulator Christi sui Marcion, sub obtentu mansuetudinis et lenitatis quærit excludere. Nam et bonus, inquit, præterea sciens omnem, qui lepra esset liberatus, solemnia legis executurum, ideo ita præcepit. Quid tum? Perseveravitne in bonitate, id est, permissione legis, an non (10)? Si enim bonus perseveravit, nunquam (11) destructor erit legis, nec Dei alterius habebitur, cessante legis destructione per quam alterius Dei vindicatur. Si non perseveravit bonus destruendo postea legem, falsum ergo testimonium postea collocavit apud illos in curatione leprosi: deservit enim bonitatem, dum destruit legem. Malus jam, quando legis eversor, si bonus, cum legis indultor. Sed et eo quod indulsit legi obsequium, bonam legem confirmavit. Nemo enim malo obsequi patitur. Ergo et sic malus, si obsequium malæ legi indulsit; et sic deterior, si bonæ legis destructor advenit. Proinde si ut sciens omnem qui lepra liberatus esset ita facturum, ideo præcepit munus offerre, potuit et non præcepisse quod sciebat ultro futurum. In vanum ergo descendit quasi legem destructurus, cum cedit obsecutoribus legis. Atquin quasi sciens formam eorum, magis ab ea avertendos prævenire debuerat, si in hoc venerat. Cur ergo (12) non tacuit, ut homo solo suo arbitrio legi obediret? tunc enim aliquatenus posset videri patientiæ suæ præstitisse. Sed adiecit etiam auctoritatem suam exaggeratam testimonii pondere. Cujus jam testimonii, nisi legis assertæ? Certe nihil interest quomodo firmaverit legem, sive qua bonus, sive qua supervacuuus, sive

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Emundat *Seml.*
 (2) Significat *Seml.*
 (3) Toties *Riq. Venet.*
 (4) Caneret *Riq. Venet.*
 (5) Et *inser Seml.*
 (6) Functo *Seml.*

- D (7) Utpote *Seml.*
 (8) Propheta *Seml.* prophetae *Jun.*
 (9) Totam *Par.*
 (10) Aut non *Seml.*
 (11) Nusquam *Seml.*
 (12) Enim *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Septem maculis capitalium delictorum.* Longe aliam habes quam quæ communiter traditur septem capitalium delictorum enumerationem, utpote cum hic enumerentur idololatria, blasphemia, homicidium, adulterium, stuprum, falsum testimonium, et fraus. Quorum idololatria et blasphemia possunt ad superbiam referri, homicidium ad iram, adulterium et stuprum ad luxuriam, falsum testimonium et fraus ad avaritiam; sed restabunt præterea, invidia, gula,

et acedia. Tria autem ex his enumeratis adulterium, fraudem, homicidium, Cyprianus etiam inter mortalia crimina ponit, lib. *de Bono Patientiæ*. Auctor denique lib. *de Pudicitia*, eadem ista inter graviora et exitiosa, imo et mortalia numerat, præter falsum testimonium, cujus loco ibi negationem addit, fornicationem illic appellans, quam hic stuprum more suo. PAM.

qua patiens, sive qua inconstans, dum te, Marcion, de A gradu pellam (a). Ecce præcepit legem impleri. Quocumque modo præcepit (1), eodem potuit etiam illam præmisisse (Math., V, 17) sententiam: *Non veni legem dissolvere, sed adimplere*. Quid ergo tibi fuit de Evangelio erasisse quod salvum est? confessus es enim præ honitate fecisse illum, quod negas dixisse. Constat ergo dixisse illum, quia et fecit; et te potius vocem Domini (b) de Evangelio erasisse (2), quam nostros injecisse.

CAPUT X.

Curatur et paralyticus (Luc., V), et quidem in cœtu spectante populo. Videbit enim, inquit Fsaïas (Is., XXXV, 2), *populus sublimitatem Domini, et gloriam Dei*. Quam sublimitatem et quam gloriam? *Convalescite manus dimissæ, et genua B dissoluta*. Hoc erit paralysis. *Convalescite, nec time*. Non otiose iterans, *Convalescite*; nec vane subjungens, *Nec time*: quoniam cum redintegratione membrorum, virum quoque repræsentationem pollicebatur: *Exsurge, et tolle grabatum tuum*; et animi vigorem, ad non timendos qui dicturi erant: *Quis dimittet peccata, nisi solus Deus?* Habes itaque jam et specialis medicinæ dispunctam prophetiam, et eorum quæ medicinam sunt secuta. Pariter et dimissorem delictorum Christum recognosce apud eundem prophetam: *Quoniam* (3), inquit (Is., LIII), *in plurimis dimittet delicta eorum, et delicta nostra ipse aufert*. Nam et in priore (4) (Is., I, 18), ex ipsius Domini persona: *Etsi fuerint delicta vestra tanquam roseum, velut nivem exalbabo; et si tanquam coccinum, velut C lanam exalbabo*. In roseo sanguinem ostendens prophetarum; in coccino Domini, ut clariorem. Etiam Michæas (Mich., VII, 18 et 19) de venia delictorum: *Quis Deus quomodo tu, eximens iniquitates, et præteriens injustitias residuis* (5) *hereditatis tuæ* (6)? *Non tenuit, in testimonium* (c) *iram suam, quia voluit misericordiam* (7). *Avertet* (8), *et miserebitur nostri*. *Demerget delicta nostra, et demerget in profunda maris peccata nostra*. Sed etsi nihil tale in Christum fuisse prædicatum, haberem hujus benignitatis exempla in Creatore, promittentia mihi et in Filio Patris affectus. Video Ninivitas scelerum veniam censecutos a Creatore, ne dixerim tunc quoque a Christo, quia a

primordio egit in Patris nomine. Lego et Nathan prophetam agnoscenti David delictum suum in Uriam dixisse (II Reg., X, 13): *Et Dominus circumduxit delictum tuum, et non morieris*; proinde et (I Reg., XXI) Achab regem, maritum Jezabel, reum idololatriæ et sanguinis Nabuthæ, veniam meruisse, pœnitentiæ nomine; (d) Jonatham, filium Saulis, resignati jejunii culpam deprecatione delesse (I Reg. XIV). Quid de ipso populo retexam, totiens delictorum indulgentia restituto? ab eo scilicet Deo, qui (Ezech. XXXIII, 11) mavult misericordiam quam sacrificium, et peccatoris pœnitentiam quam mortem. Prius est igitur, neges Creatorem indulsisse aliquando delicta; consequens (9), ut ostendas nec in Christum suum tale quid cum prædicasse: et ita probabis novam istam Christi novi scilicet benignitatem, si probaveris, nec parem Creatori, nec prædicatam a Creatore. Sed et peccata dimittere an ejus possit esse, qui negetur tenere; et an ejus sit absolvere, cujus non sit etiam damnare; et, an congruat eum ignoscere, in quem nihil sit admissum: alibi (e) jam congressi, malimus (10) admonere, quam retractare. De filio hominis duplex est nostra præscriptio, neque mentiri posse Christum, ut se filium hominis pronuntiaret, si non vere erat; neque filium hominis constitui, qui non sit natus ex homine, vel patre vel matre: atque ita discutiendum, cujus hominis filius accipi debeat, patris an matris. Si ex Deo patre est, utique non (11) ex homine: si non et ex homine, superest ut ex homine sit matre: si ex homine, jam apparet quia ex virgine. Cui enim homo (12) pater non datur, nec vir matri ejus deputabitur; porro, cui vir non deputabitur, virgo est. Cæterum, duo jam patres habebuntur, Deus et homo, si non virgo sit mater. Habebit enim virum, ut virgo non sit; et habendo virum, duos patres faciet, Deum et hominem, ei qui et Dei et hominis esset filius. Talem, si forte, Castori aut Herculi (f) nativitatem tradunt fabulæ. Si hæc ita distinguuntur, id est, si ex matre filius est hominis, quia ex patre non est; ex matre autem virgine, quia non ex patre homine; hic erit Christus Isaïæ, quem concepturam virginem prædicat. Qua igitur ratione admittas filium hominis, Marcion, circumspicere non possum. Si patris hominis, negas

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præcepit al.
 (2) Eradicasse Seml.
 (3) Quomodo Seml.
 (4) Primore al.
 (5) Residuas Par.
 (6) Et inser. Seml.
 (7) Voluit: et misericordem Seml. quod nec sensum ha-

- D bet, nec cum LIX convenit.
 (8) Advertet Jun. revertetur, secundum LIX.
 (9) Est add. Seml. Oberth.
 (10) Malimus Venet. Oberth.
 (11) Est inser. Seml. Oberth.
 (12) Homo omitt. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) De gradu pellam. Objectionem tuam illam dissolvam, qua bonum Deum legem indulsisse dicis, et malum abstulisse; disputat enim acerrime contra has immanitates hic scriptor. LE PR.

(b) De Evangelio erasisse, etc. Ob corruptum B. Lucæ in omnibus fere Evangelium; et inter alia, cap. IV de quo hic quæstio. LE PR.

CAP. X.—(c) Non tenuit in testimonium. Hic, ut alii in locis, sequitur Tertullianus versionem LXX Interpretum, qui, cum legissent per *lahed* vocem hebræam לָהֶד

quæ per *lehad* legi debuisset, scripserunt hoc loco, *eis μαρτύριον* (in testimonium), ubi *eis αἰῶνα* (in æternum) scribere rectius potuissent. EDD.

(d) Jonathan filium Saulis, resignati jejunii, etc. Resignatum vocat jejunium infractum; dederat enim Jonathas occasionem violandi jejunii, cum mel ori suo admovit. LE PR.

(e) Alibi jam congressi. Est locus Lib. I, c. 26.

(f) Castori aut Herculi: Uterque Jovis filius: Castor, ex Leda Tyndari conjugè; Hercules, ex Alcmena Amphitryonis. RÆN.

Dei filium; si et Dei, Herculem de fabula facis Christum; si matris tantum hominis, meum concedis; si neque matris (1) hominis, ergo nullius hominis est filius, et necesse est mendacium admiserit, qui se quod non erat dixit. Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas aut Deum tuum patrem Christi hominem quoque cognominare, quod de *Æone* (2) fecit Valentinus (a); aut virginem hominem negare, quod ne (3) Valentinus quidem fecit. Quid nunc, si ipso titulo filii hominis censetur Christus apud Daniellem? nonne sufficet (4) ad probationem prophetici Christi? Cum enim id se appellat quod in Christum prædicabatur Creatoris, sine dubio ipsum se præstat intelligi, in quem prædicabatur. Nominum communio simplex (5), si forte, videri potest, et tamen nec Christum, nec Jesum vocari debuisse defendimus, diversitatis conditionem tenentes. Appellatio autem quod est filius hominis, in quantum ex accidenti obvenit, in tantum difficile est ut et ipsa concurrat super nominis communionem. Ex accidenti enim proprio (6) est, maxime cum causa convenit eadem, per quam deveniat in communionem. Atque adeo si et Christus Marcionis natus ex homine diceretur, tunc et ipse caperet appellationis communionem, et essent duo filii hominis, sicut et duo Christi, et duo Jesus. Ergo cum appellatio propria est ejus, in quo habet causam, si (7) alii vindicetur, in quo est communio nominis, non etiam appellationis, suspecta jam sit communio nominis quoque in eo, cui vindicatur sine causa communio appellationis; et sequitur ut unus idemque credatur, qui et nominis appellationis capacior invenitur, dum alter excluditur, qui non habet appellationis communionem, carens causa; nec alius erit capacior utriusque, quam qui prior, et nomen sortitus est Christi, et appellationem filii hominis; Jesus scilicet Creatoris. Hic erat visus Babylonio regi (*Dan.* III) in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis; idem ipsi (8) Danieli (*Dan.* VII) revelatus directo *filius hominis, veniens cum caeli nubibus iudex*, sicut et Scriptura demonstrat. Hoc dixi sufficere potuisse de nominatione prophetica circa filium hominis. Sed plus mihi Scriptura confert, ipsius

scilicet Domini interpretatione. Nam cum Judæi solummodo hominem ejus intuentes, necdum et Deum certi, qua Dei quoque Filium, merito retractarent non posse hominem delicta dimittere, sed Deum solum, cur non secundum intentionem eorum de homine eis respondit (*Luc.* V, 24) (9), *Habere eum potestatem dimittendi delicta*, quando et *filius hominis* nominans, hominem nominaret? nisi quia *ideo ipsa voluit eos appellatione filii hominis ex instrumento Danielis repercutere*, ut ostenderet Deum (10) et hominem qui delicta dimitteret; illum scilicet solum filium hominis, apud Danielis prophetiam consecutum judicandi potestatem, ac per eam utique et dimittendi delicta: qui enim judicat, et absolvit: ut, scandalo isto discusso per Scripturæ recordationem, facilius eum agnoscerent ipsum esse filium hominis, ex ipsa peccatorum remissione (b). Denique, nusquam adhuc professus est se filium hominis, quam in isto loco primum, in quo primum peccata dimisit, id est, in quo primum judicavit, dum absolvit. Ad hæc quodcumque diversa pars fuerit argumentata, quale sit, dispice (11). Nam in illam necesse est attentionem tendat, ut et filium hominis defendat, nec mendacem eum faciat; et ex homine neget natum, ne filium virginis concedat. Quod si et auctoritas divina, et rerum natura, et communis sapientia non admittunt (12) insaniam hæreticam, occasio est et hic interpellandi quam brevissime de substantia corporis adversus phantasmata Marcionis. Si natus ex homine est, ut filius hominis, corpus ex corpore est. Plane facilius invenias hominem natum cor non habere vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem, quam corpus, ut Christum Marcionis. Atque adeo inspice cor Pontici aut cerebrum.

CAPUT XI.

Publicanum allectum a Domino in argumentum deducit, quasi ab adversario legis allectum, (c) extraneum Legis, et judaismi profanum. Exiit ei vel de Petro, Legis homine, et tamen non tantum allecto, sed etiam testimonium consecuto agnitionis præstite a Patre (*Math.* XVI, 17). Nusquam legerat lumen, et spem, et expectationem nationum prædicari Christum. Atquin probavit potius Judæos, di-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Patris *venet. Seml. obert.*
 (2) De eo nec *al.*
 (3) Nec *Seml. Ober.*
 (4) Sufficit *Seml. Ober.*
 (5) Duplex *Jun.*
 (6) Proprie *Jun.*

- (7) Et *inser. Seml.*
 (8) Item ipse *Seml. obert.*
 (9) Respondebit *venet. Rig.*
 (10) Eum *al.*
 (11) Inspice *Seml. obert.*
 (12) In *inser. Seml. obert.*

COMMENTARIUS.

(a) *Quod de Æone fecit Valentinus.* In angustias summas redactum Marcionem sublevare videtur, subterfugiumque illi suppeditat, quasi idem ac Valentinus sentiret, qui Jesum quem et Christum vocabat ex æonibus compositum aiebat. At ex illo loco illum postea acriter dejecit. *LE PR.*

(b) *Denique nusquam adhuc professus est, etc.* Loquitur Auctor de Evangelio Lucæ solummodo, secundum quod in isto loco primum professus est se filium hominis. Nam si de Evangeliiis omnibus loquamur, ante hoc miraculum recenset D. Matthæus illud Christi:

Filius autem hominis non habet ubi reclinet, quod primum repetitur Lucæ IX. Utrum autem prius contigerint verba illa Christi ante istud miraculum, sicuti contendunt qui Concordiam scripserunt evangelicam, an posterius, quod indicare videtur Auctor, aliis disputandum relinquo. *PAM.*

CAP. XI.—(c) Extraneum Legis et judaismi, etc. Extraneum ut supra cum genitivo plus semel conjunxit. Hic etiam dixit, judaismi profanum, intelligens a Judæis rejectum velut execrabilem. *RUEN.*

cedo (*Luc. V, 34*), *medicum sanis non esse necessarium, sed male habentibus*. Si enim male valentes voluit intelligi ethnicos et publicanos quos allegebat, sanos iudeos confirmabat, quibus medicum necessarium negabat. Hoc si ita est, male descendit ad Legem destruendam, quasi ad malam valetudinem remediandam, in qua qui agebant, bene valebant, quibus medicus necessarius non erat. Quale est autem, ut similitudinem medici proposuerit, nec impleverit? Nam sicut sanis medicum nemo adhibet; ita nec in tantum (1) extraneis, quantum est homo a Deo Marcionis, suum habens et auctorem et protectorem, et ab illo potius medicum Christum. Hoc similitudo præjudicat, ab eo magis præstari medicum, ad quem pertinet qui laeguent. Unde autem et Joannes venit in medium? Subito Christus, subito et Joannes. Sic sunt omnia apud Marcionem, quæ suum et plenum habeat ordinem apud Creatorem. Sed de Joanne cætera alibi; ad præsentem enim (2) quosque articulos respondendum est. Nunc illud tucior, ut demonstrem et Joannem Christo, et Christum Joanni convenire, utique propheta Creatoris, qua Christum Creatoris; atque ita erubescat hæreticus, Joannis ordinem frustra frustratus. Si enim nihil omnino administrasset Joannes, secundum Esaiam (*Is. XL, 5*) vociferator in solitudinem, et preparator viarum dominicarum, per denuntiationem et laudationem penitentiam; si non etiam ipsam inter ceteros tinxisset, nemo discipulos Christi, manducantes et bibentes, ad formam discipulorum a Joannis assidue jejunantium et orantium provocasset: quia si qua diversitas staret inter Christum et Joannem, et gregem utriusque, nulla esset comparationis exactio, vacaret provocationis intentio. Nemo enim miraretur, et nemo torqueretur, si diversæ divinitatis æmula prædicationes, de disciplinis quoque inter se non convenirent, non convenientes prius de auctoritatibus disciplinarum: adeo Joannis erat Christus, et Joannes Christi; ambo Creatoris, et ambo de Lege et Prophetis, prædicatores et magistri. Sed et Christus rejecisset Joannis disciplinam, ut Dei alterius; et discipulos defendi set, ut merito aliter incedentes, aliam scilicet et contrariam initiatos divinitatem. At nunc humiliter reddens rationem, quod non possent jejunare filii sponsi, quamdiu cum eis esset sponsus; postea vero jejunaturos promittens, cum ablati ab eis sponsus esset; nec discipulos defendit, sed potius excusavit, quasi non sine ratione red-

prehensos; nec Joannis rejecit disciplinam, sed magis concessit, tempori Joannis eam præstans, ut (5) tempori (4) suo eam destinans; rejecturus alioquin eam et defensurus æmulos ejus (5), si non ipsius fuisset jam quæ erat. Teneo (6) meum Christum, etiam in nomine sponsi, de quo Psalmus (*Ps. XVIII, 5*): *Ipsè tanquam sponsus egrediens de thalamo suo: a summo cæli profectio ejus, (a) et deversio ejus ad summum usque ejus*. Qui etiam per Isaiam gaudens ad Patrem: *Exaltet*, inquit (*Is. LXI, 10*), *anima mea in Domino; induit enim me indumentum salutaris, et tunicam jucunditatis velut sponso: circumposuit mihi nitram velut sponsæ* (7). In se enim (8) et Ecclesiam deputat, de qua idem Spiritus ad ipsum (*Is. XLIX, 18*): *Et circumpones tibi omnes eos, velut ornamentum sponsæ* (9). Hanc sponsam Christus sibi etiam (10) per Salomonem ex vocatione gentium accersit. Siquidem legisti (*Cant. IV, 8*): *Veni, sponsa, de Libano*. Eleganter Libani utique montis mentione injecta, qui thuris vocabulum est penes Græcos (b), de idololatria enim sibi sponsabit Ecclesiam. Nega te nunc de mentissimum, Marcion. Ecce legem tui quoque Dei impugnas: Nuptias non conjungit, conjunctas non admittit, neminem tinguit (11) nisi calibem aut spononem, morti aut repudio baptisma servat. Quid itaque Christum ejus sponsam facis? Illius hoc nomen est, qui masculum et fœminam conjunxit, non qui separavit. Errasti in illa etiam Domini pronuntiatione, qua videtur nova et vetera discernere. Inflatu es utribus veteribus, et excerebratus es novo vino; atque ita veteri, id est, priori Evangelio pannum hæreticæ novitatis assuisti. In quo, (12) alter (13) creator (velim discere) cum per Hieremiam (*Jerem. IV, 4*) præcepit: *Novate vobis novamen novum*; nonne a veteribus avertit? cum per Isaiam (*Is. XLIII, 18*) edicit: *Vetera transierunt; ecce nova quæ ego facio*; nonne ad nova convertit? Olim hanc statuiamus destinationem pristinorum a Creatore potius repromissam, a Christo exhiberi, sub unius et ejusdem Dei auctoritate, ejus sint et vetera et nova. Nam et vinum novum is non committit in veteres utres, qui et veteres utres non habuerit; et novum additamentum nemo injicit veteri vestimento, nisi cui non defuerit et vetus vestimentum. Ille non facit quid, si faciendum non est, qui non habet unde faciat, si faciendum esset. Itaque (14) si in hoc dirigebat similitudinem, ut ostenderet se Evangelii novitatem separare a Legis vetustate, suam demonstrabat, et illam a qua

LECTIONES VARIANTES.

(1) In quantum *Jnn.*(2) Enim *abest liq. Fran.*(3) Et *Jnn.*(4) Temporis *ihen.*(5) Destinans si non, *cæteris voc. omissis, Seml. Obert.*(6) Jamque teneo *Paris. Fran.*(7) Et velut sponsam ornavit me ornatu *Fran. sec. LXX.*(8) Enim *omitt. Seml. Obert.*(9) Sponsa *Frm.*(10) Etiam *omitt. Seml. Obert.*(11) Tingit *Seml. Obert.*(12) In quo *venet.*(13) Aliter *nonnulli.*(14) Et *inser. Seml. Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Et deversio ejus*, etc. Devertere et deversari, supra quoque legimus. Paulo post scripsimus: *Hanc sponsam Christus sibi etiam per Salomonem*. RUEN.

(b) *Qui thuris vocabulum est penes Græcos*. Apud Theophrastum et Dioscoridem pro thure et arbore

thurifera. Apud Diosc., lib. I, c. 38: *πλοῖος λεβάνου, cortex thuriferæ arboris*. Sed et apud Hebræos thus a candore dicitur לבנה, et mons Libanus לבנון cedris altissimis insignis est. LE PA.

separabat, alienorum separatione non fuisse notandam, quia nemo alienis sua adjungit, ut ab alienis separare possit. Separatio per conjunctionem capit, de qua fit. Ita, quæ (1) separabat, et in uno ostendebat fuisse, sicut et fuissent, si non separaret. Et tamen sic concedimus separationem istam per reformationem, per amplitudinem, per profectum, sicut fructus separatur a semine, cum sit fructus ex semine: sic et Evangelium separatur a Lege, dum provehitur ex Lege: aliud ab illa, sed non alienum; diversum, sed non contrarium. Nec forma sermonis in Christo nova: cum similitudines objicit, cum quæstiones refutat, de septuagesimo septimo venit psalmo: (a) *Aperiam, inquit, in parabolam os meum, id est similitudinem: eloquar problemata, id est, edisseram quæstiones. Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelæ probares.*

CAPUT XII.

De sabbato quoque illud præmitto, nec (2) hanc quæstionem consistere potuisse, (b) si non Dominum (5) sabbati circumferret Christus. Nec enim disceptaretur cur destrueret sabbatum, si destrucere deberet. Porro, destrucere deberet, si alterius Dei esset, nec quisquam miraretur facientem quod illi congruebat. Mirabantur ergo, quia non congruebat illi Deum creatorem circumferre, et sabbatum ejus impugnare. Et ut prima quæque decidamus, ne eadem ubique novemus ad omnem argumentationem adversarii, ex aliqua nova Christi institutione nitentem; hæc jam definitio stabit, ideo de novitate institutionis cujusque disceptatum; quia de novitate divinitatis nihil erat usque adhuc editum, sicut nec disceptatum: nec posse retorqueri ex ipsa novitate institutionis cujusque satis aliam a Christo demonstratam divinitatem, quando et ipsam novitatem pronuntiatam a Creatore constiterit, in Christo non esse mirandam. Et oportuerit utique prius alium Deum exponi postea disciplinam ejus induci; quia Deus auctoritatem præstat disciplinæ, non Deo disciplina: nisi si et Marcion plane tam perversas non per magistrum litteras didicit, sed per litteras magistrum. Cætera de

sabbato ita dirigo: Si sabbatum Christus intervexit, secundum exemplum fecit Creatoris. Siquidem in obsidione civitatis Hierichuntis, circumlata per muros arca Testamenti septem (4) diebus, etiam sabbato, ex præcepto Creatoris sabbatum operatione destruxit, ut putant qui hoc et de Christo existimant, ignorantes neque Christum sabbatum destruxisse, neque Creatorem, ut mox docebimus. Et tamen per Jesum tunc quoque concussum est sabbatum, ut et hoc in Christum renuntiaretur, etiamsi odio insecutus est solemnissimum Judæorum diem, ut Christus non Judæorum. De odio quoque sabbati professus, Creatorem, ut Christus ipsius, sequebatur exclamantem ore Esaiæ (Is. 1, 14): *Neomenias et sabbata vestra odit anima mea.* Sed et hæc quoque modo dicta sint, seminus adhibendam tamen in hac specie etiam abruptam provocationem. Nunc et ad ipsam materiam disceptabo, in qua visa est destrucere sabbatum Christi disciplina. Esurierant discipuli; ea die spicas decerpas manibus effruxerant (5): cibum operati, ferias ruperant. Excusat illos Christus, et reus est sabbati læsi: accusant Pharisei, Marcion captat status controversiæ (ut aliquid eludam cum mei Domini veritate) scripti et voluntatis (c). De Scriptura enim sumitur Creatoris, et de Christi voluntate color, quasi de exemplo David introgressi sabbatis templum, et operati cibum, audenter fractis panibus propositionis. Meminerat enim et ille hoc privilegium donatum sabbato a primordio, quo dies ipse compertus est; veniam jejunii dico. Cum enim prohibuisset Creator in biduum legi manna, solummodo permisit in parasceve, ut sabbati sequentis ferias pridiana pabuli paratura jejunio liberaret. Bene igitur, quod et caussam eandem secutus est Dominus in sabbati, si ita volunt dici (6), destructione: bene, quod et affectum Creatoris expressit in sabbato non jejunandi honore. Denique, tunc demum sabbatum destruxisset, etiam ipsum Creatorem, si discipulos sabbato jejunare mandasset, adversus statum scripti et voluntatis Creatoris. Sed quoniam (d) discipulos non constanter tuebatur, sed excusat, quoniam (e) humanam opponit

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Itaque et Jim.
 (2) Ne Rig. Venet.
 (3) Deum Seml. Oberth.
 (4) Octo Seml. Oberth.

- D (5) Effruxerant Rig. Seml. Venet. Oberth. effruxerant, Paris.
 (6) Diei al.

COMMENTARIUS.

(a) *Aperiam in parabolam os meum.* Hoc est, ad captum imbecillitatis humanæ verba faciam. De parabolis veterum scriptorum, Seneca, epist. 59: *Illi qui simpliciter et demonstrandæ rei causa eloquebantur, parabolis referti sunt, quas existimo necessarias, non ex eadem causa qua poetis, sed ut imbecillitatis nostræ admnicula sint, et ut discentem et audientem in rem præsentem adducant.* Parabolam Cicero collationem vocat. Quintilianus, lib. VIII: *In omni autem parabola aut præcedit similitudo, et res sequitur; aut præcedit res, et similitudo sequitur.* Rig.

CAP. XII. — (b) *Si non dominum sabbati circumferret Christus, etc.* Hic adludit ad illud Christi, *Dominus est filius hominis etiam sabbati;* de quo sic Epiphanius: *« Duo statim, inquit, simul, et filium hominis, et dominum sab-*

bati, seipsum Salvator confitetur; docens ut ne sabbatum alienum a sua creatione putetur. » PAM.

(c) *Scripti et voluntatis.* Γραμμάτων καὶ βουλήσ. Rig.

(d) *Discipulos non constanter tuebatur.* Non fortiter, quemadmodum Fabius Quintil., Instit. l. V, dixit: *Jam ne balare quidem, aut hincire fortiter diceremus, nisi judicio vetustatis niteremur.* Rig.

(e) *Humanam opponit necessitatem, quasi deprecatricem.* Excusatio quam populis ostendit Christus sabbatum non destruebat; præsentior erat cibi necessitas, quam ut colligendi tempus in aliud tempus differretur; permisit itaque, nec tamen sabbatum abrogavit. LE PR.

necessitatem quasi deprecatricem; quoniam potior honorem sabbati servat non contristandi, quam vacandi; quoniam David, comitesque ejus, cum discipulis suis æquat in culpa et in venia; quoniam placet illi, quia Creator indulsit; quoniam de exemplo ejus, (1) ipse tam bonus est; ideo alienus est a Creatore. Exinde (Luc. VI, 7) observant pharisæi, si medicinas sabbatis ageret, ut accusarent eum: certe qua sabbati destructorem, non qua novi Dei professorem; fortasse enim hunc solum articulum ubique ingeram, alium Christum nusquam prædicatum. In totum autem errabant (2) pharisæi circa sabbati legem, non animadvertentes conditionaliter eam indicentem terribis operum sub certa specie eorum. Nam cum de die sabbati dicit (Exod. XX, 10): (a) *Omne opus tuum non facies in ea*; dicendo, tuum, de humano opere definit, quod quisque ex artificio, vel negotio suo exequitur, non de divino. Opus autem salutis et incolunitatis, non est hominis, sed Dei proprium. Sicut et rursus in lege: *Non facies*, inquit (Exod. XII, 16), *omne opus in ea, nisi quod fiet omni animæ* (b) id est in causa animæ liberandæ; quia opus Dei etiam per hominem fieri potest in salutem (3) animæ, a Deo tamen, quod facturus fuerat et Christus homo, quia et Deus. In hunc ergo sensum legis inducere volens illos per manus arefactæ restitutionem, interrogat: *Licetne sabbatis benefacere, annon? animam liberare, an perdere?* Ut id operis promittens, (4) quod pro anima facturus esset, admoneret eos, quæ opera sabbati lex prohiberet, humana scilicet; et quæ præciperet, divina scilicet, quæ fierent animæ omni; dominus sabbati dicitur, quia sabbatum, ut rem suam, tuebatur. Quod etiam si destruxisset, merito, qua dominus magis ille qui instituit. Sed non omnino destruxit, qua dominus; ut hinc jam apparere possit, ne tum quidem in arcæ circumlacione apud Hierichuntem, sabbatum a Creatore destructum. Nam et illud opus Dei erat, quod ipse præceperat, et quod propter animas disposuerat hominum suorum, in discrimine belli constitutas. Sed et si odium alicubi sabbatorum professus est, *vestra sabbata* dicendo (Is. I, 15), hominum (5) ea deputans, non sua, quæ sine Dei timore celebrat populus plenus delictis, labiis Deum dili-

gens non corde; suis sabbatis, id est, quæcumque disciplina ejus agerentur, alium statum fecit, quæ per eundem postea prophetam (Is. LVIII, 15) vera, et delicata, et non profananda pronuntiat. Ita nec Christus omnino sabbatum rescindit, cujus legem tenuit et supra in causa discipulorum pro anima operatus; esurientibus enim solatium cibi indulsit; et nunc manum aridam curans, factis ubique ingerens (Matt. V, 17): *Non veni dissolvere legem, sed adimplere*; nec (6) Marcion hac voce os ei obstruxit. Adimplevit enim et hic legem, dum conditionem interpretatur ejus, dum operum differentiam illuminat, dum facit quæ lex de sabbati feriis excipit, dum ipsum sabbati diem benedictione Patris a primordio sanctum, benefactione sua efficit sanctiorem; in quo scilicet divina præsidia ministrabat, quod adversarius (7) aliis diebus præstitisset, ne sabbatum Creatoris ornaret, ne opera debita sabbato redderet. In quo die, si et Hælisæus propheta Sunamitidis filium mortuum restituit in vitam (IV Reg. IV, 25), vides, pharisæe, tuque Marcion, olim Creatoris esse sabbatis benefacere, animam liberare, non perdere; nihil Christum novi intulisse, quod non sit ex forma, ex lenitate, ex misericordia, ex (8) prædicatione quoque Creatoris. Nam et hic specialis medicinæ prophetiam repræsentat. Invalescent manus dissolutæ, sicut et genua dissoluta in paralytico.

CAPUT XIII.

Certe Evangelizat Sion et Hierusalem pacem et bona omnia: certe ascendit in montem, et illic pernoctat in oratione; et utique auditur a Patre. Evolve igitur prophetas, et ordinem totum recognosce. *In montem excelsum* (c), inquit Esaias (Is. XL, 9), *ascende, qui evangelizas Sion; extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem. Adhuc in vigore. Obstupescebant in doctrina ejus; erat enim docens, tanquam virtutem habens* (Luc. IV, 32). Et rursus (Is. LII, 6): *Propterea cognoscet populus nomen meum in illa die. Quod nomen, nisi Christi? Quod ego sum ipse qui loquebar* (9). Tunc enim ipse erat qui in Prophetis loquebatur, Sermo, Filius Creatoris: «Adsum, dum hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis, evangelizans bona.» (d) Item Naum (Nah. I, 15)

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et inser. *Seml.*
 (2) Errabunt *Seml.*
 (3) Salute *Pur. Fran.*
 (4) Permittens *cod. Wouw.*
 (5) Hominem *Venet.*

- D (6) Si *Seml.*
 (7) Adversarius *Fran.*
 (8) Et *Fran.*
 (9) Loquor *Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Omne opus tuum non facies in ea.* Cum nusquam istud reperire potuerimus in lege Moysis, quam hic allegat, suspicor olim id lectum fuisse Exodi XXXI, ubi hodie legitur: *Omnis qui faciet in eo opus, peribit anima illa de medio populi sui*; aut potius Lev. XXIII, ubi frequentissime reperitur: *Opus servile non facietis in eo*; et, *Omnis qui faciet in eo opus, peribit anima illa de medio populi sui*; maxime cum eundem hunc locum citet etiam supra, lib. *adv. Judæos*, cap. 4. PAM. *For-san tuum pro tu*, et in græco *σεῦ* pro *σὺ*, legerat Tertullianus ad v. 10 c. XX Exod. in hunc modum: *Non facies omne opus in eo TUUM*; *ὃν ποιῆσεις ἐν αὐτῇ πᾶν*

ἔργον ΣΟΥ (pro *σὺ* ut in LXX). EDD.

(b) *Nisi quod fiet omni animæ.* Legitur quidem apud LXX: *πλὴν ὅσα ποιῆθῆσεται πάση ψυχῇ*; sed præterquam optime verti posset: *exceptis his quæcumque fiant ab omni anima*; lectio hebraica diserite significat, *ea tantum quæ manducantur ab omni vivente*, ferme ut vertit Vulgatus noster. EDD.

CAP. XIII.—(c) *In montem excelsum, inquit Esaias*, etc. Ilanc prophetiam Isaïæ XL eodem modo de Christo in monte orante interpretatur B. Ambrosius, I. V in Lucam, cap. VI. PAM.

(d) *Item Naum ex duodecim*, etc. Nemphe prophete-

ex duodecim: *Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantis pacem*. De voce autem nocturna orationis ad Patrem, manifeste Psalmus (*Ps. XXI, 2*): *Deus meus, clamabo per diem, et exaudies; et nocte, et non in vanitatem mihi*; et alibi, de loco et voce eadem, Psalmus (*Ps. III, 4*): *Voce mea ad Dominum exclamavi, et exaudivit me de monte sancto suo*. Habes nominis representationem, habes actum (1) evangelizantis, habes locum montis, et tempus noctis, et sonum vocis, et auditum Patris (2); habes Christum Prophetarum. Cur autem duodecim Apostolos elegit, et non alium quemlibet numerum? Næ et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus Prophetarum, sed et argumentis rerum prædicatum? Hujus enim numeri figuras apud Creatorem deprehendo: *Duodecim fontes Ehim* (*Num. XXXIII*); et, *Duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaronis* (*Exod., XXVIII*); et, *Duodecim lapides ab Jesu de Jordane electos* (*Jos., IV*) et in arcam testamenti conditos. Totidem enim Apostoli portendebantur; proinde ut fontes et amnes, rigaturi aridum retro et desertum a (5) notitia orbem Nationum; sicut et per Esaiam (*Is., XLIII, 20*): *Ponam in terra inaquosa flumina*; proinde ut gemmæ, illuminaturæ sacram Ecclesiæ vestem, quam induit Christus pontifex Patris; proinde ut et lapides, solidi fide, quos de lavacro Jordanis Jesus verus elegit, et in sacrarium testamenti sui recepit. Quid tale de numeri defensione competit Christo Marcionis? Non potest simpliciter factum ab illo quid videri, quod potest videri non simpliciter factum a meo. Ejus erit res, apud quem invenitur rei præparatura. Mutat et Petro nomen de Simone; quia et Creator Abraham, et Sore, et Ausæ nomina reformavit, hunc vocando Jesum (a), illis syllabas adjiciendo. Sed et cur Petrum? Si ob vigorem fidei, multæ materiæ solidæque nomen de suo accommodarent. An quia et petra et lapis Christus? Siquidem et legimus (*Is., VIII, 14*; *I Petr., II, 8*) positum eum in lapidem offendiculi, et in petram scandali. Omitto cætera. Itaque affectavit carissimo discipulorum de figuris suis peculiariter nomen communicare, puto proprius (4) quam de non suis. *Conveniunt a Tyro, et ex aliis regionibus multitudo etiam transmarina*. Hoc (5) spectabat Psalmus (*Ps. LXXXVI, 4*): *Et ecce Allophyli et Tyrus, et populus Æthiopum, isti fuerunt illic. Mater Sion*

dicet homo; et homo factus est in illa (quoniam Deus homo natus est), et *ædificavit eam voluntate Patris*: ut scias ad eum tunc gentiles convenisse, quia Deus homo erat natus, ædificaturus Ecclesiam ex voluntate Patris, ex allophyliis quoque. Sic et Esaias (*Is. XLIX, 12*): *Ecce isti veniunt de longinquo; isti autem veniunt ab aquilone et mari; alii autem de terra Persarum*. De quibus et rursus (*ibid. 13*): *Attolle per circuitum oculos tuos, et vide, omnes congregati sunt*. De quibus et infra (*ibid. 21*): *Vides (6) ignotos et extraneos; et dices cordi tuo: Quis istos genuit mihi? Porro, hos quis mihi educavit? At hi mihi ubi fuerunt? Hic Christus non Prophetarum? Et quis erit Christus Marcionitarum, si perversitas placet, qui non fuerit Prophetarum?*

CAPUT XIV.

Venio nunc ad ordinarias sententias ejus, per quas proprietatem doctrinæ suæ inducit ad edictum (ut ita dixerim) Christi: (b) *Beati mendici* (sic enim exigit interpretatio vocabuli quod in græco est), *quoniam illorum est regnum cælorum* (7). Jam hoc ipsum quod a benedictionibus cœpit, Creatoris est, qui universa prout edidit, nulla alia voce quam benedictionis (8) dedicavit. *Eructavit enim*, inquit (*Ps., XLIV, 1*) *cor meum sermonem optimum*. Ille erit sermo optimus, benedictionis scilicet, qui et novi quoque Testamenti initiator agnosceitur de veteri (9) exemplo. Quid ergo mirum est (10), si et ab affectibus Creatoris ingressus est per hujusmodi dictionem, semper mendicos, et pauperes, et humiles ac viduas, et pupillos usque diligentis, consolantis, asserentis, vindicantis? ut hanc Christi quasi privatam benignitatem, rivulum credas de fontibus Salvatoris. Revera quo dirigam nescio, in tanta frequentia ejusmodi vocum, tanquam in sy'va, vel in prato, vel in nemore pomorum, passim prout incidit, res petenda est. (c) Inclamat Psalmus (*Ps. LXXXI, 3*): *Judicate pupillo et mendico, et humilem et pauperem juste tractate. Liberate pauperem, et mendicum de manu peccatoris eruite*. Item Psalmus septuagesimus (*Ps. LXXI*): *Justitia judicabit mendicos populi, et faciet salvos filios pauperum*. Et in sequentibus de Christo: *Omnes nationes servient ei*. David autem uni genti judicæ præfuit, ne quis in David putet dictum, quia et ille susceperat humiles et necessitatibus laborantes. Quod liberaverit (11), inquit, a dynasta mendicum, parcat

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Factum Ciaccon.
- (2) Pacis Rig. Venet.
- (3) V. Dei præterm. conjic. Edd.
- (4) Propius Rig. Venet. Seml.
- (5) Hos Ciaccon.
- (6) Videus Lat. Jun.

- (7) Dei Seml. Oberth.
- (8) Benedictionibus Rig. Venet.
- (9) Veteris Jun.
- (10) Est omitt. Seml.
- (11) Liberavit a l.

COMMENTARIUS.

tis. Reperitur enim Naum I quod citat, *Quoniam ecce veloces pedes in monte evangelizantium pacem*, præterquam quod apud LXX legatur ἐπι τῶ ὄρει, id est *super montes*. Sed non mirum, cum ipse B. Hieronymus propterea scribat a se hic LXX interpretes differre, quod et ipsa capitula apud eos interpretationis varietate confusa sint. PAM.

(a) *Hunc vocando Jesum*. Idem est ac Josue. EDD.
CAP. XIV. — (b) *Beati mendici, sic enim exigit in-*

terpretatio, etc. Græce est Luca: VI πτωχῶν, quod proprie mendicos significat, juxta illud Aristophanis in Plato πτωχοῦ vita vivere, est nihil habentem. πτωχῶν autem, id est, pauperis, parcat uti laboribus intendere; supra tamen, l. de Idol. c. 12, *Felices egenos* transiit. PAM.

(c) *Inclamat Psalmus, Judicate, etc*. Istud ex psal. LXXXI in hoc variat a Vulgata ed. l. quod legit *juste tractate*, pro quo alii omnes ex græco δικαιοσύνη, *justificate*. PAM.

mendico et pauperi, et animas pauperum salvas faciet. A Ex usura et injustitia redimet eorum animas, et honorum nomen eorum in conspectu ipsius (1). Item (Ps. IX, 18): Avertantur peccatores in inferos, omnes nationes quæ Dei obliviscuntur, quoniam non in finem oblivioni habebitur mendicus: tolerantia pauperum non peribit in finem. Item (Ps. CXII, 5): Quis sicut Deus noster, qui habitat in excelsis, et humilia prospiciat in cælo et in terra? Qui suscitavit mendicum de terra, et de stercore exaltat pauperem, uti sedere eum faciat cum principibus populi; utique in regno suo. Sic et retro in Basiliis (a), Anna mater Samuelis, spiritu gloriam Deo reddens: Qui, inquit (I Reg., II, 8), excitat pauperem de terra, et mendicum, uti sedere eum faciat cum dynastis populi; utique in regno suo (2): et in thronis gloriæ; utique regalibus. Per Esaiam vero (Is., III, 15), quomodo invehitur in vexatores egenorum? Vos autem ad quid incenditis vineam meam, et rapina mendici in domibus vestris? Cur vos læditis populum meum, et faciem mendicorum confunditis? et rursus (Is., X, 4): Væ qui scribunt nequitiam; scribentes enim scribunt nequam, vitantes judicia mendicorum, et diripientes iudicata pauperum populi mei. Quæ judicia pupillis quoque et viduis exigit, ut et ipsi egenis solatia (3). Judicate pupillo, et iuste tractate viduam (Is., I, 17), (b) et venite conciliemur, dicit Dominus. Cui tantus affectus in omnem conditionem humilitatis Creatoris est, ejus erit et regnum quod a Christo repromittitur; ad cuius affectum jam dudum pertinent ii, quibus repromittitur. Nam etsi putas Creatoris quidem terrenas promissiones fuisse, Christi vero cælestes; bene quod cælum nullius alterius usque adhuc Dei apparet, nisi cuius et terra: bene quod Creator vel minora promisit, ut facilius illi et de majoribus credam, quam qui nunquam de minoribus prius fidem liberalitatis suæ struxit. Beati esurientes, quoniam ipsi (4) saturabuntur. Possem hunc titulum in superiorem transmississe, quod non alii sunt esurientes, quam pauperes et mendici, si non et hanc promissionem Creator specialiter in Evangelii scilicet sui præstructionem destinasset. Siquidem per Esaiam, de eis quos vocaturus esset a summo terræ, utique nationes: Ecce, inquit (Is., V, 26), velociter, et (5) leviter advenient, Velociter, qua (6) properantes sub finibus temporum; leviter, qua (7) sine oneri-

bus pristinæ legis. Non esurient, neque sitient: ergo saturabuntur; quod utique nisi esurientibus et sitientibus non promittitur. Et rursus (Is., LXV, 15): Ecce, inquit, qui serviunt mihi, saturabuntur; vos autem esurietis; ecce qui serviunt mihi, bibent; vos autem sitietis. Videbimus et contraria ista, an Christo præministrantur: interim quod esurientibus saturitatem repromittit, Dei creatoris est. Beati plorantes, quia (8) ridebunt. Decurre sententiam Esaiæ (Is., LXV, 15): Ecce qui serviunt mihi, exultabunt in jucunditate (9); vos autem confundemini. Ecce qui serviunt mihi oblectabuntur (10); vos autem clamabitis præ dolore cordis. Et hæc contraria apud Christum recognosce. Certe oblectatio et exultatio in jucunditate illis promittitur, qui in diversa conditione sunt, mæstis, et tristibus, et anxiiis, scilicet etiam Psal. CXXV: Qui seminant, inquit, in lacrymis, in exultatione (11) metent. Porro tam exultantibus et jucunditatem capientibus risus accedit, quam mærentibus et dolentibus fletus. Ita Creator, materiam risus et fletus prædicans, risuros plorantes prior dixit. Igitur qui a (12) consolatione pauperum, et humilium, et esurientium, et flentium exorsus est, statim se illum repræsentare gestivit, quem demonstraverat per Esaiam (Is., LXI, 1): Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum pauperibus. Beati (Luc., VI) mendici, quoniam illorum est regnum cælorum. Misit (Is., LXI) me curare obritos corde. Beati (Luc.) qui esuriunt, quoniam ipsi (15) saturabuntur. (c) Advocare (Is.) languentes. Beati (Luc.) qui plorant, quoniam ridebunt. Dare (Is.) lugentibus Sionis gloriam, et (14) pro cinere unguenti jucunditatem, et gloriæ habitum pro spiritu tædii. Hæc si statim admissus Christus administravit, aut ipse est, qui se ad hæc venturum prædicavit; aut si nondum venit qui prædicavit, ridicule, sed necessarie dixerim, fortasse mandaverit Christo Marcionis: Beati eritis, cum vos odio habebunt homines, et exprobrabunt, et eicient nomen vestrum, velut nequam (15), propter filium hominis. Hæc pronuntiatione sine dubio ad tolerantiam exhortatur. Quid minus Creator per Esaiam (Is., LI, 7): Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione eorum ne minnamini. Quæ ignominia? quæ nullificatio? Quæ futura erat propter filium hominis. Quem istum? Qui est secundum D Creatorem. Unde probabimus? Excidio in ipsum quo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Coram ipso Fran.
 (2) Utique in regno suo omitt. Seml.
 (3) Solatii Rig. Pamel. Venet.
 (4) Ipsi omitt. Seml.
 (5) Et omitt. Seml.
 (6) Quia Seml.
 (7) Quia Seml.
 (8) Qui Venet.

- (9) Oblectabuntur Oberth.
 (10) Exultabunt in jucunditate Oberth.
 (11) Gaudio al.
 (12) Quia Rhen.
 (13) Ipsi omitt. Seml.
 (14) Et omitt. Fran.
 (15) Malum Pamel.

COMMENTARIUS.

(a) Basiliis. Id est, libris Regum, quibus adnumerat Noster etiam duos primos, Samuelis dietos ab Hebræis, atque inde a Protestantibus. Epp.

(b) Et venite conciliemur, dicit Dominus. Videatur legisse, ἵνα ἡμεῖς ἁρμόζωμεν; nam alii vertunt, discepte-

mus, legentes ἵνα ἡμεῖς ἁρμόζωμεν. LE PR.

(c) Advocare languentes. Advocare pro consolari, et advocatum agere languentium, quem ipse vocat infra, advocatorem. RHEIN.

que predicato; sicut per Esaiam (*Is.*, LII, 7) ad Auctores odii (1) Judæos: *Propter vos blasphematur nomen meum in nationibus*. Et alibi: *Sancite (2) eum qui circumscribit animam suam, qui aspernamento habetur a nationibus, famulis, et magistratibus*. Si enim odium in illum filium hominis predicabatur qui secundum Creatorem est, Evangelium autem nomen Christianorum, utique a Christo deductum, odio futurum contestatur propter filium hominis, quod est Christus, cum filium hominis in causa odii constituit, qui erat secundum Creatorem, in quem odium predicabatur. Et utique, si nondum venissent, non potuisset nominis odium, quod agitur hodie, personam nominis antecessisse. Nam et sancitur (3) penes nos, et animam suam circumscribit, propter nos eam ponens; et aspernamento habetur a Nationibus. Et qui natus est, ipse erit filius hominis, propter quem et nomen nostrum recusatur.

CAPUT XV.

Secundum hæc, inquit (*Luc.*, VI), *faciebant Prophetis patres eorum*. O Christum versipellem, nunc destructorem, nunc assertorem Prophetarum! Destruerat ut æmulus, convertens discipulos eorum; sibi asserebat ut amicus, sugillans insectatores eorum. Porro, in quantum non (4) congruisset Christo Marcionis assertio Prophetarum, ad quorum venerat destructionem; in tantum congruit Christo Creatoris sugillatio in insectatores Prophetarum, quos in omnibus adimplebat; vel quia magis Creatoris est delicta patrum filiis exprobare, quam ejus Dei, qui nec propria ejusque castigat. Sed non statim, inquis, Prophetas tuebatur si iniquitatem Judæorum affirmatam volebat, quod nec cum Prophetis suis pie egissent. Atquin nulla hic iniquitas exprobanda erat: Judæis, laudandis potius et probandis, si eos figuraverunt, ad quorum destructionem post tantum ævi Deus optimus motus est. Sed puto jam et non optimus (a) jam aliquid et cum Creatore moratus, nec in totum Epicuri deus (b). Ecce enim demutat in maledictionem, et ostendit eum se esse qui novit offendi et irasci: *Væ* enim dicit. Sed fit nobis quæstio de verbi istius qualitate, quasi non tam maledictionis sit, quam admonitionis. Et quid causæ interest, quando et admonitio non sit sine aculeo comminatio-

nis, maxime per *Væ* amarior facta? Et admonitio autem et comminatio, ejus erunt qui norit irasci. Nemo enim admonebit, et nemo comminabitur ne quid faciat, nisi quid factum vindicabit: nemo vindicabit, nisi qui norit irasci. Alii agnoscunt quidem verbum maledictionis, sed volunt Christum sic *Væ* pronuntiasse, non quasi ex sententia sua proprie, sed quod *Væ* a Creatore sit, et voluerit illis asperitatem Creatoris opponere, quo suam supra in benedictionibus (c) sufferentiam commendaret: quasi non Creatori competat, qua utrumque præstanti, et bonum Deum et judicem; ut quia præmiserat in benedictionibus benignitatem, subjiceret etiam in maledictionibus severitatem, amplitudinem disciplinæ utriusque instruendæ, tam ad benedictionem sectandam, quam ad maledictionem præcavendam. Nam et ita præmiserat (*Deuter.* XXX, 19): *Ecce posui ante vos benedictionem et maledictionem*. Quod etiam in hæc Evangelii dispositionem portendebat. Alioquin, qualis est ille, qui, ut suam insinuaret bonitatem, Creatoris opposuit asperitatem (5)? Infirma commendatio (d) est, quæ de alterius (6) destructione fulcitur. Atqui (7) opponens asperitatem Creatoris, timendum eum confirmavit: si timendum, magis utique obaudiendum quam negligendum; et incipit jam Christus Marcionis Creatori docere. Tunc, si *Væ* Creatoris est, quod in divites spectat, ergo Christus non est divitibus offensus, sed Creator; et ratas habet Christus divitum causas, superbiam dico, et gloriam, et sæculi studia, et Dei incuriam, per quæ *Væ* merentur a Creatore. Sed quomodo non ejusdem sit divites reprobare, qui supra mendicos probavit? Nemo non contrarium ejus quod probaverit reprobatur. Itaque si Creatori deputabitur maledictio in divites, ejusdem defendetur benedictio in mendicos; et totum jam opus Christi, Creatoris est. Si Deo Marcionis adscribetur benedictio in mendicos, ejusdem imponetur et maledictio in divites; et erit par jam Creatoris, tam bonus quam et iudex; nec erit jam discrimini locus, quo duo Dei sunt; sublatoque discrimine, supererit unum Deum renuntiari Creatorem. Igitur *Væ*, si et vox maledictionis est, vel alicujus austerioris inclamationis, et a Christo dirigitur in divites, debeo Creatorem divitum quoque aspernatorem probare, sicut

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Odii omitt. *Seml.*
 (2) Sanctificate *cod. Lat.*
 (3) Sanctificatur *cod. Lat.*
 (4) Non deest in *al.*

- D (5) Dei præmitt. *Seml.* Dei alterius *ñ en.*
 (6) De alterius omitt. *alii.*
 (7) Atquin *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XV. — (a) Jam aliquid et cum Creatore moratus. Aliquid moratum dicit moribus quibusdam præditum, qualibus Creator, nempe odio, benevolentia, ira, misericordia, justitia, elementia. *Ric.*

(b) Nec in totum Epicuri deus. Stupens, iners, ἀδύνατος ἄνευ θεοῦ. *Ric.* — Deum secure vivere, et sine ullo negotio curaque rerum humanarum, statuebant Epicurei, et somnia ideo rejiciebant, ne Deo negotium facerent. *Vana in totum somnia*, inquit Tertull., lib. de Anima, cap. 46, *Epicureus judicavit, liberans a negotiis divinitatem*. Tantisper moderatores ait Stoicos Plu-

tarchus de animi tranquill. ἀπεργασίας ἀνεξετάστους, ἐπιταύτας γὰρ τὸ κελύκειν. *Sapientes a negotiis vacare, rari officium etiam declinant*. De ambobus meminit Sci.eca, de Vita beata. *LE PA.*

(c) *Sufferentiam commendaret*. Sufferentia substantivum nomen, pro patientia, quam et benignitatem mox interpretatur. *RHEN.*

(d) *Infirma commendatio est*. Huic loco ob transpositionem dictionum depravato mederi licuit ex Gortienzi collatione, *infirma commendatio*, etc. *RHEN.*

probavi mendicorum advocatorem, ut Christum in hac quoque sententia Creatoris ostendam, locupletantis quidem (1) Salomonem (III Reg. III), sed quia (2), permissa sibi optione, maluit ea postulare quæ sciebat Deo grata, sapientiam, et meruerat etiam divitias consequi, quas non magis voluit: quamquam et divitias præstare, non incongruens Deo sit, per quas et divites solatio juvantur, et multa inde opera justitiæ et dilectionis administrantur. Sed accidentia vitia divitiis, illa in Evangelio quoque, *Væ divitibus*, adscribunt: (a) *Quoniam*, inquit, *recepistis advocacionem vestram*; utique ex divitiis, de gloria earum, et sæcularibus fructibus. Itaque in Deuteronomio (Deut. VIII, 12) *Moyses*: *Ne*, inquit, *cum manducaveris, et repletus fueris, et (b) domos magnas ædificaveris, pecoribus et bubus tuis multiplicatis* (3), *et pecunia et auro, exaltetur cor tuum, et obliviscaris Domini Dei tui*. Quemadmodum et Ezechiam regem thesauris inflatum, et de eis potius quam de Deo gloriatum apud illos qui ex Perside advenerant, insilit per Esaiam (Is. XXXIX, 6): *Ecce dies veniunt, et auferentur omnia quæ in domo tua sunt; et quæ patres tui congregaverunt, in Babylonem transferentur*. Sic et per Hieremiam (Jerem. IX, 22) quoque edicit (4): *Ne gloriatur dives in divitiis suis; et qui gloriatur, scilicet in Deo gloriatur*. Sic et in filias Sionis invehitur per Esaiam (Is. III, 15), cultu et divitiarum abundantia inflatas; comminabundus et alibi (Is. V, 14) nihilibus et superbis: *Dilatavit oreus animam suam, et aperuit os suum, et descendit incliti et magni et divites* (hoc erit Christi *væ* super divites): *et humiliabitur homo; utique exaltatus divitiis; et inhonorabitur* (5) *vir; utique ob substantiam honorabilis*. De quibus et rursus (Is. X, 25): *Ecce Dominus virtutum conturbabit gloriosos cum valentia, et elati comminuentur, et ruent gladio sublimes*: qui magis quam divites? Quia (c) receperunt (6) scilicet advocacionem suam, gloriam et honorem, sublimitatem ex divitiis (7). A quibus avertens nos et in Psalmo quadragesimo octavo: *Ne timearis, inquit, cum dives factus fuerit homo, et cum abundabit gloria ejus; quoniam cum morietur, non tollet omnia, nec descendet cum illo gloria sua*. Item in sexagesimo primo: *Ne desideraveritis divitias; et si relucet, ne ad-*

A jeceritis (8) *cor*. Idipsum postremo verbum *væ*, olim per Amos in divites affluentes deliciis destinatur: *Væ* (9), inquit (Amos. VI, 4), *qui dormiunt in lectis eburneis, et deliciis fluunt in thoris suis; qui edunt hædos de gregibus caprarum, et vitulos de gregibus boum lactantes, complodentes ad sonum organorum. Tamquam perseverantia deputaverunt, et non tamquam fugientia: qui bibunt vinum liquatum, et unguentis primariis unguuntur*. Igitur, etsi tantummodo dehortationem a divitiis ostenderem Creatorem, non etiam prædamnantem divites etiam verbo ipso quo et Christus, nemo dubitaret ab eodem adjectam in divites comminationem (10) per *væ* Christi, a quo ipsarum materialium, id est, divitiarum dehortatio præcurrens: comminatio enim dehortationis accessio est. Ingerit: *Væ etiam saturatis, quia esurient; etiam ridentibus nunc, quia lugebunt*. His respondebunt illa, quæ supra benedictionibus opposita sunt apud Creatorem: *Ecce qui mihi serviunt, saturabuntur; vos autem esurietis* (Is. LXV, 12); utique quia *saturati estis*. Et: *Ecce qui mihi serviunt, oblectabuntur; vos autem confundemini*; utique ploraturi qui *nunc ridetis*. Sicut enim in Psalmo (Ps. CXXV, 6), *qui seminant in lacrymis, in lætitia metent*: ita in Evangelio, qui in risu seminant, scilicet lætitia (11), in lacrymis metent. Hæc olim Creator simul posuit, Christus solummodo distinguendo, non mutando, renovavit: *Væ, quum vobis benedixerint homines: secundum hæc faciebant et pseudopphetis patres illorum*. Æque Creator benedictionis et laudis humanæ sectatores iucusat per Esaiam (Is. III, 12): *Populus meus, qui vos beatos dicunt, seducunt vos, et vias pedum vestrorum disturbant*. Prohibet et alias fidere omnino in hominem, sic et in laudem hominis, ut per Hieremiam (Jerem. XVII, 5): *Maledictus homo, qui spem habet in homine*. Nam et in Psalmo centesimo decimo septimo (8, 9): *Bonum est fidere in Dominum, quam fidere in hominem*. Et: *Bonum est sperare in Dominum, quam sperare in principes*. Ita, totum quod ab homine captatur, abdidit Creator, nedum benedictionem. Pseudopphetas autem laudatos sive benedictos a patribus eorum, tam ejus est exprobrare, quam prophetas vexatos et recusatos: sicut injuriæ prophetarum non pertinuis-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quidem omitt. *Panel*.
- (2) Qui *Jui*.
- (3) Multiplicatis *Panel*.
- (4) Edidit *Sentl*.
- (5) Honorabitur *quidam*.
- (6) Receperunt *Panel*.

- (7) Et divitias *Jui*.
- (8) Desideraveris... adjeceris *Sentl*.
- (9) Enim *add. Oberth*.
- (10) Adlectam in div. communicationem *Venet. mendosæ*.
- (11) Ex lætitia *rig. Venet.* et lætitia *then*.

D

COMMENTARIUS.

(a) *Quoniam*, inquit, *recepistis advocacionem vestram*. Id est consolationem. Prosequitur vero verba Lucæ VI, in hoc differens, quod vocem græcam ἀπέλασε vertit *recepistis*, tum hic tum paulo post, pro eo quod alii, *habuistis*, quasi volens explicare significationem illam, qua significat aliunde accipere, velut census et redditum ex arvis, quod optime hic convenit, et eodem modo vertitur a Vulgato interprete, (Matth. VI), *mercedem suam receperunt*. Sic etiam vertit Syriacus interpres. Haud multo aliter, sed magis convenienter voci græcæ, vertit interpres frençei

TERTULLIANI H.

lib. III. cap. 14. *percipitis*. ΠΑΜ.

(b) *Domos magnas ædificaveris, etc.* Græcus codex requirit *pulchras*. *Pecoribus* hic pro *ovibus* usurpavit, etsi in græco ποθέτων scribatur, id est oves transferre debuisset, ut boves multiplicatos seu fissilipedes postea adjungeret. LE PR.

(c) *Receperunt scilicet advocacionem suam*. Non aliud puto hic spectare quam verba Evangelii, *divites et potentes increpantis: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam*. LE PR.

(Treize.)

sent ad Deum ipsorum; ita nec gratiæ pseudoprophetarum displicuissent, nisi Deo prophetarum.

CAPUT XVI.

Sed vobis dico, inquit (*Luc. VI*), *qui auditis*; ostendens hoc olim mandatum (*IV Esdr. XV, 1*) a Creatore: *Loquere in aures audientium. Diligite inimicos vestros, (a) et benedicite eos qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos calumniantur.* Hæc Creator una pronuntiatione clusit per Esaiam (*Is. LXVI, 5*): *Dicite, Fratres nostri estis, eis qui vos oderunt.* Si enim qui inimici sunt et oderunt, et maledicunt, et calumniantur, fratres appellandi sunt; utique et benedici odientes, orari pro calumniatoribus iussit, qui eos fratres (1) deputari præcepit. (b) Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem injuriæ colubens, permissam a Creatore (*Exod. XXI, 24*) (c) oculum exigente pro oculo, et dentem pro dente: contra, ipse alteram amplius maxillam offerri jubens, et super tunicam pallio quoque cedi. Plane hæc Christus adjecerit, ut supplementa consentanea disciplinæ Creatoris. Atque adeo hoc statim renuntiandum est, an disciplina patientiæ prædicatur (2) penes Creatorem. Si per Zachariam præcepit (*Zach. VII, 10*), ne unusquisque malitiæ fratris sui meminerit; sed nec proximi: nam et rursus: *Malitiam*, inquit (*Ibid. VIII, 17*), *proximi sui unusquisque (5) ne recogitet.* Multo magis patientiam indixit injuriæ, qui indixit oblivionem. Sed et cum dicit (*Deut. XXXII, 35*): *Mihi vindictam, et ego vindicabo*; proinde patientiam docet vindictæ expectatricem. In quantum ergo (4) non capit, ut idem videatur et dentem pro dente, oculum pro oculo, in vicem injuriæ exigere, qui non modo vicem, sed etiam ultionem, etiam recordationem et recogitationem injuriæ prohibet: in tantum aperitur nobis, quomodo oculum pro oculo, et dentem pro dente censuerit, non ad secundam injuriam talionis permittendam, quam prohibuerat interdicta ultione, sed ad primam coercedam, quam prohibuerat opposito talione (5), ut unusquisque respiciens licentiam secundæ injuriæ, a prima senectipsum contineret. Facilius enim vim comprimi scit repræsentatione talionis, quam reprobatione ultionis. Utrumque autem constituendum fuit pro natura et fide hominum; ut qui Deo crederet ultionem a Deo expectaret, qui minus fideret (6),

A leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem, Dominus et sabbati et legis et omnium paternarum dispositionum Christus et revelavit, et compotem fecit, mandans alterius quoque maxillæ oblationem; ut tanto magis vicem injuriæ extingueret, quam et lex per talionem voluerat impedisse, certe quam prophetia manifeste coercuerat, et memoriam injuriæ prohibens, et ultionem ad Deum redigens. Ita si quid Christus intulit, non adversario, sed adjutore præcepto, non destruxit disciplinam Creatoris. Denique, si in ipsam rationem patientiæ præcipiendæ, et quidem tam plenæ atque perfectæ, consideremus (7), non consistet, si non est Creatoris, qui vindictam repromittit, qui judicem præstat. Alioquin, si tantum patientiæ pondus, non modo non repercutiendi, sed et aliam maxillam præbendi; et non modo non remaledicendi, sed etiam benedicendi, et non modo non retinendi tunicam, sed amplius et pallium concedendi, is mihi imponit, qui non sit me defensurus; in vacuum patientiam præcepit, non exhibens mihi mercedem præcepti: patientia dico fructum, quod est ulio; quam mihi permisisse debuerat, si ipse non præstat; aut si mihi non permittebat, ipse præstare (8); quoniam et discipline interest, injuriam vindicari: metu enim ultionis, omnis iniquitas refrenatur. Cæterum, passim emissa libertate dominabitur; utrumque oculum effusura, et (d) omnem dentem excitatura (9) præ impunitatis securitate. Sed hoc est Dei optimi, et tantum boni, patientiæ injuriam facere, violentiæ januam pandere, probos non defendere, improbos non coercere, *Omni petenti te, dato*; utique indigenti: vel tanto magis indigenti, si etiam et abundant. Ne quis ergo indigeat, datori paratam (10) habes Deuteronomio formam Creatoris: *Non erit*, inquit (*Deut. XV, 4*) *in te indigens; uti benedicens benedicat te Dominus Deus tuus*; datorem scilicet, qui fecerit non esse indigentem. Et plus hic, non enim petenti jubet dari. Sed, *Non sit*, inquit, *indigens in te*; id est, cura ulro (11) ne sit: quo magis petenti præjudicat dandum, etiam in sequentibus: *Si autem fuerit indigens e fratribus tuis, non avertes cor tuum, nec constringes manum tuam a fratre tuo (12) indigente. Aperiens aperies illi manum, fœnus fœnerabis illi quantum desiderarit (13).* Fœnus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tres *Venet. mendose.*
 (2) Prædicat *Jun.*
 (3) Quisque *Sentl.*
 (4) Fidem *inser. Oberth. post Sentl.*
 (5) Talione opposito *Sentl. opposita Pamel.*
 (6) Confideret *al.*
 (7) Considerem *Pamel.*

- D (8) Præstaret *Pamel.*
 (9) Excussura *Lat.*
 (10) Datori imperatam *nig. Venet. in datorem paratam Pamel. datorem imperatum Sentl.*
 (11) Ultra *Latin.*
 (12) Tuo *omitt. Sentl.*
 (13) Desiderat *Oberth.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVI.— (a) *Et Benedicite eos qui vos oderunt*, etc. Evangelii verba sensu videtur conjungere (habentur autem apud Lucam VI cap.): *Qui inimici sunt et oderunt, at maledicunt, et calumniantur.* LE PR.

(b) *Novam plane patientiam*, etc. Hæc ad mentem Marcionis, neque enim ipsius verba esse existimo. LE PR.

(c) *Oculum pro oculo*, etc. Eadem habentur I. de

Pal., c. 6. LE PR.

(d) *Et omnem dentem excitatura.* Qui excitatur, loco fere movetur. Itaque eleganter ait, pugno in maxillam incusso dentem omnem excitari. Nec inane est votum miseri illius in rixa pugnati, *ut liceat paucis cum dentibus inde reverti.* Lucilius Sat. 9:

Arripio rostrum labiasque hujus Zephiri atque impercutio, dentesque adversas excutio annes.

RIG.

enim nisi petenti dari non solet. Sed de fœnore postmodum. Nunc si quid voluerit argumentari, Creatorem quidem fratribus dari jussisse, Christum vero omnibus petentibus; ut hoc sit novum atque diversum: imo unum erit ex his, per quæ lex Creatoris erit in Christo. Non enim aliud Christus in omnes præcepit (1), quam quod Creator in fratres. Nam etsi major est bonitas quæ operatur in extraneos, sed non prior ea quæ ante debetur (2) in proximos. Quis enim non diligens proximos (3), poterit diligere extraneos? Quod si secundus gradus bonitatis est in extraneis, qui in proximis primus est; ejusdem erit secundus gradus, cujus et primus; facilius quam ut ejus sit secundus, cujus non extitit (4) primus. Ita, Creator et secundum naturæ ordinem primum (5) in proximos docuit benignitatem, emissurus eam postea et (6) in extraneos; et secundum rationem dispositionis suæ, primo in Judæos, postea et in omne hominum genus. Ideoque, quoad intra Israeliam erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat. At ubi Christo dedit (*Ps. II, 8*) gentes (7) hæreditatem, et possessionem terminos terræ, et cepit expungi quod dictum est per Osee (*Os. I et II*): *Non populus meus, populus meus; et non misericordiam consecuta, misericordiam consecuta*, natio scilicet; exinde Christus in omnes legem paternæ benignitatis extendit neminem excipiens in miseratione sicut in vocatione. Ita et si quid amplius docuit, hoc quoque in hæreditatem gentium accepit. *Et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita et vos facite illis* (*Luc. VI*). In isto præcepto utique alia pars ejus subauditur: *Et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita et vos ne faciatis illis*. Ille si novus Deus et ignotus retro, et nondum plane editus præcepit, qui me nulla antehac institutione formaverit, qua prius scirem quid deberem mihi velle vel nolle, atque ita et aliis facere, quæ (8) mihi vellem; non facere, quæ et mihi nollem, passivitate sententiæ meæ permisit, nec adstrinxit me ad convenientiam voluntatis et facti, ut id aliis faciam quod mihi velim et id nec aliis faciam quod mihi nolim. Non enim diffiniit quid mihi atque aliis debeam velle nolle, ut ad

A legem voluntatis parem factum, et (9) possim alii non præstare, quod ab alio mihi velim præstitum, amorem, obsequium, solatium, præsidium, et ejusmodi bona: proinde nec (10) alii facere, quod ab alio mihi fieri nolim, vim, injuriam, contumeliam, fraudem, et ejusmodi mala. Denique, hac inconvenientia voluntatis et facti, agunt ethnici nondum a Deo (11) instructi. Nam etsi natura bonum et malum notum est, non tamen Dei disciplina: qua cognita, tunc demum convenientia voluntatis et facti ex fide, ut sub metu Dei agitur. Itaque deus Marcionis (12) cum maxime revelatus sit, tamen revelatus non potuit hujus præcepti de quo agitur, tam strictum, et obscurum, et cæcum adhuc, et facilius pro meo potius arbitrio interpretandum, compendium emittere, cujus nullam præstruxerat (13) distinctionem. At enim creator meus et (14) olim et ubique præcepit indigentes, pauperes et pupillos et viduas protegi, juvari, refrigerari: sicut et per Isaiam (*Is. LVIII, 7*): *Infringito esurienti (15) panem tuum (16); et mendicos (17) qui sine lecto sunt in domum tuam inducito; et nudum si videris, tegito*. Item per Ezechielem (*Ezech., XVIII, 7*), de viro justo: *Panem suum dabit esurienti, et nudum conteget*. Satis ergo jam tunc (18) me docuit ea facere aliis, quæ mihi velim fieri. Proinde denuntians: *Non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices*; docuit ne faciam aliis quæ fieri mihi nolim: et ideo ipsius erit præceptum in Evangelio, qui illud retro et præstruxit et distinxit, et ad arbitrium disciplinæ suæ disposuit: et merito jam compendio substrinxit, quoniam et alias recisum sermonem facturus in terris (*Is., X, 25*) Dominus, id est Christus, prædicabatur.

CAPUT XVII.

Illic nunc de fœnore cum interponit (*Luc. VI*): *Et si fœneraveritis a quibus speratis vos recepturos, quæ gratia est vobis? percurrite sequentia Ezechielis, de eodem viro justo: Pecuniam, inquit (Ezech. XVIII, 8), suam fœnori (19) non dedit, et quod abundaverit, non sumet; (n) fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit, ut fructum*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præcipit *Fran.*
 (2) Deberet *Seml.*
 (3) Non diligens proximos *omitt. Seml. et Oberth.*
 (4) Existit *Pamel.*
 (5) Primum abest *Paris.*
 (6) Et *omitt. Pamel.*
 (7) In *add. Paris. Rhen.*
 (8) Et *inser. Seml. Oberth.*
 (9) Ut *Jun.*
 (10) Et *Seml.*

- D (11) Ab eo *Oberth. post Seml.*
 (12) Etsi *inser. Latin.*
 (13) Præstruxerat *Seml. Oberth.*
 (14) Et *omitt. Oberth.*
 (15) Esurienti *omitt. Seml.*
 (16) Mendicis *add. Seml.*
 (17) Mendicos *omitt. Seml.*
 (18) Nunc *Paris.*
 (19) Fœnore *al.*

COMMENTARIUS.

CAP. XVII.—(a) *Fœnoris scilicet redundantiam, quod est usura*. Cave ne cum quibusdam damnatam putes tantum τὸ κέρδιον τὸ κέρδιον sive usuram usuræ; nam omnis usura hic prohibetur, tum in locis Script. quæ adducuntur, tum ex mente Tertulliani. Tanta vero hodie usuræ cupiditas incessit, ut fœnus legibus quondam Romanis permissum etiam excedant. Etsi enim usuræ centesimæ essent legitimæ, et unicuique liberum

esset centesimam stipulari (l. si pro mutua. C. si cert. pet. et l. lecta D. de reb. cred.); si tamen aliquid supra centesimam solutum erat, id in sortem imputabatur, Canone 17 Nicæno ἡμερολογεω clericis prohibentur, hoc est usuræ dimidio majores quam sors principalis. Nunc vero his finibus non coercetur avaritia. Carolus Molinæus tantum crimen suis figmentis adumbrare non est veritus. S. Ambrosius

fœnoris eradicaret, quo facilius assuefaceret hominem ipsi quoque fœnori, si forte, perdendo, cuius fructum didicisset amittere. Hanc enim dicimus operam Legis fuisse procurantis Evangelio. Quorundam tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinæ Christianæ nitorem, primis quibusque præceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat. Nam et supra: *Et pignus*, inquit (*Ezech.*, XVIII, 7), *reddet* (1); utique si non sit solvendo: quia soluturo (2) utique pignus restituendum esse, utrum homo scriberet? Multo manifestius in Deuteronomio (*Deut.*, XXIV, 12): *Non dormies super pignus ejus: redditione reddes illi pallium circa solis occasum, et dormiet in pallio suo*. Adhuc clarius supra (*Deut.* XV, 2): *Dimittes omne debitum quod tibi proximus debet, et fratrem tuum non reposes: quoniam remissio Domini Dei tui invocata est*. Porro, cum debitum dimitti jubet, utique non exsoluturo, plus etiam (3) est; et, si exsoluturo, cum repositi vetat, quid aliud docet quam non exsoluturo fœneremus, qui jam (4) detrimentum fœnori indixit? (a) *Et eritis filii Dei*. Nihil impudentius, si ille non sibi filios faciet, (b) qui nobis filios facere non permisit, auferendo connubium. Quomodo in id nomen allecturus est suos, quod jam erasit? Filius spadonis esse non possum, maxime cum patrem habeam eundem quem et omnia. Nam tam pater omnium qui conditor universitatis, quam spado qui nullius substantiæ conditor. Et si marem ac fœminam non miscuisset Creator, et si non universis quoque animalibus filios concessisset, hoc eram ejus ante paradisum, ante delictum, ante exilium, (c) ante duos, unum; C denuo factus filius fui statim, cum me manibus enixus est, cum de suo halitu movit. Ille me nunc rursus filium nuncupat, jam non in animam, sed in spiritum pariens. Quia ipse, inquit, *suavis est adversus ingratos et malos*. Ego, Marcion, satis ingeniose detraxisti illi pluvias et soles, ne Creator videretur. Sed quis iste suavis, qui ne cognitus quidem usque adhuc? quomodo suavis, a quo nulla beneficia præcesserunt (5)? Hoc genus suavitatis, qua soles et imbres qui fœneraverat, non recepturus ab humano genere ut Creator; qui pro tanta elementorum liberalitate facilius idolis quam sibi debitum gratiæ referentes

A homines usque adhuc sustinet. Vere suavis etiam spiritalibus commodis. *Eloquia enim Domini dulciora super mel et favos* (*Ps.* XVIII, 11). Ille igitur et ingratos sugillavit, qui gratos experiri merebatur; cuius soles (6) et imbres tu quoque, Marcion, ingratus habuisti. Cæterum, tuus non poterat jam queri ingratos, qui non paraverat gratos. Misericordiam quoque præcipiens: *Estote*, inquit, *misericordes, sicut Pater vester* (7) *misertus est vestri*. Hoc erit: *Panem* (*Is.* LVIII, 7) *infringito esurienti, et mendicos* (8) *sine tecto in domum tuam inducito, et nudum si videris tegito*; et: *Judicate* (*Is.* I, 17) *pupillo, et justificante viduam*. Agnosco doctrinam ejus veterem, qui *ma- vult* (*Os.*, VI, 6) *misericordiam, quam sacrificium*. Aut si alius nunc misericordiam præcepit, quia et ipse misericors sit, cur tanto avo misericors mihi non fuit? *Nolite judicare, ne judicemini. Nolite condemnare, ne condemnetur. Dimittite et dimittimini. Date et dabitur vobis. Mensuram bonam, pressam ac fluctentem dabunt in sinum vestrum. Eadem qua mensi eritis mensura, remetietur vobis* (*Luc.* VI). Ut opinor, hæc retributionem pro meritis (9) provocatam sonant (10). A quo ergo retributio? Si ab hominibus tantum, ergo humanam docet disciplinam et mercedem, et in totum hominibus obediemus. Si a Creatore, ut a iudice et dispunctore meritorum; ergo illi nostrum impellit obsequium, apud quem constituit retributionem captandam, vel timendam, prout quisque judicaverit, aut condemnaverit, aut dimiserit, aut mensus fuerit. Si ab ipso, ergo et ille jam iudicat, quod Marcion negat. Eligant itaque Marcionitæ, ne tanti sit de magistri regula excidere, quanti (11) Christum aut hominibus aut Creatori docentem habere. Sed *cæcus cæcum ducit in foveam*. Credunt aliqui Marcioni. Sed non est discipulus super magistrum. Hoc et (12) meminisse debuerat Apelles, Marcionis de discipulo emendator. (d) *Eximat et de oculo suo trabem hæreticus, tunc in oculo Christiani, si quam putat, stipulam revincat*. Proinde et *arbor bona non proferat malum fructum*, quia nec veritas hæresim: nec *malum bonum*, quia nec hæresis veritatem: Sic nec Marcion aliquid boni de thesauro Cerdonis malo protulit, nec Apelles de Marcionis: multo enim hæc congruentius

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Reddes *Sentl.* Oberth.
 (2) Solutori *Pamel.*
 (3) Enim *Pamel.*
 (4) Tam *Pam. Venet. Sentl.*
 (5) Præcesserant *Pam.*
 (6) Solem *Pam.*

- D (7) Vester *omitt.* *Sentl.*
 (8) Mendicos *omitt.* Oberth.
 (9) Promeritis *al.*
 (10) Sonat *Sentl.* Oberth.
 (11) Quam *Pamel.*
 (12) Et *omitt.* Oberth.

COMMENTARIUS.

lib. *de Tobia*, et alibi, S. Basilius passim, et S. Cyprianus lib. *de Lapsis*, invehuntur in ejusmodi locutiones. LE PR.

(a) *Et eritis filii Dei*. In græco B. Lucæ est *ὀφίτρου* Aluissimi, hic *Dei* verit. Non est autem insolens in Scripturis, ut pro *Deo*, aluissimus vertatur. LE PR.

(b) *Qui nobis filios facere non permisit, auferendo connubium*. Quod faciebat scilicet Marcionis deus. Sic enim supra: *Ecce legem tui quoque dei impugnas: nuptias non conjungit; conjunctas non admittit*. RIC.

(c) *Ante duos unum*. Antequam dixisset Deus, *Et*

erunt duo in carne una. RIC.

(d) *Eximat et de oculo suo trabem*. Apud S. Lucam *ἐστὶν ἄσπερος*, hoc est stipulam, quod vulgo redditur *festucam*. Hæreticorum vafritiem notat, qui veluti Aristarchi de aliis ferunt iudicium, cum ipsi sint nocentissimi. Ii scilicet veluti lippientes et inunctis oculis mala sua perspicunt, cum tamen in aliorum vel levioribus erroribus notandis sint perspicacissimi. Adversus tales homines aliosque sibi valde placentes torqueri potest quod apud Plutarchum *de Tranquillitate animi*:

in ipsos interpretabimur, quæ Christus in homines allegorizavit, non in duos deos secundum scandalum Marcionis. Puto me non temere huic usque adhuc lineæ insistere, qua delinio, nusquam omnino alium Deum a Christo revelatum. In hoc solo adulterium (1) Marcionis manus stupuisse miror (a) nisi quod etiam latrones timent. Nullum maleficium sine formidine est (b), quia nec sine conscientia sui. Tandiu ergo et Judæi non alium Deum norant, quam præter quem neminem adhuc norant; nec alium Deum appellabant, quam quem solum norant. Si ita est, quis videbitur dixisse: *Quid vocatis* (2), *Domine, Domine?* Utrumne qui numquam hoc fuerat vocatus, ut nusquam adhuc editus? An ille qui semper Dominus habebatur, ut a primordio cognitus? Deus scilicet Judæorum. Quis item adjecisse potuisset, *Et non facitis* (3) *quæ dico?* Utrumne qui cum maxime edocere tentabat, an qui a primordio ad illos et legis et Prophetarum eloquia mandaverat: qui et inobedientiam illis exprobrare posset, etiam si numquam aliàs exprobrasset! Porro, qui ante Christum, *populus iste me labiis diligit, cor autem eorum longe absistit a me*, concionatus est (*Is.*, XXIX, 15), veterem utique illis contumaciam imputabat. Alioquin quam absurdum, ut novus Deus, novus Christus, novæ tantæque religionis illuminator, contumaces et inobsequentes pronuntiaret, quos non potuisset experiri!

CAPUT XVIII.

Proinde extollenda fide Centurionis (*Luc.* VII), incredibile si is professus est *talem se fidem nec in Israele invenisse*, ad quem non pertinebat fides Israelis. Sed nec exinde pertinere poterat adhuc cruda ut probaretur vel compararetur, ne dixerim adhuc nulla. Sed cur non licuerit illi alienæ fidei exemplo uti? Quoniam si ita esset, dixisset talem fidem nec in Israele umquam fuisse; cæterum, dicens talem fidem debuisse inveniri (4) in Israele; quique ad hoc venisset, ut eam inveniret, Deus scilicet et Christus Israelis, quam non sugillasset, nisi exactor et sectator ejus. Æmulus vero etiam maluisset eam talem inventam, ad quam infirmam et destruendam magis venerat, non ad comprobendam. Resuscitavit et mortuum filium viduæ, non novum documentum. Hoc et prophætæ Creatoris ediderant, quanto magis Filius? Adeo autem in illud usque momenti, nullum alium Dominus Christus intulerat, ut omnes illic

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adulterio *Jun.*
 (2) Vocas *Seml.*
 (3) Facis *Jun.*
 (4) Juvenire *Seml.*
 (5) Jam omitt. *Oberth.*

- D (6) Unde *Pamel.*
 (7) Speramus *Seml. Oberth.*
 (8) Vel qui venturus est *Oberth.*
 (9) Christum *Pamel.*
 (10) Per eas renuntiavit *Seml.* per ea renunt. *Pamel.*

COMMENTARIUS.

Nil conscire tibi.

(*Horat.*, *Epist.* lib. V, ep. 1). LE PR.

CAP. XVIII.—(c) *Sed scandalizatur Joannes*, etc. id dicitur est ex absurda Marcionis sententia, quod discere potes ab Epiphanio *adv. Marc.* LE PR.

(d) *Præparaturam viarum dominicarum.* *Præparatum*, inquit *Rhen.*, dixit, pro *præparatione*, ut *paraturam* sæpe. Est vero etiam phrasia Tertullianica, *massalem summam*, id est integram, voce derivata a *massa*. PAM.

Τὸ τὸ ἀλλότριον, ἄδραμα βασανώτατος,
 καὶ ἐν ἐπιθετικῶς τὸ δ' ἴδιον παραθετικῶς.

LE PR.

(a) *Adulterium Marcionis manus stupuisse miror.* Facinus intelligit inauditum, quo B. *Lucæ* Evangelium corruptit, ut ante diximus. LE PR.

(b) *Nullum maleficium sine formidine est.* Qui timet criminis se conscium, ferme convincitur; nam culpa premit comes, et:

..... Murus aeneus esto

Creatoris agnoscere compellebat. Multo perversius, si et testimonium Joanni perhibet non Joannis Christus, propheten eum confirmans, imo et supra, ut angelum, ingerens etiam scriptum super illo: *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui pręparabit viam tuam*; eleganter ad superiorem sensum scandalizati Joannis commemorans prophetiam, ut, confirmans præcursorem Joannem jam advenisse, extingueret scrupulum interrogationis illius, *Tu es qui venis, an alium exspectamus?* Præcursore enim jam functo officio, præparata via Domini, ipse erat intelligendus, cui præcursor ministraverat, *Major (1) quidem omnibus natis mulierum, sed non ideo subjecto ei, qui minor fuerit in regno Dei*; quasi alterius sit Dei regnum, in quo modicus quis major erit Joanne; alterius Joannes, qui omnibus natis mulierum major sit. Sive enim de quocumque dicit modico per humilitatem, sive de semetipso, quia minor Joanne habebatur, omnibus scilicet in solitudinem concurrentibus ad Joannem potius quam ad Christum, *Quid existis videre in solitudinem?* tantumdem et Creatori competit, et Joannem ipsius esse majorem natis mulierum, et Christum vel quemque modicum, qui major Joanne futurus sit in regno æque Creatoris, et qui sit major tanto propheta, qui non fuerit scandalizatus in Christum, quod tunc Joannem minuit. Diximus de remissa peccatorum (a). Illius autem peccatricis fœminæ argumentum eo pertinet, ut cum pedes Domini osculis figeret, lacrymis inundaret, crinibus detergeret, unguento perduceret, solidi corporis veritatem, non phantasma inane tractaverit. Et ut peccatricis pœnitentia, secundum Creatorem meruerit, veniam præponere solitum sacrificio. Sed et si pœnitentiæ stimulus ex fide occiderat, per pœnitentiam ex fide justificatam, ab eo audit: *Fides tua te salvam fecit*: qui per Habacuc (*Habac., II, 4*) pronuntiarat: *Justus ex fide sua vivet (2)*.

CAPUT XIX.

Quod divites Christo mulieres adhærebant, quæ et de facultatibus suis ministrabant ei, inter quas et uxor regis procuratoris (*Luc. VIII*), de prophetia est. Has enim vocabat per Esaiam (*Is., XXXII, 9*): *Mulieres divites exsurgite, et audite vocem meam*; ut discipulas primo, dehinc ut operarias et ministras ostenderet: *Filia, in spe audite sermones meos*. Dies anni memente cum labore in spe. Cum labore enim quo sequebantur, et ob spem, ministrabant. Æque de parabolis semel sufficiat probatum, hoc genus eloquii a Creatore promissum. At nunc illa quoque pronuntiatio ejus ad populum (*Is., VI, 10*): *Aure audietis,*

et non audietis; dedit Christo frequenter inculcare: *Qui habet aures, audiat*. Non quasi ex diversitate auditum permetteret Christus, quem ademisset Creator: sed quia comminationem exhortatio sequebatur: primo, *aure audietis*; dehinc, *qui habet aures, audiat*. Non enim audiebant ultro, qui aures habebant; sed ostendebat aures cordis necessarias, quibus illos audituros negarat Creator. Et ideo per Christum adjicit: *Videte quomodo audiat, et non audiat*; non corde scilicet audientes, sed aure. Si dignum sensum pronuntiationi accommodes pro sensu ejus qui auditui suscitabat, etiam dicendo, *Videte quomodo audiat, non audietis* minabatur. Sane nominatur mitissimus Deus, quia nec judicat, nec irascitur. Hoc probat etiam subjacens sensus: *Ei qui habet, dabitur; ab eo autem qui non habet, etiam quod habere se putat auferetur ei*. Quid dabitur? Adjectio fidei, vel intellectus, vel salus ipsa. Quid auferetur? Utique quod dabitur. A quo dabitur, et auferetur? Si a Creatore auferetur, ab eo et (3) dabitur: si a deo Marcionis dabitur, ab eo et auferetur. Quoquo tamen nomine comminatur ablationem, non erit ejus Dei qui nescit comminari, quia non novit irasci. Miror autem cum lucernam negat abscondi solere, qui se tanto sæculo absconderat majus et necessarius lumen, cum omnia de occulto in apertum repromittit, qui Beatus usque adhuc obumbrat, exspectans, opinor, tæse Marcionem. Venimus ad constantissimum argumentum omnium qui Domini nativitatem in controversiam deferunt. Ipse, inquit, contestatur se non esse natum, dicendo: *Quæ mihi mater, et qui mihi fratres?* Ita semper hæretici, aut nidas et simplices voces conjectoris quo volunt rapiunt; aut rursus conditionales et rationales, simplicitatis conditione dissolvunt, ut hoc in loco. Nos contrario dicimus: primo, non potuisse illi annuntiarum, quod mater et fratres ejus foris starent quærentes videre eum, si nulla illi mater et fratres nulli fuissent; quos utique norat qui adnuntiaret, vel retro notos, vel tunc ibidem compertos, dum eum videre desiderant, vel dum ipsi nuntium mandant. Ad hanc primam propositionem nostram solet ex diverso responderi: *Quid enim si tentandi gratia nuntiatum est ei?* Sed hoc Scriptura non dicit, quæ quanto significare solet ex tentatione quid factum: *Ecce (Luc. X) legis doctor assurrexit tentans eum*; et de tributi consultatione: *Et (Luc. XX) accesserunt ad eum Pharisei tentantes eum*; tanto ubi non facit tentationis mentionem non admittit tentationis interpretationem. Et tamen ex abundantibus causis tentationis ex postulo, cui rei tentaverint illum, per nomina-

LECTIONES VARIANTES.

(1) *Majore Panel. Fran. majori Tig. Venet.*

(2) *Vivit Seml. Oberth.*

(3) *Et abest Paris.*

COMMENTARIUS.

(a) *Diximus de remissa peccatorum*. Remissam pro remissione, ut S. Cyprianus lib. *de Bono pat. et Epist. XIV*. Unde Missa pro sanctissimo altaris sacrificio, a duplici missione dicta est; duo scilicet, explicato Evangelio, levita dicebat: *Si quis catechumenus remansit, exeat, vel catechumeni exeunto*; et etiam in

fine, *Ite missa est*. Ex illa duplici missione seu dimissione populi et catechumenorum Missa dicta est. Vocabulum istud veluti portentosum execrantur Calvinianorum mystæ, licet apud S. Ambrosium reperitur. Hac de re vide quæ fuscè Durantius de Ritib.

LE PR.

tionem matris et fratrum. Si ut scirent natusne esset, A an non; quando de hoc fuit quæstio, quam ex ista tentatione discuterent. Quis autem dubitaret natum, quem videret hominem, quem audisset filium se hominis professum, quem de conspectu omnis humanæ qualitatis dubitarent Deum, aut filium Dei credere? propheten facilius existimantes, licet magnum aliquem, utique tamen natum. Etiam in exploratione natiuitatis tentandus fuisset, quodcumque aliud argumentum tentationi competisset, quam per earum personarum mentionem, quas potuit etiam natus non habere. Dic mihi: Omnibus natis mater advivit? omnibus natis adgenerantur et fratres? non licet patres magis et sorores habere, vel et neminem? (a) Sed et census constat actos (Luc. II) sub Augusto nunc (1) in Judæa (2) per Sentium Saturninum, apud quos B genus ejus inquirere potuissent. Adeo nullo modo constitit ratio tentationis istius. At vere mater et fratres ejus foris stabant. Superest et (3) dispicere sensum non simpliciter pronuntiantis, *Quæ mihi mater aut fratres?* quasi ad generis et natiuitatis negationem; sed et ex causæ necessitate et conditione rationali. Tam proximas enim personas foris stare extraneis intus defixis ad sermones ejus, amplius et avocare eum a solempni opere querentes, merito indignatus est. (b) Non tam abnegavit (4) quam abdicavit. Atque adeo cum præmisset, *Quæ (5) mihi mater, et qui mihi fratres?* subjungens, nisi qui audiunt verba mea, et faciunt ea? (c) transtulit sanguinis nomina in alios, quos magis proximos pro fide iudicaret. Nemo autem transfert quid, nisi ab eo qui habet C id quod transfert. Si ergo matrem et (d) fratres eos fecit qui non erant, quomodo negavit eos qui erant? (6) meritorum scilicet conditione, non ex primorum negatione; in semetipso docens, qui patrem aut matrem aut fratres præponeret verbo Dei, non esse (Matt., X, 27) dignum discipulum. Cæterum, ex hoc

magis matrem et fratres confitebatur, quod illos nolebat agnoscere; quod alios adoptabat, confirmabat quos ex offensa negavit, quibus non ut veriores substituit, sed ut digniores. Denique nihil magnum, si fidem sanguini præposuit, quem non habebat.

CAPUT XX.

Quis autem iste est, qui et ventis et mari imperat (Luc, VIII)? Nimirum novus dominator atque possessor elementorum subacti jam et exclusi Creatoris. Non ita est. Sed agnorat substantiæ auctorem suum, quæ famulis quoque ejus obaudire consueverant: Inspice Exodum (Exod., XIV), Marcion, adspice Mari Rubro, vastiori super omnia stagna Judææ, virgam Moysi imperantem, ut funditus proscissum, et pari utrimque stupore discriminis fixum, sicco populum pede, intestino itinere transmitteret, rursusque sub ejusdem virgæ nutu, redeunte natura, Ægyptium exercitum undarum concordia obrueret: in quod opus et austri servierunt. (e) Lege et (Jos., III, 4) sortes familiæ dirimendæ, in transitum ejus (f) Jordanis machæram fuisse, cujus impetum atque decursum plane et Jesus docuerat prophetis transmeantibus stare. Quid ad hæc? Si tuus Christus est, non erit potentior famulis Creatoris. Sed his solis exemplis usus essem, si non etiam prædicatio marinæ istius expeditionis Christum antecessisset. Nam cum transfretat, Psalmus (Ps. XXVIII, 3) expungitur: *Domine, inquit, super aquas multas:* cum undas freti discutit, Habacuc adimpletur: *Dispargens (7), inquit, (Habac., III, 9) aquas itinere:* cum ad minus ejus eliditur mare, Nahum quoque absolvitur: *Comminans, inquit (Nah., I, 4), mari, et arefaciens illud;* utique cum ventis, quibus inquietabatur. Unde vis meum vindicem Christum? de exemplis, an de prophetis Creatoris? Age nunc, qui militarem et armatum bellatorem prædicari putas, non figurate, nec allegorice, qui bellum spiritale adversus spiritales

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Tunc Jun.
 (2) Judæam Pam.
 (3) Et omitt. Seml. Oberth.
 (4) Negavit cod. Pithei.

- (5) Quis Seml.
 (6) Ex inser. Wouw.
 (7) Disperges Pam.

COMMENTARIUS.

CAP. XIX.—(a) *Sed et census constat actos sub Augusto nunc in Judæam per Sentium Saturninum.* Sic legitur in exemplari. Et veterem scripturam P. Pithei manus ad Rhenum marginem sic explicat: *Nunc, hoc est, cum illa Christus diceret nuntiantibus adesse matrem et fratres.* Ut Septimius innuat census alios ab iis quos ab Cyrenio actos didicerat ex cap. II Lucae. Ric. — De censu diximus ad cap. VII. Census autem is factus est sine ulla pecuniæ indictione seu capitatione; sed tantum ut recensere tur orbis, et nomina civium seu subditorum imperio describerentur. LE PR.

(b) *Non tam negavit, quam abdicavit.* Quis ita loquentem hodie ferat? Nam et moriens Christus adstantem Mariam nihilominus consolatur, et post mulieris appellationem, statim honorificentissima filii relatione matrem proficitur, et Joanni delegat. Ric.

(c) *Transtulit sanguinis nomina in alios.* Hoc est, metaphorice vocavit fratres et matrem eos qui verba sua audirent et facerent. Ric.

(d) *Fratres eos fecit, qui non erant.* Sanguinem suum fecit eos qui non erant: hoc est, usus figura

sanguinis seu fraternitatis, demonstravit affectus suos erga verborum suorum auditores et factores. *Fratres eos fecit,* hoc est, nominavit, figurate scilicet, et allegorice. Ric.

CAP. XX.—(c) *Lege et sortes familiæ dirimendæ.* Sic habet exemplar. Quod explicari potest: Lege, inquit, historiam Jordanis, scies ejus machæram fuisse in transitum familiæ sorte dirimendæ; obstitisse transitui filiorum Israel tamquam aciem ingentis gladii, obstitisse transeunti familiæ sorte dirimendæ, et tamen ejus impetum atque decursum prophetis transmeantibus stetit; prophetas arcem fœderis ferentes, cum iisque filios Israel, sicco pede transmeasse. Nimirum verbum illud, *lege,* respondet præcedenti, *inspice.* Itaque, ut supra dixit, *inspice Exodum,* ita hic etiam dixisse videtur, *Lege et sortes familiæ dirimendæ;* quarum scilicet historia habetur Josue III et IV. Ric.

(f) *Jordanis machæram.* Sic Tiberis arcano sacrorum vocabulo dicebatur *Serra,* auctore Servio ad illa Virgillii:

... Ego sum, pleno quem flumine cernis

hostes, spiritali militia et spiritalibus armis, spiritaliter debellaturus esset: cum invenis in uno homine multitudinem demonum, legionem se professam, tique spiritalem, disce et Christum expugnatorem spiritalium hostium, spiritaliter armatum, et spiritaliter bellicosum intelligendum; atque ita ipsum esse, ut cum legione quoque demonum erat dimicaturus; at et de hoc bello Psalmus possit videri pronuntiasse (Ps. XXIII, 8): *Dominus validus, Dominus potens in bello* (1). Nam cum ultimo hoste morte preliatus, per tropæum crucis triumphavit. (a) Cujus autem Dei Filium Jesum legio testata (2) est? Sine dubio cujus ornamenta et abyssum noverant, et timebant, nec enim videntur posse ignorasse adhuc quod novi et gnati Dei virtus operaretur in terris; quia verisimile non est Creatorem ignorasse. Si enim alium supra se Deum ignoraverat aliquando, tamen jam infra cælum suum agentem, utique compererat. Quod autem Dominus comperisset, jam et universæ familiæ innotuisset in eodem mundo, et intra eundem ambitum cæli, quo peregrina Divinitas conversaretur. In quantum ergo et Creator scisset eam, et substantiæ ejus, si fuisset; in tantum quia nulla fuit, non alium demones sciebant, quam Dei sui Christum. Non deperant (3) ab alio, quod meminissent petendum sibi a Creatore, veniam scilicet abyssi Creatoris. Denique impetraverunt. Quo merito? Quia mentiti erant? quia sævi Dei filium cum fecerant? Et qualis erit, qui mentitos juvabat, qui infamantes sustinebat? Sed enim, quia mentiti non erant, quia Deum abyssi et suum cognoverant, ita eum se et ipse confirmavit quem ad cognoverunt (4) demones, Jesum judicem et ultoris Dei Filium. Ecce aliquid et de illis pusillitatibus et infirmitatibus Creatoris in Christo. Ignorantiam enim et ego adscribere ei volo. Permittite mihi adversus hæreticum. Tangitur (b) a femina quæ sanguine fluitabat, et nescivit a qua. *Quis me, inquit tetigit?* Etiam excusantibus discipulis, perseverat in ignorantia voce, *Tetigit me aliquis*; idque de argumento affirmat: *Sensi enim virtutem ex me profectam.* Quid dicit hæreticus? sciebatne personam? Et cur quasi ignorans loquebatur? Ut confessionem certe

A provocaret, ut timorem probaret. Sic et Adam aliquando quæsierat, quasi ignorans: *Adam, ubi es?* Habes et Creatorem cum Christo excusatum, et Christum Creatori adæquatum. Sed et hoc, qui (5) adversarius legis; ut quia lex (c) a contactu femine sanguinantis submovet, idcirco gestierit non tantum contactum ejus admittere, sed etiam sanitatem donare. O Deum non natura beneficium, sed æmulatione! At enim si fidem mulieris invenimus ita mernisse, cum dicit: *Fides tua te salvam fecit*, qui es ut æmulationem legis (d) interpreteris in isto facto, quod ipse Dominus ex fidei remuneratione editum ostendit? Sed hanc vis mulieris fidem constituet, qua contempserat legem. Et cui credibile, ut mulier nullius adhuc Dei conscia, nullius adhuc novæ legis (6) initiata, B legem inrumperet eam cui adhuc tenebatur? Qua denique fide irupit? in quem Deum credens? quem spernens? Creatorem? Certe enim ex fide tetigit. Si ex fide Creatoris, quæ alium Deum ignorabat, et quomodo legem ejus irrupit? Tam enim irupit, si irupit, quam ex fide Creatoris. Quomodo enim utrumque conveniet, ut et iruperit, et ex fide eam iruperit, propter quam irupisse non debuit? Dicam. Fides hæc fuit primo, qua Deum suum confidebat misericordiam malle quam ipsum sacrificium, qua eum Deum certa erat operari in Christo, qua sic eum tetigit, non ut hominem sanctum, nec ut prophetam, quem contaminabilem pro humana substantia sciret; sed ut ipsum Deum, quem nulla spurcitia pollui posse præsumperat. Itaque non temere interpretata est sibi legem, ea contaminari significantem, quæ essent contaminabilia, non Deum, quem in Christo confidebat. Sed et illud recogitavit, ordinarium et solennem menstrui vel partualis sanguinis fluxum in lege taxari, qui veniat ex officio naturæ, non ex vitio valetudinis. Illa autem ex vitio valetudinis redundabat, cui non modum temporis, sed divinæ misericordiæ auxilium necessarium sciebat. Atque ita potest videri (7) legem non irrupisse, sed distinxisse. Hæc erit fides, quæ contulerat etiam intellectum. *Nisi credideritis, inquit (Is. VII), non intelligetis.* Hanc fidem probans Christus ejus femine, quæ solum credebat

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Prælio alii.
 (2) Testatus Seml. Oberth.
 (3) Enim peterent Nouv.
 (4) Cognoverunt Pam.

- D (5) Qua Jun.
 (6) Nulli ... legi cod. Wouv.
 (7) Videri omitt. Seml.

COMMENTARIUS.

Stringentem ripas et pingua culta secantem,
 Caruleus Tibris. RIG.

(a) Cujus autem Dei filium Jesum legio testata est? Quasi aliud agens prosequitur illud: *Quid mihi et tibi est, Jesu fili Dei altissimi*, et ibi veniam scilicet abyssi, id est ab abyso, sicut supra cap. XII, veniam jejunii. PAM.

(b) A femina quæ sanguine fluitabat. Sic Hieronymus Epist. 151, ad Ruffinum dixit mulierem fluentem sanguine, et Epist. ad Fabiolam 128: *Si quis e sacerdotibus semine fluxerit*. RIG.

(c) A contactu femine sanguinantis submovet, etc.

Alludit ad illud Levit. 15, sub finem cap. *Hæc est lex, etc. sanguinantis*, id est, uti B. Hieronymus, quæ jugiter fluit sanguine, mulieris, pro quo hodie perpetram legitur apud LXX: *καὶ ὁ γυναικὸς αἷμα*, id est, seminifluus; sed repetendum *καὶ τῆ αἱμορροῦσας*, id est sanguinifluæ, neque enim egit dicto cap. de femina seminiflua, sed viro seminifluis, et muliere sanguinante dies plures, non in tempore menstrui sui. PAM.

(d) *Æmulationem legis*, etc. *Æmulationem* accipit hic pro adversatione legis; nam paulo prius habetur *adversarius legis*, et sub finem hujus capituli *æmula legis*, eodem modo quo Plinius dixit, *æmula Romæ Carthago*, lib. XV, cap. 18. PAM.

Creatorem, ejus fidei se Deum respondit, quam probavit. Nec illud omittam, quod dum tangitur vestimentum ejus, utique corpori, non phantasmati, inditum corpus quoque demonstrabatur; non quasi jam de hoc retractemus, sed quia ad præsentem conspirat quæstionem. Si enim non erat veritas corporis, phantasma utique contaminari, qua res vacua, non posset. Qui ergo non potest contaminari præ inanitate substantiæ, quomodo voluisset? Ut æmulus legis mentiebatur, qui non vere polluebatur.

CAPUT XXI.

Dimittit discipulos ad prædicandum Dei regnum (Luc. IX). Numquid vel hic edidit, cujus? Prohibet eos victui aut vestitui quid in viam ferre? Quis hoc mandasset? nisi qui et corvos alit (1), et flores agri vestit, qui bovi quoque terenti libertatem oris (Deut. XXV, 4) (a) ad veniam pabuli ex opere submovendi (2) ante præcedit: quia dignus operarius mercede sua. Hæc Marcion delectat, dum sensui salva sint. At cum jubet pulverem excutere de pedibus in eos a quibus excepti non fuissent, et hoc in testimonium mandat fieri; nemo testatur, quod non judicio destinatur; inhumanitatem qui in testationem redigi jubet, judicem comminatur. Nullum deum novum a Christo probatum illa etiam opinio omnium declaravit, quia Christum Jesum, alii Joannem, alii Heliam, alii unum aliquem ex veteribus prophetis Herodi asseverabant. Ex quibus quicumque fuisset, non utique ob hoc est suscitatus, ut alium deum post resurrectionem prædicaret. Pascit populum in solitudine, (b) de pristino scilicet more. Aut si non eadem et (3) majestas, ergo jam minor est Creatore, qui non uno die, sed annis quadraginta, nec de inferioribus materiis panis et piscis, sed de manna cœlesti, nec quinque circiter, (c) sed sexcenta millia hominum protelavit. Adeo autem ea fuit majestas, ut et pabuli exiguitatem non tantum sufficere, verum etiam exuberare, de pristino voluerit exemplo. Sic enim et in tempore famis sub Helia viduæ Sareptensi modica et suprema

A alimenta ex prophetæ benedictione, per totum famis tempus redundaverant (III Reg. XVII). Habet tertium (4) Basiliarum. Si et quartam (5) resolvas (6), invenies (IV Reg., IV, 42 et seqq.) totum hunc ordinem Christi circa illum Dei hominem, qui oblatos sibi viginti (7) hordeaceos panes cum populo distribui jusisset, et minister ejus proinde comparata multitudine et pabuli mediocritate, respondisset: (d) *Quid ergo* (8) *hoc dem in conspectu* (9) *centum* (10) *hominum?* *Da*, inquit, *et manducabunt*, quoniam hæc (11) dicit Dominus: *Et manducaverunt, et reliquerunt* (12) *reliquias*, secundum dictum Domini. O Christum et in novis veterem! Hæc itaque quæ (13) viderat Petrus, et cum pristinis compararat, et non tantum retro facta, sed et in futurum jam tunc prophetantia recognoverat, interroganti Domino quisnam illis videretur, cum pro omnibus responderet: (e) *Tu es Christus*, non potest non eum (14) sensisse Christum, nisi quem noverat in Scripturis, quem jam rescensebat in factis. Hoc et ipse confirmat usque adhuc patiens, imo et silentium indicens. Si enim Petrus quidem non poterat alium cum confiteri, quam Creatoris: ille autem præcepit, ne cui hoc diceret; utique id noluit divulgari (15), quod Petrus senserat. Imo, inquis, quia non recte senserat, noluit mendacium disseminari. Sed aliam silentii causam edixit: *Quia oporteret filium hominis multa pati, et reprobari a* (f) *presbyteris et scribis et sacerdotibus, et interfici, et post tertium diem resurgere.* Quæ cum prædicata sint et ipsa in Christum Creatoris, sicut suis locis implebimus, sic quoque ipsum se ostendit esse, in quem prædicabantur. Certe etsi non essent prædicata, eam causam indieti silentii protulit quæ non Petri errorem demonstraret, (16) obeundarum passionum necessitatem. *Qui voluerit, inquit, animam suam salvam facere, perdet illam; et qui perdiderit eam propter me, salvam faciet eam.* Certe Filius hominis hanc sententiam emisit. Perspice igitur et tu cum rege Babylonio, fornacem ejus ardentem (Dan., III), et invenies illic tanquam Filium hominis

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Pavit Oberth.
 (2) Sumendi cod. *Novw.*
 (3) Ei *rien.*
 (4) Tertium *Fran. Jun.*
 (5) Quartum *Fran. Jun.*
 (6) Et si tertiam revolvas *Novw.*
 (7) Decem *Sentl. ex græcis quibusdam exemplis et ex Ambros. l. VI Hexaem.*
 (8) Ego *Paris. Fran.*

- (9) In spectum *Sentl.*
 (10) Millibus *add. Pan.*
 (11) Hoc *Oberth.*
 (12) Manducabunt et relinquent *Sentl. manducabunt et relinquent, et manducaverunt et reliquerunt Jun. sic LXX.*
 (13) Qui *Fran. Paris.*
 (14) Non potest novum *Latin.*
 (15) Promulgari *al.*
 (16) Sed *add. Paris. Fran.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXI.—(a) *Ad veniam pabuli ex opere submovendi.* Submotum dicit ex opere bovi terenti, eadem honoris formula, qua Juris auctores dixerunt res amotas ex bonis mariti. Ric.

(b) *De pristino scilicet more.* Nimirum veteris Instrumenti seu Testamenti. Sic libro de Baptismo: *Perungimur benedicta unctione de pristina disciplina*, hoc est judaica. Ric.

(c) *Sed sexcenta millia hominum protelavit.* Hoc est, sexcentis hominum millibus vitæ et virium tenorem continuavit, produxit, protraxit. Ric.

(d) *Quid ergo hoc dem in conspectu centum hominum?* In exemplari legitur, *Quid ergo hoc dem inspectu cen-*

tum hominum. Scribendum arbitror, *Quid ergo hoc idem inspectu centum hominum?* Ric.

(e) *Tu es Christus*, etc. Propter confessionem illam, B. Petrus fundamentum est et Petra supra quam stat Ecclesia Dei: *ἵτι τῆ πέτρῃ ταύτῃ τῆς ἀσφαλτοῦς πῶς τῶς οἰκοδομῆσαι μου τὴν ἐκκλησίαν*, ut habet S. Epiphanius *Hær. 59. LE Pa.*

(f) *Presbyteris et scribis et sacerdotibus.* Maluit presbyteris retinere quam ejus vocis interpretationem vulgarem senioribus. Porro sacerdotibus non adeo mirifice cum sit ἀρχιερωτων, quod Vulgatus principes sacerdotum reddit. LE Pa.

(nondum enim vere erat, nondum scilicet natus ex A homine), jam tunc istos exitus constituentem. Salvas facit animas trium fratrum, qui eas pro Deo perdere conspiraverant; Chaldæorum vero perdidit, quas illi per idololatriam salvas facere maluerant. Quæ est ista nova doctrina, cujus vetera documenta sunt? Quamquam et prædicationes martyriorum, tam futurorum, quam a Deo mercedem relatorum decurrerunt. Vide, inquit Isaias (*Is.*, LVIII, 1), *quomodo perit justus, et nemo excipit corde; et viri justi auferuntur, et nemo considerat.* Quando magis hoc fit, quam in persecutione sanctorum ejus? (a) Utique non simplex, nec de naturæ lege communis, sed illa insignis et pro fide militaris; in qua qui animam suam propter Deum perdit, servat illam: ut et hic tamen judicem adgnoscat (1), qui malum animæ lucrum B perditione ejus, et bonum animæ detrimentum, salute ejus remuneraturus (2). Sed et zelotem Deum mihi (3) exhibet, malum malo reddentem: *Qui confusus, inquit, mei (4) fuerit, et ego confundar ejus (5).* Quando nec confusionis materia conveniat, nisi meo Christo: (b) cujus ordo magis pudendus, ut etiam hæreticorum convitiis pateat, omnem nativitatis et educationis sceditatem, (c) ipsius (6) etiam carnis indignitatem, quanta amaritudine possunt perorantibus (7). Cæterum, quomodo ille erit obnoxius confusioni, qui eam non capit? non vulva, licet virginis, tamen fœminæ, coagulatus; et si non semine, tamen ex lege substantiæ corporalis, (d) ex fœminæ humore: non caro habitus ante formam: (e) non pecus dictus post figuram: (f) non decem (8) mensium cruciatu C

deliberatus (9): non subita dolorum concussione (g) cum tanti temporis cœno per corporis cloacam effusus ad terram: nec statim (h) lucem lacrymis auspiciatus, et primo retinaculi sui vulnere: nec multum ablutus: nec sale et melle medicatus: nec pannis jam sepulturæ involucri (10) initiatus: nec exinde per immunditias inter sinus volutatus, molestus uberibus, diu infans, vix puer, tarde (11) homo: sed de cœlo expositus, semel grandis, semel totus, statim Christus, spiritus et virtus, et Deus tantum. Cæterum, ut non verus, qui non videbatur, ita nec de crucis maledicto erubescendus, cujus carebat veritate, carens corpore. Non poterat itaque dixisse: *Qui mei (12) confusus fuerit.* Noster hoc debuit pronuntiasse: *Minoratus (Ps. VIII, 6) a Patre modico citra angelos; vermis (Ps. XXI, 6), et non homo; ignominia hominis, et nullificamen populi;* quatenus ita voluit, ut (*Is.*, LIII, 5) *livore ejus sanaremur, ut dedecore ejus salus nostra constaret.* Et merito se pro suo homine deposuit, pro imaginæ et similitudine sua, non aliena (13); ut, quoniam homo non erubuerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia non confusus de Christo, (i) pro impudentia idololatriæ, satis Deo faceret per impudentiam fidei. Quid horum christo tuo competit, Marcion, ad meritum confusionis? Plane pudere te debet, quod illum ipse finxisti.

CAPUT XXII.

Nam et hoc vel maxime erubescere debuisti, quod illum cum Moyses et Helia in recessu montis conspici pateris, quorum destructor advenerat. Hoc scilicet intelligi voluit vox illa de cœlo: *Hic est filius meus*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Cognoscat Pam.
- (2) Remuneratur Paris. Fran.
- (3) Mihi abest Paris.
- (4) Me Seml. Oberth.
- (5) Eum Franeg.
- (6) Ipsi conjic. Seml.
- (7) Perorantium codd. Wouav.

- (8) Novem Fran.
- (9) Delibratus Fran.
- (10) Invulcro cod. Wouav.
- (11) Tardius Seml. Oberth.
- (12) Me Pam. Fran.
- (13) Tunc add. Seml.

COMMENTARIUS.

(a) *Utique non simplex, nec de naturæ lege communis.* Hæc non alio referri possunt quam ad ea, *Quæ est ista nova doctrina: utique non simplex, doctrina scilicet, nec de naturæ communis lege, etc.* RIC.

(b) *Cujus ordo magis pudendus.* Ordinem dicit nativitatis et educationis. RIC.

(c) *Ipsius etiam carnis indignitatem.* Carnis videlicet passibilis et mortalis, quæ sane indigna Deo videbatur. Sic *adver. Jud.*: *Primo sordidis indutus est, id est, carnis passibilis et mortalis indignitate.* Vel indignitatem intellige, *ειδὲς οὐκ ἄξιον τῆς ἀννιδος.* RIC.

(d) *Ex fœminæ humore.* Lib. de Car. Christi dixit, *humoris et sanguinis fœda coagula.* RIC.

(e) *Non pecus dictus post figuram.* Eodem vocabulo utitur Julius Firmicus lib. VII, cap. 1: *Pecus intra viscera matris artuatim conscisum a medicis proferetur.* RIC.

(f) *Non decem mensium cruciatu deliberatus.* Sic habent exemplaria; quæ si nobis integram auctoris scripturam servavere, dixerit Septimius partum deliberari, quamdiu fœtus in utero perficitur, ordine nativitatis humanæ, decem mensium spatio corrente, quemadmodum in *Apologetico* dixit, conceptum deliberari, *dum adhuc sanguis in hominem deliberatur.* Alias, minime spernenda videretur Latini conjectura, *decem mensium cruciatu deliberatus.* Nam ejusmodi est

infantis in utero situs, ut cruciari videatur, incurvus totus ac contractus. RIC.

(g) *Cum tanti temporis cœno, etc.* Lib. de Carne Christi, cap. 4, eadem ferme habet: *Ab ipsa quidem exorsus odio habita nativitate, perora; age jam spurcitiis genitalium in utero, elementorum, humorum et sanguinis fœda coagula, carnis ex eodem cœno alendæ per novem menses.* Per cœnum intelligit id quod Hippocrates lib. de nat. puer. n. 136: *Τὰ γὰρ καταμύγια οὐ γαίρει, ὁκόταν γυνὴ λάβῃ πρὸς ἑαυτὴν, ἢν μίλλῃ το παίδιον ὑγιαίνει, Menses non profuunt mulieri utero gestanti, si sanus puer futurus est.* Hoc in loco admirabilis humanæ originis descriptio et infirmitatis imago, quam memini me legisse fere eandem apud Plinium, qui statim exclamat: *His principiis oritur carnifex animus, etc.* Si liber esset ad manum, locum totum exscriberem. LE PR.

(h) *Lucem lacrymis auspiciatus, etc.* A miseris, vixit scilicet, vitam auspiciatur, eandem in laboribus agit, atque ad malorum complementum mors est sabunda. LE PR.

(i) *Pro impudentia idololatriæ, satis Deo faceret per impudentiam fidei.* Idololatriæ impudentia fuit, cum non puduit adorare lapides et ligna; impudentia fidei, cum minime pudet Deum credere natum et crucifixum. RIC.

dilectus, hunc audite: id est, non Moysen jam et Heliam. Ergo sufficiebat vox sola sine ostentatione Moysi et Heliae. Definendo (1) enim quem audirent, quoscumque alios vetoisset audiri. Aut numquid Esaiam et Hieremiam, ceterosque quos non ostendit, permisit audiri, si vetuit quos ostendit? Nunc et si presentia illorum fuit necessaria, non utique in colloquio ostenderentur, quod familiaritatis indicium est: nec in consortio claritatis, quod dignationis et gratiae exemplum est: sed in sordibus aliquibus, quod destructionis argumentum est, imò in tenebris Creatoris, quibus discutendis erat missus. Longe etiam discreti a claritate Christi, qui voces et literas ipsas eorum ab Evangelio suo erat separaturus. Sicin (2) alienos demonstrat illos, dum secum habet? sic relinquendos docet, quos sibi jungit? sic destruit, quos de radiis suis destruit? Quid faceret christus ipsorum? Credo secundum perversitatem, tales eos revelasset, quales christus Marcionis debuisset; aut quoscumque alios secum, quam prophetas suos. Sed quid tam Christus Creatoris, quam secum ostendere praedicatorum suos? cum illis videri, quibus in revelationibus erat visus: cum illis loqui, qui cum fuerant locuti: cum eis gloriam suam communicare, a quibus Dominus gloriae nuncupabatur: (a) cum principalibus suis, quorum alter populi informator aliquando, alter reformator quandoque; alter initiator Veteris Testamenti, alter consummator Novi? Igitur et Petrus merito (3) contubernium Christi sui agnoscens individuitate ejus, suggerit consilium: *Bonum est nos hic esse*. Bonum plane, ubi Moyses scilicet et Helias. Et: *Faciamus hic tria tabernacula, unum tibi, et Moysi unum, et Heliae unum*: sed nesciens quid diceret. Quomodo nesciens? utrumne simplici errore, an ratione (b) quam (4) defendimus in causa novae prophetiae, gratiae ecstasiam, id est, amentiam convenire? In spiritu enim homo constitutus, praesertim cum gloriam Dei conspiciat; vel cum per ipsum Deus loquitur, necesse est excidat censu, obumbratus scilicet viriute divina; (c) de quo inter nos et psychicos quaestio est. Interim facile est amentiam Petri probare. Quomodo enim Moysen et Heliam cognovisset, nisi in spiritu? Nec enim imagines eorum vel statuas populus habuisset et similitudines, lege

prohibente, nisi quia in spiritu viderat; et ita quod dixisset, in spiritu, non in sensu constitutus, scire non poterat. Caeterum, si sic nescit quasi errans, eo quod putaret illorum esse Christum: ergo jam constat et supra Petrum interrogatum a Christo, quem se existimarent ut de Creatoris dixisse, *Tu es Christus*; quia si tunc alterius Dei illum cognovisset, hic quoque non errasset. Quod si ideo et hic erravit, quia et supra; ergo certus est in illum diem quoque nullam novam divinitatem a Christo revelatam, et usque adhuc non errasse Petrum, Christo usque adhuc nihil ejusmodi revelante; et tandem non alterius deputandum Christum, quam Creatoris, cujus omnem et hic ordinem expressit. Tres de discipulis arbitros futurae visionis et vocis assumit; et hoc Creatoris est, *In tribus*, inquit (*Deut.*, XIX, 15), *testibus stabit omne verbum*. *In montem secedit*; agnosco formam loci. Nam et pristinum populum apud montem et visione et voce sua Creator initiarat. Oportebat in eo suggestu consignari Novum Testamentum, in quo conscriptum Vetus fuerat; sub eodem etiam ambitu nubis, quam nemo dubitavit de aere Creatoris conglobatam, nisi et nubes suas illo deduxerat, quia et ipse per caelum Creatoris viam ruperat, aut proinde et nullo Creatoris precario usus est. Itaque nec nunc muta nubes fuit, sed vox saluta de caelo, et Patris novum testimonium super Filio: atque in secundo (5) Psalmo, *Filius meus es tu: ego hodie genui te*. De quo et per Esaiam (*Is.*, L, 10): *Quis Deum mctuens, audiit vocem filii ejus?* Itaque jam representans cum: *Hic est filius meus*; utique subauditur, quem repromisi (6). Si enim repromisit aliquando, et postea dicit, *Hic est*; ejus est exhibentis voce uti in demonstratione promissi, qui aliquando promisit; non ejus cui possit responderi, « Ipse enim tu quis es qui dicas, *Hic est filius meus*, de quo non magis praemissi, quam te ipsum quod prius eras (7) revelasti? » *Hunc igitur audite*, quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetiae, quoniam et prophetae existimari habebat a populo. (d) *Prophetam*, inquit Moyses (*Deut.* XVIII, 15), *suscitabit vobis Deus ex filiis vestris* (secundum carnalem scilicet censum) (8) *tamquam me: audietis* (9) *illum*. *Omnia autem qui illum non audierit, exterminabitur anima ejus de populo suo*. Sic

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Definendo al.
 (2) Sic in *Rig. Vnet.*
 (3) Meritum *Seml. Oberth.*
 (4) Qua *Jun.*
 (5) Primo *Seml.*

- D (6) Repromisit *Oberth.*
 (7) Erat *Pam.*
 (8) Sensum *Paris. Fran.*
 (9) Audieritis *Pam.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXII. — (a) *Cum principalibus suis*. Vatic. I ms. cod. *cum principibus suis*. Sed illud magis Tertullianicum et Africanum stylum redolet, quos ita vocat auctor, quod Moyses et Helias praecipui fuerint prophetarum veterum, jamdudum ante illos, quos majores vocamus. *PAM.*

(b) *Quam defendimus in causa novae prophetiae, gratiae ecstasiam, id est amentiam convenire*. Hoc fecisse videtur libris de *Ecstasi*, quorum meminit Hieronymus. *RIG.*

(c) *De quo inter nos et psychicos quaestio est*. *Psy-*

chicorum hic primum omnium facta est ab auctore mentio; quare patet initio haerescos ab auctore hunc librum conscriptum. *RIG.*

(d) *Prophetam, inquit Moyses*. Multo aliter hanc Scripturam citat quam hodie habetur apud LXX, sed potius secundum quod citat, *Act.* III et VIII, nec mirum cum bis idipsum aliis verbis repetatur *Deuter.*, XVIII, quorum priori loco magis accedit, quod habet cum apostolo Petro auctor, *suscitabit vobis*; praeterquam quod ibi est: *tibi ex posteriori vero loco desumpsit illud*. *PAM.*

et Isaias (*Is.*, L, 10) : *Quis in vobis metuens, exaudiat vocem filii ejus?* Quam et ipse Pater commendaturus erat. (a) *Sistens enim* (1) *verba filii sui*, dicendo scilicet : *Hic est filius meus dilectus; hunc audite*, inquit (2). Itaque etsi facta translatio sit auditionis a Moyse et Helia in Christo (3), sed non ut ab alio deo, nec ad alium christum, sed a Creatore in Christum ejus, secundum decessionem Veteris, et successionem Novi Testamenti. Non legatus, inquit Isaias (*Is.*, LXIII, 9), nec nuntius, sed *ipse Dominus* (4) *salvos eos fecit* (5); ipse jam praedicans et implens Legem et prophetas. Tradidit igitur Pater Filio discipulos novos, ostensis prius cum illo Moyse et Helia in claritatis prerogativa, atque ita dimissis, quasi jam et officio et honore dispunctis; ut hoc ipsum confirmaretur propter Marcionem, societatem esse etiam claritatis Christi cum Moyse et Helia. Totum autem habitum visionis istius habemus etiam apud Habacuc, ubi Spiritus ex persona interdum apostolorum (*Habac.*, III, 2) *Domine, audivi auditum tuum, et extimui*. Quem magis quam vocis caelestis illius, *Hic est filius meus dilectus, hunc audite?* *Consideravi opera tua* (6), *et excidi mente*. Quando (7) magis, quam cum visa claritate ejus, nescit quid diceret Petrus? *In medio duorum animalium cognosceris, Moysi et Helia*. De quibus et Zacharias (*Zach.*, IV, 5 et 14) vidit in figura duarum olearum, et duorum ramulorum oleae. Nam hi sunt, de quibus dictum est illi : *Duo filii opimitatis adsistunt Domino universae terrae*. Et rursus idem Habacuc (*Habac.*, III, 3) : *Operuit caelos virtus; utique nubilo illo. Et splendor ejus ut lux erit; utique qua etiam vestitus ejus refulsit*. Et si commemoremus promissionis Moysi, hic invenietur expuncta. Cum enim desiderasset conspectum Domini Moyses dicens : *Si ergo inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter videam te*; eum conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat. Caeterum, *Dei faciem* (jam audierat) *nemo homo videbit me* (8), *et vivet* (*Exod.*, XXXIII). Et hunc, inquit, *sermonem quem dixisti, faciam tibi*. Et rursus Moyses : *Ostende mihi gloriam tuam*. Et Dominus similiter de futuro : *Ego praecedam in gloria mea*; et reliqua. Et in novissimo : *Et tunc videbis posteriora mea*. Non lumbos, nec suras; sed quam desideraverat gloriam in posterioribus temporibus revelandam. In qua, facie ad fa-

ciem visibilem se ei repromittit (9), etiam ad Aarone[m] dicens (*Num.*, XII, 6) : (10) *Si fuerit propheta in vobis, in visione cognoscat illi, et in visione loquar ad eum, non quomodo ad Moysen: os ad os loquar ad eum* (11) *in specie* (utique hominis, quam erat gestaturus), *non in aenigmate*. Nam etsi (b) Marcion noluit eum colloquentem Domino ostensum, sed stantem; (12) tamen et stans os ad os stabat, et faciem ad faciem cum illo, inquit, non extra illum, in gloriam ipsius, nedum in conspectum (13). De qua gloria non aliter illustratus discessit a Christo, quam solebat a Creatore: proinde tunc oculos percutiens (14) filiorum Israelis, quemadmodum et nunc excæcati Marcionis, qui hoc quoque argumentum adversus se facere non vidit. Suscipio in me personam

CAPUT XXIII.

Stet christus Marcionis, et exclamet : *O genitura incredula, quousque ero apud vos? quousque sustinebo vos* (15)? Statim a me audire debet, *Quisquis es* (*ἐπερχόμενος*) *eperchomene*, prius ede qui sis, et a quo venias, et quod in nobis tibi jus. Usque adhuc Creatoris est (16) totum apud te. Plane si ab illo venis, et illi agis, admittimus increpationem. Si vero ab alio, dicas velim quid nobis umquam de tuo commisisti, quod credere debuissimus, ut exprobres incredulitatem, qui nec ipsum aliquando nobis revelasti. Quam olim apud nos agere cœpisti, ut tempus quararis? In quibus nos sustinuisti, ut patientiam imputes? Asinus de Æsopi puteo modo venis, et jam exclamas. Suscipio adhuc et personam discipulorum in quos insiliit : *O natio incredula, quamdiu ero vobiscum? quamdiu vos sustinebo?* Hanc eruptionem ejus utique hoc modo justissime repercenterem : *Quisquis es* (*ἐπερχόμενος*) *eperchomene*, prius ede qui sis, a quo venias, quod tibi jus sit in nobis? Usque adhuc, puto, Creatoris es, et ideo secuti sumus recognoscentes omnia illius in te. Quod si ab illo venis, admittimus increpationem. Si vero alii agis, oro te, dicas quid nobis aliquando commisisti dumtaxat de tuo, quod jam credidisse debuissimus, ut exprobres incredulitatem, qui nec auctorem tuum usque adhuc edis? Quam olim autem apud nos agere cœpisti, ut tempus quoque opponas? In quibus autem nos sustinuisti, ut et patientiam jactes? Asinus de Æsopi puteo modo huc apparuit, et jam exclamat. *Quis non*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Inquit *add. Pam.*
- (2) Inquit *omitt. Pam.*
- (3) Christum *cod. vovuw.*
- (4) Deus *Seml. Oberth.*
- (5) Faciet *Oberth.*
- (6) Operam tuam *al.*
- (7) Quanto *Paris. quo Fran.*
- (8) Me abest *rig. Venet.*

- (9) Repromiserat *Seml.*
- (10) Et *inser. Oberth.*
- (11) Ad eum *omitt. Seml.*
- (12) Et *add. rig. Venet.*
- (13) Conspectu *Oberth.*
- (14) Percutere *Pam.*
- (15) Quousque sustinebo vos *omitt. Seml.*
- (16) Es *Oberth.*

COMMENTARIUS.

(a) *Sistens enim, inquit, verba filii sui*, etc. Rursus vertit auctor verba Isa. XLIV, filii sui, pro eo quod graeco παῖδες σου; pro quo alii, pueri sui; quo factum ut difficillime locus hic inveniri potuerit, maxime cum B. Hieronymus ex hebraeo vertat, *suscitans*

verbum. Pam.

(b) *Marcion noluit eum colloquentem Domino ostensum*. Ex Evangelio B. Lucae deleverat *colloquentes cum illo*, verum premitur hic Marcion ex cap. XXXIV Exodi, in quo idem refertur. *L. Pa.*

ita injustitiam increpationis retulisset, si ejus eum credidisset, qui nondum queri debuisset? nisi quod nec ille eos insulisset, si non olim apud illos in Lege, in prophetis, in virtutibus et beneficiis deversatus, incredulos semper fuisset expertus. Sed ecce Christus diligit parvulos, tales esse docens debere, qui semper majores velint esse. Creator autem ursos pueris immisit, ulciscens Helisæum propheten, convicia ab eis passum (IV Reg., II). Satis impudens antithesis, cum tam diversa committit, parvulos et pueros: innocentem adhuc ætatem, et judicii jam capace, quæ conviciari poterat, ne dicam blasphemare. Qua (1) ergo justus Deus, nec pueris impiis pepercit, exigens majori ætati honorem, et utique magis a minore. Qua vero bonus, adeo diligit parvulos, ut apud Ægyptum benefecerit obstetricibus protegentibus partus Hebræos periclitantes edicto Pharaonis. Ita et hæc affectatio Christi cum Creatore est. Jam nunc Deus Marcionis, qui connubium aversatur (2), quomodo videri potest parvulorum dilector, (a) quorum tota causa connubium est? Qui semen odit, fructum quoque excretur necesse est. Ne ille sævior habendus Ægyptio rege: nam Pharaon educari non sinebat infantes; iste nec nasci, auferens vitam illis etiam decem mensium in utero. At enim quanto credibilis, ut ejus deputetur affectio in parvulos, qui benedicendo connubium in propagationem generis humani, ipsum quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est. Representat Creator ignium plagam Helia postulante in illo pseudopropheta (IV Reg., I). Agnosco judicis severitatem; e contrario, Christi lenitatem increpantis (3) eandem animadversionem destinantes discipulos, super illum viculum Samaritarum. Agnoscat et hæreticus ab eodem severissimo giudice promitti hæc Christi lenitatem. *Non contendet*, inquit (Is., XLII, 2), *nec vox ejus in platea audietur. Arundinem quassatam non comminuet, et linum fumigans non extinguet.* Talis utique multo magis homines non erat crematurus. (b) Nam et tunc ad Heliam (III Reg., XIX, 12), *Non*

in igni (inquit Dominus), *sed in spiritu miti.* At enim humanissimus Deus, cur recusat eum, qui se tam individuum illi comitem offert? Si quia superbe, vel ex hypocrisi dixerat: *Sequitur te quocumque ieris*; ergo aut superbiam, aut hypocrisin recusandam judicando, judicem gessit. Et utique damnavit, quem recusavit, non consecutorum (4) scilicet salutem. Nam sicut ad salutem vocat, quem non recusat, vel etiam quem ultro vocat; ita in perditionem damnat quem recusat: Illi autem causato patris sepulturam, cum respondet: *Sine, mortui sepeliant mortuos suos, tu autem vade, et annuntia regnum Dei*; utramque legem Creatoris manifeste confirmavit, et de sacerdotio in Levitico prohibentem sacerdotes supremis etiam parentum interesse: *Super omnem*, inquit (Levit., XXI, 4), *animam defunctam sacerdos non introibit, et super parentem (5) suum non contaminabitur.* Et de devotione in Arithmis (Num., VI, 6 et 7); nam et illic, qui se Deo voverit, inter cætera jubet, ne super ullam animam introeat defunctam, ne super patris quidem, aut matris, aut fratris. Puto autem et devotioni et sacerdotio destinabat, quem prædicando regno Dei imbuerat. Aut si non ita est, satis impius pronuntiandus, qui nulla ratione legis intercedente, sepulturas parentum despici a filiis imperabat. Cum vero et tertium illum, prius suis valedicere parentem, prohibet retro respectare, sectam Creatoris exequitur. Hoc et ille noluerat fecisse quos ex Sodomis liberarat.

CAPUT XXIV.

Allegit et alios septuaginta apostolos super duodecim (Luc. X). Quo enim duodecim secundum totidem fontes in Elim, si non et septuaginta, secundum totidem arbusta palmarum? Antitheses plurimum causarum diversitas fecit, non potestatum. Sed qui diversitatem causarum non respexit, facile eam potestatem existimavit. Protectionem filiorum Israelis, Creator, etiam illis spoliis aureorum et argenteorum vasculorum, et vestium, (c) præter oneribus consparsionum (d) offarcatam eduxit de (6) Ægypto: (e) Chri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Quia Paris. *Fram.*
 (2) Adversatur *Rig. Venet.*
 (3) Reprehendentis *cod. Wouov.*

- (4) Secutorum *Seml.*
 (5) Patrem *Oberth.*
 (6) Ex *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXIII.—(a) *Quorum tota causa connubium est.* Totam causam accipit auctor pro pleraque; nam tria bona connubii adnotavit non uno in loco B. Augustinus, fidem, sacramentum, et prolem, cum interim plerique fere prolium causa matrimonium contrahant. Nam totum, inquit Nonius, quod plus putatur, non pro cuncto alicubi accipi potest. Id enim disertis verbis indicat auctor, cum paulo post subjungit: *Ipsam quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est.* PAM.

(b) *Nam et tunc ad Heliam non in igni.* Alludit ad historiam Eliæ, III Reg., XIX. Quod autem ait, *Nam et tunc ad Heliam*, hoc est, etiam in Veteri Testamento Deum esse mitem et misericordem et placibilem. Procopius: *ὅτι δὲ οὐ πῦρ πῦρ ὁ τίς παλαιάς θεός, Ἠλίας διδάσκειται, καὶ δι' αὐτοῦ πάντες ἡμεῖς ἄλλ' οὐδὲ αὐτὰ λεπτά, δι' αὐτῶν δὲ λέγεται παραινῆμι λεπτίς.* Vide

quæ ad lib. de Pat. *Rig.*

CAP. XXIV.—(c) *Præter oneribus consparsionum.* Sic legitur in exemplari. Itaque hic præter adverbiascit, et significat præterea. Onera autem consparsionum dicit Eurinx massam aquæ conspargine coactam. Exodi XII, 54: *ἀνέλαθε δὲ ὁ λαὸς τὸ σταῖς αὐτῶν.* Hesychius: *σταῖς, φύραμα ἀλεῦρου πυρῖν.* Glossarium vetus, *σταῖς*, adeps. Item, *φύραμα*, *massa*, *conspergio*, sic adversus Valentinianos, in conspersionis atvearia absconderit, donec totum confermentetur. Versio vulgata Epistolarum Pauli ad Corinth. I, 5, *Ut sitis nova conspergio, sicut estis azymi.* *Rig.*

(d) *Offarcatam.* Exod. τὰ φύραματα αὐτῶν ἐνδεξιμίνω ἐν τοῖς ἱματίοις αὐτῶν. *Rig.*

(e) *Christus autem nec virgam discipulis, etc.* Legerem cum Pamelio, *nec peram*; congruit enim plane lectio hæc cum Evang. B. Luca. LE PR.

stus autem nec virgam (1) discipulis in viam ferre præscripsit. Illi enim in solitudinem promovebantur; hi autem in civitates mittebantur. Considera causarum offerentiam, et intelliges unam et eandem potestatem, quæ secundum penuriam et copiam expeditionem suorum disposuit; proinde per civitates abundanturam circumcidens, sicut et egituram per solitudinem struxerat (2). (a) Etiam calciamenta portare vetuit illos. Ipse enim erat, sub quo nec in solitudine per tot annos populus calciamenta detraxerat. *Neminem*, inquit, *per viam* (3) *salutaveris*. O Christum destructorem Prophetarum, a quibus hoc quoque accepit! Helisæus, cum Giezin puerum suum mitteret in viam ad filium Sunamitidis resuscitandum de morte, puto, sic ei præcepit (IV Reg., IV, 29): *Accinge lumbos tuos, et sume bacillum meum in manum, et vade: quemcumque conveneris in via, ne benedixeris eum*; id est, ne salutaveris: *et qui te benedixerit, ne responderis ei*, id est, ne resalutaveris. Quæ est enim inter vias benedictio, nisi ex occurso mutua salutatio? Sic et Dominus, *in quam introissent domum, pacem ei dicere* (4), exemplo eodem est. Mandavit enim et hoc Helisæus, cum introisset ad Sunamitin, diceret ei: *Pax viro tuo, pax filio tuo* (5). Hæc erunt potius nostræ antitheses, quæ comparant, non quæ separant Christum. *Dignus est* (6) autem *operarius mercede sua*, quis magis pronuntiarit quam Deus iudex? Quia et hoc ipsum iudicare est, dignum facere mercede operarium. Nulla retributio non ex iudicatione constitit. Jam nunc et hic lex consignatur Creatoris, etiam boves operantes dignos operarios mercede iudicantis; *Bovi*, inquit (Deuter., XXV, 4), *terenti os non colligabis*. Quis tam præstans in homines, nisi qui et in pecudes? Quod si et Christus dignos mercede pronuntiat operarios, excusavit præceptum illud Creatoris, de vasis aureis et argenteis Ægyptiorum auferendis. Qui enim villas et urbes operati fuerant Ægyptiis, digni utique operarii mercede, non ad fraudem sunt instructi (7), sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant. Regnum Dei, neque novum neque inau-

ditum, sic quoque confirmavit, dum illud jubet annuntiari appropinquasse. Quod enim longe fuerit aliquando, id potest dici appropinquasse. Si autem numquam retro fuisset, antequam appropinquasset, nec dici potuisset appropinquasse, quod numquam longe fuisset. Omne quod novum et incognitum est, subitum est. Omne quod subitum est, cum annuntiat, tunc primum speciem inducens, tunc primum accipit tempus. Cæterum, nec retrotardasse poterit, quamdiu non annuntiabatur; nec ex quo annuntiarum cœperit, appropinquasse. Etiam adjicit (8), ut eis qui illos non recepissent, dicerent: *Scitote tamen appropinquasse regnum Dei*. Si hoc non et comminationis gratia mandat, vanissime mandat. Quid enim ad illos si appropinquaret regnum, nisi quia cum iudicio appropinquat? in salutem scilicet eorum, qui annuntiationem ejus recepissent. Quomodo? si comminatio non potest sine executione, habes Deum executorem in comminatore, et iudicem in utroque? Sic et pulverem jubet excuti in illos, in testificationem, (b) et hærentiam (9) terræ eorum, nedum communicationis reliquæ. Si enim inhumanitas et inhospitalitas nullam ab eo relaturæ sunt ultionem, cui rei præmittit testificationem, minas utique portententem? Porro, cum etiam Creator in Deuteronomio (Deut., XXIII, 3), (c) Ammonitas et Moabitas prohibeat recipi in Ecclesiam, quod populum Ægypto profectum inhumane et inhospitaliter copiis defraudassent: ergo in Christum inde manasse constabit (d) communicationis interdictum; ubi habet formam: *Qui vos spernit, me spernit*. Hoc et Moysi Creator (Num., XIV, 27): *Non te contempserunt, sed me*. Tam enim apostolus Moyses, quam et Apostoli prophetæ. Æquanda erit auctoritas utriusque officii, ab uno eodemque domino Apostolorum et Prophetarum. Quis nunc dabit potestatem calcandi super cotubros et scorpiones? Utrumne omnium animalium Dominus, an nec unius lacertæ (10) Deus? Sed bene quod Creator hanc potestatem parvulis pueris (11) per Isaiam (Is., XI, 8) repromisit, conjicere manum in cavernam aspidum, et in cubile natorum aspidum, nec

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Peram Fran.
 (2) Strinxerat notat Rhen.
 (3) In via Oberth.
 (4) Ut in q... dicerent alii.
 (5) Tuo omitt. Seml.
 (6) Est omitt. Oberth.

- D (7) Instincti Pam.
 (8) Dicit alii; edicit al.
 (9) Adhærentiam Paris. adhorrentiam Fran.; horrentiam Jun.
 (10) Lacertæ omitt. Seml.
 (11) Puerulis Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) *Etiam calciamenta portare vetuit illos*. Non ita hæc accipe, ut discipulos albis pedibus incedere voluerit Christus Dominus; sed tantum ne de calceamentis sibi providerent quibus uti possent, ubi ea quæ in pedibus hebebant, atrita essent. Ut enim cum Veteri Testamento illud congruat, qui Israelitas adeo salvos et incolumes per an. 40, præstitit, ut neque vestes neque calcei contererentur, idem in Novo suis eandem fiduciam præstare poterit et securitatem. Id enim contextus ipse exigit. I. E. Pa.

(b) *Et hærentiam terræ eorum*. In exemplari scribitur: *Sic et pulverem jubet et excuti in illos in testificationem ei; her et etiam terræ cor*. Hærentiam terræ dixisse videtur, ut explicaret quod pulveris nomine Lucas intelligi voluerat. Ric.

(c) *Ammonitas et Moabitas prohibeat recipi in Ecclesiam*. *Ecclesie* vocabulum Septimius accommodat Judaicis temporibus. Ric.

(d) *Communicationis interdictum*. Sic lib. de Monogamia: *Sed illam quidem a communicatione depellant*. Ric. — *Communicationis interdictum*. De interdictis Ecclesie id explicari potest. Diligens etenim formularum offensuum observator et juris Tertullianus id opposuit. Apud Jureconsultos interdictum est quod ad tempus a iudice dicitur, et glossæ, *δραστηρίων ἐν ἀμπισθητόντων περί νομῆς*; sic interdictum Ecclesie est separatio a communi cœtu fidelium ad tempus, donec qui *ἀξιωνόητος* est pro delictis satisfecerit. Interdictum, quasi *interim dictum*, ut apud Tull. lib. VII Epist. famil. ep. 32: *Urbanitatis possessionem*,

omnino lædi. Et utique scimus (salva simplicitate A Scripturæ; nam nec et ipsæ bestię nocere poterunt, ubi fides fuerit) figurate scorprios et colubros portendi spiritalia malitię, quorum ipse quoque princeps in serpentis, et draconis, et immanissimę (1) cujusque bestię nomine deputetur penes Creatorem, largitum hanc potestatem priori Christo suo; sicut nonagesimus Psalmus ad eum (Ps. XC, 13): *Super aspidem et basiliscum incedes, et concalcabis leonem et draconem*; sicut etiam Isaias (Is., XXVII, 1): *Illā die superducat Dominus Deus macharam sanctam, magnam et fortem, Christum scilicet suum, in draconem illum colubrum magnum et tortuosum, et interficiet eum illa die*. Sed cum idem (Is., XXXV, 8): *Via munda et via sancta vocabitur, et non transibit illic immundum, nec erit illia via immunda: qui autem dispersi erunt, vadent in ea, et non errabunt; et non erit jam illic leo, nec ex bestiis pessimis quicquam ascendet in eam, nec inveniatur illic*. Cum via fidem demonstrat, per quam ad Deum pervenimus, jam tunc eidem vię, id est fidei, hanc orationem (2) et subjectionem bestiarum pollicetur. Denique et tempora promissionis congruere invenias, si quę antecedunt, legas (Is., XXXV, 5): *Invalescite, manus dimissę, et genua resoluta. Tunc patefient oculi cęcorum, et aures exaudient surdorum. Tunc saliet claudus ut cervus, et clara erit lingua mutorum*. Igitur ubi medicinarum edidit beneficia, tunc et scorprios et serpentes sanctis suis subdidit, ille scilicet qui hanc potestatem, ut et aliis pręstaret, prior acceperat a Patre, et secundum ordinem prędicationis exhibuit.

CAPUT XXV.

Quis Dominus cęli invocabitur, qui non prius factor ostenditur? *Gratias enim, inquit, ago et confiteor, Domine cęli, quod ea quę erant abscondita sapientibus et prudentibus, revelaveris parvulis*. Quę ista? et cujus? et a quo abscondita? et a quo revelata? Si a Deo Marcionis abscondita et revelata, qui omnino nihil pręmiserat, in quo aliquid absconditum esset potuisset, non prophetias, non parabolas, non visiones, non ulla rerum, aut verborum, aut nominum argumenta, per allegorias et figurās, vel ænigmatum nebulas obumbrata; sed ipsam magnitudinem sui absconderat, quam cum maxime per Christum revelabat, satis inique. Quid enim deliquerant sapientes et prudentes, ut absconderetur illis Deus? ad quem cognoscendum non suffecerat sapientia atque prudentia D illorum, nulla via data ab ipso per aliquam operum prędicationem; vel vestigia, per quę sapientes atque prudentes deducerentur. Quanquam et si in aliquo

deliquissent erga Deum ignotum, pone tunc (3) notum; non tamen zelotem eum experiri debuissent, qui dissimilis Creatoris inducitur. Igitur si nec materias pręmiserat, a quibus aliquid occultasset; nec reos habuerat, a quibus occultasset; nec debuerat occultasse, etiam si habuisset; jam nec revelator ipse erit, qui absconditor non fuit: ita nec Dominus cęli, nec Pater Christi; sed ille, in quem competunt omnia. Nam et abscondit pręmisso obscuritatis propheticę instrumento, cujus intellectum fides mereretur: *Nisi enim (Is., VII, 9) credideritis, non intelligetis*; et reos habuit (Rom. 1) sapientes atque prudentes, ex ipsius operibus tot ac tantis intelligibilem Deum non requirentes, vel perperam in illum philosophantes, et ingenia hęreticis subministrantes; et novissime, zelotes est. Denique olim hoc per Isaiam concionabatur, quod Christus gratulatur (Is., XXXIX, 14): *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium celabo*. Sicut et alibi (Is., XLV, 3) tam abscondisse, quam revelatum esse significat: *Et dabo illis thesauros absconditos, invisibiles aperiam illis*. Et rursus (Is., XLIV, 20): *Quis alius disjiciet (a) signa ventriloquorum, et divinationes ex corde; avertens in posteriora sapientes, et cogitationes eorum infatuans?* Si autem et Christum suum illuminatorem nationum designavit (Is., XLII, 6): *Posuit te in lucem nationum*; quas interpretamur in nomine parvulorum, sensu scilicet retro parvas, et imprudentia infantes; jam vero et humilitate fidei pusillas: facilius utique credemus eundem etiam parvulis revelasse per Christum, C qui et retro absconderit, et per Christum revelata Creatore abscondita retrofuerant, patefecit; ergo jam Creatori negotium gessit, res ejus edisserens. Sed in destructionem, inquis, uti traduceret eas: ergo illis traduxisse debuerat, quibus Creator abscondidit, tionem repromiserit. Aut si Deus Marcionis, ea quę sapientibus et prudentibus. Si enim benignitate faciebat, illis erat agnitio pręstanda, quibus fuerat negata; non parvulis, quibus nihil Creator inviderat. Et tamen usque adhuc, puto, probamus extructionem potius Legis et Prophetarum inveniri in Christo, quam destructionem. (b) *Omnia sibi tradita dicit a Patre*. Credas si Creatoris est Christus, cujus omnia; qui non minori se tradidit omnia Filio Creator, quę per eum condidit, per sermonem suum scilicet. Cęterum, si eperchomenos *ἐπερχόμενος* ille, quę sunt omnia quę illi a Patre sunt tradita? quę sunt Creatoris? Ergo bona sunt quę Pater Filio tradidit; et bonus jam Creator,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Eminentissimę Pam.

(2) Evacuationem Pam. evocationem Paris.

(3) Nunc Seml.

COMMENTARIUS.

amabo, quibusvis interdictis defendamus. Justinianus tamen Aug. dictum esse vult, quasi *inter duos dictum*. LE PR.

CAP. XXV.—(a) *Signa ventriloquorum*. Vertit auctor ex gręco *ἐγγαστριμύθων*, idque non hic modo, sed ubicumque B. Hieronymus vertit *Pythones*, ita dictos, juxta Cyrilli et Isichii lexica, quod fingerent se Deos habere in ventre atque ideo ex ventre loquerentur,

quo fit ut mulieres pythonicę frequentiores viris fuerint. PAM.

(b) *Omnia sibi tradita dicit a Patre*. Pergit iterum in verbis evangelicis. Atqui contra arianos facit, et quosdam arianizantes hodiernos, quod addit hic auctor, *quia non minori se tradidit omnia Filio Creator*. Eodem modo etiam istum locum interpretantur BB. Hilarius et Augustinus alicubi. PAM.

cujus omnia bona sunt; et ille jam non bonus, qui in aliena bona invasit, ut Filio traderet, docens alieno abstinere. Certe mendicissimus, qui nec filium unde ditaret habuit, nisi de alieno. Aut si nihil de Creatoris traditum est ei a Patre, et quomodo hominem Creatoris sibi vindicat? Aut si solus homo ei traditus est; omnia homo non est. Scriptura autem omnium edicit traditionem Filio factam. Sed etsi omnia ad hominum genera, id est, ad omnes nationes interpretaberis, et has Filio tradidisse Creatoris est: (Ps. II, 8) *Dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrarum.* Aut si habet et ipse aliqua sua, quæ omnia Filio traderet, pariter cum homine Creatoris, ostende unum aliquod (1) ex omnibus, in fidem, in exemplum; ne tam merito non credam ejus esse omnia cujus nihil video, quam merito credam, etiam quæ non video ejus esse, cujus sunt universa quæ video. Sed (Matt. XI, 27): *Nemo scit qui sit Pater nisi Filius; et qui sit Filius, nisi Pater, et cuicumque Filius revelaverit* (2). Atque ita Christus ignotum Deum prædica vit. (a) Hinc enim et alii hæretici fulciuntur, opposcentes Creatorem omnibus notum, et Israeli, secundum familiaritatem, et nationibus secundum naturam. Et quomodo ipse testatur nec Israeli cognitum se (Is. I, 3): *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit?* nec nationibus (Is. LXV, 5): *Ecce enim nec de nationibus, inquit, nemo?* Propter quod et illas stillicidium simulæ deputavit, et Sionem tanquam speculam in vinea dereliquit (Is. LVXI, 15): *Vide ergo an confirmatio sit prophetiæ vocis, exprobrantis ignorantiam in Deum humanam, quæ fuerit ad Filium usque. Nam et ideo subtexit, ab eo cognosci Patrem, cui Filius revelaverit (Is. XLII): quoniam ipse erat, qui positus a Patre illuminatio Nationum annuntiabatur, utique Deo illuminandarum etiam Israelis, utique per agnitionem Dei pleniorum. Ita non proficient argumenta in fidem Dei alterius, quæ Creatori competere possunt; quia quæ non competent (5) Creatori, hæc poterunt in fidem proficere Dei alterius. Si et sequentia inspicias: *Beati oculi qui vident quæ videtis: dico enim vobis, quia prophetae non viderunt quæ vos (4) videtis; de superiori sensu descendunt; adeo neminem, ut decuit, Deum cognovisse: quando nec prophetae vidissent quæ sub Christo videbantur. Nam si non meus esset Christus, nec prophetarum hoc in loco mentionem collocasset. Quid enim mirum si non viderant res Dei ignoti, et tanto post ævo revelati? Quæ autem fuisset felicitas eorum qui tunc videbant, quæ alii**

merito vidisse non poterant, si non erant consecuti representationem eorum quæ nunquam prædicarant, nisi quoniam (5) poterant vidisse, qui (6) Dei sui res quas etiam prædicaverant, non tamen viderant? Hæc autem felicitas erit aliorum, qui videbant, quæ alii tantum prædicaverant. Denique ostendemus, et jam ostendimus, ea visa in Christo, quæ fuerant prædicata; abscondita tamen et ab ipsis prophetis, ut absconderentur et a sapientibus et a prudentibus sæculi. In Evangelio veritatis, legis doctor Dominum aggressus: *Quid faciens, inquit, vitam æternam consequar?* In hæretico vita solummodo posita est, sine æternæ mentione, ut doctor de ea vita videatur consuluisse, quæ in lege promittitur a Creatore longæva (7); et Dominus ideo illi secundum legem responsum dedisse (8): *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et totis viribus tuis;* quoniam de lege vitæ sciscitabatur. Sed sciebat utique legis doctor, quo pacto vitam legalem consequi posset, ut non de ea interrogasset, cujus regulas etiam docebat. Sed quia et mortui jam suscitabantur a Christo, exsuscitatus ad spem æternæ vitæ per exempla recidivæ, ne plus aliquid observationis exigeret sublimior spes (9), idcirco consuluit de æternæ vitæ consecutione. Itaque Dominus ut nec ipse alius, nec aliud novum inferens præceptum, quam quod principaliter ad omnem salutem, et utramque vitam facit, ipsum caput ei legis opponit omnifariam diligendi Dominum Deum suum. Denique, si de vita longæva et ille consuluit, et Christus respondit, quæ sit penes Creatorem; non de æterna, quæ sit penes Marcionis Deum, quomodo consequitur æternam? Non utique eodem modo quo et longævam. Pro differentia enim mercedum, operarum quoque credenda distantia est. Ergo non ex dilectione Dei tui consequetur vitam æternam Marcionites, sicut longævam dilector Creatoris. Sed quale est, ut non magis diligendus sit, qui æternam pollicetur, si diligendus est qui longævam repromittit? Ergo ejusdem erit utraque vita, cum eadem est utriusque vitæ captanda disciplina. Quod Creator docet, id et Christo opus est diligi (10), ut præstet, interrennente et hic illa præscriptione, qua facilius apud eum debeant credi majora apud quem minora præcedunt; quam apud eum cui nullam de majoribus fidem aliqua minora præparaverunt. Viderit nunc si æternam nostri addiderunt. Hoc mihi satis est, quod Christus ille æternæ, non longæ vitæ invitator, de longæva consultus quam destruebat, non ad æternam potius exhortatus est hominem, quam inferebat.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliquem *Pam.*
 (2) Et cuicumque filius revelaverit *omitt. Senl. tum iterando scribit: Nemo enim scit Patrem, nisi filius, et filium nisi pater, et cuicumque filius revelaverit.*
 (3) Competunt *Pam.*
 (4) *Vus abest Fran.*

- (5) Qui *add. Pam.*
 (6) *Hi vult Jun.*
 (7) *Æternæ add. Oberth.*
 (8) *Dedit Senl.*
 (9) *Spei rhen.*
 (10) *Diligendi Dei præceptum cod. Worme.*

COMMENTARIUS.

(a) *Hinc enim alii hæretici fulciuntur. Quales nempe fuerunt illi, qui propter frequentes revelationes in Scriptura expressas Patrem eum Filio confundeabant, eum-*

demque esse asserabant: in ejusmodi impia deliria impiegit Praxeas. LE PR.

Quid, oro te, fecisset Christus Creatoris, si qui A Creatori diligendo ædificaverat hominem, non erat Creatoris? Credo negasset diligendum Creatorem.

CAPUT XXVI.

Cum in quodam loco (*Luc. XI*) orasset ad Patrem illum superiorem, satis impudentibus et temerariis oculis suspiciens ad cælum Creatoris, a quo tam aspero et sereno, et grandine et fulmine potuisset elidi, sicut et Hierusalem suffugi (1) ab eo potuit; aggressus eum ex discipulis quidam: *Domine, inquit, doce nos orare, sicut et (2) Joannes discipulos suos docuit*; scilicet quia alium Deum aliter existimaret orandum. Hoc qui præsumperat (3), prius est probet alium Deum editum a Christo. Nemo enim ante voluisset orare nosse, quam didicisset quem oraret. Igitur si didicerat, proba. Si nusquam usque adhuc probas, B scito illum in Creatorem formam orationis postulasse, in quem etiam discipuli Joannis orabant. Sed quia et Joannes novum aliquem ordinem orationis induxerat, ideo hoc et a Christo discipulus ejus postulandum (4) non immerito præsumperat, ut et illi de proprio magistri sui instituto, non alium, sed aliter Deum orarent. Proinde nec Christum ante orationis notitiam discipulo contulisset, quam Dei ipsius. Ita et ipse in eum docuit orationem, quem discipulus usque adhuc noverat. Denique sensus orationis quem Deum sapiant recognosce. (a) Cui dicam, *Pater*? Ei qui me omnino non fecit? a quo originem non traho? An ei qui me faciundo et instruendo generavit? A quo *Spiritum sanctum* (b) postulem? A quo nec mundialis spiritus præstatur? An a quo fiunt etiam angeli spiritus? Cujus et in primordio spiritus super aquas ferebatur? Ejus regnum optabo venire, quem nunquam regem gloriæ audiivi? an in cujus manu etiam corda sunt regum? (c) Quis dabit mihi panem quotidianum; qui nec milium mihi condidit, an qui etiam de cælo panem angelorum quotidianum populo suo præstitit? Quis mihi delicta dimittet; qui ea non judicando non retinet, an qui si non dimiserit, retinebit ut judicet? (d) quis non sinet nos deduci in tentationem; quem poterit tentator non timere, an qui a primordio tentatorem angelum prædamnavit? Hoc ordine, qui alii Deo supplicat et non Creatori, non orat illum, sed infamat. Proinde a quo petam, ut accipiam? apud quem quæram, ut inveniam? ad quem pulsabo, ut aperiatur mihi? Quis habet petenti dare, nisi cujus D omnia, cujus sum etiam ipse qui peto? Quid autem

perdidi apud Deum illum, ut apud eum quæram et inveniam? Si sapientiam atque prudentiam, has Creator abscondit; apud eum ergo quæram. Si salutem et vitam, et has apud Creatorem. Nihil alibi quæretur ut inveniatur, quam ubi latuit ut appareat. Sic nec aliorum pulsabo, quam unde sum functus (5). Denique, si accipere et invenire et admitti, laboris et instantiæ fructus est illi qui petiit, et quæsit, et pulsavit; intellige hæc a Creatore mandari et reponi. Ille enim Deus optimus, ultro veniens ad præstandum non suo homini; nullum illi laborem, nec instantiam indixisset. Jam enim non optimus, si non ultro daret non petenti, et invenire præstaret non quærenti, et aperiret non pulsanti. Creator autem potuit indicere ista per Christum, ut quia delinquendo homo offenderat Deum suum, laboraret, et instantia petendi acciperet, et quærendi inveniret, et pulsandi introiret. Sic et præmissa similitudo, *nocturnum panis petitorum amicum* facit, non alienum; et *ad amicum pulsantem*, non ad ignotum. Amicus autem etiam si offendit, magis Creatoris est homo, quam Dei Marcionis. Itaque ad eum pulsatur, ad quem jus illi erat, cujus januam norat, quem habere panes sciebat, cubantem jam cum infantibus quos nasci voluerat. Etiam quod sero pulsatur, Creatoris est tempus. Illius et serum, cujus sæculum et sæculi occasus. Ad Deum autem novum, nemo sero pulsasset, tantum quod luscenscentem Creator est, qui et januam olim Nationibus clauserat (6), quæ olim pulsabatur Judæis; is et exurgit et dat, et si jam non quasi amico, non tamen quasi extraneo homini, sed quasi molesto, inquit. Molestum autem tam cito Deus recens neminem pati potuit. Agnosce igitur et Patrem, quem etiam appellas Creatorem. Ipse est qui scit quid filii postulent. Nam et panem petentibus de cælo dedit manna, et carnem desiderantibus emisit ortygomemram, *non serpentem pro pisce, nec scorpium pro ovo*. Illius autem erit *non dare malum pro bono*, cujus utrumque sit. Cæterum, Deus Marcionis non habens scorpium, non poterat id se dicere non daturum, quod non habebat; sed ille qui habens et scorpium, non dat. Itaque et *Spiritum sanctum* is dabit, apud quem est et non sanctus. Cum surdum dæmonium expulisset (ut et in ista specie curationis Esaiæ (*Is. XXIX, 5*) occurrisset in Beelzebule dictus ejicere dæmonia: *Si ego, inquit, in Beelzebule ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt?* Hæc quid magis portendit, quam in eo ejicere se, in quo

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Suffigi Paris.
(2) Et abest Paris.
(3) Præsumperit cod. Nouv.

- (4) Expostulandum Seml.
(5) Fugatus Paris.
(6) Cluserit Venet.

COMMENTARIUS.

CAP. XXVI. — (a) Cui dicam *Pater*. Recte hoc nnum Auctor, quia etsi græce hodie legatur, *πατήρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, et similiter syriace, tamen in latinis codicibus non legitur amplius, *Lucæ II*, quam *Pater*; suspicor illud græce adjectum ex Evangelio Matthæi VI, secundum quem legitur lib. de orat. cap. II *Pater noster qui in cælis es*. PAM.

(b) *Spiritum sanctum*. Pro eo: sanctificetur nomen tuum, istud Gregor. Nyssenus habet. SEML.

TERTULLIANI II.

(c) *Quis dabit mihi panem quotidianum*. Prohibet nimirum Christus, ne de crastino solliciti simus; vita quippe nostra instabilis est. Ita explicat Conc. IV Tolet. cap. 9. Is autem panis est Christus, ut ipsemet ait. Cum autem dixit *panem quotidianum*, significavit necessitatem quam habent homines ejus auxilii, atque etiam submonuit vitam esse diariam, *ζωὴν εἶναι ἡμερῶν*. LE PR.

(d) *Quis non sinet nos in tentationem deduci?* Sen- (Quatorze.)

et filii eorum? In virtute scilicet Creatoris. Nam si A putas sic accipiendum, Si ego in Beelzebule ejicio (a) *dæmonia* (1), filii vestri in quo? quasi illos sugillaret in Beelzebule ejicientes, resistet tibi prior sensus, non posse Satanam dividi adversus semetipsum. Adeo nec illi in Beelzebule ejiciebant; sed, ut diximus, in virtute Creatoris: quam ut intelligi faceret, subjungit: *Quod si ego in digito Dei expello dæmonia, ergone appropinquavit in vos regnum Dei?* Apud Pharaonem enim venefici illi adhibiti adversus Moysen, virtutem Creatoris digitum Dei appellaverunt (*Exod. VIII*): *Digitus Dei est hoc*; quod (2) significaret (3) etiam modicum, validissimum tamen. Hoc et Christus ostendens, commemorator, non obliator vetustatum, scilicet suarum, virtutem Dei digitum Dei dixit non alterius intelligendam, quam ejus apud quem hoc erat appellata. Ergo et regnum ipsius appropinquaverat, ejus et virtus digitus (b) vocabatur. Merito igitur applicuit ad parabolam fortis illius armati, quem validior alius oppressit, principem dæmoniorum, quem Beelzebulem et Satanam supra dixerat, significans digito Dei oppressum, non Creatorem ab alio Deo subactum. Cæterum, quomodo adhuc staret regnum ejus in suis terminis, et legibus, et officiiis, quem licet integro mundo vel sic potuisset videri superasse validior ille Deus Marcionis, si non secundum legem ejus etiam Marcionitæ morentur, in terram defluendo, sæpe et a scorpio docti non esse superatum Creatorem. *Exclamabat* (4) *mulier de turba, Beatum uterum qui illum portasset, et ubera quæ illum educassent. Et Dominus: Imo, beati qui sermonem Dei audiunt, et faciunt.* Quia et retro sic rejecerat matrem aut fratres, dum auditores et obsecutores Dei præfert. Nam nec hic mater assistebat illi. Adeo nec retro negaverat, ut ne (5) tum cum id rursus audit; rursus proinde felicitatem ab utero et uberibus matris suæ transtulit in discipulos; a qua non transtulisset, si eam non haberet.

CAPUT XXVII.

Alibi malo purgare quæ reprehendunt Marcionitæ in Creatore. Hic enim sufficit, si ea in Christo repe-

riuntur. Ecce inæqualis, et ipse inconstans, levis, aliud docens, aliud faciens: jubet omni petenti dare, et ipse signum petentibus non dat. Tanto ævo lucem suam ab hominibus abscondit, et negat lucernam abstruendam; sed confirmat super candelabrum proponendam, ut omnibus luceat. Vetat remaledicere, multo magis utique maledicere: et vix ingerit Pharisæis et doctoribus legis. Quis est tam similis Dei mei Christus, nisi ipsius? Sæpe jam fiximus (6), nullo modo potuisse illum destructorem legis denotari, si alium Deum promulgasset. Ideo et tunc Pharisæus, qui illum vocarat (7) ad prandium, retractabat penes se, cur non prius tinctus esset quam recubisset secundum legem, qui Deum legis circumferret? *Jesus autem etiam interpretatus est ei legem, dicens, illos calicis et catini exteriora emundare; interiora autem ipsorum plena esse rapina et iniquitate:* ut significaret vasculorum munditias hominum esse intelligendas apud Deum: quia et Pharisæus de homine, non de calice illoto, apud se tractaverat. Ideo *exteriora, inquit, calicis lavatis*, id est carnem, *interiora autem vestra non emundatis*, id est animam, adjiciens: *Nonne qui exteriora fecit*, id est carnem, *et interiora fecit*, id est animam? quo dicto aperte demonstravit, ad eundem Deum pertinere munditias hominis exterioris et interioris, cujus uterque sit, præponentis misericordiam non modo lavacro hominis, sed etiam sacrificio (*Os. VI, 6*). Subjungit enim: (c) *Date quæ habetis eleemosynam, et omnia munda erunt vobis.* Quod si et alius potest Deus misericordiam mandasse, non tamen antequam cognitus. Porro et hic apparet, illos non de Deo increpitos; sed de ejus disciplina, a quo illis et figurate vasculorum munditiæ, et manifeste misericordiarum opera imperabantur. Sic et oluscula decimantes, vocationem (d) autem et dilectionem Dei prætereuntes objurgat. Cujus Dei vocationem et dilectionem, nisi cujus et rutam et mentam, ex forma Legis de decimis offerebant? Totum enim exprobrationis hoc erat, quod modica curabant; ei utique, cui majora non exhibebant, dicenti (*Deut., VI, 5*): *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo* (8) *et es*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ejicio dæmonia omitt. Oberth.
 (2) Quo Latin.
 (3) Significarent Paris. Fran.
 (4) Exclamat Pam.

- (5) Nec Jun.
 (6) Fiximus Pam.
 (7) Vocaret Paris. Rig. Venet.
 (8) Tuo omitt. Sentl.

COMMENTARIUS.

sus est, Deum nos orare ne nos tentationi succumbere permittat. LE PR.

(a) Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia. Etsi apud sanctos Marcum et Lucam legatur Beelzebub, vocis tamen etymon Beelzebub postulat בעלזבוב (*Beelzebub*) id est princeps muscarum. Si enim Beelzebub legis, aut nomen erit nullius significationis, aut melioris quam par esset. זבול (*Zebul*) Enim habitationem significat, et aliquando celum. LE PR.

(b) Cujus et virtus digitus. Elegans illa interpretatio digiti Dei, de virtute et potentia Dei, ab omnibus usurpatur. Magi autem Pharaonis, cum cinifes producere nequirent, in Dei digitum seu virtutem, quæ sibi erat impedimento, id rejiciebant. LE PR.

CAP. XXVII.—(c) *Date quæ habetis eleemosynam, etc.* Vertit Aquila recte *quæ habetis*, et Syrus interpres: id quod est, quod græce εἰς ἑσέα, ac si dicat, sicuti Theo-

phylactus, non quæ rapuistis, sed quæ vestra sunt; quo adeo respexit Vulgatus interpres, transferens, quod superest, nempe ultra rapinam et iniquitatem. Quo sensu explicato, nihil opus est legere cum Erasmo et Cajetano, *date* pro *date*. B. Cyprianus inierim, lib. III. adv. Quirinum cap. 1, neutrum legit, neque etiam B. Ambrosius in *Comment.* aut B. Augustinus *Enchirid.* cap. 75. Cum autem etiam eundem sensum recipiat, ut diximus, vulgata versio, repetendum est hic, quod non semel diximus, nimis liberam esse castigationem Isidori Clarii, de iis quæ vobis suppetant, ac si altera lectio minime tolerari posset. PAM.

(d) *Vocationem.* Videtur εἰσαγωγή (*vocationem*) legis pro κρίσις (*judicium*), vel potius ex evangelio Marcionis (qui *judicium* negabat Deum boni esse) usurpasse, tanquam rem confessam. JUSTUS.

tota anima tua, et ex totis viribus tuis, qui te vocavit ex A *Ægypto*. Caterum, nec tempus admisisset, ut Christus tam præcoquam, imo tam acerbam adhuc dilectionem expostularet novo et recenti Deo, ne dixerim nondum palam facto. *Primum quoque captantes locorum, et honorem salutationum*, cum inculsat, sectam Creatoris administrat, ejusmodi principes Sodomorum archontas appellantis (*Is.*, I, 25), prohibentis etiam confidere in præpositos, imo et in totum miserimum hominem pronuntiantis, qui spem habet in homine (*Ps.* CXVII, 8, 9). Quod si propterea quis affectat principatum, ut de officiis aliorum gloriatur, quia officia venit ejusmodi sperandi et confidendi in hominem (*Jerem.*, XVII, 5), idem et (1) affectatores principatum increpuit. Invelitur et in *doctores ipsos legis, quod onerarent alios importabilibus oneribus*, B *quæ ipsi ne digito quidem aggredi audent*: non Legis onera sugillans quasi detestator ejus; quomodo enim detestator, qui cum maxime potiora legis prætereuntes inculsat, elemosynam et vocationem et dilectionem Dei, ne hæc quidem gravia, nedum decimas rutarum, et (2) munditias catinorum? Caterum, excusandos potius censuisset, si importabilia portare non possent. Sed quæ onera taxat? Quæ ipsi de suo exaggerabant, docentes præcepta, doctrinas hominum, commodorum suorum causa (*Is.*, V, 25), jungentes domum ad domum, ut quæ proximi sunt auferrent, clamantes populum, amantes munera, sectantes retributionem, diripientes judicata pauperum; uti esset illis vidua in rapinam, et pupillum in prædam. De quibus idem Esaias (*Is.*, XXVIII, 14): *Væ qui valent* C *in Hierusalem* (5), et rursus (*Is.*, III, 5): *Qui vos postulant, dominantur vestri*. Qui magis, quam legis doctores? Hi si et Christo displicebant, ut sui displicebant. (a) Alienæ enim legis doctores non omnino pulsasset. Cur autem *væ* audiunt etiam, quod ædificarent prophetis monumenta interemptis a patribus eorum, laude potius digni, qui ex isto opere pietatis testabantur se non consentire factis patrum; si non erat zelotes, qualem arguunt Marcionitæ, delicta patrum de filiis exigentem usque in quartam nativitatem? Quam vero clavem habebant legis doctores, nisi interpretationem legis? ad cujus intellectum neque ipsi adibant, non credentes scilicet: *Nisi enim credideritis, non intelligetis*; neque alios mittebant, utique docentes (4) præcepta potius et doctrinas hominum. Qui ergo nec ipsos introeuntes, nec aliis aditum præstantes, increpabat, obtrektor habendus est legis, an fautor? Si obtrektor, placere debebant et

præclusores legis: si fautor, jam non et æmulus legis. Sed hæc omnia ad infuscandum Creatorem ingerebat ut sævum, erga quem delinquentes, *væ* habituri essent. Et quis sævum non potius timeret provocare, deficiendo (5) ab eo? Tanto magis ergo demerendum docebat, quem timendum ingerebat. Sic oportebat Christum Creatoris.

CAPUT XXVIII.

Merito itaque non placebat illi hypocrisis Pharisæorum, (b) labiis scilicet amantium Deum, non corde: *Cavete*, inquit (*Luc.*, XII) *discipulis, a fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis, non prædicatio Creatoris*. Odit contumaces Patris Filius; non vult suos tales existere in illum: non in alium, in quem hypocrisis fuisset admissa, cujus exemplum a discipulis caveretur. Ita Pharisæorum prohibet (6) exemplum: in eum prohibebat illud admitti, in quem mittebant Pharisæi. Igitur quoniam hypocrisim eorum taxarat, utique celantem occulta cordis, et incredulitatis secreta superficialibus officiis obumbrantem; quæ clavem agnitionis habens, nec (7) ipsa introiret, nec alios sineret; ideo adjicit: *Nihil autem opertum, quod non patefiet; et nihil absconditum, quod non dignoscetur*; ne quis existimet illum Dei ignoti retro et occulti, revelationem et adagnitionem intentare, cum subjiciat etiam quæ inter se mussitarent vel tractarent, scilicet super ipso dicentes: *Hic non expellit demonia nisi in Beelzebule*, in apertum processura, et in ore hominum futura, ex Evangelii promulgatione. Deinde (8) conversus ad discipulos: *Dico autem*, inquit, *vobis amicis meis* (9), *nolite terri ab eis qui vos solummodo occidere possunt, nec post hoc ullam in vobis habent potestatem*. Sed iis erit Esaias prædicans (*Is.*, LVII, 1): *Vide quomodo justus aufertur, et nemo advertit. Demonstrabo autem vobis quem timetis: timete eum, qui postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam*; Creatorem utique significans (10). *Itaque dico vobis, hunc timete*. Et hoc in loco sufficeret mihi, si, quem timeri jubet, offendi vetat; et quem offendi vetat, demereri jubet; et qui hæc mandat, ipsius est, cui timendo, et non offendendo, et demerendo procurat. Sed habeo et de sequentibus sumere: *Dico enim vobis, Omnis qui confitebitur in me coram hominibus, confitebor in illo coram Deo*. Qui confitebuntur autem in Christo, occidi habebunt eorum hominibus, nihil utique amplius passuri post occisionem ab illis. Hi (11) ergo erunt quos supra præmonet, ne timeant tantummodo occidi; ideo præmittens non timendam occisionem, ut subjungeret substruen-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Et abest Paris.
- (2) Et abest Paris.
- (3) Israele Oberth.
- (4) Docebant Seml.
- (5) Despiciendo quidam.
- (6) Perhibet al.

- (7) In inser. Pam.
- (8) Dehinc Pan.
- (9) Meis in aliis abest.
- (10) Significans omitt. Seml.
- (11) Hic Rigall. venet.

COMMENTARIUS.

(a) Alienæ enim legis doctores. Sæpius hic et alibi Legis doctores legisperiti et pharisæi dicuntur (græce οἱ νομοματῆς). LE PR.

CAP. XXVIII. — (b) Labiis scilicet amantium Deum, etc. Literam occidentem, non autem spiritum legis vivificantem sequebantur: clavem scilicet,

dam (1) confessionem : *Et omnis qui negaverit me coram hominibus, denegabitur coram Deo*; ab eo utique qui illum confitentem confessurus fuisset. Si enim confessorem confitebitur, ipse est qui et negatorem negabit. Porro, si confessor est, cui nihil timendum est post occisionem, negator erit cui timendum est etiam post mortem. Itaque cum Creatoris sit quod timendum est post mortem, gehennæ scilicet poena, et negator ergo Creatoris est. Si autem et negator, et confessor, qui post occisionem nihil ab homine passurus est, a Deo plane passurus si negaret, atque ita Christus Creatoris est, qui ostendit negatores suos Creatoris gehennam timere debere. Post deterritam itaque negationem, sequitur et blasphemiae formidandæ admonitio : (a) *Qui dixerit in filium hominis, remittetur illi; qui autem (2) dixerit in Spiritum Sanctum, non remittetur ei*. Quod si jam remissio et retentio delicti iudicem Deum sapiunt, hujus (3) erit Spiritus Sanctus non blasphemandus, non remissuri scilicet blasphemiam; sicut et supra non negandus, occisuri scilicet etiam in gehennam. Quod si et blasphemiam Christus a Creatore avertit, quomodo adversarius ei venerit, non scio. Aut si et per hæc severitatem ejus infuscat, non remissuri blasphemiam, et occisuri etiam in gehennam, superest ut et illius diversi Dei impune et Spiritus blasphemetur, et Christus negetur, et nihil intersit de cultu ejus, deve contemptu; et sicut de contemptu nulla poena, ita et de cultu nulla speranda sit merces. Perductos (4) ad potestates, prohibet ad interrogationem cogitare de responsione : *Sanctus enim, inquit, Spiritus docebit vos ipsa hora quid eloqui debeatis* (5). Si ejusmodi documentum Creatoris est, ejus erit et præceptum, ejus præcessit exemplum. Balaam propheta in Arithmis (Num. XXII) accessit a rege Balach ad maledicendum Israel, cum quo prælium inibat, simul Spiritu implebatur; non ad quam venerat maledictionem, sed quam illi ipsa hora Spiritus suggererat, benedictionem pronuntiabat, ante professus apud nuntios regis (6), mox etiam apud ipsum, id se pronuntiaturum quod Deus ori ejus indidisset. Hæc sunt novæ doctrinæ novi Christi, quas olim famuli Creatoris initiaverunt. Ecce plane diversum exemplum Moysi et Christi (b). Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit (7), injuriosum increpat : *Quid proximum*

tuum percussis? Et rejicitur ab illo: Quis te constituit magistrum aut iudicem super nos? Christus vero postulatus a quodam, ut inter illum et fratrem ipsius de (8) dividenda hæreditate componeret, operam suam, et quidem tam probæ causæ, denegavit. Jam ergo melior Moyses meus Christo tuo, fratrum paci studens, injuriæ occurrens. Sed enim optimi et non iudicis Dei Christus : *Quis me, inquit, iudicem constituit super vos?* Aliam vocem excusationis invenire non potuit, ne ea uteretur qua improbus vir, et impius frater assertorem probitatis atque pietatis excusserat. Denique probavit malam vocem, utendo ea, et malum factum, pacis inter fratres componendæ declinatione. Aut numquid indigne tulerit, hoc dicto fugatum Moysen? ideoque in causa pari disceptantium fratrum, voluit illos commemoratione ejusdem dici confudisse? Plane ita. Ipse enim tunc fuerat in Moysæ, qui talia audierat, spiritus scilicet Creatoris. Puto jam alibi satis commendasse nos divitiarum gloriam damnari a Deo nostro, ipsos dynastas detrahente de solio, et pauperes allevante de sterquilium (Ps. CXII, 45). Ab eo ergo erit et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum, cui Deus dicit : *Stulte, hac nocte animam tuam reposcet: quæ autem parasti, cujus (9) erunt?* Sic denique rex de gazis et apothecis deliciarum suarum apud Persas gloriosus, per Esaiam male audivit (Is. XXXIX).

CAPUT XXIX.

Quis nollet curam nos agere animæ de victu, et corporis de vestitu, nisi qui ista homini ante proposuit, et exinde præstans, merito curam eorum, tanquam æmulam liberalitatis suæ, prohibet; qui et substantiam ipsius animæ accommodavit potiore escæ, et materiam ipsius corporis figuravit potiore tunica; cujus et corvi non serunt, nec metunt, nec in apothecas condant, et tamen aluntur ab ipso; cujus et lilia et fœnum non texunt, nec nent, et tamen vestiuntur ab ipso; cujus et Salomon gloriosissimus nec ullo tamen flosculo cultior? Cæterum nihil tam abruptum, quam ut alius præstet, alius de præstantia (c) ejus secure (10) agere mandet, et quidem derogator ipsius. Denique, si, quasi derogator Creatoris, non vult de ejusmodi frivolis cogitari, de quibus nec corvi nec lilia laborent, ultro scilicet pro sua vilitate subjectis, paulo post patebit. Interim cur illos modicæ fidei incusat,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sustinendam Oberth.
 (2) Illi autem qui Pam.
 (3) Cujus Seml.
 (4) Productos al.
 (5) Eloquimini al.

- D (6) Regis Seml.
 (7) Et præmitt. Rhen.
 (8) De omit. Venet.
 (9) Cui Lat.
 (10) Securos Oberth.

COMMENTARIUS.

hoc est, interpretationem legis, ut modo dixit, non habebant. Dum enim exteriora quædam superstitiose observabant, negligebant quod erat præcipuum. LE PR.
 (a) *Qui dixerit in filium hominis, etc.* Etsi non exprimat, tamen subintelligitur ab Auctore, qui dixerit blasphemiam, pro eo quod alii : *qui blasphemaverit, tam ex Græco quam Syriaco, sicuti patet ex verbis sequentibus, hujus erit spiritus sanctus non blasphemandus.* PAM.

(b) *Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit.* Fratres vocat, qui ex eodem essent genere Israel, paulo post proprie accipit, et injuriosum transtulit una voce quod græce est Exod. II, ἀδικούσῃτι pro eo, qui injuriam faciebat; et quod mirum est, magistrum transtulit, quod græce est ἀρχιστράτη pro quo ulique alibi, et proprie, principem. PAM.

CAP. XXIX.—(c) *De præstantia.* Præstantia idem hic significat ac præstatio, exhibitio. SEML.

id est cuius fidei? ejusne quam nondum poterant perfectam exhibere Deo, tantum quod velato (1) cum maxime discentes eum, an quam hoc ipso titulo debebant Creatori, uti crederent hæc illum ultro generi humano sumministrare, nec (2) de eis cogitarent? Nam et cum subjicit, *hæc enim nationes mundi quærunt*, non credendo scilicet in Deum conditorem omnium et præbitorem (3), quos pares gentium nolebat, in eundem Deum modicos fidei increpabat, in quem gentes incredulas (4) notabat. Porro cum et adjicit, *scit autem Pater opus esse hæc vobis*; prius quæram quem patrem intelligi velit Christus. Si ipsorum Creatorem demonstrat, et bonum confirmat, qui scit (5) quid filii opus sit. Sin alium Deum: quomodo cit necessarium esse homini victum atque vestitum, quorum nihil præstitit? Si enim scisset, præstitisset. Cæterum, si scit quæ sunt homini necessaria, nec tamen præstitit, aut malignitate aut infirmitate non præstitit. Professus autem necessaria hæc homini, utique bona confirmavit. Nihil enim mali necessarium. Et non erit jam depretiator operum et indulgentiarum Creatoris, ut quod supra distuli, expunxerim. Porro, si quæ necessaria scit homini, alius et prospexit et præstat, quomodo hæc ipse repromittit (6)? An de alieno bonus est? *Quærite enim, inquit, regnum Dei, et hæc vobis adjicientur*. Utique ab ipso. Quod si ab ipso, qualis est qui aliena præstabit? Si a Creatore ejus et sunt, quis est qui aliena promittat? Ea si regno accedent (7), secundo gradu restituenda; ejus est secundus gradus, cujus et primus; ejus victus atque vestitus, cujus et regnum. Ita tota promissio Creatoris est parabolæ status, similitudinum peræquatio, si nec in (8) alium spectant, quam cui per omnia pariaverint (9). Id (10) sumus servi, Dominum enim habemus Deum. Succingere debemus lumbos, id est, expediti esse ab impedimentis lacinosæ vitæ et implicitæ; item, lucernas ardentes habere, id est, mentes a fide accensas, et operibus veritatis relucentes; atque ita expectare Dominum, id est Christum. Unde redeuntem? Si a nuptiis: Creatoris est, cujus nuptiæ. Si non Creatoris: nec ipse Marcion invitatus ad nuptias isset, Deum suum intuens (11) detestatorem nuptiarum. Defecit itaque parabola in persona Domini, si non esset cui nuptiæ competunt. In sequenti quoque parabola satis errat, qui *furem illum, cujus horam si pater familias sciret,*

A non sinceret suffodi (12) domum suam, in personam disponit Creatoris. Fur enim Creator quomodo videri potest Dominus totius hominis? Nemo sua furatur aut suffodit, sed ille potius qui in aliena descendit, et hominem a Domino ejus alienat. Porro, cum furem nobis diabolus demonstret (13), cujus horam etiam in primordio si homo scisset, nunquam ab eo suffossus esset; propterea jubet ut parati sumus, quia qua non putamus hora, Filius hominis adveniet; non quasi ipse sit fur, sed iudex, scilicet eorum qui se non paraverint, nec caverint furem. Ergo si ipse est Filius hominis, iudicem teneo, et in iudice Creatorem defendo. Si vero Christum Creatoris in nomine Filii hominis hoc loco ostendit, ut eum furem portendat, qui quando venturus sit, ignoremus, habes supra scriptum, neminem rei suæ furem esse: salvo et illo, quod in quantum timendum Creatorem ingerit, in tantum illi negotium agens, Creatoris est. Itaque interroganti Petro in illos, an et in omnes parabolam dixisset; ad ipsos et ad universos qui Ecclesiis præfuturi essent, proponit actorum (a) similitudinem, quorum qui bene tractaverit conservos absentia Domini (b), reverso eo omnibus bonis præponetur; qui vero secus egerit, reverso Domino qua die non putaverit, hora qua non scierit, illo scilicet filio hominis Christo Creatoris, non fure, sed iudice, segregabitur, et pars ejus cum infidelibus ponetur. Proinde igitur aut et hic iudicem Dominum opponit, et illi catechizat; aut si Deum optimum, jam et illum iudicem affirmat, licet nolit hæreticus. Temperare enim tentant hunc sensum, cum Deo ejus vindicatur: quasi tranquillitatis sit et mansuetudinis, segregare solummodo et partem ejus cum infidelibus ponere, ac si non sit vocatus, ut statui suo redditus, quasi non et hoc ipsum iudicatio fiat. Stultitia! Quis erit exitus segregatorum? Nonne amissio salutis? Siquidem ab eis segregabantur, qui salutem consequentur. Quis (14) igitur infidelium status? Nonne damnatio? Aut si nihil patientur segregati et infideles, æque in diverso nihil consequentur retenti et fideles. Si vero consequentur salutem retenti et fideles, hanc amittant necesse est ex diverso segregati et infideles. Hoc erit iudicium, quod qui intendit, Creatoris est. Quem alium intelligam, cadentem servos paucis aut multis plagis, et prout commisit illis, ita et exigentem ab eis, quam retributorem Deum? Cui me decet (15) obsequi, nisi remuneratori?

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Revelata Lat.
 (2) Ne Lat.
 (3) Probatores Seml.
 (4) Incredulos Seml.
 (5) Sciat cod. Wouu.
 (6) Promittit Pam.
 (7) Accedunt Oberth.
 (8) In abest Rig. Venet.

- D (9) Paria venerint, al.
 (10) Id abest Rig. Venet.
 (11) Metuens Lat.
 (12) Effodi Par.
 (13) Demonstravit al.
 (14) Quid Pam.
 (15) Docet Fran. Pam.

COMMENTARIUS.

(a) Actorum similitudinem. Actor, id est præcurator. SEML.

(b) Quorum qui bene tractaverit conservos absentia Domini, etc. Generaliter bene tractaverit, transtulit hic Actor, pro eo quod Lucas, τοῦ διδόντος ἐν καρπῷ τοῦ σιτοῦ μέρους, hoc est, sicut vulgatus interpret latinus:

ut det illis in tempore tritici mensuram. Quod etsi ad omnem cibum pertineat, tamen nimis libere etiam hic castigavit Clarius, demensum. Oportebat itaque potius suam versionem nuncupasse, quam vulgati interpretis castigationem. PAM.

Proclamat Christus tuus : *Ignem veni mittere in terram* ; ille optimus, nullius gehennæ Dominus ; qui paulo ante discipulos, ne ignem postularent inhumanissimo viculo, coercuerat. Quando iste Sodomam et Gomorrhham nimbo igneo exussit ? Quando cantatum est : *Ignis ante ipsum præcedet* (1), *et cremabit inimicos ejus* (Ps. XCIII, 5) ? Quando et per Osee comminatus est : *Ignem emittam in civitates Judæ* (Os. VIII, 14) (2) ? vel per Esaiam (3) : *Ignis exarsit ex indignatione mea* (Is. XXX, 27) ? Non mentiat. Si non est ille qui de rubo quoque ardenti vocem suam emisit, viderit (4) quem ignem intelligendum contendat (5). Etiam si figura est, hoc ipso quod de meo elemento argumenta sensui suo sumit, meus est, qui de meis utitur. Illius erit similitudo ignis, cujus et veritas. Ipse melius interpretabitur ignis istius qualitatem, adjiciens : *Putatis venisse me pacem mittere in terram ? Non, dico vobis, sed separationem.* (a) *Machæram* quidem scriptum est ; (b) sed Marcion emendat, (c) quasi non et separatio opus sit machære. Igitur et ignem eversionis intendit, qui pacem negavit. Quale prælium, tale et incendium. Qualis machæra, talis et flamma, neutra congruens Domino. Denique : *Dividetur*, inquit, *pater in filium, et filius in patrem ; et mater in filiam, et filia in matrem ; et nurus in socrum, et socrus in nurum.* Hoc prælium inter parentes, si in ipsis verbis tuba cecinit prophete, vereor ne Michæas (Mich. VII, 6) Christo Marcionis prædicarit. Et ideo *hypocritas* pronuntiabat, *cæli quidem et terræ faciem probantes, tempus vero illud non dinoscentes* ; quo scilicet adimplens omnia quæ super ipsos fuerunt prædicata, nec aliter docens, debuerat agnosci. Cæterum, quis posset ejus tempora nosse, cujus per quæ probaret non habebat ? Merito exprobrat etiam, *quod justum non a semetipsis judicarent.* Olim hoc mandat per Zachariam (Zach. VIII, 16) : *Justum judicium et peccatorum judicate.* Per Hieremiam (Jerem. XXII, 3) : *Facite judicium et justitiam.* Per Esaiam (Is. I, 17 ; V. 6) : *Judicate pupillo, et justificare viduam ; imputans etiam vineæ*

A Sorech, quod non *judicium* fecisset, sed *clamorem.* Qui ergo docuerat ut facerent ex præcepto, is exigebat ut facerent et ex arbitrio. Qui seminaverat præceptum, ille et redundantiæ ejus urgebat. Jam vero quam absurdum ut ille mandaret juste judicare, qui Deum judicem justum destruebat ! Nam et *judicem qui mittit in carcerem, nec ducit inde, nisi soluto etiam novissimo quadrante,* in persona Creatoris obrectationis nomine disserunt. Ad quod necesse habere eodem gradu occurrere. Quotiescumque enim severitas Creatoris opponitur, totiens illius est Christus, cui per timorem cogit obsequium.

CAPUT XXX.

Quæstionem rursus de *curatione sabbato facta,* quomodo discussit : (d) *Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum aut bovem suum a præsepi, et ducit ad potum ?* Ergo secundum conditionem Legis operatus, Legem confirmavit, non dissolvit, jubentem nullum opus fieri, nisi quod fieret omni animæ (e), quanto potius humanæ ? Parabolarum congruentiam ubique recognoscor (6) exigere. *Simile est regnum Dei,* inquit, *grano sinapis, quod accepit homo, et seminavit in horto suo.* Quis in persona hominis intelligendus ? Utique Christus : quia licet Marcionis, filius hominis est dictus, qui accepit a Patre semen regni, sermonem scilicet E angeli, et seminavit in horto suo, utique in mundo, puta nunc in homine. Sed cum in suo horto dixerit, nec mundus autem nec homo illius sit, sed Creatoris ; ergo qui in autem seminarit, nec (7) Creator ostenditur. Aut si, ut hunc laqueum evadant, converterint hominis personam a Christo, in hominem accipientem semen regni, et seminantem in horto cordis sui ; nec ipsa materia alii conveniet quam Creatori. Quale est enim ut lenissimi Dei regnum significet semen (8), quod etiam judicii fervor lacrymosa austeritate subsequitur (9) ? De sequenti plane similitudine vereor, ne forte alterius Dei regno portendat. Fermento enim comparavit illud, non azymis, quæ familiariora sunt Creatori. Congruit et hæc conjectura mendacantibus argumenta. Itaque et ego vanitatem vanitate

LECTIONES VARIANTES.

- (1) *Procedet Pam.*
 (2) *Judææ Seml.*
 (3) *Hieremiam leg. Jun., diserta verba exstant Jeremiæ XV, 14.*
 (4) *Videris Seml.*
 (5) *Couteudas Pam.*

- (6) *Recognoscite Lat.*
 (7) *Nec onill. Pam.*
 (8) *Significet semen non habet Pam. Sed est in cod. Wouw.*
 (9) *Judicium fervoris lacrymosæ austeritates, subsequuntur cod. Wouw.*

COMMENTARIUS.

(a) *Machæram quidem scriptum est.* In Evangelio scilicet Marcionis, hoc est, Lucæ a Marcione adulterato. Cujusmodi Evangelium provocare se dicit Tertullianus initio hujus libri, ut ex eo ipso Marcionem convincat insanix. RIC.

(b) *Sed Marcion emendat.* Etenim Lucas dixit, *διαμαρτυρόν,* RIC.

(c) *Quasi non et separatio opus sit machære.* Eoque sensu dixerat Matthæus *μάχαρον* quod Lucas *διαμαρτυρόν,* ut jam vana sit Marcionis in Lucam emendatio. Hujusce autem non meminit Epiphanius. RIC.

CAP. XXX.—(d) *Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum.* etc. Istud (in quo solum ab aliis Auctor differt, legens *sabbatis pro sabbato*) non urisit Epiphanius, sed (confut. 59) illud Christi quod sequitur : *Hanc*

autem filiam Abrahæ, quam alligavit Satanas; ex quo probat, Christum esse ejusdem Dei, cujus Abraham. Idque eo magis, uti (confut. 40) prosequitur, quod etiam resciderat illud sub finem hujus cap. Lucæ, *Cum videritis Abraham, Isaac et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei,* legens dantaxat, *cum omnes justos videritis in regno Dei.* Ita quod Auctor omisit, ille fere urget. adv. Marc. PAM.

(e) *Nullum opus fieri, nisi quod fieret omni animæ.* Jam annotavimus versionem LXX interpretum, quam sequeretur Tertullianus, alio modo posse intelligi, qui cum ingenio græcæ linguæ et significatione hebraicæ lectionis magis conveniat. Vide in cap. 12 hujus libri. EDD.

depellam, fermentationem quoque congruere dicens A regno Creatoris, quia post illam clibanus vel furnus gehennæ sequatur. Quoties adhuc se judicem ostendit, et in iudice Creatorem! Quoties utique ejecit, et damnat rejiciendo! Sicut hic quoque: *Cum surrexerit*, inquit, *pater familias* (1). Quo, nisi quo dixit Esaias (*Is.*, II, 19): *Cum surrexerit comminuere terram? Et cluserit ostium*; utique excludendis iniquis, quibus *pulsantibus respondebit: Nescio unde sitis?* Et rursus enumerantibus quod coram illo ederint, et biberint, et in plateis eorum docuerit, adjiciet: *Recedite a me omnes operarii iniquitatis: illic erit fletus et frendor dentium*. Ubi? Foris scilicet, ubi erunt exclusi, ostio cluso ab eo: ergo erit pœna, a quo fit exclusio in pœnam, cum videbunt justos introeuntes in regnum Dei, se vero detineri foris. A quo? Si a Creatore, quis erit ergo intus recipiens justos in regnum? Deus bonus. Quid ergo illuc Creatori, ut foris detineat in pœnam, quos adversarius ejus exclusit, suscipiendos a se, utique magis in adversarii bilem? Sed et ille exclusurus iniquos, sciat utique Creatorem illos detenturum in pœnam, aut non sciat oportet. Ergo, aut nolente eo detinebuntur, et minor est illo qui detinet, cedens ei nolens; aut si vult ita fieri, ipse ita faciendum judicavit, et non erit melior Creatore, ipse auctor infamiae Creatoris. Hæc si nulla ratione consistunt, ut alius punire, alius liberare credatur, unius erit tam iudicium quam et regnum; et *dum unius est utrumque, qui et iudicat*, Creatoris est.

CAPUT XXXI.

Ad prandium vel ad cœnam quales vocari jubet? C Quales ostenderat per Esaiam (*Is.*, LVIII, 7): (a) *Confringe panem tuum esurienti, et mendicos, et qui sine tecto sunt, induc in domum tuam*; qui scilicet humanitatis istius vicem retribuere non possint. Hanc si Christus captari vetat, in resurrectione eam repro-mittens, Creatoris est forma, cui non placent amantes munera, sectantes retributionem. Etiam invitatoris parabola cui magis parti occurrat, expende (2). *Homo quidam fecit cœnam, et vocavit multos*. Utique cœnæ paratura vitæ æternæ saturitatem figurat. Dico primo, extraneos et nullius juris affines invitari ad cœnam non solere; certe facilius solere domesticos et familiares. Ergo Creatoris est invitasse, ad quem pertinebant qui invitabantur, et per Adam qua homines, et per Patres qua Judaici, non ejus ad quem neque natura pertinebant, neque prærogativa. Dehinc, si is mittit ad convivas, qui cœnam paravit; sic quoque Creatoris est cœna, qui misit ad convivas admonendos, ante jam vocatos per Patres, admonendos autem per Prophetas: non qui neminem miserit ad monendum, nec qui nihil prius egerit ad vocandum, sed ipse de-

scenderit subito: tantum quod innotescens, jam invitans; tantum quod invitans, jam in convivium cogens; eandem faciens horam cœnandi, et ad cœnam invitandi. Excusant se invitanti. Si ab alio Deo, merito, quia subito invitati. Si non merito, ergo nec subito. Si autem non subito invitati; ergo a Creatore, a quo olim. Cujus denique declinaverant vocationem tunc primo dicentes ad Aaronem (*Exod.*, XXXII, 4): *Fac nobis deos, qui praveant nobis*; atque exinde (*Is.*, VI, 40): *Aure audientes et non audientes*, vocationem scilicet Dei; qui pertinentissime ad hanc parabolam per Hieremiam (*Jerem.*, XI, 40): *Audite*, inquit, *vocem meam, et ero vobis in Dominum, et vos mihi in populum; et ibitis in omnibus viis meis quascumque mandavero vobis*. Ecce invitatio Dei. *Et non audierunt*, inquit, *et non adverterunt aurem suam*. Ecce recusatio populi. *Sed abierunt in iis quæ concupierunt corde suo malo*. *Agrum eni, et boves mercatus sum, et uxorem duxi*. Et adhuc ingerit (*Jerem.*, VII, 24): *Et emisi ad vos omnes famulos meos Prophetas*. Hic erit Spiritus Sanctus admonitor convivarum, die et ante lucem. *Et non audiit populus meus, et non intendit auribus suis, et obduravit collum suum*. Hoc ut patrifamilias renuntiatum est, motus tunc (bene quod et motus; negat enim Marcion moveri Deum suum, ita et hoc meus est), mandat de plateis et vicis civitatis facere sublectionem. Videamus an eo sensu quo rursus per Hieremiam (*Jerem.*, II, 31): *Numquid solitudo factus sum domui Israelis? aut terra in incultum derelicta?* id est, Numquid non habeo quos allegam, aut unde allegam? *Quoniam dixit populus meus, Non venimus ad te*. Itaque misit ad alios vocandos, ex eadem adhuc civitate. Dehinc loco abundante, præcepit etiam de viis et sepibus colligi, id est, nos jam de extraneis gentibus; illa scilicet æmulatione, qua in Deuteronomio (*Deut.*, XXXII, 20): *Avertam faciem meam ab eis, et monstrabo quid illis in novissimis*, id est alios possessuros locum eorum: *quoniam genitura perversa est, filii in quibus fides non est. Illi obœmulati sunt me in non Deo, et provocaverunt in iram in idolis suis; et ego obœmulabor eos in non natione, in natione insipienti provocabo eos in iram*; in nobis scilicet, quorum spem (5) Judæi gerunt, (b) de qua illos gustaturos negat Dominus: *derelicta Sione* (*Is.*, I, 8) *tanquam specula in vinea et in cucumerario casula*, posteaquam et novissimam in Christo (4) invitationem recusavit. Quid ex hoc ordine secundum dispositiones et prædicationes Creatoris recensendo competere potest illi, cujus nec ordinem habet, nec dispositionem ad parabolæ conspiracyem, qui totum opus semel fecit? Aut quæ erit prima vocatio ejus, et quæ secundo actu admonitio? Ante debent alii excusare, postea alii con-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Familiae Pam.
(2) Expendo Pam.

- (5) Speciem Lat.
(4) Christum Pam. Fran. Rig. Par.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXI. — (a) *Confringe panem tuum esurienti, et mendicos, etc.* Mendicos, pro quo Vulgatus *egenos*, sive *πρωχόες*. PAM.

(b) *De qua illos gustaturos negat Dominus. Docet*

hæc interpretatio repudiatos ob pervicaciam Judæos, Christianosque ad cœnam, seu ut explicat, ad vitæ cœlestis saturitatem vocatos. I. E. PR.

venisse. Nunc autem pariter utramque partem invitare venit, de civitate, de sepibus, adversus speculum parabola. Nec potest jam fastidiosos judicare, quos nunquam retro invitavit, quos cum maxime aggreditur. Aut si de futuro eos judicat contempturos vocationem; ergo et sublectionem loco eorum ex gentibus de futuro portendit. Plane ad hoc secundo venturus est ut gentibus praedicet. Et si venturus est autem, puto non quasi vocaturus adhuc convivas, sed jam collocaturus. Interea qui cœnæ istius vocationem in (1) cœleste convivium interpretaris spiritualis saturitatis et jucunditatis, memento et (a) terrenas promissiones vini et olei et frumenti, et ipsius civitatis, æque in spiritualia figurari a Creatore.

CAPUT XXXII.

Ovem et drachmam perditam quis requirit? Nonne qui perdidit? Quis autem perdidit? Nonne qui habuit? Quis vero habuit? Nonne cujus fuit? Si igitur homo non alterius est res, quam Creatoris; is eum habuit, cujus fuit. Is perdidit, qui habuit. Is requisivit, qui perdidit. Is invenit, qui quæsit. Is exultavit, qui invenit. Ita utriusque parabola argumentum vacat circa eum, cujus non est ovis neque drachma, id est homo. Non enim perdidit, quia non habuit; nec requisivit, quia non perdidit; nec invenit, quia nec requisivit; nec exultavit, quia non invenit. Atque adeo (b) exultare illius est de pœnitentia peccatoris, id est, de perditæ recuperatione, qui se professus est olim male peccatoris pœnitentiam quam mortem.

CAPUT XXXIII.

Quibus duobus dominis neget posse serviri, quia alterum offendi sit necesse, alterum defendi, ipse declarat, Deum proponens et mammonam. Deinde (c) mammonam quem intelligi velit, si interpretem non habes, ab ipso potes discere. Admonens enim nos, de sæcularibus suffragia nobis prospicere amicitiarum, secundum servi illius exemplum, qui ab actu summotus, dominicos debitores diminutis (2) cautionibus revelat in subsidium sibi. Et ego, inquit, dico vobis, facite vobis amicos de mammona injustitiæ; de nummo scilicet, de quo et servus ille. Injustitiæ enim auctorem et dominatorem totius sæculi nummum scimus omnes. Cui famulatam videns Pharisæorum cupiditatem, amentavit hanc sententiam (d): *Non potestis Deo servire et mammonæ.* Irridebant denique Pharisæi pecunie cupidi, quod intellexissent scilicet mammonam

A de nummo dictum, ne quis existimet in mammona Creatorem intelligendum, et Christum a Creatoris illos servitute revocasse. Quid? nunc potius ex hoc disce, unum a Christo Deum ostensum. Duos enim dominos nominavit, Deum et mammonam, Creatorem et nummum. Denique, *non potestis Deo servire*: utique ei, cui servire videbantur; et *mammonæ*, cui magis destinabantur. Quod si ipse alium se ageret, non duos dominos, sed tres demonstrasset. Et Creator enim Dominus, quia Deus. Et utique magis dominus, quam mammonas; magisque observandus, quia magis dominus. Quare est enim, ut qui mammonam dominum dixerat, et cum Deo junxerat, vere ipsorum dominum taceret, id est Creatorem? Aut numquid tacendo eo, concessit serviendum ei esse, si solummodo sibi et mammonæ negavit posse serviri? Ita, cum unum Deum ponit nominaturus et Creatorem, si alius esset ipse, Creatorem nominavit, quem dominum sine alio Deo non posuit. Et illud itaque relucebit, quomodo dictum: *Si in mammona injusto fideles non exitistis, quod verum est quis vobis credet?* In nummo scilicet injusto, non in Creatore, quem et Marcion justum facit. *Et si in alieno fideles inventi non estis, quod meum est quis (3) dabit vobis?* Alienum enim debet esse a servis Dei, quod injustum est. Creator autem, quomodo (4) alienus erat Pharisæis, proprius Deus Judaicæ gentis? Si ergo hæc non cadunt in Creatorem, sed in mammonam, quis vobis credet quod verius est? et quis vobis dabit quod meum est? Non potest quasi alius dixisse de alterius Dei gratia. Tunc enim videretur ita dixisse, si eos in Creatorem, non in mammonam infideles notando, per Creatoris mentionem distinctiones fecisset Dei alterius, non commissuri suam veritatem infidelibus Creatoris. Quomodo tunc alterius videri potest, si non ad hoc proponatur, ut a te de qua agitur separetur? Si autem et justificantes se coram hominibus Pharisæi, spem mercedis in homine ponebant, illo eos sensu increpabat, quo et propheta Hieremias (Jerem., XVII, 5): *(e) Miser homo, qui spem habet in homine.* Si et adjicit: *Scit autem Deus corda vestra;* illius Dei vim commemorabat, qui lucernam se pronuntiabat, scrutantem renes et corda. Si superbiam tangit: *Quod elatum est apud homines, perosum est Deo,* Esaiam ponit ante oculos (Is., II, 42): *Dies enim Domini sabaoth, in omnem contumeliosum et superbum, in omnem sublimem et elatum; et humiliabuntur.* Pos-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) In abest vult Ciaccon.
(2) Diminuit Pam.

- (3) Estis meum quis Seml.
(4) Autem alio modo Rhen.

COMMENTARIUS.

(a) *Terrenas promissiones vini et olei.* Quales habentur sæpissime in Veteri Testamento. LE PR.
CAP. XXXII.—(b) *Exultare illius est de pœnitentia peccatoris.* Non video cur tantopere setorqueat Pamelius ut hunc locum explicet. Cum enim angelorum esse ait ex contextu evangelico, ideoque hic Deo tribuit quod de angelis dictum est, attendat sedulo ne sermionem sermonis inturbet, disjungatque; nam ordo et sensus facilis est, de eo qui dixit (Deo scilicet): *Malo pœnitentiam peccatoris, quam mortem.* LE PR.

CAP. XXXIII.—(c) *Mammonam quem intelligi velit.* Quod Punici dicunt mammon, Latine lucrum vocatur. August. Serm. XXXV de Verb. Dom. RIC.

(d) *Amentavit hanc sententiam.* Ut jaculum intorsit. Varie scribitur in MSS. Amentum, Admentum et Ammentum. Græcum est ἀμμα. RIC.—Id est, jaculatus est, emisit: ab amento, quod foris significat, deductum verbum amentare. RHES.

(e) *Miser homo qui spem habet.* etc. Debit dicere maledictus, nam græce est ἐπιμαρτύρος. LE PR.

sum jam colligere, cur tanto ævo Deus Marcionis A fuerit in occulto. Expectabat, opinor, donec hæc omnia disceret a Creatore. Didicit ergo usque ad Joannis tempora, atque ita exinde processit annuntiare regnum Dei dicens: (a) *Lex et Prophetæ usque ad Joannem, ex quo regnum Dei annuntiat.* Quasi non et nos limitem quemdam agnoscamus Joannem constitutum inter vetera et nova, ad quem desineret judaismus, et a quo inciperet christianismus: non tamen ut ab alia virtute facta sit sedatio Legis et Prophetarum, et initiatio Evangelii, in quo est Dei regnum, Christus ipse. Nam etsi probavimus et vetera transitura et nova successiva (*Is.*, XLIII, 19) prædicari a Creatore; si et Joannes antecursor et præparator ostenditur viarum Domini, Evangelium superducturi, et regnum Dei promulgaturi; et ex hoc jam quod Joannes venit, ipse erit Christus, qui Joannem erat subsequutus, ut antecursorem; et si desierunt vetera, et cœperunt nova interstitio Joanne, non erit mirum quod ex dispositione est Creatoris, ut aliunde (1) magis probetur, quam ex Legis et Prophetarum in Joannem occasu, et exinde ortu, regnum Dei. *Transseat igitur cælum et terra citius, sicut et Lex et Prophetæ, quam unus apex verborum Domini. Verbum enim, inquit (Is., XL, 8) Esaias, Dei nostri manet in ævum.* Nam quoniam in Esaiam tunc Christus, Sermo scilicet et spiritus Creatoris, Joannem prædicarat, *vocem clamantis in deserto, parare viam Domini, in hoc venturum ut Legis et Prophetarum ordo exinde cessaret, per adimpletionem, non per destructionem, et regnum Dei a Christo annuntiaretur; ideo subtexit, facilius elementa transitura, quam verba sua; confirmans hoc quoque, quod de Joanne dixerat, non præterisse.*

CAPUT XXXIV.

« Sed Christus divortium prohibet, dicens: *Qui dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, adulterium committit: qui dimissam a viro duxerit, æque adulter est.* Ut sic quoque prohibeat divortium, illicitum facit repudiatae matrimonium. Moyses vero permittit repudium in Deuteronomio (*Deut.*, XXIV, 1): *Si sumpserit quis uxorem, et habitaverit cum ea, et evenerit non invenire eam apud eam gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum ne-*

« *gotium, scribet libellum repudii, et dabit in manu ejus, et dimittet illam de domo sua.* Vides diversitatem Legis et Evangelii, Moysi et Christi? » Plane. Non enim recepisti illud quoque *Evangelium (Matth., XIX, 8) ejusdem veritatis, et ejusdem Christi, in quo prohibens divortium, propriam quæstionem ejus absolvit: Moyses propter duritiam cordis vestri præcepit libellum repudii dare; a primordio autem non fuit sic, quia scilicet qui marem et scæminam fecerat, Erunt duo, dixerat, in carne una (2); quod Deus itaque junxit, homo disjunxerit (3)? Hoc enim responso, et Moysi constitutionem protexit, ut sui; et Creatoris institutionem direxit, ut Christus ipsius. Sed quatenus ex his revincendus es, quæ recepisti, sic tibi occurram, ac si meus Christus. Nonne et ipse prohibens divortium, et patrem tamen gestans (4) eum qui marem et scæminam junxit, excusaverit potius quam destruxerit Moysi constitutionem? Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium docens Moysi et Creatori, ut si non contrarium ostendero, meus sit. Dico enim illum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat: *Qui dimiserit, inquit, uxorem, et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit, æque adulter est; ex eadem utique causa (5), qua non licet dimitti, ut alia ducatur: illicite enim dimissam pro indimissa ducens, adulter est. Manet enim matrimonium quod non rite diremptum est. Manente matrimonio nubere, adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit; (b) et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat ob quam prohibuit. Etiam non contrarium Moysi docet, cujus præceptum alicubi conservat, nondum dico, confirmat. Aut si omnino negas permitti divortium a Christo, quomodo tu nuptias dirimis, nec conjungens marem et scæminam, nec alibi conjunctos ad sacramentum baptismatis et Eucharistiæ admittens, nisi inter se conjuraverint (c) adversus fructum nuptiarum, ut adversus ipsum Creatorem? Certe quid facit (6) apud te maritus, si uxor ejus commiserit adulterium? habebitne illam? Sed nec tuum apostolum sinere (7) scis conjungi prostituta membra Christi. Habet itaque et Christum assertorem (d) justitia divortii. Jam hinc**

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Unde Pam. undeunde Lat.
 (2) In carnem unam Fran.
 (3) Non disjungit Fran.
 (4) Testans Lat.

- D (5) Dimissam add. Oberth.
 (6) Faciet cod. Wouwer.
 (7) Scis omitt. Rhen.

COMMENTARIUS.

(a) *Lex et Prophetæ usque ad Joannem, etc.* Frequentissime hanc scripturam allegavit Auctor adv. Marcionem hoc ipso libro, eo quod eam citaret pro se Marcion; sed pulchre deducit, etiam Joannis adventum prædictum a Creatore, tum hic, tum alibi. Quid? Quod Epiphanius (confut. 45) inde probet, eundem esse Deum Creatorem, et Deum Christi, quod nominans legem et prophetas, neque iniquitatem illis adscribens, eidem testimonium præbeat. Atqui Epiphanius magis clare veritatem, ex eo tempore, nam græce apud Lucam est ἀπὸ τότε et Auctor obscurus,

ex quo. PAM.

CAP. XXXIV.—(b) *Et quod non prohibuit in totum, permisit. Aliud est ubi causa cessat. In exemplari legitur, in totum permisit. Alia subjici causa cessat. Ex cuius scripturæ vestigiis sic emendari debere hunc locum arbitramur: Et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat ob quam prohibuit. RIC.*

(c) *Adversus fructum nuptiarum.* Quod nempe cap. 23, fructum connubii dixit, hoc est liberorum procreationem. De his nos alibi. I. E. PA.

(d) *Justitia divortii.* Hic videtur illorum favere

confirmatur ab illo Moyses, ex eodem titulo prohibens A repudium, quo et Christus, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum. Nam et in Evangelio Matthæi (*Matth.*, V, 32): *Qui dimiserit, inquit, uxorem suam præter causam adulterii, facit eam adulterari; atque ita (1) adulter censetur et ille, qui dimissam a viro duxerit.* Cæterum, præter ex causa adulterii, nec Creator disjungit, quod ipse scilicet conjunxit, eodem alibi Moysæ constituente (*Deut.*, XXII, 28) eum qui (a) ex compressione matrimonium fecerat, non posse dimittere uxorem in omne tempus. Quod si ex violentia coactum matrimonium stabit, quanto magis ex convenientia voluntarium? sicut et prophetiæ (2) auctoritate (*Mal.*, II, 15): *Uxorem juventutis tuæ non dimitte.* Habes itaque Christum ultro vestigia ubique Creatoris ineuntem, tam in permittendo repudio, quam in prohibendo. Habes etiam nuptiarum quoquo velis prospectorem, quas nec separari vult, prohibendo repudium, nec cum macula haberi, tunc permittendo divortium. Erubescere non conjungens, quos tuus quoque Christus conjunxit. Erubescere etiam disjungens sine eo merito, quo disjungi voluit et tuus Christus. Debeo nunc et illud ostendere, unde hanc sententiam deduxerit Dominus, quove direxerit. Ita enim plenius constabit, eum non ad Moysen destruendum spectasse per repudii propositionem subito interpositam; quia nec subito interposita est, habens radicem ex eadem Joannis mentione. Joannes enim retundens Herodem, quod adversus legem uxorem fratris sui defuncti duxisset, habentis filiam ex illa, (non alias hoc permittente, imo et præcipiente lege C (*Deut.*, XXV), (b) quam si frater illiberis decesserit, ut a fratre ipsius et ex costa ipsius supparetur (3) semen illi) coniectus in carcerem fuerat, ab eodem Herode (4) postmodum et occisus. Facta igitur mentione Joannis, Dominus, et utique successus exitus ejus, illicitorum matrimoniorum et adulterii figuras (5) jaculatus est in Herodem; adulterum pronuntians etiam qui dimissam a viro duxerit; quo magis impietatem Herodis oneraret, qui non minus morte quam repudio dimissam a viro duxerat; et hoc fratre ha-

bente ex illa filiam, et vel eo nomine illicite; ex libidinibus, non ex legis instinctu; ac propterea propheten quoque assertorem legis occiderat. Hoc mihi disse-ruisse proficiet, etiam (6) subsequens argumentum divitis apud inferos dolentis, et pauperis in sinu Abrahæ requiescentis. Nam et illud, quantum ad Scripturæ superficiem, subito propositum est, quantum ad intentionem sensus, et ipsum cohæret mentioni Joannis male tractati, et suggillati (7) Herodis male meritati (8), utriusque exitum deformans, Herodis tormenta, et Joannis refrigeria; ut jam audiret Herodes: (c) *Habent illic Moysen et Prophetas, illos audiant.* Sed Marcion aliorum cogit, scilicet (9) utramque mercedem Creatoris, sive tormenti, sive refrigerii apud inferos, determinat (10) eis positam qui Legi et Prophetis obedierint, Christi vero et Dei sui cælestem delinuit (11) sinum et portum. Respondemus, et hac ipsa scriptura revincente oculos ejus, quæ ab inferis (12) discernit Abrahæ sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto, aliud quoque Abrahæ sinus. (d) Nam et *magnum* ait intercedere (13) regiones istas *profundum*, et transitum utrinque prohibere. Sed nec allevasset dives oculos, et quidem de longinquo, nisi in superiora, et de altitudinis longinquo, per immensam illam distantiam sublimitatis et profunditatis. Unde apparet sapienti cuique, qui aliquando Elysios audierit, esse aliquam localem determinationem, quæ sinus dicta sit Abrahæ, ad recipiendas animas filiorum ejus, etiam ex nationibus, patris scilicet multarum nationum in Abrahæ censum deputandarum, et ex eadem fide, qua et Abraham Deo credidit, nullo sub jugo legis, nec in signo circumcisionis. Eam itaque regionem, sinum dico Abrahæ, etsi non cælestem, sublimiorem tamen inferis, interim refrigerium præbituram animabus justorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat; tunc apparitura cælesti promissione quam Marcion suo (14) vindicat, quasi non a Creatore promulgatam. Ad quam *ascensum suum* Christus *ædificat in cælum*, secundum Amos (*Amos*, IX, 6); uti-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ita omitt. *Seml.* æque ita, *Par. Fran.*
 (2) Prophetæ *Lal.*
 (3) Suppararetur *Pam.*
 (4) Herode omitt. *Oberth.*
 (5) Figura *Pam.* fulgura, *Ciaccon.*
 (6) Ad inser. *Seml.*
 (7) Suggillati *Pam.*

- D (8) Maritati *Par.* irritati, *Jun.*
 (9) Ut inser. *Oberth.*
 (10) Determinet *Seml.*
 (11) Definiat *Seml.*
 (12) Ad inferos *Oberth.*
 (13) Inter *Seml.*
 (14) Christe add. *Ciaccon.*

COMMENTARIUS.

sententiæ, qui etsi per se mala res esset divortium, tamen ex quo per Moysen permissum fuit, justum atque licitum fuisse volunt. Verum si sequentia diligenter inspiciantur, illud solum intelligitur permissum, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum, pro quo facit etiam prophetia Malachiæ II, quam mox citat juxta LXX: *uxorem juventutis tuæ non dimittes.* Cui addi potest, quod ibidem subjungit propheta: *Sed si odio habens dimiseris eam, dicit Dominus Deus Israel, operiet impietas cogitationes tuas.*

PAM.

(a) Qui ex compressione matrimonium fecerat. Vim illatam aut stuprum innuit, in quibus seu adulter seu

impurus homo βιάζεται τὸν θηλεῖαν. LE PR.

(b) Quam si frater illiberis. Quod Græcis est ἔπειρα. LE PR.

(c) Habent illic Moysen et Prophetas. Addidit auctor, illic, ad majorem emphasin, nempe in synagoga Judæorum, nam neque etiam græce, syriace aut latine legitur, neque etiam apud Epiphanium qui (confut. 46) etiam istud adversus Marcionem retorquet, Moysen et Prophetas impugnantem. I'AM.

(d) Nam et magnum ait intercedere regiones istas profundum, χάσμα; quod alii dixere chaos. RIC.

que suis, ubi est et locus æternus, de quo Isaias A (Is. XXXIII, 14): Quis annuntiabit vobis locum æternum, nisi scilicet Christus incedens in justitia, loquens viam rectam, odio habens injustitiam et iniquitatem? Quod si æternus locus repromittitur, et ascensus in cælum ædificatur a Creatore, promittente etiam semen Abrahæ velut stellas cæli futurum, utique ob cælestem promissionem, salva ea promissione, (a) cur non capiat sinum Abrahæ dici temporale aliquod animarum fidelium receptaculum, in quo jam deliniatur futuri imago, (b) ac (1) candida quædam utriusque iudicii prospiciatur? Admonens quoque vos hæreticos, dum in vita estis, Moysen et prophetas unum Deum prædicantes Creatorem, et unum Christum prædicantes ejus, et utrumque iudicium, pœnæ et salutis æternæ, apud unicum Deum B positum, qui occidat et vivificet. Imo, inquit, postri Dei moneta de cælo, non Moysen et prophetas jussit audiri, sed Christum: *Hunc audite*. Merito. Tunc enim apostoli satis jam audierant Moysen et prophetas, qui secuti erant Christum, credendo Moysi et prophetis. Nec enim accepisset (2) Petrus dicere: *Tu es Christus*, antequam audivisset et credidisset Moysi et prophetis, a quibus solis adhuc Christus annuntiabatur. Hæc igitur fides eorum meruerat, ut etiam voce cælesti confirmaretur, jubente illum audiri, quem ergo agnoverant, *evangelizantem pacem, evangelizantem bona, annuntiantem locum æternum, ædificantem illis ascensum suum in cælum* (Is. LII, 7; XXXIII, 14; Am. IX, 6). Apud inferos autem de eis dictum est: *Habent illic Moysen et prophetas, audiant illos* (Luc. XVI, 29); qui non credebant, vel qui nec omnino sic credebant esse post mortem superbiæ divitiarum, et gloriæ deliciarum supplicia annuntiata a Moysen et prophetis: decreta autem ab eo Deo, qui (Ps. CXII, 6) *de thronis deponit dynastas, et de sterculinis (3) elevat inopes*. Ita cum utrinque pronuntiationis diversitas competat Creatori, non erit divinitatum statuenda distantia, sed ipsarum materialium.

CAPUT XXXV.

Conversus ibidem ad discipulos (Luc. XVII), væ dicit auctori scandalorum: *expedisse (4) ei si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato præcipitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis, utique discipulis ejus, scandalizasset*. Æstima quale supplicium comminetur illi (5). D Nec enim alius ulciscetur scandalum discipulorum ejus. Agnosce igitur et iudicem, et illo affectu pronuntiantem de cura suorum, quo et Creator retro

(Zach., II, 8): *Qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tangat*. Idem sensus ejusdem est: peccantem fratrem jubet corripere; quod qui non fecerit, utique deliquit, aut ex odio volens fratrem in delicto perseverare, aut ex acceptione personæ, parcens ei; habens Leviticum (Levit., XIX, 17): *Non odies fratrem tuum in animo tuo, traductione traducens (6) proximum tuum; utique et fratrem; et non sumes propter illum delictum*. Nec mirum si ita docet, qui pecora quoque fratris tui, si errantia in via inveneris, prohibet despicias (Exod. XXIII, 4), quo minus ea reduces fratri tuo (7); nedum ipsum sibi. Sed et *veniam des fratri in te delinquenti jubet, etiam septies*. Parum plane. Plus est enim apud Creatorem, qui nec modum statuit, in infinitum pronuntians (Levit. XIX, 18): *Fratris malitiæ memor ne sis*; Nec (8) petenti eam præstes mandat, sed et non petenti. Non enim donec offensam vult, sed obliviscaris. Lex leprosorum (Levit. XIII et XIV) quantæ sit interpretationis erga species ipsius vitii, et inspectionis summi sacerdotis, nostrum erit scire; Marcionis, morositatem legis opponere, ut et hic Christum æmulum ejus affirmet prævenientem solemnia legis etiam in curatione *decem leprosorum, quos tantummodo ire jussos ut se ostenderent sacerdotibus* (Luc. XVII), *in itinere purgavit, sine tactu jam et sine verbo, tacita potestate, et sola voluntate; quasi necesse sit, semel remediatores languorum et vitiorum annuntiato Christo, et de effectibus probato, de qualitatibus curationum retractari; aut Creatorem in Christo ad legem provocari: si quid aliter quam lege distinxit, ipse perfecit: cum aliter utique Dominus (9) per semetipsum operetur, sive per Filium, aliter per prophetas famulos suos maximæ (10) documenta virtutis et potestatis; quæ ut clariora et validiora, qua propria, distare a vicariis fas est. Sed ejusmodi et alibi jam dicta sunt, in documento superiore. Nunc etsi præfatus est, multos tunc fuisse leprosos apud Israel in diebus Helisæi prophetæ, et neminem eorum purgatum nisi Naaman Syrum* (Luc. IV, 27): non utique (11) numerus faciet ad differentiam deorum, in destructionem Creatoris, unum remediantis, et prælationem ejus qui decem emundavit. Quis enim dubitabit plures potuisse curari ab eo, qui unum curasset, quam ab illo decem, qui nunquam retro unum? Sed hæc cum maxime pronuntiatione diffidentiam Israelis vel superbiam pulsat; quod cum multi essent illic leprosi, et prophetes non deesset, etiam edito documento, nemo decurrisset ad Deum operantem in prophetis. Igi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Et Lat.

(2) Cæpisset Petrus Ciaccon.

(3) Sterquiliniis Pam.

(4) Expedisset Par.

(5) Ille Lat.

(6) Non traduces Sem. non abest Pam.

(7) Tuo omitt. Oberth.

(8) Ne Venet.

(9) Alter uti Dominus sive Lat.

(10) Maxime Big.

(11) Et add. Sent.

COMMENTARIUS.

(a) Cur non capiat sinum Abrahæ dici. Hoc verbum in superioribus sæpe jam nobis occurrit. Sensus hic est: cur non possit dici sinus Abrahæ, templ. etc. sic in de Resurr. carnis: Terram sanctam, paradisum,

quam et patrum dici capiat. RHEX.

(b) Ac candida quædam utriusque iudicii. Candida pro spe et exspectatione. Vestis erat petitorum, ut supra annotavimus. RHEX.

tur, quoniam ipse erat authenticus pontifex Dei Patris, inspexit illos secundum legis arcanum, significantis Christum esse verum disceptatorem et eliminatorem humanarum macularum. Sed et quod in manifesto fuit legis, præcepit; *Iste ostendite vos sacerdotibus*. Cur, si illos ante erat emundaturus? An quasi legis illusor, ut in itinere curatis ostenderet, nihil esse legem cum ipsis sacerdotibus? Et utique viderit, si cui tam opiniosus videbitur Christus. Imo digniora sunt interpretanda, et fidei justiora. Ideo illos remediatis, qua secundum legem jussi abire ad sacerdotes, obaudierant: neque enim credibile est, emeruisse medicinam a destructore legis, observatores legis. Sed cur pristino leproso nihil tale præcepit? quia nec Eliseus Syro Naaman; et tamen non idcirco non erat Creatoris. Satis respondi; sed qui credit, intelligit etiam altius aliquid. Disce igitur et causas. In *Samaritæ regionibus* res agebatur, unde erat et unus interim ex leprosis. Samaria autem desciverat ab Israele, habens schisma illud ex decem (1) tribubus, quas avulsas per Achiam prophetam, collocaverat apud Samariam Jeroboam (III Reg. XI et XVI). Sed et alias semper sibi placentes erant Samaritani de montibus et puteis patrum; sicut in Evangelio Joannis (Joan. IV) Samaritana illa in colloquio Domini apud puteum: *Næ (2) tu major sis*, et cætera. Et rursus: *Patres nostri in isto monte adoraverunt, et vos dicitis quia Hierosolymis oportet adorare*. Itaque, qui et per Amos (3) (Amos, VI, 1), *Væ dixerit eis, (a) qui confiderent (4) in monte Samariæ*; jam et ipsam restituere dignatus, de industria, jubet ostendere se sacerdotibus, utique qui non erant, nisi ubi et templum; subjiciens Samaritam Judæo, quoniam ex Judæis salus Israelitæ et Samaritæ (5). Tota enim promissio tribui Judæe Christus fuit; ut scirent Hierosolymis esse et sacerdotes et templum, et matricem religionis, et fontem, non puteum, salutis. Et ideo, ut vidit agnovisse illos legem (6) Hierosolymis expungendam, ex fide jam justificandos sine legis ordine remediavit. Unde et unum illum solum (7) ex decem, memorem divinæ gratiæ Samaritam miratus, non mandat offerre munus ex Lege; quia satis jam obtulerat, gloriam Deo reddens, hoc et Domino volente interpretari legem. Et tamen cui Deo gratiam reddidit Samarites, quando nec Israelites alium Deum usque adhuc didicisset? Cui alii, quam cui omnes remediati retro a Christo? Ideo, *Fides*

tua te salvum fecit, audit; quia intellexerat veram se Deo omnipotenti oblationem, gratiarum scilicet actionem, apud verum templum et verum pontificem ejus Christum facere debere. Sed nec Pharisei possunt videri de alterius Dei regno consuluisse Dominum, quando venturum sit, quamdiu alius a Christo editus Deus non erat, nec ille de alterius regno respondisse, quam de ejus consulebatur. *Non venit, inquit, regnum Dei cum observatione; nec dicunt, Ecce hic, ecce illic; Ecce enim regnum Dei intra vos est* (Luc. XVII, 20, 21). Quis non ita interpretabitur, *intra vos est*, id est in manu, in potestate vestra, si audiat, si faciat Dei præceptum? Quod si in præcepto est Dei regnum, propone igitur contra, (b) secundum nostras antitheses, Moysen, et una sententia est. *Præceptum, inquit (Deut. XXX, 11-14), excelsum non est, nec longe a te. Non est in celo, ut dicas: Quis ascendet (8) in caelum, et deponet (9) nobis illud, et auditum illud faciemus? nec ultra mare est, ut dicas: Quis transfretabit et sumet illud nobis, et auditum illud faciemus? Prope te est verbum, in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud. Hoc erit, Non hic, nec illic; ecce enim intra vos est regnum Dei*. Et ne argumentetur audacia hæretica, de regno Creatoris, de quo consulebatur, non de suo respondisse eis Dominum, sequentia obsistunt. Dicens enim, *Filium hominis ante multa pati, et reprobari oportere, ante adventum suum*, in quo et regnum substantialiter revelabitur, suum ostendit et regnum de quo responderat, quod passiones et reprobationes ipsius expectabat. Reprobati autem habens et postea agnosci et assumi et extolli, etiam ipsum verbum reprobari, inde decerpit (10), ubi in lapidis ænigmate utraque revelatio ejus apud David (Ps. CXVII, 21) canebatur; prima recusabilis, secunda honorabilis: *Lapis, inquit, quem reprobaverunt ædificantes, iste factus est in caput anguli. A Domino factum est hoc. Vanum enim, si credidimus Deum de contumelia aut gloria scilicet alicujus prædicasse, ut non (11) eum portenderet, quem et in lapidis, et in petra, et in montis figura (Is. VIII, 4) portenderet (12)*. Sed si de suo loquitur adventu, cur eum diebus Noe et Loth comparat tetricis et atrocibus Deus et lenis et mitis? Cur admonet meminisse uxoris Loth, quæ præceptum Creatoris non impune contempsit, si non eum judicio venit vindicandorum præceptorum suorum? Etiam si vindicat ut et ille, si judicat me, non debuit per

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Novem Oberth.
- (2) Ne Seml.
- (3) Isaiam Ahen.
- (4) Confident Venet.
- (5) Samaritanæ Venet.
- (6) Legem illos Seml.

- (7) Solum Wouwer.
- (8) Ascendit Seml.
- (9) Deponit Oberth.
- (10) Excerptis al.
- (11) Non ut Seml.
- (12) Portenderat Oberth.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXV.—(a) *Qui confiderent in monte Samariæ*. Historiam illius schismatis supra attigit, in quo Jeroboam decem tribus ab aliis avulsas Samariam deduxit, ubi rex creatus est. Reliquæ duæ, nempe Judæa et Benjamin, sub Roboamo permanserunt. Id refertur III Reg. LE PR.

(b) *Secundum nostras antitheses*. Antitheses compegerat Marcion in quibus legem Mosis Evangelio opponerebat. Tertullianus alias antitheses iis opposuit, in quibus legem veterem cum nova conciliabat.

LE PR.

ejus documenta formare quem destruit, ne ille me formare videatur. Si vero et hic non de suo loquitur adventu, sed de judæi Christi, exspectemus etiam nunc ne quid de suo prædicet, illum interim esse credentes, quem omni loco prædicat.

CAPUT XXXVI.

Nam et orandi perseverantiam et instantiam (Luc. XVIII) mandans, parabolam judicis ponit, coacti audire viduam, instantia et perseverantia interpellationum ejus. Ergo judicem Deum ostendit orandum, non se, si non ipse est judex. Sed subjunxit, facturum Deum vindictam electorum suorum. Si ergo ipse erit judex, qui et vindex. Creatorem ergo meliorem Deum probavit, quem electorum suorum clamantium ad eum die ac nocte vindicem ostendit. Et tamen, cum templum Creatoris inducit, et duos adorantes diversa mente describit Pharisæum in superbia, Publicanum in humilitate; ideoque alterum reprobatum, alterum justificatum descendisse (Luc. XVIII); utique docendo qua disciplina sit orandum, cum et hic orandum constituit, a quo relaturi essent eam orandi disciplinam, sive reprobatricem superbix, sive justificatricem humilitatis. Alterius Dei nec templum, nec oratores, nec judicium invenio penes Christum, nisi Creatoris. (a) Illum jubet adorare in humilitate, ut allevatorem humilium; non in superbia, ut destructorem superbiorum. Quem alium adorandum mihi ostendit? qua disciplina? qua spe? Neminem opinor. Nam et quam docuit orationem, Creatori probavimus convenire. Aliud est si etiam adorari qua Deus optimus et ultro bonus non vult. Sed quis optimus, nisi unus, inquit Deus? Non quasi ex duobus diis unum optimum ostenderit; sed unum esse optimum Deum solum, qui sic unus sit optimus, qua solus Deus. Et utique optimus, qui pluit super justos et injustos, et solem suum oriri facit super bonos et malos, sustinens et alens et juvenans etiam Marcionitas. Denique interrogatus ab illo quodam: Præceptor optime, quid faciens vitam æternam possidebo? De præceptis Creatoris an ea sciret, id est faceret, exposulavit, ad contestandum præceptis Creatoris vitam acquiri sempiternam. Cumque ille principaliora quæque affirmasset observasse se ab adolescentia: Unum, inquit, tibi deest. Omnia quæcumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælo, et veni, sequere me. Age Marcion, omnesque jam commiserones et coodibiles ejus hæretici, quid audebitis di-

tere? Resciditne Christus priora præcepta, non occidendi, non adulterandi, non furandi, non falsum testandi, diligendi patrem et matrem? An (1) et illa servavit, et quod deerat, adjecit? quamquam et hoc præceptum largitionis in egenos ubique diffusum sit in Lege et Prophetis, uti gloriosissimus ille observator præceptorum pecuniam multo chariorem habiturus traduceretur. Salvum est igitur et hoc in Evangelio (Matth. V, 17), Non veni dissolvere Legem et Prophetas, sed potius adimplere. Simul et cætera dubitatione liberavit, manifestando unius esse et Dei nomen et optimi, et vitam æternam, et thesaurum in cælo, et semetipsum; cujus præcepta suppleo et conservavit et auxit: secundum Michæam quoque hoc loco recognoscendus, dicentem (Mich. VI, 8): Si annuntiavit tibi homo quid bonum, aut quid a te Dominus exquirat, quam facere judicium, diligere misericordiam, et paratum esse sequi Dominum Deum tuum? Et homo enim Christus annuntians quid sit bonum; scientiam legis: Præcepta, inquit, scis? facere judicium: Vende, inquit, quæ habes; diligere (2) misericordiam: Et da, inquit, egenis; paratum esse ire (3) cum Deo (4). Et veni, inquit, sequere me. Tam distincta fuit a primordio Judæa gens per tribus et populos et familias et domos, ut nemo facile ignorari de genere potuisset, (b) vel de recentibus Augustianis censibus adhuc tunc fortasse pendentibus. Jesus autem Marcionis et natus non dubitaretur, qui homo videbatur; utique qua non natus nullam potnerat generis sui in publico habuisse notitiam, (c) sed erat unus aliqui deputandus ex iis, qui quoquo modo ignoti habebantur. Cum igitur prætereuntem illum cæcus audisset, cur exclamavit: Jesu fili David, miserere mei, nisi quia filius David, id est, ex familia David non temere deputabatur, per matrem et fratres, qui aliquando ex notitia utique annuntiati ei fuerant. Sed antecedentes increpabant cæcum, uti taceret. Merito, quoniam quidem vociferabatur, non quia de David filio mentiebatur. Aut doce increpantes illos scisse, quod Jesus non esset filius David, ut idcirco silentium cæco indixisse credantur. Sed etsi doceres, facilius illos ignorare præsumeretur (5), quam Dominum falsam in se prædicationem sustinere potuisse. Sed patiens Dominus; non tamen confirmator erroris, imo etiam detector Creatoris; ut non prius hanc cæcitatem hominis illius enubilasset, ne ultra Jesum filium David existimaret. Atquin, ne patientiam ejus infamaretis,

LECTIONES VARIANTES.

(1) Anne Rhen.

(2) Dilige Seml.

(3) Paratum si, inquit, ire Oberth.

(4) Domino Seml.

(5) Præsumeret Rhen.

COMMENTARIUS.

CAP. XXXVI. — (a) Illum jubet adorare in humilitate, etc. Alludere mihi videtur ad illud Christi: omnis qui se humiliat allevabitur, et qui se exaltat humiliabitur; sive ad aliud eantici Mariæ: Deposuit potentes de sede (hoc est enim destrudere) et exaltavit (sive allevavit) humiles. PAM.

(b) Vel de recentibus Augustianis censibus adhuc tunc fortasse pendentibus. Tunc, id est, cum diceret cæcus, Jesu fili David. Pendentibus, scilicet tabulis census: nimirum, sicut supra notavimus, haud semel acti

census fuisse videntur sub Augusto. Et Septimius ipse libro adversus Judæos, addubitare videtur an Christus adscriptus fuerit censui statim ut natus est. RIC.

(c) Sed erat unus aliqui deputandus ex iis, etc. Unus aliqui pro aliquis, ut in principio lib. seq. unus aliqui discipulus. Sensus hic est, erit terræ filius, vel unus quilibet e turba, sive unus de multis, quod Græci dicunt ἐκ τοῦ πολλοῦ ὄθμου, καὶ τῶν πολλῶν εἰς τῶν τυγχόντων. RHEN.

nec (1) ullam rationem dissimulationis illi affingere-
tis, nec filium David negaretis, manifestissime confir-
mavit cæci prædicationem, et ipsa remuneratione
medicinæ, et testimonio fidei. *Fides*, inquit, *tua te*
salvum fecit. Quid vis cæcum credidisse? Ab alio (2)
Deo descendisse Jesum ad dejectionem (3) Creatoris?
ad destructionem Legis et Prophetarum? non illum
esse, qui ex radice Jesse et ex fructu lumborum
David destinabatur (*Ps. CXXXII, 11*), cæcorum quo-
que remunerator? Sed nondum puto ejusmodi tunc
cæci erant, qualis Marcion, ut hæc fuerit cæci illius
fides, qua crediderit in voce, *Jesu fili David*. Qui
hoc se et cognovit, et ab omnibus cognosci (4) vol-
uit, fidem hominis, etsi melius oculatam, etsi veri
luminis competentem, exteriore quoque visione donavit,
ut et nos regulam simulque mercedem fidei discere-
mus. Qui vult videre Jesum, David filium credat per
virginis censum. Qui non ita credet, non audiet ab
illo: *Fides tua te salvum fecit*. Atque ita cæcus re-
manebit, ruens in antithesim, ruentem et ipsam
antithesim. Sic enim cæcus cæcum deducere solet.
« Nam si aliquando (*II Reg. V*) Davideni in recupe-
« ratione Sionis offenderant cæci resistentes, quo-
« minus admitteretur » (in figuram populi proinde
cæci, non admissuri quandoque Christum filium Da-
vid), « ideo Christus ex diverso cæco subvenit, ut hinc
« se ostenderet non esse filium David, et ex animi
« diversitate bonus cæcis, quos ille jusserat cædi.
« Et cur fidei, et quidem praviæ, præstitisse se dixit? »
Atquin et hoc filius David, antithesim de suo retun-
dendam. Nam et qui David offenderant, cæci: nunc

vero ejusdem carnis (5) homo supplicem se obtulerat
filio David, idcirco ei satisfaciendi quodammodo
placatus filius David, restituit lumina cum testimo-
nio fidei, qua hoc ipsum crediderat, exorandum sibi
esse filium David. Et tamen David audacia hominum
puto offenderat, non valetudo.

CAPUT XXXVII.

Consequitur (*Luc. XIX*) et *Zachæi domus salutem*.
Quo merito? Numquid vel ille crediderat Christum
a Marcione venisse? Atquin adhuc in auribus erat
omnium vox illa cæci, *Miserere mei, Jesu fili David*;
et omnis populus laudes referebat Deo, non Marcionis,
sed David. Enimvero Zachæus etsi allophylus for-
tasse, tamen aliqua notitia Scripturarum ex com-
mercio judaico afflatus; plus est autem (6), et igno-
ras Isaiam (*Is. LVIII, 7*) præcepta ejus impleverat.

- (1) Ne Ciaccon.
(2) Illo Oberth.
(3) Dilectionem Seml.
(4) Cognosci ab omnibus Oberth. ab hominibus cognosci
al.; ab omnibus abest Par.
(5) Indecoris Par. Fran.

CAP. XXXVII.—(a) *Dissolvens violentiorum contrac-
tum obnexus*. Illa vox composita est a voce *nexus*, Jure-
consultis usitatissima. Hinc illud apud Papinianum l. si
pater fam. D. familiæ erci-cundæ *nexus pignoris*, apud
Ulpianum, l. si non saltem, § adeo tit. de conduct.
indeb. *nexus venditi*. Unde et Cicero pro Muræna
nexu obligare, et apud Tacitum, lib. III, *exsoluti legis
nexus*. Eodem pertinent *lex nexus*, et l. pecunia quæ

Confringito, inquit, *panem tuum esurienti*; et non ha-
bentes tectum, in domum tuam inducito; hoc cum
maxime agebat, exceptum domo sua pascens Domi-
num. *Et nudum si videris, contegito*; hoc cum maxime
promittebat, in omnia misericordiæ opera dimidium
substantiæ offerens; (a) dissolvens violentiorum con-
tractuum obnexus (7), et dimittens conflictatos in
laxamentum, et omnem conscriptionem iniquam dis-
sipans, dicendo: *Et si cui quid per calumniam eripui,
quadruplum reddo*. Itaque Dominus: *Hodie*, inquit,
salus huic domui. Testimonium dixit, salutaria esse
quæ præceperat propheta Creatoris. Cum vero dicit:
Venit enim Filius hominis salvum facere quod perit (8),
jam non contendo eum venisse ut salvum faceret
quod perierat, cujus fuerat, et cui perierat quod
salvum venerat facere; sed in alterius quæstionis
gradum dirigo. De homine agi nulla dubitatio est.
Hic cum ex duabus substantiis constet, ex corpore et
anima, quærendum est ex qua substantiæ specie
periisse videatur. Si ex corpore, ergo corpus perie-
rat, anima non. Quod perierat, salvum facit filius
hominis: habet igitur et caro salutem. Si et anima
perierat, animæ perditio saluti destinatur: caro quæ
non perit, salva est. Si totus homo perierat ex utra-
que substantia, totus homo salvus fiat necesse est;
et elisa est sententia hæreticorum negantium carnis
salutem. Jam et Christus Creatoris confirmatur, qui
secundum Creatorem totius hominis salutem (9) pub-
licebatur. *Servorum* quoque parabola, qui secundum
rationem sceneratæ pecuniæ dominicæ dijudicantur,
judicem ostendit Deum, etiam ex parte severitatis,
non tantum honorantem, verum et auferentem quod
quis videatur habuisse. Aut si et hic Creatorem
finxerit austerum tollentem quod non posuerit, et
metentem quod non severit: hic quoque me ille
instruit, cujus pecuniam ut scenerem edocet.

CAPUT XXXVIII.

Sciebat Christus *baptisma Joannis* (*Luc. XX*) unde
esset, et cur quasi nesciens interrogabat. Sciebat non
responsuros sibi Phariseos, et cur frustra interroga-
bat. An ut ex ore ipsorum judicaret illos, vel ex
corde? Refer ergo et hæc ad excusationem Creatoris,
et ad comparisonem Christi; et considera jam quid
secuturum esset, si quid Pharisei ad interrogationem
renuntiassent. Puta illos renuntiassent humanum Jo-
annis baptisma, statim lapidibus elisi fuissent. Exi-
steret aliqui Marcion (b) (10) adversus Marcionem, qui

LECTIONES VARIANTES.

- (6) Si inserit rhen.
(7) Obnoxii Seml.
(8) Perierat al.
(9) Salutem abest nig.
(10) Aliquis Marcion Seml. aliqui Marcionis Venet.

COMMENTARIUS.

per nexum obligatur, nempe per genus quoddam obli-
gationis civilis, qua, uti Budæus ait, corpus æque at-
que pignus nexu afficiebatur. PAM.

CAP. XXXVIII.—(b) *Existeret aliqui Marcion*, id
est, si emergeret, exoriretur, exurgeret. Sic enim
hoc verbum apud Ciceronem interpretatur Asconius
Pedianus. RHEN.

diceret : O Deum optimum ! o Deum diversum a Creatoris exemplis ! Sciens præceps ituros homines, ipse illos in præruptum (1) imposuit. Sic enim et de Creatore, in arboris lege, tractatur. Sed de coelis fuit baptisma Joannis. *Et quare*, inquit Christus, *non credidistis ei ?* Ergo qui credi voluerat Joanni, increpaturus quod non credidissent, ejus erat cujus sacramentum Joannes administrabat. Certe nolentibus renuntiare quid saperent, cum et ipse vicem opponit. *Et ego non dico vobis in qua virtute hæc facio ; malum pro malo reddit* (2). *Reddite quæ Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo.* Quæ erunt Dei ? quæ similia sunt denario Cæsaris, imago scilicet et similitudo ejus. Hominem igitur reddi jubet Creatori, in ejus imagine et similitudine et nomine et materia expressus est. Quærat sibi monetam deus Marcionis. Christus denarium hominis suo Cæsari jubet reddi, non alieno ; (a) nisi quod necesse est qui suum denarium non habet. Justa et digna præscriptio est in omni quæstione ad propositum interrogationis pertinere debere sensum responsionis. Cæterum, aliud consulenti, aliud respondere demeritis est. Quo magis absit a Christo, quod ne homini quidem convenit. Sadducæi resurrectionis negatores, de ea habentes interrogationem, proposuerant Domino ex lege materiam mulieris, quæ septem fratribus ex ordine defunctis secundum præceptum legale nupsisset, cujus viri deputanda esset in resurrectione. Hæc fuit materia quæstionis, hæc substantia consultationis. Ad hoc respondisse Christum necesse est. Neminem timuit, ut quæstiones aut declinasse videatur, aut per occasionem earum, quod alias palam non docebat subostendisse. Respondit igitur : *Hujus quidem ævi filios nubere.* Vides quam pertinenter ad causam. Quia de ævo venturo quærebatur, in quo neminem nubere definiturus (3), præstruxit, hic quidem nubi, ubi sit et mori ; *quos vero dignatus sit Deus, illius ævi possessione et resurrectione a mortuis, neque nubere, neque nubi ; quia nec morituri jam sint, cum similes angelorum sint* (4), *Dei et resurrectionis filii facti.* Cum igitur sensus responsionis non ad aliud sit dirigendus, quam ad propositum interrogationis ; si hoc sensu responsionis,

A propositum absolvitur interrogationis, non (5) aliud responsio Domini sapit, quam quo quæstio absolvitur. Habes et tempora permissarum et negatarum nuptiarum, non ex sua propria, sed ex resurrectionis quæstione. Habes et ipsius resurrectionis confirmationem, et totum quod (b) Sadducæi sciscitabantur, non de alio Deo interrogantes, nec de proprio nuptiarum jure quærentes. Quod si ad ea facis respondere Christum, de quibus non est consultus, negas eum de quibus interrogatus est respondere potuisse, Sadducæorum scilicet sapientia captum. Ex abundantia nunc et post præscriptionem, retractabo adversus argumentationes coherentes. Nacti enim Scripturæ textum, ita in legendo decucurrerunt : *Quos autem dignatus est Deus, illius ævi, illius ævi Deo adjungunt*, quo alium Deum faciant illius ævi ; cum sic legi oporteat : *Quos autem dignatus est Deus, ut facta hic distinctione post Deum, ad sequentia pertineat illius ævi, id est, quos dignatus sit Deus, illius ævi possessione et resurrectione.* Non enim de Deo, sed de statu illius ævi consulebatur, cujus uxor futura esset post resurrectionem in illo ævo. Sic et de ipsis nuptiis responsum subvertunt : *Ut filii hujus ævi nubunt et nubuntur*, de hominibus dictum est Creatoris, nuptias permittentis, se autem quos Deus illius ævi, alter scilicet, dignatus sit resurrectione, jam et hic non nubere, quia non sint filii hujus ævi : quando de nuptiis illius ævi consultus, non de hujus, eas negaverat de quibus consulebatur. Itaque qui ipsam vim et vocis et pronuntiationis et distinctionis exceperant, nihil aliud senserunt, quam quod ad materiam consultationis pertinebat. Atque adeo scribæ : *Magister, inquit, bene dixisti.* Confirmaverat enim resurrectionem, formam ejus edendo adversus Sadducæorum opinionem. Denique testimonium eorum qui ita eum respondisse præsumserant, non recusavit. Si autem Scribæ Christum filium David existimabant, ipse autem David Dominum eum appellat ; quid hoc ad Christum ? (c) Non David errorem Scribarum obtundebat, sed honorem Christo David procurabat, quem Dominum Christum (i) magis quam filium David confirmabat ; quod non congrueret destructori Creatoris. At ex nostra parte, quam conve-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Præruptum *ms.*
 (2) Malum malum reddidit *Pam.*
 (3) Diffiniturus *al.*

- D (4) Fiant *Seml.*
 (5) Ad *add. alii.*
 (6) Christum *abest Par. Fran.*

COMMENTARIUS.

(a) Nisi quod necesse est, qui suum denarium non habet. Necesse est, inquit Septimius, quærat sibi monetam deus Marcionis, qui suum denarium non habet. Quærat sibi hominem alienum, qui nullum habet suum qui nullam scilicet creavit. RIC.

(b) Sadducæi resurrectionis negatores. Epiphanius (*Hær. 14*) : *ἡθετήσαν μὴ γὰρ οὗτοι νεκρῶν τὴν ἀνάστασιν, ὡς οἱ σαμαριταῖς προνοῦντες* : mortuorum enim resurrectionem negarunt, eadem cum Samaritanis sentientes. Neque tantum resurrectionem, sed etiam animæ immortalitatem sustulerunt, ut testatur Josephus, *Antiq. Jud.* lib. XVIII. A Dositheo propagatam fuisse, tum Sadducæorum, tum Samaritanorum hæresin docet B. Hier., dial. contra Lucif. : *Taceo*, inquit, *de Judaismi*

hæreticis, qui ante adventum Christi legem traditam dissiparunt ; quod Dositheus, Samaritanorum princeps, propheta repudiavit, quod Sadducæi ex illius radice nascentes etiam resurrectionem carnis negaverunt. Dicti sunt Sadducæi a Sadoko Antigoni discipulo ; is autem Antigonus discipulus fuerat Simeonis Justi, ut refertur in Pirke avoth, cap. 1. LE PR.

(c) Non David errorem Scribarum. Ne res confuse tractentur, advertendum est Scribarum duo fuisse genera, alii enim *γραμμάτεις τοῦ νόμου* extiterunt, et alii *γραμμάτεις λαοῦ*. Scribæ populi actuarii sive auctores publici fuerunt, neque tamen hæretici ; cum certum sit alios fuisse hæreticos. Videsis Scaligerum in Elencho. LE PR.

niens interpretatio ! Nam qui olim a cæco illo filius A David fuerat invocatus, quod tunc reticuit, non habens in præsentia scribas, nunc ultro coram eis de industria protulit : ut se, quem cæcus secundum scribarum doctrinam filium tantum David prædicarat, Dominum quoque ejus ostenderet ; remunerata quidem fide cæci, qua filium David crediderat illum ; pulsata vero traditione (1) Scribarum, qua non et Dominum eum norant. Quodcumque ad gloriam spectaret Christi (2) Creatoris, sic (3) non alius tueretur, quam Christus Creatoris.

CAPUT XXXIX.

Olim (*Luc. XXI*) constitit de nominum proprietate, ei illam competere (4), qui prior et Christum suum in homines annuntiaret, et Jesum transnominaret. Constat itaque et de impudentia ejus, qui multos B dicat venturos in nomine ipsius ; quod non sit ipsius, si non Christus et Jesus Creatoris est, ad quem proprietas nominum pertinet ; amplius, et prohibeat eos recipi, quorum et ipse par sit, ut qui proinde in nomine venit alieno, si non ipsius erat a mendacio nominis prævenire discipulos, qui per proprietatem nominis possidebat veritatem ejus, Venient denique illi, dicentes : *Ego sum Christus*. Recipies eos, qui consimilem recepisti. Et hic enim in nomine suo venit. Quid nunc quod et ipse venit nominum Dominus Christus et (5) Jesus Creatoris ? Rejicies illum ? Et quam iniquum, quam injustum, et optimo Deo indignum, ut non recipias eum in nomine suo venientem, qui alium (6) in nomine ejus recepisti ! Videamus et quæ signa temporibus imponat, *Bella*, opinor, C *et regnum super regnum, et gentem super gentem, et pestem, et famem, terræque motus, et formidines, et prodigia de caelo* : quæ omnia severo et atroci Deo congruunt (7) : hæc cum adjicit (8) etiam oportere fieri, quem se præstat, destructorem an probatorem Creatoris ? ejus dispositiones confirmat impleri oportere, quas ut optimus tam tristes quam (9) atroces abstulisset potius quam constituisset, si non ipsius fuissent. Antè hæc autem persecutiones eis prædicat et passiones venturas, in martyrium utique et in salutem. Accipe prædicatum in Zacharia (*Zach. IX, 15*) : *Dominus, inquit, omnipotens proteget eos ; et*

consument illos, et lapidabunt lapidibus fundæ, et bibent sanguinem illorum velut vinum, et replebunt pateras quasi altaris (10) ; *et salvos eos faciet Dominus illo die, velut oves, populum suum, quia* (11) *lapides sancti volutant*. Et ne putes hæc in passiones prædicari, quæ illos tot bellorum nomine ab allophylis manebant, respice ad species. Nemo in prædicatione bellorum legitimis armis debellandorum, lapidationem enumerat popularibus cœtibus magis et inermi tumultui familiarem. Nemo tanta in bello sanguinis flumina paterarum capacitate metitur, aut unius altaris cruentationi (12) adæquat. Nemo oves appellat eos qui in bello armati, et ipsi et (13) eadem feritate certantes cadunt ; sed qui in sua proprietate atque patientia dedentes, potius semetipsos quam vindicantes trucidantur. Denique, (a) *quia* (14) *lapides, inquit, sancti volutant*, non quia (15) milites pugnant. Lapidem enim sunt et fundamenta, super quæ nos ædificamur : *extracti*, secundum Paulum (*Eph. II, 21*) *super fundamentum Apostolorum*, qui lapides sancti oppositi omnium offensui volutabant. Et hic igitur ipse vetat cogitari ; quid responderi oporteat apud tribunalia, qui et Balaam (16) quod non cogitaverat, imo contra quam cogitaverat suggestit (*Num. XXII*), et Moysi causato linguæ tarditatem, os repromisit ; *et sapientiam ipsam, cui nemo resisteret*, per Isaiam (*Is. XLIV, 5*) demonstravit : *Hic dicit : Ego Deus sum, et clamabit in nomine Jacob, et alius inscribetur* (17) *in nomine Israelis*. Quid enim sapientius et in-contradicibilis confessione simplici et exerta in martyris nomine cum Deo invalescentis ? (b) quod est interpretatio Israelis. Nec mirum si is cohibuit (18) præcogitationem, qui et ipse a Patre excepit pronuntiandi tempestive subminationem : *Dominus mihi* (*Is. L, 4*) *dat linguam disciplinæ, quando debeam proferre sermonem*. Nisi Marcion Christum non subjectum Patri infert. A proximis quoque persecutiones et nomine ex odio utique blasphemiam prædicatam, non debeo rursus ostendere. Sed per tolerantiam, inquit, *salvos facietis nosmetipsos ; de qua scilicet Psalmus* (*Ps. IX, 19*) : *Tolerantia, inquit, justorum non peribit* (19) *in finem*. Quia et alibi (*Ps. CXV, 5*) : *Honorabilis mors justorum ; ex tolerantia sinè du-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Traductione al.
 (2) Christi *omitt. Jun.*
 (3) Si *Venet.*
 (4) Olim c. d. n. p. ei i. c. *inser. Rig. et al. post eum e cod. Nouv.*
 (5) Christus et *omitt. Obert.*
 (6) Alienum *Paris.*
 (7) Congruum *Venet.*
 (8) Dicit *al.*
 (9) Tam *Jun.*

- D (10) Quasi pateras altari. *Fran.*
 (11) Qui *Seml.*
 (12) Cruentatione *Pam.*
 (13) Et *Jun.*
 (14) Qui *Seml.*
 (15) Quin *Paris. Fran.*
 (16) Balæ *Oberth.*
 (17) Inscribe *al.*
 (18) Prohibuit *al.*
 (19) Periet *Seml.*

COMMENTARIUS.

CAP. XXXIX. — (a) *Quia lapides sancti volutant*. Hæc etiam Zachariæ citantur juxta editionem septuaginta volulant, *κυλιονται ἐπι τῆς γῆς*. *Rig.*

(b) *Quod est interpretatio Israelis*. De hujus vocis significato sanctus Hieronymus (in *Quæst. ad Genesim*) multis probat Israel proprie idem esse ac principem seu directum Dei : « Illud vero, inquit,

« quod in libro Nominum interpretatur Israel vir « videns Deum, sive mens videns Deum, omnium « pene sermone detritum, non tam vere quam vio- « lenter mihi interpretatum videtur. » Quærendum igitur manet ultra interpretatio, *princepsne Dei, an directus Dei*, admittenda potius sit. Hanc vero quæ- tionem indirecte solvit Hieronymus ipse, cum ait : « Nos magis Scripturæ et angeli, vel Dei, qui ipsum Israel vo-

bio, quia et Zacharias (*Zach. VI, 14*): *Corona autem A* erit cis qui toleraverint. Sed ne audeas argumentari apostolos, ut alterius Dei præcones, a Judæis vexatos; memento prophetas quoque eadem a Judæis passos, tamen non alterius Dei apostolos fuisse, quam Creatoris. Sed monstrato dehinc tempore excidii, cum capisset vallari exercitibus Hierusalem, signa jam ultimi finis enarrat, *solis et lunæ siderumque prodigia, et in terra angustias nationum obstupescensium velut a sonitu maris fluctuantis pro exspectatione imminentium orbi malorum.* Quod et ipsæ vires cælorum concuti habeant, accipe Joelem (*Joel. II, 30*): *Et dabo prodigia in cælo et in terra, sanguinem et ignem, et fumi vaporem. Sol convertetur in tenebras, et in sanguinem luna, priusquam adveniat (1) dies magnus et illustris Domini.* Habes et Habacuc (*Haba., III, 9*): *B* *Fluminibus dirumpetur terra; videbunt te, et parturient populi; disperges (2) aquas gressu (3). Dedit abyssus sonum suum; sublimitas timoris ejus elata est; sol et luna constitit in suo ordine, in lucem coruscationis (4) tuæ ibunt in fulgorem; fulgur scutum tuum, in communicatione tua diminues terram, et in indignatione tua depones nationes.* Conveniunt, opinor, et Domini pronuntiationes et prophetarum, de concussionibus mundi et orbis, elementorum et nationum. Post hæc quid Dominus? *Et tunc (a) videbunt Filium hominis venientem de cælis cum plurima virtute. Cum autem hæc fuerint, erigetis vos, et levabitis capita, quoniam appropinquabit (5) redemptio vestra.* In tempore scilicet regni, de quo subjectarit (6) ipsa parabola. Sic et vos cum videritis omnia hæc fieri, *C* *scitote appropinquasse regnum Dei.* Hic erit dies magnus Domini et illustris, venientis de cælis filii hominis secundum Danielelem (*Dan. VII, 5*): *Ecce cum cæli nubibus tanquam filius hominis adveniens, etc. Et data est illi regia potestas, quam in parabola postulaturus exierat relicta pecunia servis, quæ fœneraretur (7). Et universæ nationes, quas promiserat ei in psalmo Pater (Ps. II, 8): Postula de me, et dabo tibi gentes hæreditatiæ tuam. Et gloria omnis serviens illi et potestas ejus æterna, quæ non auferetur, et regnum ejus quod non corrumpetur: quia nec morientur in illo, nec nubent, sed erunt sicut angeli.* De eodem adventu filii hominis et fructu (8) ejus apud Habacuc (*Habac. III, 15*): *Existi in salutem populi ad salvos faciendos christos tuos; erecturos scilicet se, et capita*

levaturos in tempore regni redemptos (9). Igitur cum et hæc, quæ sunt promissionum, proinde conveniant sicut et illa quæ sunt concussionum, ex consonantia prophetarum et dominicarum pronuntiationum, nullam hic poteris interstruere distinctionem, ut concussiones quidem referas ad Creatorem, sævitæ scilicet Deum, quas nec sinere, nedum expectare deberet Deus optimus; promissiones vero Deo optimo depones, quas Creator ignorans illum non prophetasset. Aut si suas prophetavit, non distantes a promissionibus Christi, par erit in libertate optimo Deo; nec plus videbitur a Christo tuo repromitti, quam a meo filio hominis. Ipsum decursum Scripturæ evangelicæ, ab interrogatione discipulorum usque ad parabolam fici, ita invenies contextu sensus filio hominis hinc atque illinc adhærere, ut in illum compingat et tristitia et læta, et concussiones et promissiones, nec possis separare ab illo alteram partem. Unius enim filii hominis adventu constituto inter duos exitus, concussionum et promissionum, necesse est ad unum pertineant filium hominis, et incommoda nationum, et vota sanctorum: quia (10) ita positus est in medio, ut communis exitibus ambobus, alterum conclusurus adventu suo, id est, incommoda nationum; alterum incipiens, id est, vota sanctorum; ut sive mei Christi concesseris adventum filii hominis, quo mala imminetia ei depones quæ adventum ejus antecedunt, cogaris etiam bona ei adscribere, quæ ab adventu ejus oriuntur; sive tui malueris, quo bona ei adscribas quæ ab adventu ejus oriuntur (11), cogaris mala quoque ei deputare, quæ adventum ejus antecedunt. Tam enim mala coherent adventui filii hominis antecedendo, quam et bona subsequendo. Quære igitur quem ex duobus Christis constituas in persona unius filii hominis, in quem (12) utraque dispositio referatur. Aut et Creatorem optimum, aut (13) Deum tuum asperum dedisti natura. In summa ipsius parabolæ considera exemplum: *Adspice ficum, et arbores omnes, cum fructum protulerint, intelligunt homines æstatem appropinquasse. Sic et vos, cum videbitis hæc fieri, scitote in proximo esse regnum Dei.* Si enim fructificationes arbuseularum signum æstivo tempori præstant, antecedendo illud; proinde et (14) conflictationes orbis, signum prænotant regni, præcedendo illud. Omne autem signum ejus est cuius est (15) res, cuius est signum. Et omni rei

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Adveniet *Riq. Venet.*
 (2) Dispergens *Rhen. Seml.*
 (3) Gressus *Venet.*
 (4) Coruscationes *Franeq. circumstationes al.*
 (5) Appropinquabit *Rhen. Seml. Oberth.*
 (6) Subjecta erit *Rhen. Seml. Pam.*
 (7) Fœnerarentur *Latin.*
 (8) Fructus *Paris. Fran.*

- (9) Redemptus *Rhen. Seml. Oberth.*
 (10) Qui *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (11) Sive tui malueris, quo bona ei adscribas quæ ab adventu ejus oriuntur *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (12) Quam *Pam. Rhen. Seml. Oberth.*
 (13) Et *add. Rhen. Seml. Oberth.*
 (14) Et *omitt. Rhen. Seml. Oberth.*
 (15) Et *cod. Wouu.*

COMMENTARIUS.

« cavit, auctoritate ducimur, quam cujuslibet eloquentiæ sæcularis. » Atqui Deus ipse, seu angelus, nomen Israel neutro quem dixit Hieronymus, modo, sed, ut optime Tertullianus noster, *invalescentem cum Deo interpretatus est: » Nequaquam, inquit, « Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quo-*

niam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis « contra homines prævalebis? » EDD.

(a) *Videbunt Filium hominis venientem.* Secundum hic adventum Christi ex infinitis locis probat contra Marcionem. LE PR.

ab eo imponitur signum, cuius est res. Ita si conflictationes signa sunt regni, sicut fructificationes æstatis; ergo et regnum Creatoris est, cuius (1) conflictationes deputantur, quæ signa sunt regni. Præmiserat oportere hæc fieri tam atrocia, tam dira, Deus optimus, certe a Prophetis et a Lege prædicata; adeo Legem et Prophetas non destruebat, cum quæ prædicaverant, confirmat perfici oportere. Adhuc ingerit, *Non transitorium cælum ac terram, nisi omnia peragantur*. Quænam ista? Si quæ a Creatore sunt (2), merito sustinebunt elementa Domini sui ordinem expungi. Si quæ a Deo optimo, nescio an sustineat cælum et terra perfici quæ æmulus statuit. Hoc si patietur Creator, zelotes Deus non est. Transeat age nunc terra et cælum, sic enim Dominus eorum destinavit, dum *Verbum ejus manet in ævum*: sic enim et Esaias prænuntiavit (*Is. XL, 8*). Admoneantur et discipuli, *ne quando graventur corda eorum crapula et (a) ebrietate, et sæcularibus curis; et insistat eis repentinus dies ille, velut laqueus*; utique oblitis Deum ex plenitudine et cogitatione mundi; Moysi erit admonitio (*Deut. XXXII, 15*). Adeo is liberabit a laqueo diei illius, qui hanc admonitionem retro intulit. Erant et loca alia apud Hierusalem ad docendum, erant extra Hierusalem secedendum; sed enim per diem in templo docebat, ut qui per Osee prædixerat (*Os. XII, 4*): *In templo meo me invenerunt, et illic disputatum est ad eos. Ad noctem vero in elæonem (b) secedebat*: sic enim Zacharias demonstrat (*Zach. XIV, 4*): *Et stabunt pedes ejus in monte elæone*. Erant horæ quoque auditorio competentes: diluculo conveniendum erat, quia per Esaiam cum dixisset (*Is. L, 4*): *Dominus dat mihi linguam disciplinæ*; adjectit (5): *Apposuit mihi mane aurem ad audiendum*.

A Si hoc est prophetias dissolvere, quid erit adimplere?
CAPUT XL.

Proinde (*Luc. XXII*) scit et quando pati oporteret eum, cuius passionem lex figurat. Nam e (4) tot festis Judæorum *Paschæ diem* elegit (5). In hoc enim sacramentum pronuntiavit Moyses (*Levit. XXIII*): *Pascha est Domini*. Ideo et affectum suum ostendit: *Concupiscentia concupivi Pascha edere vobiscum antequam patiar*. O legis destructorem, qui concupierat etiam Pascha servare! Nimirum vervecina illum judaica delectaret? An ipse erat, qui (*Is. LIII*) *tanquam ovis ad victimam adduci* habens, et *tanquam ovis coram tonsente sic os non aperturus*, figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebat? Poterat et ab extraneo quolibet tradi; ne dicerem (6) et in hoc Psalmum (*Ps. XL, 10*) expunctum: *Qui mecum panem edit, levabit in me plantam*. Poterat et sine præmio tradi: quanta enim opera traditoris circa eum, qui populum coram offendens, nec tradi magis potuisset quam invadi? Sed hoc alii competisset Christo, non qui prophetias adimplebat. Scriptum est enim (*Am. II, 6*): *Pro eo quod venundedere (7) justum*. Nam et quantitate et exitum pretii postea Juda pœnitente revocati, et in emptionem dati agri figuli, sicut in Evangelio Matthæi (*Matt. XXVII*) continetur, Hieremias (*Jerem. XXXII*) præcanit: *Et acceperunt triginta argentea (8) pretium appetiati vel honorati, et dederunt ea (9) in agrum figuli*. Professus itaque se concupiscentia concupisse edere Pascha ut suum [indignum enim ut quid alienum concupisceret Deus], acceptum panem, et distributum discipulis, corpus illum suum (10) fecit, *Hoc est corpus meum* dicendo, (c) id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Cæterum, vacua

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Cui *Latin*.
(2) *Fiunt Rhen. Seml. Oberth*.
(3) *Adjecit abest Par*.
(4) *Et Rhen. Seml. Obert*.
(5) *Elegit Venet. egit Rhen. Seml. Oberth*.

- (6) *Dicerent non cod. Woww. ni dicerem et in hoc Jan*.
(7) *Vendiderunt al*.
(8) *Argenteos al*.
(9) *Eos Paris. Fran*.
(10) *Suum illum Rhen. Seml. Oberth*.

COMMENTARIUS.

(a) *Ebrietate et sæcularibus curis*. Quæ duo hic in discipulis prohibentur, eadem in clericis, tum presbyteris, tum etiam episcopis prohibentur, posterioribus can. ap. 6, et 80, can. 6. Conc. Carth. et L. Generaliter 52, C. de Clericis et Ep. Prius vero can. ap. 41, et an. 24, quo cujuslibet ordinis clericis interdicitur *εἰς καπηλείον εἰσιέναι*. Quæ omnia apud veteres contra clericorum intemperantiam et luxum passim habentur: lege epist. B. Bernardi ad Fulconem, qui Lingonensis postea factus est Archidiaconus. LE PR.

(b) *Elæonem*. Id est, olivetum, a voce græca *ἐλαίον*. EDD.

CAP. XL. — (c) *Id est, figura corporis mei*. Hæc verba non intelligenda sunt ut volunt Calvinistæ, quibus hoc loco, et alias præterea, nimium favit Rigaltius, sed quemadmodum ea intelligi postulat ipsorum contextus, et explicuerunt theologi polemicis, inter quos doctissimi cardinales Perronius et Bellarminus primas obtinent. Posteriorem citasse sufficiat: « Sequitur (tertius) locus ex lib. IV contra Marcionem, ubi sic legimus: *Acceptum panem, et distributum discipulis, corpus suum illum fecit, Hoc est corpus meum dicendo, id est, figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus*. — Respondeo: priora verba hujus

testimoniū, quod omnes sacramentarii tanquam Achillem quemdam in prima acie constituunt, pro nobis maxime faciunt: posteriora autem nihil obsunt causæ nostræ. Illud enim: *Acceptum panem corpus suum fecit dicendo, Hoc est corpus meum*, aperte indicat panis realem mutationem in corpus Christi; illud autem: *Id est, figura corporis mei*, non significat (ut Sacramentarii credunt) panem Eucharistiæ esse figuram corporis Domini, sed quod fuit olim figura in Testamento Veteri, nunc in corporis veritatem esse mutatum. Coniungitur enim illud, *figura corporis mei*, non cum voce proxime præcedente, *corpus meum*, sed cum pronomine *Hoc*, ut sit hic sensus: *Acceptum panem corpus suum fecit, dicendo: Hoc, id est, panis, est qui olim fuit figura corporis mei, nunc est corpus meum: ubi pronomen Hoc, demonstrat panem, non qui manet, sed qui mutatur, ut supra diximus. — Id autem ita esse probatur primo ex illis verbis sequentibus. figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Si enim per figuram intelligeret Eucharistiam, non diceret, non fuisset, sed non esset, loquitur igitur de figura Testamenti Veteris, quæ sine dubio vera figura non fuisset, nisi corpus verum ei responderet. — Secundo idem patet ex verbis paulo infra sequen-*

res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit, quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis crucifigeretur. Cur autem (a) panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit? Non intelligens veterem fuisse istam figuram corporis Christi dicentis per Hieremiam (*Jerem. XI, 19*): *Adversus me cogitaverunt cogitatum dicentes, Venite, conjiçiamus lignum in panem ejus*; scilicet crucem in corpus ejus. Itaque illuminator antiquitatum quid tunc voluerit significasse panem, satis declaravit, corpus suum vocans panem. Sic et in calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Itaque consistit probatio corporis de testimonio carnis; probatio carnis, de testimonio sanguinis. Ut autem et sanguinis veterem figuram in vino recognoscas, aderit Esaias (*Is. LXIII, 1*): *Quis, inquit, qui advenit ex Edom? (b) rubor vestimentorum ejus ex Bosor. Sic (1) decorus in stola vinolenta cum fortitudine? Quare rubra vestimenta tua? et indumenta sicut de foro torcularis pleno conculcato?* Spiritus enim propheticus velut jam contemplandus Dominum ad passionem venientem, carne scilicet vestitum, ut in ea passum, cruentum habitum carnis in vestimen-

torum rubore designat, conculcatae et expressae vi passionis, tanquam de (2) foro torcularis; quia exiude quasi cruentati homines de vini rubore descendant. Multo manifestius Genesis in benedictione Judae, ex cuius tribu carnis census Christi processurus, jam tunc Christum in Juda delineabat (3). *Lavabit, inquit (Gen. XLIX, 11), in vino stolam suam, et in sanguine uvæ amictum suum*; stolam et amictum carnem demonstrans, et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.

CAPUT XLI.

Væ, ait, per quem traditur filius hominis. Ergo jam Væ constat imprecationis et comminationis inclamationem intelligendam, et irato et offenso deputandam: nisi si Judas impune erat tantum sceleris relaturus. Aut si impune, vacat Væ. Si non impune, utique ab eo puniendus, in quem scelus traditionis admisit. Porro, si sciens passus est hominem, quem ipse comitatu suo adsciverat, in tantum scelus ruere, noli jam de Creatore circa Adam retractare, quæ in tuum quoque Deum retorquentur, aut ignorasse illum qui non ex providentia obstiit peccaturo, aut obstiit non potuisse, si ignorabat; aut noluisse, si et sciebat et poterat; atque ita malitiosum judicandum, qui passus sit hominem suum ex delicto perire. Suae igitur agnoscas potius et in isto Creatorem, quam parem illi Deum optimum adversus sententiam tuam facias. (c) Nam et Petrum præsumptorie aliquid elo-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sed Paris.
(2) In Rhen. Seml. Oberth.

- C (3) Declinabat Rhen. Seml. Oberth. delineabat Franeq.

COMMENTARIUS.

tibus: *Cur, inquit, panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit, non intelligens veterem fuisse istam figuram corporis Christi, dicentis per Hieremiam: Venite conjiçiamus lignum in panem ejus, scilicet crucem in corpus ejus? Itaque illuminator antiquitatum quid tunc voluerit significasse panem, satis declaravit, corpus suum vocans panem.* Ubi Tertullianus dicit, Christum vocasse corpus suum panem, non peponem, aut aliquem alium cibum, ut impleret figuram Hieremiæ, qui nomine panis significaverat Christi corpus: non ergo Christus instituit in Eucharistia figuram corporis sui, ut adversarii volunt, sed implevit figuram veterem ex pane conficiendo corpus suum. — Tertio ex verbis aliis sequentibus, ubi explicans prophetiam Jacob (*Gen. XLIX*): *Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum: Stolam, inquit, carnem demonstrans, et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.* Ubi NOTANDUM, quod sicut apud Hieremiam panis significabat corpus, quia corpus Domini est cibus fidelium, ut supra diximus; ita vinum apud Jacobum patriarcham significat sanguinem Domini, quia sanguis Domini est potus fidelium. Christus autem ut explicaret istas figuras, seu vaticinia, corpus sub specie panis, et sanguinem sub specie vini nobis tradidit: et sane si non verum corpus et sanguinem reipsa dedisset, non recte explicuisset, vel implesset vaticinia. Nam tam Hieremias per panem verum corpus, quam Jacob per vinum verum sanguinem prænuñtiavit, ut Tertullianus dicit. Illa autem verba Tertulliani: *Qui tunc vinum in san-*

guine figuravit, referuntur ad illa verba Jacobi, In sanguine uvæ pallium suum. Vult enim dicere: per sanguinem uvæ intelligi vinum, sed per vinum intelligi sanguinem Domini, ut ipse explicat, cum ait per stolam carnem, per vinum sanguinem demonstrari. — Quarto denique, idem patet ex progressu totius libri. Nam propositum ejus erat ostendere Christum in Evangelio non destruxisse Testamentum Vetus, sed illud implese. Itaque percurrit Tertullianus plurima Christi opera, ac demonstrat Christum in omnibus illis dedisse operam, ut impleret figuras legis: igitur hoc etiam loco non inducit figuram institutam in Testamento Novo, sed impletionem tantum veterum figurarum. — Hactenus Bellarminus (*de sacramento Eucharistiæ, lib. II, c. 7*). EDD.

(a) *Panem corpus suum appellat.* Locus pro veritate corporis Christi insignis, cui adde ex cap. 10 lib. adv. Judæos: *Christus panem corpus suum appellat; cap. 2 de orat. etc.* Justinus Martyr testimonium hac de re habet luculentum (Apol. 1). Alios hic non allego. LE PR.

(b) *Rubor vestimentorum ejus ex Bosor.* Aut purpura tyria intelligitur, sive carthaginensis, aut per Bosor rubedinem explicare debemus, בֹּסֹר enim hebræst omphax sive uva immatura, legendumque esset Boser pro bosor. LE PR.

CAP. XLI. — (c) *Nam et Petrum præsumptorie aliquid elocutum.* Sic paucissimis expressit Auctor colloquium Christi de negatione S. Petri prædicta, quod latius prosequitur lib. de Fuga in persec. omissis iis quæ intermedia sunt apud Lucam. PAM.

cutum, negationi potius destinando, zelotem Deum tibi ostendit. *Debuit etiam osculo tradi* (a) propheticus scilicet Christus, ut ejus scilicet filius, qui *labiis a populo diligebatur* (Is. XXIX). Perductus in consensum, an ipse esset Christus interrogatur. De quo Christo Judæi quæsisserunt, nisi de suo? Cur ergo non vel tunc alium eis prodidit? Ut pati posset, inquis. Id est, ut ille optimus ignorantes adhuc in scelus mergeret. Atquin et si dixisset, passurus esset. Si *dixero enim*, inquit, *vobis, non creditis* (1). Porro non credituri, perseverassent in necem ejus. Et cur non magis passurus esset, si alterius Dei, ac per hoc, adversarium Creatoris (2) manifestasset? Ergo non pateretur, alium se tunc quoque supersedit ostendere: ut sed quoniam (5) ex ore ejus confessionem extorquere cupiebant, nec confesso tamen credituri, qui cum ex operibus Scripturas adimplentibus agnovisse debuerant; ita ejus fuit occultasse se, cui ultro debebatur agnitio. Et tamen adhuc eis manum porrigens: *Abhinc*, inquit, *erit Filius hominis sedens ad dexteram virtutis Dei*. Suggesterat enim se ex Danielis (Dan., VII) prophetia Filium hominis, et e psalmo (Ps. CIX) David, sedentem ad dexteram Dei. Itaque ex isto dicto et Scripturæ comparatione illuminati quem se vellet intelligi: *Ergo*, inquit, *tu Dei Filius es? Cujus Dei, nisi quem solum noverant? Cujus Dei, nisi quem in psalmo meminerant dixisse filio suo: Scde ad dextram meam?* Sed respondit: *Vos dicitis quia ego sum* (4). Atquin confirmavit id se esse quod illi dixerant, dum rursus interrogant. Unde autem probabis interrogative, et non ipsos confirmative pronuntiassent: *Ergo tu Filius Dei es?* Ut quia oblique ostenderat se per Scripturas Filium Dei intelligendum, sic senserint (5), *Ergo tu Dei es Filius*, quod te non vis aperte dicere; æque (6) ita et ille, *Vos dicitis*, confirmative respondit; et adeo sic fuit pronuntiatio ejus, ut perseveraverint in eo, quod pronuntiatio sapiebat.

CAPUT XLII.

Perductum (7) (Luc., XXIII) enim illum ad Pilatum onerare cœperunt, quod se regem diceret; Christum sine dubio Dei Filium, sessurum ad Dei dexteram. Cæterum, alio eum titulo gravassent, incerti an Filium Dei se dixisset, nisi (8) *Vos dicitis* sic pronuntiassent, hoc se esse quod dicerent. Pilato

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Creditis Rhen. Seml. Ober.
 (2) Se add. Jun.
 (3) Quomodo Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Quasi non ego Jun.
 (5) Senserunt cod. Wouu. Rig. Venet.
 (6) Atque Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Productum al.

A quoque interroganti, *Tu es Christus?* proinde, *Tu dicitis*; ne metu potestatis viderentur amplius respondisse. Constitutus est igitur Dominus in judicio. *Et statuit in judicio populum suum. Ipse Dominus in judicium venit* (9) *cum presbyteris et archontibus populi*, secundum Esaiam (Is., III, 13). Atque exinde omne scriptum passionis suæ implevit. *Tumultuatae sunt ibidem nationes, et populi meditati sunt inania* (Ps. II, 1). *Astiterunt reges terræ, et archontes congregati sunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus*: nationes, Romani qui cum Pilato fuerant; populi, tribus Israelis; reges, in Herode; archontes, in summis sacerdotibus. Nam et Herodi velut munus a Pilato missus, Osce vocibus fidem reddidit; de Christo enim prophetaverat (Os., X, 6): *Et vinctum eum ducent ænium regi*. Delectatus est denique Herodes viso Jesu, nec vocem ullam ab eo audivit. *Tanquam agnus enim coram tonsente, sic non aperuit os suum* (Is., XIII, 7); quia Dominus dederat illi linguam disciplinæ, ut sciret quomodo eum oporteret proferre sermonem (Is., L, 4). Illam scilicet linguam, quam in Psalmo (Ps. XLVI) agglutinatam gutturi suo tunc probabat, non loquendo. Et Barrabas quidem nocentissimus, vita ut bonus donatur; Christus vero justissimus, ut homicida morti expostulatur. (b) Sed et duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter iniquos scilicet deputaretur. Vestitum plane ejus (10) militibus divisum (11), partim sorte concessum, Marcion abstulit, respiciens Psalmi prophetiam (Ps. XXI, 19), *Dispertiti sibi sunt vestimenta mea, et in vestitum meum sortem miserunt*. Aufer igitur et crucem ipsam. Idem tamen psalmus de eo non tacet: *Foderunt manus meas et pedes meos* (12). Totus in illo exitus legitur: *Circumdederunt me canes, synagoga maleficorum circumvallavit me. Omnes qui spectabant me, naso irridebant me. Locuti sunt labiis, et capita moverunt. Speravit in Deum, liberet eum*. Quo jam testimonium vestimentorum habe (15) falsi tui prædam, totus psalmus vestimenta sunt Christi. Ecce autem et elementa concutiuntur. Dominus enim patiebatur ipsorum. Cæterum, adversario læso, cœlum luminibus florisset, magis sol radiis insultasset, magis dies stetisset, libenter spectantem in patibulo Christum Marcionis. Hæc argumenta quoque mihi competissent, etsi non fuis-

- D (8) Si Rhen. Seml. Oberth.
 (9) Veniet Fran.
 (10) A inser. Rhen. Seml. Oberth.
 (11) Partim add. Lat.
 (12) Meos omitt. Rhen. Seml. Ober.
 (15) Habes Rhen. Latin.

COMMENTARIUS

(a) *Debuit etiam osculo tradi*. Epiph., confut. 66, hanc etiam veritatem corporis Christi probat ex his verbis Lucæ, atque hic auctor alludit: *Et appropinquavit ut oscularetur eum Judas*. Qui confut. 67, addit rescidisse etiam Marcionem in sequentibus, quod fecit Petrus quando percussit et abscidit auriculam servi Pontificis, et quantum apparet, totam historiam negationis Petri; quippe quam hic etiam auctor omisit. PAM.

CAP. XLII. — (b) *Sed et duo scelesti circumfiguntur illi*. Græce est *κακοῦργοι* apud Lucam, pro quo recte vertit, *scelesti*. Et magis ea versio respondet prophetæ Isaiæ LIII, quam hic affert, quasi repetens quod apud Lucam habetur cap. XXII: *Ei inter iniquos deputatus est*, græce apud evangelistam, *μετὰ τῶν ἰσθητῶν*.

PAM.

sent prædicata. *Cælum*, inquit (*Is.*, L, 5) *Esaias*, *A* *vestiam tenebris*. Hic erit dies, de quo et *Amos* (*Am.*, VIII, 9) : *Et erit illa die, dicit Dominus, occidet sol meridie* (habes et horæ sextæ significationem), *et contenebrabit super terram*. Scissum est et templi velum, angeli eruptione, derelinquentis *filiam Sionis* (*Is.*, I, 8) *tanquam in vinea speculam, et in cucumerario casulam*. O quantum perseveravit etiam trigésimo psalmo Christum ipsum reddere! Vociferatur ad Patrem, ut et moriens ultima voce prophetas adimpleret. Hoc dicto exspiravit. Quis? spiritus semetipsum, an caro spiritum? Sed spiritus semetipsum exspirare non potuit. Alius est qui exspirat, alius qui exspiratus. Si spiritus exspiratur, ab alio exspiratur necesse est. Quod si solus spiritus fuisset, discessisse potius diceretur, quam exspirasse. Quis igitur exspirat spiritum, nisi caro? quæ et spirat, quando illum habet; et ita eum, cum amittit, exspirat. Denique, si caro non fuit (1), sed phantasma carnis, phantasma autem spiritus fuit, spiritus autem semetipsum exspiravit, et exspirando discessit, sine dubio phantasma discessit, cum spiritus, qui erat phantasma, discessit, et nusquam comparuit phantasma cum spiritu. Nihil ergo remansit in ligno? nihil pendit etiam post expirationem? nihil de Pilato postulatum? nihil de patibulo detractum? nihil sindone involutum? nihil sepulcro novo conditum? Atquin non nihil. Quid igitur illud fuit? Si phantasma, adhuc ergo inerat et Christus. Si discesserat Christus, ergo abstulerat phantasma. Superest impudentiæ hæreticæ dicere, phantasma illic phantasmatis remansisse. Sed sic (2) et Joseph corpus fuisse noverat, quod tota pietate tractavit, ille Joseph, qui non consenserat in scelere Judæis: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestium* (3) *non sedit; oportuerat etiam sepulchorem Domini prophetari, ac jam tunc merito benedici*.

CAPUT XLIII.

Sic (4) nec mulierum illarum officium (*Luc.*, XXIV) præterit prophetia, quæ ante lucem conveniunt ad sepulchrum cum odoribus paratura. De hoc enim per *Osce* (*Os.*, VI, 4) : *Ut quarant, inquit, faciem meam, ante lucem vigilabunt ad me, aicentes, Eamus, et convertamur ad Dominum, quia ipse eripuit, et curabit nos; percussit, et miserebitur nostri; sanabit nos post biduum, in die tertia resurgemus*. Quis enim

hæc non credat in recogitatu mulierum illarum volutata, inter dolorem præsentis destitutionis qua percussæ sibi videbantur a Domino, et spem resurrectionis ipsius qua restitui rite arbitrabantur? Corpore autem non invento sublata erat sepultura ejus de medio, secundum *Esaiam* (*Is.*, LVII, 2). Sed et duo ibidem angeli apparuerunt. (a) Tot fere laterensibus uti solebat, in duobus testibus consistens Dei Sermo. (b) Revertentes quoque a sepulchro mulieres, et ab illa angelorum visione prospiciebat *Esaias* (*Is.* XXVII, 41); *Mulieres*, inquit, *venientes a visione, venite ad renuntiandam scilicet Domini resurrectionem*. Bene autem, quod incredulitas discipulorum perseverabat, ut in finem usque defensio nostra consisteret, Christum Jesum non alium se discipulis edidisse, quam prophetatum. Nam cum duo ex illis iter agerent, et Dominus eis adhæsisset, non compars quod ipse esset, etiam dissimulans de conscientia rei gestæ: *Nos autem putabamus*, inquit, *ipsum esse redemptorem Israelis*; utique suum Christum, id est Creatoris. Adeo nec alium se ediderat illis. Cæterum, non existimarent eum Creatoris; et cum Creatoris existimaretur, non sustinisset hanc de se existimationem, si non is esset qui existimabatur (5): aut ipse erit auctor erroris, et prævaricator veritatis adversus Dei optimi titulum. Sed nec post resurrectionem alium se eis ostendit, quam quem (6) existimatum sibi dixerant. Plane invecus est in illos: *O insensati et tardi corde, in non credendo omnibus quæ locutus est ad vos!* Quæ locutus non alterius se Dei esse probat, sed ejusdem Dei (7). Nam eadem et angeli ad mulieres: *Rememoramini quæ locutus sit vobis in Galilæa, dicens, quod oportet* (8) *tradi filium hominis, et crucifigi, et tertia die resurgere*. Et quare oportebat, nisi quia ita a Deo Creatore scriptum? Igitur increpavit (9) illos, ut de sola passione scandalizatos, et ut dubios de fide resurrectionis annuntiata sibi a fœminis, per quæ non crediderant ipsum fuisse quem existimarent. Itaque quod existimaverant, id volens credi se, eum se confirmabat quem existimaverant, Creatoris scilicet Christum redemptorem Israelis. De corporis autem veritate quid potest clarius? cum hæsitantibus eis ne phantasma esset, imo phantasma credentibus: *Quid turbati estis, inquit, et quid cogitationes subeunt in corda vestra? Videte manus meas et pedes, quia ego ipse sum; quoniam spiritus ossa non habet, sicut me habent*.

LECTIONES VARIANTES.

(1) Fuisset al.; alterutrum omitt. Rhén. Seml. Oberth.

(2) Si al.

(3) Pestilentia al.

(4) Si al.; alterutrum del. Jun.

(5) Existimatur Rig. venet. Seml.

(6) Quæ Paris. Fran.

(7) Et minus de Deo Seml. et manus de Deo Ithen.

(8) Oporteret cod. Wouw.

(9) Increpuit al. juxta Seml.

COMMENTARIUS.

CAP. XLIII.—(a) Tot fere laterensibus. Laterenses, stipatores, quod latus claudant. RHEN.

(b) Revertentes quoque a sepulchro mulieres. Etiam hęc evangelistam convenire ostendit cum eo quod est *Is.* XVII: *Mulieres venientes a visione venisse*: ubi omittimus quod priori loco leg-batur: *Venite,*

quod neque apud LXX hodie aut olim, neque apud B. Hieronymum, Cyrillum, Procopium in Comm. neque apud Origenem in Matth. aut Ruffinum in Symbolum inter opera B. Cypriani, amplius quam semel legatur. PAM.

tem videtis (1). Et Marcion quædam contraria sibi, illa credo industria eradere de Evangelio suo noluit, ut ex his quæ eradere potuit, nec erasit, illa quæ erasit, aut (2) negetur erasisse, aut merito erasisse dicatur. Nec parcat nisi eis quæ non aliter interpretando, quam delendo, subvertit. Vult itaque sic dictum, quasi, *Spiritus ossa non habet, sicut me videtis habentem*, ad spiritum referatur, *sicut me videtis habentem*; id est non habentem ossa sicut et spiritus. Et quæ ratio tortuositatis istius? cum simpliciter pronuntiare potuisset: *Quia spiritus ossa non habet, sicut me videtis non habentem*. Cur autem inspectui eorum manus et pedes suos offert, quæ membra ex ossibus constant, si ossa non habebat? Cur adjicit:

LECTIONES VARIANTES.

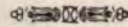
(1) Videtis habere *Rhen. Seml. Obert.*(2) Nec *Seml.*

COMMENTARIUS.

(a) *Christus enim Jesus in evangelio tuo, meus est.* Corruptum et depravatum fuisse Evangelium a Marcione tum hic locus probat, tum cap. ult. libri præcedentis: *Et Evangelium vestrum*, etc., tum etiam lib. hoc cap. 29. Habuisse autem Tertullianum codicem illum Marcionis corruptum testatur S. Epi-

phanus. An Lucæ fuerit corruptum Evangelium, non est dubitandi locus legenti huncce librum; ubique enim id fit manifestum. Citatur etiam corrupte versus 25 cap. XXIV B. Lucæ, *O insensati Galatæ*, etc. Illud enim non ex recepto Evangelio, sed ex evangelio Marcionis citatur. LE PN.

LIBER V.

ARGUMENTUM. — Sicuti libro præcedenti ex Evangelio B. Lucæ, quod sibi usurpaverat Marcion, sic nunc ex Epistolis Pauli (quas ille mutilatas in librum Apostolicum suo titulo editum diverso ordine redegerat, exceptis iis quæ sunt ad Timotheum et Titum, et ad Hebræos) probat Tertullianus non alium Deum prædicari ab Apostolo quam Creatoris.

C. I. Imprimis autem id vel ex eo manifestum facit, quod nulla auctoritas apostolo Paulo probetur, nisi de Instrumento Veteri Creatoris, et Actis Apostolorum, quæ Marcion rejiciebat.

C. II. Deinde tum per argumentum et verba Apostoli, de Epistola ad Galatas, ex cap. I.

C. III. Item ex ejusdem Epistolæ cap. II et III.

C. IV. Ex ejusdem etiam cap. IV, V, VI.

C. V. Deinde per verba Apostoli, de Epistola ad Corinthios prima, ex cap. I.

C. VI. Etiam ex Epistolæ ejusdem cap. II et III.

C. VII. Ejusdem quoque ex cap. IV, V, VI, VII, VIII, IX et X.

C. VIII. Item cap. XI, XII, XIII et XIV.

C. IX. Ex cap. etiam XV priori parte.

C. X. Et ex ejusdem cap. XV secunda parte.

C. XI. Rursum per verba Apostoli, de Epist. II ad Corinth. ex cap. I, II et III.

C. XII. Item ex cap. V, VII, XI, XII et XIII.

C. XIII. Porro etiam per verba Apostoli, de Epist. ad Rom. ex cap. I, II, III, V, VI et VII.

C. XIV. Ex ejusdem etiam Epistolæ cap. VIII, X, XI, XII, XIII et XVI.

C. XV. Nec minus per verba Apostoli, de Epist. ad Thessalonicenses.

C. XVI. Et de Epist. ad Thessalonicenses secunda.

C. XVII. Dein per verba Apostoli, de Epist. ad Laodiceos (sive ad Ephesios) ex cap. I et II.

C. XVIII. Ex ejusdem etiam Epistolæ cap. III, IV, V et VI.

C. XIX. Denique per verba Apostoli de Epist. ad Colossenses.

C. XX. De Epist. ad Philippenses.

C. XXI. Postremo de Epist. ad Philemonem. PAMEL.

CAPUT PRIMUM.

Nihil sine origine, nisi Deus solus: quæ quantum præcedit in statu omnium rerum, tantum præcedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit. Quia nec habeas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit, cum (3) cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus, apostoli quoque Pauli originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus, nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam, nisi nihil temere credendum. Temere porro credi quodcumque sine originis agnitione creditur, quique dignissime ad sollicitudinem redigam istam inquisitionem, cum is mihi affirmatur apostolus, quem (b) in albo apo-

LECTIONES VARIANTES.

(3) Cum omitt. *Jun.*

COMMENTARIUS.

CAP. I. — (b) *In albo apostolorum.* Album hic est catalogus apostol. nam apud Jureconsultos album

stolorum apud Evangelium non deprehendo. Denique audiens postea eum a Domino allectum jam in cœlis quiescente, quasi improvidentiam existimo, si non ante scivit illum sibi necessarium Christus; sed jam ordinato officio apostolatus, et in sua opera dimisso, ex incurso, non ex prospectu adjiciendum existimavit; necessitate, ut ita dixerim, non voluntate. Quamobrem, Pontice nauclere, si nunquam furtivas merces vel illicitas (a) in acatos tuas recepisti; si nullum omnino onus avertisti vel adulterasti, cautior utique et fidelior in Dei rebus, edas velim nobis quo symbolo susceperis apostolum Paulum? quis illum tituli caractere percusserit? quis transmiserit tibi? quis imposuerit, ut possis eum constanter exponere? ne illius probetur, qui omnia apostolatus ejus instrumenta protulerit. Ipse se, inquit, apostolum est professus (*Gal. I, 1*), et quidem non ab hominibus, nec per hominem, sed per Jesum Christum. (b) Plane profiteri potest semetipsum quivis. Verum professio ejus alterius auctoritate conficitur: alius scribit, alius subscribit, alius obsignat, alius actis refert. Nemo sibi et professor et testis est. Præter hæc utique legisti (*Luc. XXI, 8*), multos venturos qui dicant: *Ego sum Christus*. Si est qui se Christum mentiatur, quanto magis qui se apostolum prædicet Christi? Adhuc ego in persona discipuli et inquisitoris conversor, ut jam hinc et fidem tuam obtundam, qui unde eam probes non habes; et impudentiam suffundam, qui vindicas, et unde possis vindicare non recipis. Sit Christus, sit (1) Apostolus, ut alterius dum non probantur nisi de instrumento Creatoris. Nam (2) mihi Paulum etiam Genesis olim repromisit. Inter illas enim figuras et propheticas super filios suos benedictiones, Jacob cum ad Benjamin direxisset (5), Benjamin, inquit (*Gen. XLIX, 27*), *lupus rapax, ad matutinum comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam*. Ex tribu enim Benjamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem, ad matutinum comedentem, id est, prima ætate vastaturum pecora Domini, ut persecutorem Ecclesiarum; dehinc ad vesperam escam daturum, id est, devertente jam ætate oves Christi educaturum, ut doctorem nationum. Nam et Saulis primo asperitas insectationis erga David, dehinc pœnitentiam

et satisfactio, bona pro malis recipientis, non aliud portendebat quam Paulum in Saule, secundum tribus; et Jesum in David, secundum virginis census. Hæc figurarum sacramenta si tibi displicent, certe Acta apostolorum (*Act. IX*) hunc mihi ordinem Pauli tradiderunt, a te quoque non negandum. Inde apostolum ostendo persecutorem, non ab hominibus, neque per hominem; inde et ipsi credere inducor; inde te a defensione ejus expello; nec timeo dicentem: Tu ergo negas apostolum Paulum? non blasphemio quem tueor. Nego, ut te probare compellam. Nego, ut meum esse convincam. Aut si ad nostram fidem spectas, recipe quæ eam faciunt. Si ad tuam provocas, ede quæ eam præstruunt. Aut proba esse, quæ credis; aut si non probas, quomodo credis? Aut qualis es adversus eum credens, a quo solo probatur esse quod credis? Habe nunc et apostolum de meo, sicut et Christum; tam meum apostolum, quam et Christum. (c) Iisdem et hic dimicabimus lineis, in ipso gradu provocabimus præscriptionis, oportere scilicet et apostolum qui Creatoris negetur, imo et adversus Creatorem proferatur, nihil docere, nihil sapere, nihil velle secundum Creatorem, et in primis tanta constantia alium Deum edicere, quanta a lege Creatoris abruptit. Neque enim versimile est, ut avertens a judaismo, non pariter ostenderet in ejus Dei fidem averteret: quia nemo transire posset a Creatore, nesciens ad quem transeundum sibi esset. Sive enim Christus jam alium Deum revelaverat, sequebatur etiam apostoli testatio; vel ne non ejus Dei apostolus haberetur, quem Christus revelaverat; et quia non licebat abscondi ab apostolo, qui jam revelatus fuisset a Christo. Sive nihil tale de Deo Christus revelaverat, tanto magis ab apostolo debuerat revelari, qui jam non posset ab alio; non credendus sine dubio, si nec ab apostolo revelatus. Quod idcirco præstruximus, ut jam hinc profiteamur nos proinde probaturos, nullum alium Deum ab apostolo circumlatum, sicut probavimus, nec a Christo; ex ipsis utique Epistolis Pauli, quas proinde mutilatas etiam de numero, forma jam hæretici Evangelii præjudicasse debebit.

CAPUT II.

(d) Principalem (*Gal., I*) adversus judaismum epi-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Sic... sic al.

(2) Non *Rhen. Seml. Oberth.*D (3) Dixisset *Rhen. Seml. Ober.*

COMMENTARIUS.

est matricula, seu particula decurionum, unde alibi proscriptio l. Herennius 10, D. de decur. et fil. Ea ferme ratione album Senatorum dixit *λέκωμα τῶν βουλευόντων* Dion., lib. LV, et album citharædorum Suetonius in Nerone cap. 20. LE PR.

(a) In acatos tuas. Acatus sive *ἄκατος* et *ἀκάτιος* navigii genus est, quod velis, non autem remis agebatur. LE PR.

(b) Plane profiteri potest seipsum quivis. Loquitur de professione quæ fit apud acta. Nam profiteremur, dum publice et apud acta aliquid ultro denuntiamus, veluti cum profiteremur merces ne in vectigali pendendo Reipublicæ fraus fiat. Unde merces *improfessas* Marcianus in Pandectis vocat, quarum nomine nullum

vectigal solutum est. Item profitebantur filios natos sibi apud acta veteres: quæ res tum certam, tum facilem ætatis faciebat probationem, si quando hujusmodi dubium incidisset. In hunc sensum eleganter dicit Seneca, profiteri æs alienum. Id quod candidati facere cogebantur et rei. de Benef. lib. VI. Livius profiteri frumentum, lib. IV, dec. 4, ubi in pervulgatis exemplaribus mendose legitur confiteri cogendo frumentum. RHEN.

(c) Iisdem et hic dimicabimus lineis. Linearum proverbialiter lubens meminit, ut, rursus ad lineas, præducere lineas. RHEN.

CAP. II.—(d) Principalem adversus judaismum, etc. Quod ex margine in contextum irreperat, iterum in

stolam nos quoque confitemur, quæ Galatas docet. Amplectimur etenim omnem illam legis veteris abolitionem, ut et ipsam de Creatoris venientem dispositione, sicut sæpe jam in isto ordine tractavimus, de prædicata novatione a prophetis Dei nostri. Quod si Creator quidem vetera cessura promisit, novis scilicet orituris; Christus vero tempus distinctionis istius (*Lex et Prophetæ usque ad Joannem*) terminum in Joanne statuens inter utrumque ordinem, desinentium exinde veterum et incipientium novorum; necessarie et Apostolus in Christo post Joannem revelato vetera infirmat, nova vero confirmat, atque ita non alterius Dei fidem curat quam Creatoris, apud quem et vetera decessura prædicabantur. Igitur et Legis destructio, et Evangelii ædificatio, pro me faciunt in ista quoque Epistola, ad eam Galatarum præsumptionem pertinentes, qua præsumebant Christum utputa Creatoris, salva Creatoris lege credendum: quod adhuc incredibile videretur, legem a suo auctore deponi. Porro, si omnino alium Deum ab Apostolo audissent, ultro utique scissent abscedendum sibi esse a lege ejus Dei quem reliquissent, alium secuti. Quis enim expectaret diutius discere, quod novam deberet sectari disciplinam, qui novum Deum recepisset? Imo, quia eadem quidem divinitas prædicabatur in Evangelio, quæ semper nota fuerat in Lege, disciplina vero non eadem, hic erat totus quæstionis status, an lex Creatoris ab Evangelio deberet excludi in Christo Creatoris. Denique, aufer hunc statum, et vacat quæstio. Vacante autem quæstione, ultro omnibus agnoscantibus discedendum sibi esse ab ordine Creatoris per fidem Dei alterius, nulla Apostolo materia competisset, id tam presse docendi, quod ultro fides ipsa dictasset. Igitur tota intentio Epistolæ istius nihil aliud docet, quam Legis discessionem (1) venientem de Creatoris dispositione, ut adhuc suggeremus. Si item nullius novi Dei exeret mentionem, quod nusquam magis fecisset, quam in ista materia, ut rationem scilicet atque ablegandæ Legis unice hac et sufficientissima definitione proponeret novæ divinitatis, apparet quomodo scribat: *Miror vos tam cito transferri, ab eo qui vos vocavit in gratiam, ad aliud evangelium*: ex conversatione aliud, non ex religione; ex disciplina, non ex divinitate. Quoniam quidem Evangelium Christi a Lege evocare deberet ad gratiam, non a Creatore ad alium Deum. Nemo enim illos moverat a Creatore, ut viderentur sic ad aliud Evangelium transferri, quasi dum ad Creatorem transferuntur. Nam et adjiciens, quod aliud Evangelium omnino non esset, Creatoris confirmat id, quod esse defendit. Si

enim et Creator Evangelium repromittit, dicens per Esaiam (*Is.*, XL, 9): *Ascende in montem excelsum, qui evangelizas Sioni; extolle vocem in valentia tua, qui evangelizas Hierusalem*. Item (*Is.*, LII, 7) ad apostolorum personam: *Quam tempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona*; utique et nationibus evangelizantium; quoniam et: *In nomine ejus*, inquit (*Is.*, XLII, 4), *nationes sperabunt*, Christi scilicet; cui ait: *Posui te in lumen nationum*. Est (2) autem Evangelium etiam Dei novi, quod vis, tunc ab Apostolo defensum. Jam ergo duo sunt Evangelia apud duos Deos, et mentitus erit Apostolus, dicens quod aliud omnino non est, cum sit et aliud; cum sic suum Evangelium defendere potuisset, ut potius demonstraret, non ut unum determinaret. Sed fortasse ut fugias hinc; et ideo (3), dices, subtextit: *Licet angelus de caelo aliter evangelizaverit, anathema sit*; quia et Creatorem sciebat evangelizaturum. Rursus ergo te implicas. Hoc est enim quo astringeris. Duo enim Evangelia confirmare, non est ejus qui aliud jam negarit. Tamen lucet sensus ejus qui suam præmisit personam. *Sed et si nos aut angelus de caelo aliter evangelizaverit*; verbi enim gratia dictum est. Cæterum, si nec ipse aliter evangelizaturus, utique nec angelus. Ita angelum ad hoc nominavit, quo multo magis hominibus non esset credendum, quando nec angelo, nec apostolo; non angelum ad Evangelium referret Creatoris. Exinde, decurrens ordinem conversionis suæ de persecutore in apostolum; scripturam Actorum (4) Apostolicorum confirmat, apud quam ipsa etiam Epistolæ istius materia recognoscitur, intercessisse quosdam (a), qui dicerent circumcidi oportere, et observandam esse Moysi legem: tunc apostolos de ista quæstione consultos, ex auctoritate spiritus renuntiasse, non esse imponenda onera hominibus, quæ patres ipsi non potuissent sustinere. Quod si et ex hoc congruunt Paulo apostolorum Acta, cur ea respuatis jam apparet, ut Deum scilicet non alium prædicantiam quam Creatorem, nec Christum alterius quam Creatoris, quando nec promissio Spiritus Sancti aliunde proberetur exhibita, quam de instrumento Actorum. Quæ utique verisimile non est, ex parte quidem Apostolo convenire, cum ordinem ejus secundum ipsius testimonium ostendant; ex parte vero dissidere, cum divinitatem in Christo Creatoris annuntiant; ut prædicationem quidem apostolorum omnino sit (5) secutus Paulus, qui formam ab eis dedocendæ legis accepit.

CAPUT III.

Denique (*Gal.*, II et III), ad patrocinium Petri cæte-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Decessionem *Rhen. Seml. Oberth.* discessionem *Pam.*
 (2) Esto *fortem legendum esset.*
 (3) Hinc video *Lat.*

- (4) Actorum *omitt. Jum.*
 (5) Apostolorum non sit *Pam.*

COMMENTARIUS.

marginem, tum hoc loco, tum ubique infra, rejecimus. Titulum nempe hujus capituli: *Epistola ad Galatas*, cui adjecimus *ex cap.* Atqui facit adversus hæreticos hodiernos illud *principalem adversus judaismum Epistolam*, quisensum verborum Apostoli perverten-

tes, non adversus judaismum, sed adversus ecclesiasticas festorum dierum observationes, hujus Epistolæ verba cap. IV non verentur allegare. PAMEL.

(a) *Intercessisse quosdam*, etc. Hoc est intervenisse, opposuisse se quosdam. RHEN.

rorumque apostolorum ascendisse Hierosolymanam, ut omnes lucraretur. Si hæc quoque intelligi ex hoc post annos quatuordecim, scribit, ut conferret cum illis de Evangelii sui regula, ne in vacuum tot annis cucurrisset, aut curreret; si quid scilicet citra formam illorum evangelizaret. Adeo ab illis probari, et constabili desiderarat (1). Quod si quando vultis (2) judaismi magis affines subintelligi (3), cum (4) nec (5) Titum dicit circumcisum; jam incipit ostendere solam (6) circumcisionis quæstionem ex defensione adhuc Legis concussam ab eis, quos propterea falsos et superinductitios (7) fratres appellat, non aliud statuere pergentes quam perseverantiam Legis, ex fide sine dubio integra Creatoris; atque ita pervertentes Evangelium, non interpolatione Scripturæ (a), qua Christum Creatoris effingerent, sed re-tentione veteris disciplinæ, ne legem Creatoris excluderent. Ergo, *Propter superinductitios*, inquit, *falsos fratres, qui subintraverant ad speculandam libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subjectioni*. Intendamus enim et sensui ipsi, et causæ ejus, et apparebit vitiatio scripturæ, cum præmittit: *Sed nec Titus, qui mecum erat, cum esset græcus, coactus est circumcidi*: dehinc subjungit: *propter superinductitios falsos fratres*, et reliqua: contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens propter quid fecerit; quod nec fecisset, nec ostendisset, si illud propter quod fecit, non accidisset. Denique, dicas velim, si subiintroissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, cessissent subjectioni? non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt (8) propter quos cederetur, hoc enim rudi fidei et adhuc de legis observatione suspensæ compete-bat, ipso quoque apostolo, *ne in vacuum cucurrisset aut curreret*, suspecto. Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertatem christianam, ne ante eam in servi utem abducerent judaismi, quam Paulus sciret se non in vacuum cucurrisset, quam dexteris ei darent antecessores, quam ex censu eorum in nationes prædicandi munus subiret (9). Necessario igitur cessit ad tempus. Sic ei ratio constat, Timotheum circumcidendi, et rasos introducendi in templum, quæ in Actis (Act. XVI, 21) edicuntur, adeo vera, ut Apostolo consonent profi-tenti (I Cor. IX, 20): *Factum se Judæis judæum, ut Judæos lucrifaceret, et sub Lege agentem, propter eos qui sub Lege agerent*: sic et propter superinductitios (10) illos, et omnibus novissime omnia factum,

ut omnes lucraretur. Si hæc quoque intelligi ex hoc postulant, id quoque nemo dubitavit (11), ejus Dei et Christi prædicatorem Paulum, cujus legem, quamvis excludens, interim tamen pro temporibus admiserat, statim amoliendam si novum Deum protulisset. Bene igitur quod et dexteris Paulo dederunt Petrus et Jacobus et Joannes; et de officii distributione pepigerunt, ut Paulus in nationes, illi in circumcissionem; tantum ut meminissent egenorum, et hoc secundum legem Creatoris, pauperes et egenos foventis, sicut in Evangelii vestri retractatu probatum est. Adeo constat de Lege sola fuisse quæstionem, dum ostenditur quid ex Lege custodiri conveniret. (b) Sed reprehendit Petrum, non recto pede incedentem ad Evangelii veritatem. Plane reprehendit; non ob aliud tamen, quam ob inconstantiam victus, quem pro personarum qualitate variabat, *timens eos qui erant ex circumcissione*; non ob aliquam divinitatis perversitatem, de qua et aliis in faciem restitisset, qui de minore causa conversationis ambiguitate Petro ipsi non pepercit. Sed quomodo Marcionitæ volunt credi? De cætero pergat Apostolus, negans ex operibus Legis justificari hominem, sed ex fide, ejusdem tamen Dei, cujus et Lex. Nec enim laborasset fidem a lege discernere, quam diversitas ultro ipsius divinitatis discrevisset, si fuisset. Merito non recædificabat quæ destruxit. Destruiautem Lex habuit, ex quo vox Joannis clamavit (Luc. III) in eremo: *Parate vias Domini*; ut fierent rivi et colles et montes repleti et humiliati, et tortuosa et aspera in rectitudinem et in campos, id est, Legis difficultates in Evangelii facilitates. Meminerat jam et Psalmi (Ps. II) esse tempus: *Dirumpamus a nobis vincula eorum, et abjiciamus a nobis jugum ipsorum*: Ex quo tumultuatæ sunt gentes, et populi meditati sunt inania, astiterunt reges terræ, et magistratus congregati sunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ipsius; ut jam ex fidei libertate justificetur homo, non ex legis servitute: *Quia (Hebr. X, 38) justus ex fide vivit*. Quod si propheta Habacuc (Habac. II, 4) prænuntiavit, habes et apostolum Prophetas confirmantem, sicut et Christus. Ejus ergo Dei erit fides in qua vivet justus; cujus et lex, in qua non justificatur operarius. Proinde, si in lege maledictio est, in fide vero benedictio; utrumque habes propositum apud Creatorem: *Ecce posui, inquit (Deut. XI, 26), ante te maledictionem et benedictionem*. Non potest distantiam vindicare; quæ etsi rerum est, non ideo auc-

LECTIONES VARIANTES.

(1) Desiderabat Lat.

(2) Quos si quando vult Lat.

(3) Intelligi Lat.

(4) Vero add. Rhen. Seml. Oberth.

(5) Nec omitt. Lat.

(6) Et add. Fran.

(7) Superductitios Rhen. Seml. Oberth.

(8) Cessissent ne subjectioni? Opinor. Ergo cesserant, quia fuerant cod. Wouw.

(9) Obiret Lat.

(10) Superinductos Rhen. Seml. Oberth.

(11) Dubitabit Rhen. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

CAP. III. — (a) Interpolatione Scripturæ. Interpolator seu corruptor est hæreticus qui detorquet, detruncat, imminuit, additve sacræ Scripturæ. LE PR.

(b) Sed reprehendit Petrum non recto pede incedentem. In græco est ὀρθοποδοῦντα. Notandum tamen in illa reprehensione, id quod habet Eusebius hist. lib.

cap. 12, ubi alium fuisse Cephama B. Petro, ait ex S. Clemente: ἐν ἑβδόμητι γεγονέναι τῶν ἑβδομήκοντα μαθητῶν, ὁμώνυμον Πέτρου τυχόντα τῷ ἀποστόλῳ, Unum fuisse ait ex septuaginta discipulis B. Petro apostolo cognominem. LE PR.

torum ; quæ ab uno auctore proponitur. Cur autem A
Christus factus sit pro nobis maledictio , ipso Apos-
tolo edocente manifestum est, quam nobiscum faciat,
id est , secundum fidem Creatoris. Neque enim quia
Creator pronuntiavit : *Maledictus omnis in ligno sus-
sensus* ; ideo videbitur alterius Dei esse Christus , et
idcirco a Creatore jam tunc in lege maledictus. Et
quomodo præmaledixisset eum Creator, quem igno-
rat? Cur autem non magis competat Creatori, Filium
suum dedisse maledictioni suæ, quam illi Deo tuo
subdidisse maledictioni, et quidem pro homine alie-
no? Denique, si atrox videtur hoc in Creatore circa
filium, proinde tuo in Deo. Si vero rationale et in tuo,
proinde et in meo, et magis in meo. Facilius enim
crederetur, ejus esse per maledictionem Christi ben-
edictionem prospexisse homini, qui et maledictio-
nem aliquando et benedictionem proposuerit ante
hominem, quam qui neutrum unquam sit apud te
professus. *Accepimus igitur benedictionem spiritalem
per fidem*, inquit, ex qua scilicet vivit justus secun-
dum Creatorem. Hoc est ergo quod dico, ejus Dei
fidem esse, cujus est forma gratiæ fidei. Sed et cum
adjicit : *Omnes enim filii estis fidei*, ostenditur (a) quid
supra hæretica industria eraserit ; mentionem scilicet
Abrahæ, qua nos Apostolus filios Abrahæ per fidem
affirmat, secundum quam mentionem hic quoque fi-
lios fidei notavit. Cæterum, quomodo filii fidei?
et cujus fidei, si non Abrahæ! Si enim *Abraham Deo
credidit, et deputatum (1) est justitiæ*, atque exinde
pater multarum nationum meruit nuncupari ; nos
autem credendo Deo magis, proinde justificamur ,
sicut Abraham ; et vitam proinde consequimur, sic-
ut justus ex fide vivit ; sic fit ut et supra, filios nos
Abrahæ pronuntiarit, qua patris fidei, et hic filios
fidei, per quam Abraham pater nationum fuerat re-
promissus. Ipsum quod fidem a circumcissione revo-
cabat, nonne Abrahæ filios constituere quærebat, qui
in carnis integritate crediderat? Denique, alterius
Dei fides, ad formam Dei alterius non potest admitti,
ut credentes justitiæ deputet, ut justos vivere faciat,
ut nationes filios fidei dicat : totum hoc ejus (2) est,
apud quem ante jam notum est sub eadem Abrahæ
mentionem, dum ipso sensu revincatur.

CAPUT IV.

Adhuc, inquit (*Gal.*, III, IV, V et VI), secundum
hominem dico, dum essemus parvuli, sub elementis D
mundi eramus positi, ad deservendum eis. Atquin non

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Deputatur Lat.
(2) Ejus abest Par.
(3) Suscipit al.
(4) Fuit Jun.

- (5) Aut jam Lat.
(6) Tortuosam viam Fran.
(7) Læves Jun.

COMMENTARIUS.

(a) *Quid supra hæretica industria eraserit ; mentio-
nem scilicet Abrahæ.* Subindicat erasisse Marcionem
tum initio hujus capituli, tum ante dicta jam verba
versus aliquot præcedentes ; quod ipsum repetit cap.
sequenti, idque non solum de Abrahæ mentionem, sed
etiam de illo, tamen testamentum hominis non spernit,
aut superordinat. PAM.

CAP. IV. — (b) *Itaque ut certum esset nos filios Dei*

est hoc humanitus dictum : non enim exemplum est,
sed veritas. Quis enim parvulus, utique sensu, quod
sunt nationes, non elementis subjectus est mundi,
quæ pro Deo suspicit (3)? Illud autem facit (4),
quod cum secundum hominem dixisset, tamen testa-
mentum hominis nemo spernit aut superordinat.
Exemplo enim humani testamenti permanentis, divi-
num tuebatur. *Abrahæ dictæ sunt promissiones, et se-
mini ejus. Non dixit, seminibus, quasi pluribus ; sed
semini, tanquam uni, quod Christus est.* Erubescat
spongia Marcionis, nisi quod ex abundanti retracto
quæ abstulit, cum validius sit illum ex his revinci
quæ servavit. *Cum autem evenit impleri tempus, misit
Deus Filium suum ; utique is, qui etiam ipsorum tem-
porum Deus est, quibus sæculum constat ; qui signa
quoque temporum ordinavit, soles, et lunas, et side-
ra, et stellas ; qui Filii denique sui revelationem in
extremitatem temporum et disposuit et prædicavit
(Is., II, 2) : In novissimis diebus erit manifestus mons
Domini, et (Joel, II, 28) : In novissimis diebus effun-
dam de spiritu meo in omnem carnem, secundum Jo-
elem. Ipsius erat sustinuisse tempus impleri, cujus
erat etiam finis temporis sicut initium. Cæterum Deus
ille otiosus, nec operationis, nec prædicationis ul-
lius, atque ita nec temporis alicujus, quid omnino
egit quod efficeret tempus impleri, etiam (5) imple-
ndum sustineri? Si nihil, satis vanum est ut Creato-
ris tempora sustinuerit serviens Creatori. Cui autem
rei misit Filium suum? *Ut eos qui sub lege erant, redi-
meret* : hoc est, ut efficeret (*Is.*, XL, 4) *tortuosa (6)
in viam rectam, et aspera in vias lenes (7)*, secundum
Esaïam ; *ut vetera transirent, et nova orirentur ; Lex nova
ex Sion, et sermo Domini ex Hierusalem (Is. II, 3) :*
*et ut adoptionem filiorum acciperemus, utique nationes,
quæ filii non eramus. Et ipse enim lux erit nationum, et
in nomine ejus nationes sperabunt. (b) Itaque, ut
certum esset nos filios Dei esse, misit Spiritum suum
in corda nostra, clamantem, Abba, Pater. In novissi-
mis enim, inquit (Joel, II, 28), diebus effundam de meo
Spiritu in omnem carnem. Cujus gratiæ, nisi cujus
et promissio gratiæ? quis Pater, nisi qui et factor?
Post has itaque divitias, non erat revertendum ad
infirmam et mendicam elementa. Elementa autem apud
Romanos quoque etiam primæ litteræ solent dici.
Non ergo per mundalium elementorum derogationem a
Deo eorum avertere cupiebat ; etsi dicendo supra :
*Si ergo his qui non natura sunt Dei servitis ; phy-***

esse. Sic explicat illud Apostoli : *Quoniam autem estis
filii Dei.* Confirmatur omnium latinorum lectio qui
Dei addunt, quod juxta constantem græcorum patrum
lectionem, apud eos desideratur, at vicissim legit Auc-
tor *corda nostra* ; juxta quod græce est *ἡμῶν*, con-
sentientibus etiam BR. Ambr. et Hieron. in Comm.
pro eo quod alii *vestra*. Porro recte ibi subintelligit
Rhenanus, *est, cum dicit Auctor, cujus gratia.* PAM.

sicæ, id est, naturalis superstitionis elementa pro Deo habentis sugillabat (1) errorem, nec sic tamen elementorum Deum taxans. Sed quæ velit intelligi elementa, primas scilicet litteras legis, ipse declarat: *Dies observatis, et mensæ, et tempora, et annos, et sabbata, ut opinor, et (a) cœnas puras, et jejunia et dies magnos.* Cessare enim ab his quoque sicut et circumcissione oportebat ex decretis Creatoris, qui et per Esaiam (Is. I, 14): *Neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustinebo; jejunium et serias et cœremonias vestras odit anima mea;* et per Amos (Am. V, 21): *Odi, rejeci cœremonias vestras, et non odorabor (2) in frequentis vestris.* Item per Osee (Os. II, 11): *Avertam universas jucunditates ejus, et cœremonias ejus, et sabbata, et neomenias ejus, et omnes frequentias ejus.* Quæ ipse constituerat, inquis, erasit? Magis quam alius: aut (3) si alius, ergo ille adjuvit sententiam Creatoris, auferens quæ et ille damnaverat. Sed non hujus loci quæstio, cur leges suas Creator infregerit. Sufficit quod infracturum probavimus, ut confirmetur nihil Apostolum adversus Creatorem determinasse, cum et ipsa amolitio (4) Legis a Creatore sit. Sed ut (5) furibus solet aliquid excidere de præda in indicium, ita credo et Marcionem novissimam Abrahæ mentionem dereliquisse, nullam magis auferendam, etsi ex parte convertit (6). Si enim Abraham duos liberos habuit, unum ex ancilla, et alium ex libera: sed qui ex ancilla, carnaliter natus est; qui vero ex libera, per

repromissionem; quæ sunt allegorica, id est, aliud portendentia: hæc sunt enim duo testamenta, sive duæ ostensiones, sicut invenimus interpretatum; unum a monte Sina, in synagogam Judæorum, secundum legem, generans in servitute; aliud (7) super omnem principatum, generans vim, dominationem, et omne nomen quod nominatur, non tantum in hoc ævo, sed in futuro; quæ est mater nostra, in quam repromissimus sanctam Ecclesiam; ideoque adjicit: *Propter quod, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.* Utique manifestavit et christianismi generositatem in filio Abrahæ ex libera nato allegoriæ habere sacramentum, sicut et judaismi servitute legalem in filio ancillæ; atque ita ejus Dei esse utramque dispositionem, apud quem invenimus utriusque dispositionis delineationem (8). Ipsum quod ait, *Qua libertate Christus nos manumisit*, nonne cum constituit manumissorem, qui fuit Dominus? (b) Alienos enim servos ne Galba quidem (9) manumisit, facilius liberos soluturus. Ab eo igitur prestabitur libertas, apud quem fuit servitus legis. Et merito. (c) Non decebat manumissos rursus jugo servitutis, id est, legis adstringi, jam Psalmo (Ps. II) adimpleto: *Dirumpamus vincula eorum, et abjiciamus a nobis jugum ipsorum;* postquam archontes congregati sunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ipsius. De servitute igitur exemptos, ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcissionem; ex prædica-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Suggillat *Rhen. Seml. Oberth.*
 (2) Adorabor *Rhen. Seml. Oberth.*
 (3) At *Par.*
 (4) Abolitio *al.*
 (5) Et *Par.*

- (6) Converterit *Lat.*
 (7) Alium *Rhen. Seml. Oberth. alterum Lat.*
 (8) Delineationem *Pmm. declinationem Jun.*
 (9) Nec galba *Jun. sine quidem.*

COMMENTARIUS.

(a) Cœnas puras. Parascevas. ἐν τῇ ἑσπέρῃ τῶν ἡμερῶν. Sic interpretatur Irenæus, lib. I, cap. 10, Glossæ, Cœna pura, προσάβλαστον. RIC.

(b) Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit. Sic omnino legunt exemplaria, neque mutandum quicquam. In ea fuit hæresi Marcion, ut diceret Christum non esse Filium Dei Creatoris; aliumque esse Deum Veteris Testamenti, sive Legis, alium Novisive Evangelii. Deum Legis esse Creatorem, trucem et savum; Evangelii vero Deum, nihil creasse; tantummodo esse bonum et indulgentissimum, qui nos per Christum suum truculenti illius ac tyrannici Dei jugo liberavit. Hanc sententiam Tertullianus multis argumentis refellit, atque hoc inter cætera, quod Christum Paulus, Epistola ad Galatas, manumissorem nostrum esse dicit. Quam Epistolam nec Marcion quidem rejecit. Inde autem necessario sequi, nos aliquando fuisse in servitute apud illum Deum Creatorem, Christumque esse Dei illius Creatoris Filium: cum nec dici nec esse possit manumissor, nisi qui fuit Dominus; nec libertus, nisi qui justam servitute servivit apud manumissorem. Nos igitur, quod eadem Epistola docet, servos aliquamdiu fuisse sub Lege Veteris Testamenti; postea vero Christi beneficio liberatos ea servitute Legis, nec jam sub Lege esse, verum sub Evangelio. Itaque, sic colligit Tertullianus. Si manumissorem agnoscimus Christum, necessario agnoscere debemus eundem esse Christum Creatoris illius, cujus fuit ea Lex qua soluti sumus, adepti libertate. Etenim nisi Christus esset Creatoris, non jure nos ea servitute liberasset, quam serviebamus apud Creatorem, sub illius legis duritia.

Serviebamus apud Creatorem: oportuit ergo manumissorem a Creatore venisse. Alienos enim servos qui manumittit, nihil agit. Hic vero more suo Tertullianus aliquid salis adspexit. *Alienos enim servos*, inquit, *ne Galba quidem manumisit. facilius liberos soluturus.* Legerat apud Suetonium Tranquillum, auctorem sibi familiarem, nec semel abs se citatum, eadem Neronis tantum gaudium publice præbuisse, ut plebs pileata tota urbe discurreret, quasi liberata tristi servitutis jugo: Galliam vero Neronis successorem hæc sui principatus auspicia sumpsisse, cum quasi manumissioni vacaturus tribunal conscendisset, ac propositis ante se damnatorum occisorumque a Nerone quam plurimis imaginibus temporum statum deplorare cœpisset; in eoque habitu sive actu, ab circumstantibus consalutatum fuisse Imperatorem. Ait igitur Tertullianus, ne Galbam quidem, ea rerum facie, servos alienos manumisit. Addit, *Facilius liberos soluturus*, reddita videlicet libertate civibus Romanis, qui sædam sub Nerone servitute serviebant. RIC.

(c) Non decebat manumissos rursus jugo servitutis. Verba hæc ex c. V, ad Galatas juxta editiones omnes desumpta sunt. Atqui recte adstringi verit quod græce est ἐπιχρῆσθαι. Ibi autem ipsam servitutis notam eradere perseverabat circumcissionem, alludit ad id quod sequitur ibidem: *Ecce ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit*, etc. usque ad vers. 6. Epiphanius, quod est intermedium: *Testor autem rursus, quod homo circumciscus debitor est ut totam legem impleat*, adducit in Marcionem confut. 3, ex Ep. ad Gal. PAMELIUS.

tionis scilicet propheticae auctoritate ; memor dictum per Hieremiam (*Jerem. IV, 4*) : *Et circumcidimini praeputia (1) cordis vestri*. Quia et Moyses (*Deut. X, 16*) : *Circumcidetis duricordiam vestram*, id est, non carnem. Denique, si circumcisione ab alio Deo veniens excludebat, cur etiam praeputiationem negat quidquam valere in Christo, sicut et circumcisionem? praefere enim debebat aemulam ejus, quam expugnabat, si ab aemulo circumcisionis Deo esset. Porro, quia et circumcisio et praeputiatio uni Deo deputabantur, ideo utraque in Christo vacabat, propter fidei prelationem; illius fidei, de qua erat scriptum (*Is. XLII, 4*) : *Et in nomine ejus nationes credent*; illius fidei, quam dicendo *per dilectionem perfici*, sic quoque Creatoris ostendit. Sive enim dilectionem dicit quae in Deum, et hoc Creatoris est (*Deut. VI*) : *Diliges Deum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis*; sive quae in proximum : *et proximum tuum tanquam te*, Creatoris est. *Qui autem turbat vos, judicium feret*. A quo Deo? Ab optimo? Sed ille non judicat. A Creatore? Sed nec ille damnabit assertorem circumcisionis. Quod si non erit alius qui iudicet nisi Creator, jam ergo non damnabit Legis defensores, nisi qui ipse eam cessare constituit. Quid nunc, si et confirmat illam ex parte qua debet? *Tota enim, inquit, Lex in (2) vobis adimpleta est : Diliges proximum tuum tanquam te*. Aut si sic vult intelligi, *Adimpleta est*, quasi jam non adimplenda, ergo non vult ut diligam proximum tanquam me, ut et hoc cum lege cessaverit; sed perseverandum erit semper in isto praecepto. Ergo lex Creatoris etiam ab adversario probata est; nec dispendium, sed compendium ab eo consecuta est, redacta summa in unum jam praeceptum. Sed nec hoc alii magis competit, quam auctori. Atque adeo cum dicit : *Onera vestra invicem sustinete, et sic adimplebitis legem Christi*; si hoc non potest fieri, nisi quis diligat proximum suum (3) tanquam se, apparet, *Diliges proximum tuum (4) tanquam te*, per quod auditur : *Invicem onera vestra portate*, Christi esse legem, quae sit Creatoris : atque ita Christum Creatoris esse, dum Christi est lex Creatoris. *Erratis, Deus non deridetur*. Atquin derideri potest Deus Marcionis, qui nec irasci novit, nec ulcisci. *Quod enim seminaverit (5) homo, hoc et metet*. Ergo retributionis et iudicii Deus intentat. *Bonum autem facientes*

A bonum. Nega Creatorem bonum facere praecipisse, et diversa doctrina sit diversae divinitatis. Porro, si retributionem praedicat, ab eodem erit et corruptionis messis et vitae. *Tempore autem suo metemus*; quia et Ecclesiastes (6), *Tempus, inquit (Eccl., III, 17), erit omni rei*. Sed et mihi famulo Creatoris mundus crucifixus est; non tamen Deus mundi; et ego mundo, non tamen Deo mundi. Mundum enim, quantum ad conversationem ejus posuit cui renuntiando mutuo transfigimur, et invicem morimur, persecutores vocat Christi; cum vero adjicit, (a) *Stigmata Christi in corpore suo gestare se* (utique corporalia competunt), jam non putativam, sed veram et solidam carnem professus est Christi, cujus stigmata corporalia ostendit.

CAPUT V.

Praestructio superioris Epistolae ita duxit, ut de titulo ejus non retractaverim, certus et alibi retractari eum posse; communem scilicet, et eundem in Epistolis omnibus: quod non utique salutem praescribit eis quibus scribit, sed gratiam et pacem. Non dico quid illi cum judaico adhuc more, destructori judaismi; nam et hodie Judaei in pacis nomine appellant, et retro in Scripturis sic salutabant. Sed intelligo illum defendisse officio suo praedicationem Creatoris (*Is. LII*) : *Quam maturi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem!* Evangelizator enim honorum, id est, gratiae Dei, paci eam praeferebam sciebat. Haec cum a Deo Patre nostro, et Domino Jesu annuntians, communibus nominibus utatur, competentibus nostro quoque sacramento, non puto dispici posse quis (7) Deus Pater, et Dominus Jesus praedicetur, nisi ex accidentibus, cui magis competant. Primo quidem Patrem Dominum praescribo, non alium agnoscendum, quam et hominis et universitatis Creatorem et institutorem. Porro, Patri etiam Domini nomen accedere ob potestatem, quod et Filius per Patrem capiat. Dehinc, gratiam et pacem non solum ejus esse, a quo praedicantur, sed ejus qui fuerit offensus. Nec gratia enim fit nisi offensae; nec pax, nisi belli: et populus autem per disciplinae transgressionem, et omne hominum genus per naturae dissimulationem et deliquerat, et rebellaverat adversus Creatorem. Deus autem Marcionis et quia (8) ignotus, non potuit offendi, et quia (9) nescit irasci. Quae ergo gratia a non offenso? quae pax a non rebelato? (b) *Ait crucem Christi stultitiam esse perituris,*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Praeputio al.
 (2) In abest Fran.
 (3) Sibi Rhen. Seml. Oberth.
 (4) Tibi Rhen. Seml. Oberth.
 (5) Severit Rhen. Seml. Ober.

- (6) Ecclesiasticus Rhen. Seml. Oberth.
 (7) Cur Fran.
 (8) Qua Latin.
 (9) Qua Latin.

COMMENTARIUS.

(a) *Stigmata Christi in corpore suo portare se*, etc. Ex eo quod, ut probet veram et solidam carnem Christi, subiungit, cujus stigmata corporalia ostendit; videtur accipere Auctor stigmata, non pro nudis notis, qualibus servi a dominis notabantur ut ab illis dignoscerentur; sed pro talibus, quasciam in se Christus corporaliter portavit, tanquam diceret, se iisdem

passionibus affectum fuisse quibus Christus. In hoc autem differt, quod legebat Christi pro quo alii, *Domini Jesu. PAM.*

CAP. V. — (b) *Ait : Crucem Christi stultitiam esse perituris, virtutem autem, etc.* Etiam hic ab Apostolo variat Auctor fortassis Marcionem secutus. Apud illum enim habetur imprimis : *Verbum crucis Christi,*

virtutem autem et sapientiam Dei, salutem consequentis. A Et ut ostenderet unde hoc eveniret, adjicit (1): *Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium irritam faciam.* Si hæc Creatoris sunt, et quæ (2) ad causam crucis pertinent stultitiæ deputatæ (3); ergo et crux, et per crucem Christus ad Creatorem pertinebit, a quo prædicatum est quod ad crucem pertinet. Aut si Creator, qua æmulus, idcirco sapientiam abstulit, ut crux Christi, scilicet adversarii, stultitia deputetur; et quomodo potest aliquid ad crucem Christi non sui Creator pronuntiasse, quem ignorabat cum prædicabat? Sed et cur apud Dominum optimum, et profusæ misericordiæ, alii salutem referunt, credentes crucem virtutem et sapientiam Dei esse; alii perditionem, quibus Christi crux stultitia reputatur, si non Creatoris est aliquam B et populi et humani generis offensam detrimento sapientiæ atque prudentiæ multasse? Hoc sequentia confirmabunt, cum dicit: *Nonne infatuavit Deus sapientiam mundi?* Cumque et hic adjicit, quare: *Quoniam in Dei sapientia non intellexit mundus per sapientiam Deum (4), (a) boni duxit Deus per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.* Sed prius de mundo disceptabo, quatenus subtilissimi hæretici hic vel maxime mundum per Dominum mundi interpretantur; nos autem hominem qui sit in mundo intelligimus ex forma simplici loquelæ humanæ, qua plerumque id quod continet, ponimus pro eo quod continetur. Circus clamavit et Forum locutum est, et Basilica fremuit; id est, qui in his locis rem egerunt. Igitur, quia homo, non Deus mundi, in sapientia non cognovit Deum, quem cognoscere debuerat, et Judæus in sapientia Scripturarum, et omnis gens in sapientia operum: ideo Deus idem, qui in sapientia sua non erat agnitus (5), statuit sapientiam hominum stultitia repercutere, salvos faciendo credentes quosque in stultam crucis prædicationem. *Quoniam Judæi signa desiderant*, qui jam de Deo certi esse debuerant; et *Græci sapientiam quaerunt*; qui suam scilicet, non Dei sapientiam sistunt. Cæterum, si novus Deus prædicaretur, quid deliquerant Judæi signa desiderantes quibus crederent? aut Græci sapientiam sectantes, cui magis crederent? ita et remuneratio ipsa in Judæos et Græcos, et zelotem Deum confirmat et judicem, qui ex retributione æmula et iudice infatuaverit sapientiam mundi. Quod si ejus sunt et causæ, C quibus adhibentur Scripturæ, ergo de Deo tractans Apostolus non intellecto, de Creatore utique docet intelligendum,

etiam quod scandalum Judæis prædicat Christum, prophetiam super illo consignat Creatoris dicentis per Esaiam (Is., XXVIII, 15): *Ecce posui in Sion lapidem offensionis, et petram scandali*: petra autem fuit Christus, etiam Marcion servat. Quid est autem *stultum Dei sapientius hominibus*, nisi crux et mors Christi? Quid *infirmum Dei fortius homine*, nisi natiuitas et caro Dei? Cæterum si nec natus ex virgine Christus, nec carne constructus, ac per hoc neque crucem, neque mortem vere peressus est, nihil in illo sit (6) stultum et infirmum; nec jam *stulta mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam* (7); nec *infirmam mundi elegit Deus, ut confundat fortia*; nec *inhonesta et minima et contemptibilia, quæ non sunt*, id est, quæ non vere sunt, *ut confundat quæ sunt*, id est, quæ vere sunt. Nihil enim a Deo dispositum est (8) et vere modicum, et ignobile, et contemptibile, sed quod ab homine: apud Creatorem autem etiam vetera (9), stultitiæ, et infirmitati, et inhonestati, et pusillitati, et contemptui deputari possunt. Quid stultius, quid infirmius, quam sacrificiorum cruentorum, et holocaustorum nidorosorum a Deo exactio? Quid infirmius, quam vasculorum et grabatorum (10) purgatio? Quid inhonestius, quam carnis jam erubescens alia dedecoratio? Quid tam humile, quam talionis indictio? Quid tam contemptibile, quam ciborum exceptio? Totum, quod sciam, Vetus Testamentum omnis hæreticus irridet. *Stulta enim mundi elegit Deus, ut confundat sapientiam* (11). Marcionis Deus nihil tale. Quia nec æmulatur contraria contrariis redarguere, *ne gloriatur omnis caro; ut, quemadmodum scriptum est, qui gloriatur, in Domino gloriatur.* In quo? utique in eo qui hoc præcepit: nisi Creator præcepit, ut in Deo (12) Marcionis gloriatur.

CAPUT VI.

Igitur (I Cor., II et III) per hæc omnia ostendit, cujus Dei sapientiam loquatur inter perfectos: ejus scilicet qui *sapientiam sapientium abstulerit, et prudentiam prudentium irritam fecerit*; qui infatuaverit sapientiam mundi, stulta eligens ejus, et disponens in salutem. Hanc dicit sapientiam in *oculto* fuisse, quæ fuerit in stultis et in pusillis et inhonestis; quæ latuerit etiam sub figuris, allegoriis et ænigmatibus, revelanda postmodum in Christo, posito in lumen nationum a Creatore promittente per Esaiæ vocem, patefacturum se thesauros invisibiles et occultos. Nam ut absconderit aliquid is Deus, qui nihil egit omnino in quod aliquid abscondisse existimaretur,

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Aliquid *Rhen. Seml. Oberth.*
- (2) Quæ *omitt. Rhen. Seml. Ober.*
- (3) Stultitiam deputat *Pam.*
- (4) Dominum *Rhen. Seml. Oberth.*
- (5) Adagnitus *al.*
- (6) Fuit *Rhen. Seml. Oberth.*

- (7) Sapientia *Par.*
- (8) Est *abest in quibusd.*
- (9) Vera *Lat.*
- (10) Gabatarum *Ciaccon. Jun.*
- (11) Sapientia *Par.*
- (12) Deum *Rhen. Seml. Ober.*

COMMENTARIUS.

deinde: *pereuntibus, et iis qui salvi sunt nobis*; neque habet, et sapientiam. Ubi autem adjicit Auctor ex Apostolo, *prudentiam irritam faciam*, græce est *ἀδελφῶν*, pro quo interpret vulgatus, et Epiphanius quoque, *reprobabo*. Nam etiam hoc vibrat ille in Marcio

nem confut. 1, ex Ep. ad Cor. PAM.

(a) *Boni duxit Deus*. Sic vertit quod græce est *ἐδῶκεν ὁ θεός*. Quemadmodum enim auctores dicunt boni consulere, et, æqui bonique facere, sic ipse dixit, Boni ducere. RHEM.

satis incredibile. Ipse si esset, latere non posset, nedum aliqua ejus sacramenta. Creator autem tam ipse notus, quam et sacramenta ejus; palam scilicet decurrentia apud Israel; sed de significantiis obumbrata, in quibus sapientia Dei delitescibat *inter perfectos*, narranda suo in tempore, *proposita vero in proposito Dei ante sæcula*. Cujus et sæcula, nisi Creatoris? Si enim et sæcula temporibus structa sunt; tempora autem diebus et mensibus et annis compinguntur; dies porro et menses, et anni solibus et lunis et sideribus Creatoris, signantur, in hoc ab eo positus: (a) *Et erunt enim, inquit (Genes., 1), in signa mensium et annorum*: apparet et sæcula Creatoris esse; et omne quod ante sæcula propositum dicatur, non alterius esse, quam cujus et sæcula. Aut probet Dei sui sæcula Marcion, ostendat et mundum ipsum, in quo sæcula deputentur, vas quodammodo temporum, et signa aliqua, vel ortum eorum (1). Si nihil demonstrat, revertor ut et illud dicam. Cur autem ante sæcula Creatoris proposuit gloriam nostram? posset videri eam ante sæcula proposuisse, quam introductione sæculi revelasset. At cum id facit pene jam totis sæculis Creatoris productis (2), vane ante sæcula proposuit, et non magis intra sæcula, quod revelaturus erat pene post sæcula. Non enim ejus est festinasse in proponendo, cujus et retardasse in revelando. Creatori autem competit utrumque, et ante sæcula proposuisse, et in fine sæculorum revelasse; quia et quod proposuit et revelavit, medio spatio sæculorum in figuris et ænigmatibus et allegoriis præministravit (3). Sed quia subjicit de gloria nostra, quod

A Jesum autem et (b) secundum nostrum Evangelium (*Matth., IV*) diabolus quoque in tentatione cognovit; et secundum commune instrumentum (*Luc. IV, 34*), spiritus nequam sciebat eum sanctum Dei esse, et Jesum vocari, et in perditionem eorum venisse. Etiam parabola fortis illius armati, quem alius validior oppressit, et vasa ejus occupavit (*Luc. XI*), si in Creatorem accipitur apud Marcionem, jam nec ignorasse ultra potuit Creator Deum gloriæ, dum ab eo opprimitur; nec in crucem cum figere, adversus quem valere non potuit; et superest ut secundum me quidem credibile sit scientes virtutes et potestates Creatoris Deum gloriæ Christum suum crucifixisse, qua desperatione et malitiæ redundantia servi quoque scelestissimi dominos suos interficere non dubitant. Scriptum est enim apud me (*Luc. XXII, 3*), *Satanam in Judam introisse*. Secundum autem Marcionem, nec Apostolus hoc loco patitur ignorantiam adscribi virtutibus Creatoris in gloriæ dominum, quia scilicet non illas vult intelligi principes hujus ævi. Quod si non videtur de spiritalibus dixisse principibus, ergo de sæcularibus dixit; de populo principali utique non inter nationes, de ipsis archontibus ejus, de rege Herode, etiam de Pilato, et quo major principatus hujus ævi romana dignitas præsidebat. Ita et cum destruuntur argumentationes diversæ partis, nostræ expositiones ædificantur. Sed vis adhuc gloriam nostram Dei tui esse, et apud eum in occulto fuisse, et quare adhuc eodem et Deus instrumento et Apostolus nititur (7)? Quid illi cum sententiis Prophetarum ubique? *Quis enim cognovit sensum Domini? et quis illi consiliarius fuit?* Esaias est (*Is., XL, 13*). Quid illi etiam cum exemplis Dei nostri? Nam quod *architectum se prudentem* affirmat, hoc invenimus significari depalatores disciplinæ divinæ a Creatore, per Esaiam (*Is., III, 2*): *Auferam enim* (8), inquit, *a Judæa inter cætera et sapientem architectum*. Et numquid (9) ipse tunc Paulus destinabatur, de Judæa, id est, de judaismo, auferri habens in ædificationem christianismi, positurus unicum fundamentum, quod est Christus? quia et de hoc per eundem prophetam Creator: *Ecce ego, inquit (Is., XXVIII, 15), injicio in fundamenta Sionis lapidem pretiosum, honorabilem; et qui in eum crediderit, non confundetur*. Nisi si (10) structorem se terreni operis Deus profitebatur, ut non de Christo suo significaret, qui futurus esset fundamentum credentium in eum, super quod prout quisque superstruxerit, dignam scilicet

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ortaneorum *Rhen. Seml. Obert.* notas eorum *Wouw.* ortam eorum. *Jun.*
 (2) Productis *al.*
 (3) Præmonstravit *Jun.*
 (4) Redigat *Rhen. Seml. Oberth.*
 (5) Ostenderimus *Rhen. Seml. Ober.*

- (6) Hominibus *Rig. Venet.*
 (7) Uitur *Lat.*
 (8) Etiam *Par.*
 (9) Non *al.*
 (10) Si *abest Par.*

COMMENTARIUS.

CAP. VI. — (a) *Et erunt enim, inquit, in signa mensium et annorum*. Hoc est, lunæ et solis motus, dies, annos, sæcula, tempora distinguent. Hoc loco Genes. I, abutuntur qui in astrologiæ defensionem illum assumunt, facitque contra eos hæc interpretatio. LE PR.

(b) *Secundum nostrum Evangelium*. Ut distinguat a depravato Marcionis codice. *Matth. IV*, hæc referuntur, et paulo post: *Scriptum est enim apud me, Satanam in Judam introisse*. Qui locus est *Lucæ XXII*, ex quo Marcion apud me resequebat. LE PR.

vel indignam doctrinam, si *opus ejus per ignem probabitur*, (a) si merces illi per ignem rependetur, Creatoris est; quia per ignem judicatur (1) vestra superædificatio, utique sui (2) fundamenti, id est sui Christi: *nescitis quod templum Dei sitis, et in vobis inhabitet spiritus Dei?* Si homo, et res, et opus, et imago, et similitudo, et caro per terram, et anima per afflatum Creatoris est; totus (3) ergo in alieno habitat Deus Marcionis (4), si non (5) Creatoris sumus templum. Quod si *templum Dei quis vitiaverit, vitiabitur*, utique a Deo templi. Ultorem intentans, Creatorem intentabit (6). *Stulti estote, ut sitis sapientes*. Quare? *Sapientia enim hujus mundi stultitia est penes Deum*. Penes quem Deum? Si nihil nobis et adhuc sensuum (7) pristina præjudicaverunt, bene quod et hic adstruit: *Scriptum est enim: Deprehendens sapientes in nequitia illorum*. Et rursus: *Dominus scit cogitationes sapientium*, quod sint supervacua. In totum enim præscriptum a nobis erit, nulla illum sententia uti potuisse ejus Dei, quem destruere deberet, si non illi doceret. Ergo, inquit, *nemo gloriatur in homine*. Et hoc secundum Creatoris disciplinam (*Jerem. XVII, 5*), *Miserum hominem, qui spem habet in hominem*; et (*Ps. CXVII*), *Bonum est fidere in Deo, quam fidere in homine* (8): ita et gloriari (I Cor. IV, X).

CAPUT VII.

Et occulta tenebrarum ipse illuminabit, utique per Christum, qui Christum (9) illuminationem repromisit (*Is. XLII, 6*); se quoque lucernam pronuntiavit, *scrutantem corda et renes* (*Ps. VII, 10*). Ab illo erit et laus unicuique, a quo et contrarium laudis ut a iudice. Certe, inquit (10), vel hic mundum Deum mundi interpretatur, dicendo: *Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus*. Quia (11) si mundum homines mundi significasset, non etiam homines postmodum nominasset. Imo ne ita argumentareris, providentia Spiritus Sancti demonstravit quidnam (12) dixisset, *Spectaculum facti sumus mundo*; dum angelis qui mundum ministrant, et hominibus quibus ministrant. Verebatur nimirum tantæ constantiæ vir, ne dicam Spiritus Sanctus, præsertim ad filios scribens, quos in Evangelio generaverat, libere Deum mundi nominare, adversus quem, nisi exerte, non posset videri prædicare. Non defendo secundum legem Creatoris displicuisse

illum, qui mulierem patris sui habuit, communis et publicæ religionis secutus sit disciplinam. Sed cum eum damnat dedendum Satanæ, damnatoris Dei præco est. Viderit et quomodo dixerit in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini, dum et de carnis interitu, et de salute spiritus judicabit; et auferré jubens malum de medio, Creatoris frequentissimam sententiam commemoraverit. *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio sicut estis azymi*. Ergo azymi figuræ erant nostræ apud Creatorem. Sic et pascha nostrum immolatus est Christus. Quare pascha Christus, si non pascha figura Christi, per similitudinem sanguinis salutaris, et pecoris Christi? Quid nobis et Christo imagines induit (13) solemniū Creatoris, si non erant nostræ? *Avertens autem nos a fornicatione*, manifestat carnis resurrectionem. *Corpus, inquit, non fornicationi, sed Domino, et Dominus corpori*; ut templum Deo, et Deus templo. Templum ergo Deo peribit, et Deus templo. Atquin vides, *Qui Dominum suscitavit, et nos suscitabit*, in corpore quoque suscitabit; quia corpus Domino, et Dominus corpori. Et bene quod aggerat: *Nescitis corpora vestra membra esse Christi?* Quid dicet hæreticus? Membra Christi non resurgent, quæ nostra jam non sunt? (b) *Empti enim sumus pretio* (14) magno. Plane nullo, si phantasma fuit Christus, nec habuit ullam substantiam corporis, quam pro nostris corporibus dependeret. Ergo (15) Christus habuit quo nos redimeret; et si aliquo magno redemit hæc corpora, in quæ eadem committenda (16) fornicatio non erit, ut in membra jam Christi, non nostra: utique sibi salva præstabit, quæ magno comparavit. Jam nunc quomodo honorabimus? quomodo tollemus Deum in corpore perituro? Sequitur de nuptiis congregari, quas Marcion constantior Apostolo prohibet. Etenim Apostolus, etsi *bonum continentia præfert*, tamen *conjugium et contrahi permittit, et usui esse, et magis retineri quam disjungi suadet*. Plane Christus vetat (*Matth. V et XIX*) divortium, Moyses vero permittit. Marcio totum concubitum auferens fidelibus (viderint enim catechumeni ejus) repudium ante nuptiæ (17) jubens, cujus sententiam sequitur, Moysi an Christi? Atquin et Christi Apostolus (18), cum præcipit *mulierem a viro non discedere, aut si discesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro*; et repudium permisit, quod non in to-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Indicatur Par. Fran.
- (2) Super inser. Rhen. Seml. Oberth.
- (3) Tuus Par. Fran.
- (4) Marcion Par. Fran.
- (5) Nos Rhen. Seml. Oberth.
- (6) Intentabis Rhen. Seml. Ober.
- (7) Ad hunc sensum Par. Fran.
- (8) Hominibus Rhen. Seml. Oberth.
- (9) Christus Venet. Christi cod. Wouw.

- (10) Inquit al.
- (11) Qui Pan.
- (12) Quomodo Rhen. Seml. Oberth.
- (13) Imbuit Rhen. Venet.
- (14) Pretio omitt. Rhen. Seml. Oberth.
- (15) Et add. Rhen. Seml. Ober.
- (16) Admittenda Ciaccon.
- (17) Nuptias Rhen. Seml. Oberth. nuptis Jun.
- (18) Christus Rhen. Jun. Seml. Oberth.

COMMENTARIUS.

(a) Si merces illi per ignem rependetur. De igne Purgatorii explicant hunc locum Apostoli fere omnes, inter quos Franciscus Turrianus et S. I. latissime id expendit in defens. canonum Apost. LE PR.

CAP. VII. — (b) *Empti enim sumus pretio magno*,

Ut probet Marcioni veram carnem induisse Christum, ait, nos pretio magno aut nullo redemptos; nullo, si phantasma tantum fuit; magno, si ipse in corpore suo delicta nostra portavit. LE PR.

tum prohibuit, et matrimonium confirmavit, quod A dum? Nam et reliquum exitum populi decursurus, primo vetuit disjungi, et si forte disjunctum, voluit reformari. Sed et continentiae quas ait causas? Quia tempus in collecto est. Putaveram, quia Deus alius in Christo; et tamen a quo est collectio temporis, ab eo erit et quod collectioni temporis congruit. Nemo alieno tempore consulit. Pusillum Deum adfirmas tuum, Marcion, quem in aliquo coangustat tempus Creatoris. Certe praescribens, *Tantum in Domino esse nubendum*; ne qui fidelis ethnicum matrimonium contrahat, legem tueretur Creatoris, allophylorum nuptias ubique prohibentis. Sed, etsi sunt, qui dicuntur Dei, sive in caelis, sive in terris; apparet quomodo dixerit, non quasi (1) vere sint (2), qui dicantur quando non sint: de idolis enim coepit, de idolothytis disputaturus: *Scimus quod idolum nihil sit*. B Creatorem autem et Marcion Deum non negat; ergo non potest videri Apostolus Creatorem quoque inter eos posuisse, qui dii dicantur, et tamen non sint; quando etsi fuissent, nobis tamen unus esset Deus Pater ex quo omnia (3). Ex quo omnia nobis, nisi cujus omnia? Quoniam ista? Habes in praeteritis: *Omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura*. Adeo omnium Deum Creatorem facit, a quo et mundus, et vita, et mors; quae alterius Dei esse non possunt. Ab eo igitur inter omnia et Christus. *Ex labore suo unumquemque docens vivere oportere (a)*, satis exempla praemiseraat militum, pastorum, rusticorum; sed divina illi auctoritas deerat. Legem igitur opponit Creatoris ingratis (4), quam destruebat: sui enim Dei nullam talem habebat. *Bovi, inquit, terenti os non obligabis*; et adjicit: *Nunquid de bobus pertinet ad Dominum?* etiam et (5) bobus propter homines benignum? *Propter nos enim scriptum est*, inquit. Ergo et legem allegoricam secundum nos probavit, et de Evangelio viventibus patrocinantem; ac propter hoc, non alterius esse Evangelizatores, quam cujus lex, quae prospexit illis, cum dicit, *Propter nos enim (6) scriptum est*. Sed noluit uti legis potestate, quia maluit gratis laborare. Hoc ad gloriam suam retulit, quam negavit quemquam evacuaturum, non ad Legis destructionem, qua alium probavit usurum. Ecce autem et in petram offendit caecus Marcion, de qua bibeant in solitudine patres nostri. Si enim petra illa Christus fuit, utique Crea- D toris, cujus et populus. Cui rei (b) figuram extranei sacramenti interpretatur? An ut hoc ipsum doceret, figurata fuisse vetera in Christum ex illis recensent-

præmittit: *Hæc autem exempla nobis sunt facta*. Dic mihi, a Creatore alterius quidem ignoti Dei hominibus exempla sunt facta? an alius Deus ab alio mutuatur exempla, et quidem æmulo? De illo me terret sibi, a quo fidem meam transfert? Meliorem me illi adversarius faciet? Jam si deliquerò eadem quæ et populus, eademne passurus sum, annon? Atquin si non eadem, vane mihi timenda proponit, quæ non sum passurus. Passurus autem a quo ero? Si a Creatore, qualia infligere ipsius est? et quale erit, ut peccatorem æmuli sui puniat magis, quam e contrario foveat Deus zelotes? Si ab illo Deo, atquin punire non novit. Ita, tota ista propositio Apostoli nulla ratione consistit, si non ad disciplinam Creatoris est. Denique et in clausula præfationi respondet. *Hæc autem quemadmodum venerunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines avorum decucurrerunt*. O Creatorem et præscium jam et admonitorem alienorum Christianorum! Prætereo, si quando paria eorum quæ retractata sunt, quadam et breviter expungo. Magnum argumentum Dei alterius, permissio omnium obsoniorum, adversus Legem; quasi non et ipsi confiteamur Legis opera dimissa, sed ab eo qui imposuit, qui novationem reponisit; ita et cibos qui abstulit, reddidit, quod et a primordio præstitit. Cæterum, si quis alius Deus fuisset destructor Dei nostri, nihil magis suos prohibuisset, quam de copiis adversarii vivere. (II Cor., XI, XIV).

CAPUT VIII.

Caput viri Christus est. Quis Christus, qui non est viri auctor? Caput enim ad auctoritatem posuit, auctoritas autem non alterius erit, quam auctoris. Cujus denique viri caput est? Certe de quo subjicit: *Vir enim non debet caput velare, cum sit Dei imago*. Igitur si Creatoris est imago (ille enim Christum Sermonem suum intuens hominem futurum, *Faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram*), quomodo possum alterum habere caput, non cum cujus imago sum? Cum enim imago sum Creatoris, non est in me locus capitis alterius. Sed et quare mulier potestatem super caput habere debet? Si quia ex viro, et propter virum facta est secundum institutionem Creatoris, sic quoque ejus disciplinam Apostolus curavit, de cujus institutione causas disciplinae interpretatur. Adjicit etiam, *Propter angelos*. Quos? id est, enjus? Si Creatoris apostatas, merito, ut illa facies quæ eos scandalizavit, notam quamdam referat de habitu humilitatis, et obscuracione decoris. Si

LECTIONES VARIANTES.

(1) Quia al.

(2) Sed quia sint add. Seml. Sed quia sit Fran.

(3) Ex quo omnia Seml. legitur venit.

(4) Ingratis Jun.

(5) De Pam.

(6) Enim omitt. Fran.

COMMENTARIUS.

(a) Ex labore suo unumquemque docens vivere. Hic variis exemplis probat, unumquemque victum debere sibi comparare ex labore suo. Sic B. apostolus dicebat olim manus sibi ministrasse quæ opus ei erant. Qui Evangelio serviunt, ex eodem vivere debent.

LE PR.

(b) Figuram extranei sacramenti. Poterit exponi, figuram ejus qui sit extraneus a sacramento. Nam solet extraneus construere cum genitivo, ut supra adv. Marc. lib. II: Quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? RUEN.

vero propter angelos Dei alterius, quid veretur, si nec ipsi Marcionitæ fœminas appetunt? Sæpe jam ostendimus hæreses apud Apostolum inter mala ut malum poni, et eos probabiles intelligendos, qui hæreses ut malum fugiant. Proinde panis et calicis sacramento jam (*Luc.*, XXII) in Evangelio probavimus corporis et sanguinis dominici veritatem (a), adversus phantasma Marcionis. Sed et omnem judicii mentionem Creatori competere, ut Deo judici, toto pene opere tractatum est. Nunc de *spiritualibus* dico, hæc quoque in Christum a Creatore promissa, sub illa præscriptione justissima, opinor, qua non alterius credenda sit exhibitio, quam cujus probata fuerit repromissio. Pronuntiavit Esaias (*Is.*, XI, 1) : *Prodibit virga de radice Jesse (1), et flos de radice ascendet, requiescet super eum spiritus Domini.* Dehinc species ejus enumerat : *Spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et valentiæ, et spiritus agnitionis et religionis; spiritus eum replebit timoris Dei.* Christum enim in floris figura ostendit oriturum ex virga profecta de radice Jesse, id est virgine generis David filii Jesse, in quo Christo consistere haberet tota substantia spiritus; non quasi postea obventura illi, qui semper spiritus Dei fuerit, ante carnem quoque; ne ex hoc argumenteris prophetiam ad eum Christum pertinere, qui ut homo tantum ex solo censu David, postea consecutus sit Dei sui spiritum. Sed quoniam exinde quo florisset in carne sumpta ex stirpe David, requiescere in illo omnis haberet operatio gratiæ spiritualis, et concessare et finem facere quantum ad Judæos; sicut et res ipsa testatur, nihil exinde spirante penes illos spiritu Creatoris, *ablato a Judæa sapiente et prudente architecto, et consiliario, et propheta (Is.*, III, 2); ut hoc sit, *Lex et Prophetæ usque ad Joannem (Luc.*, XVI, 16). Accipe nunc quomodo et a Christo in cœlum recepto *charismata obventura pronuntiarit. Ascendit in sublimitatem*, id est, in cœlum; *captivam duxit captivitatem*, id est, mortem, vel humanam servitutem; *data dedit (2) filiis hominum*, id est donativa, quæ charismata dicimus. Eleganter filiis hominum ait, non passim hominibus; nos ostendens filios hominum, id est, vere hominum, Apostolorum. In Evangelio enim, inquit, *ego vos generavi.* Et (*Gal.* IV, 19) : *Filii mei, quos parturio rursus.* Jam nunc et illa promissio Spiritus absolute facta per Joëlem (*Joel.* II) : *In novissimis diebus (3) effundam de meo spiritu in omnem carnem, et prophetabunt filii filiarumque eorum; et super servos et ancillas meas de meo spiritu effundam.* Et utique si in

A novissimos dies gratiam spiritus Creator repromisit, Christus autem spiritualium dispensator, in novissimis diebus apparuit, dicente Apostolo (*Gal.* IV, 4) : *At ubi tempus expletum est, misit Deus Filium suum; et rursus (I Cor.*, VII, 29) : *Quia tempus jam in collecto est; apparet et de temporum ultimorum prædicatione, hanc gratiam Spiritus ad Christum prædicatoris pertinere.* Compara denique species Apostoli et Esaiæ (*Is.* XI) : *Alii, inquit, datur per Spiritum sermo sapientiæ; statim et Esaias spiritum sapientiæ posuit. Alii sermo scientiæ; hic erit sermo intelligentiæ et consilii. Alii fides in eodem spiritu; hic erit spiritus religionis et timoris Dei. Alii donum curationum, alii virtutum; hic erit valentiæ spiritus. Alii prophetia, alii distinctio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum; hic erit agnitionis spiritus.* Vides Apostolum et in distributione faciendâ unius spiritus, et in spiritualitate (4) interpretandâ, Prophetæ conspirantem. Possum dicere, ipsum qui corporis nostri per multa et diversa membra unitatem charismatum variorum compagini adæquavit, eundem et corporis humani, et Spiritus Sancti Dominum ostendi, qui meritum (5) charismatum noluerit esse in corpore spiritus, quæ nec in corpore humano collocavit, qui de dilectione quoque, *omnibus charismatibus præponenda*, Apostolum instruxerit principali præcepto, quod probavit et Christus : *Diliges Dominum de totis præcordiis, et totis viribus, et tota anima tua, et proximum tibi (6) tanquam teipsum (7).* Quod, etsi in lege scriptum esset, commemorat in aliis linguis, et in aliis labiis locuturum Creatorem, cum hæc commemoratione *charisma linguarum* confirmat, nec hic potest videri alienum charisma Creatoris prædicatione confirmasse. Æque præscribens *silentium mulieribus in Ecclesia*, ne quid discendi (8) duntaxat gratia (9) loquantur, cæterum prophetandi jus et illas habere jam ostendit, cum mulieri etiam prophetanti velamen imponit, ex lege accipit subjiciendæ fœminæ auctoritatem, quam ut senel dixerim, nosse non debuit, nisi in destructionem. Sed ut jam a spiritualibus recedamus, res ipsæ probare debebunt, quis nostrum temere Deo suo vindicet; et an (10) nostræ parti possit opponi, hæc, etsi Creator repromisit in suum Christum nondum revelatum, ut Judæis tantum destinatum, suas habitura in suo tempore, in suo Christo, et in suo populo operationes. (b) Exhibeat itaque Marcion Dei sui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de humano sensu, sed de Dei spiritu sint locuti, qui et futura

LECTIONES VARIANTES.

- (1) De virga *add. Pam.*
- (2) Dedit *data Pam.*
- (3) Temporibus *Sent.*
- (4) Specialitate *Venet.*
- (5) Merita *Rhen.*

- (6) Tuum *Fran.*
- (7) Ipsum *omitt. Ober.*
- (8) Docendi *Rhen. dicendi Pam.*
- (9) Gloria *Sent.*
- (10) Quia *Par. Fran. a Rhen.*

COMMENTARIUS.

(a) *Probavimus corporis et sanguinis dominici veritatem.* Lib. scilicet superiore; id autem factum contra perversam Marcionis opinionem, qui carnem Christi phantasticam dicebat. LE PR.

(b) *Exhibeat itaque Marcion Dei sui dona.* Vaticinia sua de Deo suo proferat, modo Dei spiritu agitati fuerint illi prophetæ, iis sane obtemperabo. LE PR.

prænumiarint, et cordis occulta traduxerint. Edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem, iustitiam spiritalem, in ecstasi, id est amentia, si qua lingua interpretatio accessit. Probet mihi, etiam (1) mulierem apud se prophetasse, (a) ex illis suis sanctioribus feminis, magnificam (2). Si hæc omnia facilius a me proferuntur, et utique conspirantia regulis et dispositionibus et disciplinis Creatoris, sine dubio Dei mei erit et Christus, et Spiritus, et Apostolus. Habet professionem meam, qui voluerit cam exigere.

CAPUT IX.

Interim Marcionites nihil hujusmodi (5) (I Cor. XV) exhibebit, qui timet jam (4) pronuntiare, cujus (5) magis Christus nondum sit revelatus. Sicut meus expectandus est, qui a primordio prædicatus est, illius idcirco non est, quia non a primordio sit. Melius non credimus in Christum futurum, quam hæreticus in nullum. (b) Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint, prius dispiciendum est. Utique eodem modo quo et nunc. Siquidem semper resurrectio carnis negatur. Cæterum, animam et sapientium plures divinam vindicantes, salvam reprobant; et vulgus ipsum ea præsumptione defunctos colit, qua animas eorum manere confidit. Cæterum, corpora aut ignibus statim, aut feris, aut etiam diligentissime condita, temporibus tamen aboleri manifestum est. Si ergo carnis resurrectionem negantes Apostolus retundit, utique adversus illos tuetur, quod illi negabant, carnis scilicet resurrectionem. Habes compendio responsum. Cætera jam ex abundantia. Nam et ipsum quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum. Mortuum (6) itaque vocabulo non est, nisi quod amisit animam, de cujus facultate vivebat. Corpus est quod amittit animam, et amittendo fit mortuum: ita mortui vocabulum corpori competit. Porro, si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat, quam quæ cecidit. Surgere enim potest dici et quod

A omnino non cecidit, quod semper retro jacuit; resurgere autem non est nisi ejus quod cecidit. Iterum enim surgendo quia cecidit, resurgere dicitur. Re enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur, ex Dei lege; corpori enim dictum est (Gen. III, 19): Terra es et in terram ibis. Ita quod de terra est, ibit in terram. Hoc abit, quod in terram ibit (7); hoc resurgit, quod cadit. Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio. Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut sæpe jam docuimus. Quod si sic in Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam: quando (8) in Adam corpore mortificamur, sic necesse est et in Christo corpore vivificemur. Cæterum, similitudo non constat, si non in eadem substantia mortificationis in Adam, vivificatio concurret in Christo. Sed interposuit adhuc aliquid de Christo, et propter præsentem disceptationem non omittendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum ejus Dei ostendero, apud quem creditur carnis resurrectio. Cum dicit: *Operet enim regnare eum, donec ponat inimicos ejus sub pedes ejus*; jam quidem et ex hoc ultorem Deum edicit, atque exinde ipsum qui hoc Christo reprobaverit (Ps. CIX): *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; Virgam virtutis tue emittet Dominus ex Sion, et dominabitur (9) in medio inimicorum tuorum; tecum, et cætera (10)*. Sed necesse est, ad meam sententiam pertinere defendam eas Scripturas, quas (c) et Judæi nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc Psalmum (Ps. CIX) in Ezechiam cecinisse, quia is sederit ad dexteram templi, et hostes ejus averterit Deus et absumpserit (IV Reg. XIX); propterea igitur, et ante luciferum ex utero generavi te, in Ezechiam convenire, (d) et in (11) Ezechia: nativitate. (e) Nos edimus Evangelia, de quorum fide aliquid utique jam (f) in tanto opere istos confirmasse debemus, nocturna nativitate declarantia Dominum, ut hoc sit ante luciferum, et ex stella Magis intellecta, et ex tes-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Etiam mihi Pam.
 (2) Magni ducam Venet.
 (3) Ejusmodi Venet.
 (4) Etiam Lat.
 (5) Cujusnam Lat.
 (6) Mortuorum Par.; itaque vocabulo omitt. Seml.

- D (7) Cadit q. i. t. abit Ciaccon.
 (8) Quomodo Lat.
 (9) Dominaberis Fran. et dominare al.
 (10) Et cætera omitt. Seml.
 (11) Ante cod. Pithæ.

COMMENTARIUS.

(a) Ex illis suis sanctioribus feminis. Maximillam forsitan Montani assecclam notat; quanquam non temere dixerim hic perstringere multas, ut Simonis Magi Helenam, Apellis Philumenem, Carpocratæ Marcellinam, et Marcionis ipsius feminam illam, quam Romam miserat ut sibi domum præpararet.

LE PR.

CAP. IX. — (b) Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint. Sadducæos intelligit, de quibus superius egimus satis fusc. LE PR.

(c) Judæi nobis avocare conantur. Rabbinis scilicet, ut suam perveraciam tueantur, e manibus nostris locum illum extrahere conantur, dominabitur in medio inimicorum tuorum, explicantes de Ezechia. LE PR.

(d) Et in Ezechia: nativitate. Recte istud refutat adversus Ebioncos, har. 50, B. Epiphanius, probans ex Scripturis Ezechiam, cum prædiceret Isaias cap. VII. *Ecce virgo concipiet, natum fuisse an. 11.* B. Justino sufficit dicere quod Ezechias ex virgine non fuerit natus. PAM.

(e) Nos edimus Evangelia, etc. Hic protestatur quod Marcion tum Evangelii Luca: tria priora capita, tum totum Matthæi Evangelium rejiciebat, afferre volens ex c. II Luca: et IV Matthæi testimonia, quæ ipsa etiam paulo prius allegat B. Justinus. PAM.

(f) In tanto opere istos confirmasse debemus. Istos, nimirum Judæos. RIC.

timonio angeli, qui nocte pastoribus annuntiavit natum esse cum maxime Christum; et ex loco partus: in diversorium enim ad noctem convenitur. Fortasse an et mystice factum sit ut nocte Christus nasceretur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec generavi te edixisset Deus, nisi filio puero (1). Nam etsi de toto populo ait (Is. I): *Filios generavi*; sed non adjecit: *Ex utero*. Cur autem adjecit *Ex utero*, tam vane, quasi aliquis hominum ex utero natus dubitaretur, nisi quia curiosius voluit intelligi in Christum: *Ex utero generavi te*, id est, ex solo utero, sine viri semine, (a) carni deputans ex utero spiritus? Quod et in (2) ipso hic accedit: *Tu es sacerdos in ævum*. Nec sacerdos autem Ezechias, nec in ævum, etsi fuisset. *Secundum ordinem*, inquit, *Melchisedech*. Quid Ezechias, ad Melchisedech Altissimi sacerdotem, et quidem non circumcisum, qui Abraham circumcisum jam accepta decimarum oblatione benedixit? At in Christum conveniet ordo Melchisedech, quoniam quidem Christus proprius et legitimus Dei antistes, præputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus magis suspici habebat, (3) cognituram se quandoque circumcisionem, et Abraham gentem, cum ultimo venerit, acceptione et benedictione dignabitur. Est et alius Psalmus (Ps. LXXI) ita incipiens: *Deus judicium tuum regi da*, id est, Christo regnatura: *Et justitiam tuam filio regis*, id est, populo Christi. Filii enim ejus sunt, qui in ipso renascuntur. Sed (4) et hic Psalmus Salomoni canere dicitur; quæ tamen soli competunt Christo, docere non potuerunt etiam cætera non ad Salomonem, sed ad Christum pertinere? *Descendit*, inquit, *tanquam imber super vellus, et velut stillæ destillantes in terram*. Placidum descensum ejus et insensibilem describens

de cælo in carnem. Salomon autem etsi descendit alicunde, non tamen sicut imber, quia non de cælo. Sed simpliciora quæque proponam. *Dominabitur*, inquit, *a mari ad mare, et a flumine usque ad terminos terræ*. Hoc soli datum est Christo. Cæterum, Salomon uni et modicæ Judææ imperavit. *Adorabunt illum omnes reges*; quem omnes, nisi Christum? *Et servient ei omnes nationes*; cui omnes, nisi Christo? *Sit nomen ejus in ævum*; cujus nomen in æternum, nisi Christi? *Ante solem manebit nomen ejus*, ante solem enim Sermo Dei, id est Christus. *Et benedicentur in illo universæ gentes*; in Salomone nulla natio benedicuntur, in Christo vero omnis. Quid nunc si et Deum cum (5) Psalmus iste demonstrat? *Et beatum eum dicent*; quoniam *benedictus Dominus Deus Israelis, qui facit mirabilia solus*. *Benedictum nomen gloriæ ejus, et replebitur universa terra gloria ejus*. Contra, Salomon, audeo dicere, etiam quam habuit in Deo gloriam amisit, per mulierem in idololatriam usque pertractus. Itaque cum in medio psalmo illud quoque positum sit: *Inimici ejus pulverem lingent*, subjecti utique pedibus ipsius, ad illud pertinebit, propter quod hunc psalmum et intuli, et ad meam sententiam defendi, ut confirmaverim et regni gloriam, et inimicorum subjectionem, secundum dispositionem Creatoris, consecuturus (6), non alium credendum, quam Creatoris.

CAPUT X.

Revertamur nunc ad resurrectionem, cui et alias quidem proprio volumine (b) satisfacimus omnibus hæreticis resistentes; sed nec hic desumus propter eos qui illud opusculum ignorant. *Quid*, ait, *facient (c) qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt (I Cor., XV)? (d) Viderit institutio ista. Kalendæ si forte Februariæ respondebunt illi, (e) pro mortuis*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Vero Ciacc. prob. Jun.
(2) Quod ex ipso. Huc Ober.
(3) Et add. Seml.

- (4) Sic inser. Lat. Seml Oberth.
(5) Meum nhen. cum Venet.
(6) Consecuturum Pam.

COMMENTARIUS.

(a) *Carni deputans ex utero spiritus*. Spiritus Sanctus in eo psalmo verba hæc: *Ex utero*, carni significandæ deputavit. RIG.

CAP. X. — (b) *Proprio volumine*. Est liber de Resurrectione carnis. SEML.

(c) *Qui pro mortuis baptizantur*. Scio quosdam non de baptismo viventis pro mortuo explicare, sed de absolute corpore propter sordes quas contraxerit ex contactu mortui. LE PA.

(d) *Viderit institutio ista. Kalendæ si forte februariæ respondebunt illi, pro mortuis peterent*. Hæc scriptura est exemplaris Ursini. Nunc vero talem Tertulliani fuisse non existimo. Nam interroganti Apostolo: *Quid facient qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt?* Absurde responsum fuisset, *Kalendæ februariæ pro mortuis peterent*. Etenim nihil propterea juvaretur institutio illa, quam ævo Apostolorum fuisse apud quosdam Septimium credidit, baptizari pro mortuis. Nempe hoc interrogatione Apostoli ponitur, mortuos non resurgere. Itaque dicenti, mortuos non resurgere, quis adeo stolidè respondisset, *Kalendas februarias pro mortuis petaturas?* Pro mortuis videlicet non resurgentibus tam absurda et inutilia fuissent februa, quam Baptismus. Videamus ergo quænam fuerit mens Septimii. Profert Apostoli verba: *Quid facient qui pro mortuis baptizantur, si mortui non re-*

surgunt? Quibus verbis significari putat fuisse tunc a quibusdam institutum, ut pro mortuis baptizarentur. Deinde ait: *Viderit institutio ista an ratione aliqua nitatur*. Et statim comparat illi morem ethnicum: *Kalendæ*, inquit, *februariæ respondent et comparari possunt illi, pro mortuis petere, τῶν εὐχεθαι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν*, illi scilicet ritui sive institutioni, nempe baptizari, seu petere pro mortuis. Nam et februa celebrantur pro caris cognatorum mortuis, atque hinc nomen inditum mensi februario, et Kalendis februariis. Ovidius,

Vota deo Diu Februa mensis habet.

Item:

Post superum cultus vicino Februa mense
Dat Numa cognatis Manibus inferias.

Hanc autem scripturam, *respondebunt illi pro mortuis petere*, servavit codex Divionensis, servare et codices, quibus usus est Rhenanus. RIG.

(e) *Pro mortuis petere*. Idem mihi videtur pro mortuis petere, ac februa poscere, de quibus l. b. II Fast. Ovid.

Ipse ego flaminiam pascentem februa vidi,
Februa poscenti pinea virga data est.

Hoc est sacra februa sive expiationem postulare pro mortuis, sive propter eandem, sive propter defectum exequiarum. LE PA.

petere (1). Noli ergo Apostolum novum statim auctorem aut confirmatorem ejus denotare, ut tanto magis sisteret carnis resurrectionem, quanto illi qui vane pro mortuis baptizarentur, fide resurrectionis hoc facerent. Habemus illum alicubi (*Eph.*, IV, 5) unius baptismi definitorem (2). Igitur et pro mortuis lingui, pro corporibus est lingui; mortuum enim corpus ostendimus. Quid facient qui pro corporibus baptizantur, si corpora non resurgunt? Atque adeo recte hunc gradum figimus, ut et Apostolus secundam disceptationem æque de corpore induxerit. *Sed dicent quidam: Quomodo mortui resurgent? quo autem corpore venient?* Defensio etenim resurrectione quæ negabatur, consequens erat de qualitate corporis retractare, quæ non videbatur. Sed de ista cum aliis congruere convenit. Marcion enim in totum carnis resurrectionem non admittens, et soli animæ salutem repromittens, non qualitatis, sed substantiæ facit quæstionem. Porro et ex his manifestissime obducitur, quæ Apostolus ad qualitatem corporis tractat propter illos qui dicunt, *Quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient?* (jam enim prædicavit resurrecturum esse corpus) (3) de corporis qualitate tractari. Denique si proponit exempla *grani tritici, vel alicujus ejusmodi, vel quibus det corpus Deus prout vult*; si *unicuique seminum, proprium ait esse corpus*; et (4) *aliam quidem carnem hominum, aliam vero pecudum et volucrum; et corpora cælestia atque terrena; et aliam gloriam solis, et lunæ aliam, et stellarum aliam*: nonne carnalem et corporalem portendit resurrectionem, quam per carnalia et corporalia exempla commendat? nonne etiam ab eo Deo eam spondet, a quo sunt et exempla? *Sic et resurrectio*, inquit. *Quomodo?* sicut et granum corpus seritur, corpus resurgit. Seminationem denique vocavit dissolutionem corporis in terram, quia *seritur in corruptela, resurgit in honestatem et virtutem*. Cujus ille ordo in dissolutione, ejus et hic in resurrectione corporis, scilicet sicut et granum. Cæterum, si auferas corpus resurrectioni, quod dedisti dissolutioni, ubi consistet diversitas exitus? Proinde etsi *seritur animale, resurgit spiritale*. Et si habet aliquod proprium corpus anima vel spiritus, ut possit videri corpus animale animam significare, et corpus spiritale spiritum; non ideo animam dicit in resurrectione spiritum futurum (5), sed corpus, quod cum anima nascendo, et per animam vivendo, animale dici capit, futurum spiritale, dum per spiritum surgit in æternitatem. Denique, si non anima, sed caro seminatur in corruptela dum dissolvitur in terram, jam non anima erit corpus animale, sed caro, quæ fuit corpus animale. Siquidem de animali efficitur spiritale, sicut et

A infra dicit: *Non primum quod spiritale*. Ad hoc enim et de ipso Christo præstruit: *Factus primus homo Adam in animam vivam; novissimus Adam in spiritum vivificantem*; (a) licet stultissimus hæreticus noluerit ita esse. Dominum enim posuit novissimum, pro novissimo Adam; veritus scilicet ne si et Dominum novissimum haberet Adam, et ejusdem Christum defenderemus in Adam novissimo, eujus et primum. Sed falsum relucet. Cur enim primus Adam, nisi quia et novissimus Adam? Non habent ordinem inter se nisi paria quæque, et ejusdem vel nominis, vel substantiæ, vel auctoris. Nam etsi potest in diversis quoque esse aliud primum, aliud novissimum; sed unius auctoris. Cæterum, si et auctor alius, et ipse quidem potest novissimus dici. Quod tamen intulerit, primum est; novissimum autem, si primo par sit. Par autem primo non est, quia non ejusdem auctoris est. Eodem modo et in homine hominis revincetur. *Primus, inquit, homo de humo terrenus; secundus, dominus de cælo*. Quare secundus, si non homo, quod et primus? aut numquid et primus dominus, si et secundus? Sed sufficit, si Evangelio Filium hominis adhibet Christum et hominem, et in nomine Adam, eum negare non poterit. Sequentia quoque eum comprimunt. Cum enim dicit Apostolus: *Qualis qui de terra, homo scilicet, tales et terreni*, homines utique; ergo et qualis qui de cælo, homo, tales et qui de cælo, homines. Non enim poterat hominibus terrenis non homines cælestes opposuisse, ut statim ac spem studiosius distingueret in appellationis societate. C Statu enim ac spe dicit terrenos atque cælestes homines; tamen ex pari, qui secundum exitum aut in Adam aut in Christo deputantur. Et ideo jam ad exhortationem spei cælestis: *Sicut portavimus, inquit, imaginem terreni, portemus et imaginem cælestis*; non ad substantiam ullam referens resurrectionis, sed ad præsentis temporis disciplinam. *Portemus enim, inquit, non portabimus; præceptive, non promissive, volens nos sicut ipse incessit, ita incedere, et a terreni, id est, veteris hominis imagine abscedere, quæ est carnalis operatio. Denique, quid subjungit? Hoc enim dico, fratres, quia caro et sanguis regnum Dei non possidebunt; opera scilicet carnis et sanguinis, quibus et ad Galatas (*Gal.*, V, 19-21) scribens, abstulit Dei regnum, solitus et alias substantiam pro operibus substantiæ ponere; ut cum dicit, *Eos qui in carne sunt, Deo placere non posse*; quando enim placere Deo poterimus, nisi dum in carne hac sumus? Aliud tempus operationis nullum, opinor, est. Sed si in carne quamquam constituti, carnis opera fugiamus; (b) tum non erimus in carne, dum non in substantia carnis non sumus, sed in*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Peterent *Womw.*
 (2) Diffinitorem *al.*
 (3) *Id inser. Pom.* ideo *Ciaccon.*

- (4) *Ut Seml.*
 (5) *Futuram Ober.*

COMMENTARIUS.

(a) *Licet stultissimus hæreticus*. Is est Marcion, qui hoc encomio celebratur hic, ut apud S. Hieronymum Vigilantius, Jovinianus, aliique veris coloribus depin-

guntur, dum talibus titulis decorantur. **LE PR.**

(b) *Tum non erimus in carne*. Si quamdiu vitam hanc egimus carnis opera seu peccata evitemus, non

culpa. Quod si in nomine carnis opera, non substantiam carnis jubemur exponere; operibus ergo carnis, non substantiæ carnis, in nomine carnis (1) denegatur Dei regnum. Non enim id damnatur, in quo male fit, sed id quod fit. Venenum dare, scelus est; calix tamen in quo datur, reus non est. Ita et corpus carnalium operum vas est, anima est autem quæ in illo venenum alicujus mali facti temperat. Quale (2) autem, ut si anima auctrix operum carnis merebitur Dei regnum, (a) per expiationem eorum quæ in corpore admisit, corpus ministrum solummodo, in damnatione permaneat? Venefico absoluto, calix erit puniendus? Et tamen non utique carni defendimus Dei regnum, sed resurrectionem substantiæ suæ, quasi januam regni per quam aditur. Cæterum, aliud resurrectio, aliud regnum. Primo enim resurrectio, dehinc regnum. Resurgere itaque dicimus carnem, sed mutatam consequi regnum. *Resurgent enim mortui incorrupti*; illi scilicet, qui fuerant corrupti, dilapsis corporibus in interitum. *Et nos mutabimur in atomo, in oculi momentaneo motu. Oportet enim corruptivum hoc* (tenens utique carnem suam dicebat Apostolus) *induere incorruptelam, et mortale hoc immortalitatem*; ut scilicet habilis substantia efficiatur regno Dei. *Erinus enim sicut angeli. Hæc erit demutatio carnis* (3) *resuscitatæ. Aut si nulla erit, quomodo induet incorruptelam et immortalitatem? Aliud igitur facta per demutationem, tunc consequetur Dei regnum; jam non caro nec sanguis, sed quod illi corpus Deus dederit. Et ideo recte Apostolus: Caro et sanguis regnum Dei non consequentur; demutationi illud adscribens, quæ accedit resurrectioni. Si autem tunc fiet verbum, quod scriptum est apud Creatorem: Ubi est, mors, victoria tua, vel (4) contentio tua? Ubi est, mors, aculeus tuus? Verbum autem hoc Creatoris est, per Prophetam; ejus erit et res, id est regnum, cujus et verbum fiet in regno. Nec alii Deo gratias dicit, quod nobis victoriam, utique de morte, referre præstiterit, quam illi a quo verbum insultatorium de morte et triumphatorium accepit (II Cor., I, III et IV).*

CAPUT XI.

Si Deus commune vocabulum factum est vitio erroris humani, quatenus plures dei dicuntur atque creduntur in sæculo, *benedictus tamen Deus Domini nostri Jesu Christi Pater* non alius quam Creator intelligetur, qui et universa benedixit, habes Genesim

(Gen., I); et ab universis benedicitur, habes *Danilem* (Dan., III). Proinde si pater potest dici sterilis Dei nullius magis nomine quam Creatoris; *miseri cordiarum* tamen pater idem erit, qui misericors, et miserator, et misericordiæ plurimus est dictus: habes apud *Jonam* (Jon., III, IV) cum ipso misericordiæ exemplo, quam *Ninivitis* exorantibus præstitit, facilis et *Ezechiæ* (IV Reg., XX) fletibus flecti, et *Achab* marito *Jezebelis* deprecanti sanguinem ignoscere *Nabuthæ* (III Reg., XXI), et *David* agnoscenti delictum statim indulgere (II Reg., XII); malens scilicet pœnitentiam peccatoris, quam mortem, utique ex misericordiæ affectu (Os., VI). Si quid tale Marcionis Deus edidit vel edixit, agnoscam patrem misericordiarum. Si vero ex eo tempore hunc titulum ei adscribit, quo revelatus, quasi exinde sit pater misericordiarum, quo liberare instituit genus humanum; atquin et nos ex eo tempore negamus illum, ex quo dicitur revelatus: non potest igitur aliquid ei adscribere, quem tunc ostendit, cum aliud (5) ei adscribit. Si enim prius constaret eum esse, tunc et adscribi ei potest. Accidens enim est quod adscribitur: accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio cui accidunt; maxime cum jam alterius est, quod adscribitur ei, qui prius non sit ostensus, tanto magis negabitur esse, quanto per quod affirmatur esse, ejus est, qui jam ostensus est. Sic et Testamentum Novum non alterius erit, quam qui illud repromisit; etsi non litera, at ejus spiritus, hoc erit novitas. Denique, qui literam *tabulis lapideis* inciderat, idem et de spiritu edixerat (Joel. III, 28): *Effundam de meo spiritu in omnem carnem, Et si litera occidit, spiritus vero vivificat*, ejus utrumque est qui ait (Deut. XXXII, 39): *Ego occidam, et vivificabo; percutiam, et sanabo*. Olim duplicem vim Creatoris vindicavimus (6), et iudicis et boni; (b) litera occidentis per Legem, et spiritu vivificantis per Evangelium. Non possunt duos deos facere, quæ etsi diversa, apud unum recenseri prævenerunt. *Commemorat et de velamine Moysi, quo faciem tegebat in contemptibilem filiis Israel*. Si ideo ut claritatem majorem defenderet Novi Testamenti, quod manet in gloria, quam veteris, quod evacuari habebat; hoc et mex convenit fidei, præponenti Evangelium legi. Et vide ne magis mex. Illic enim erit superponi quid, ubi fuerit et illud cui superponitur. At cum dicit: *Sed obtusi sunt sensus mundi; non utique Creatoris, sed populi qui in mundo est, De Israele* (7) enim di-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Carnis hic omitt. Seml.
 (2) Est add. Obert.
 (3) Sed add. Seml.
 (4) Ubi al.

- (5) Aliquid Pam.
 (6) Vindicamus Seml.
 (7) Israel Ober.

COMMENTARIUS.

ideo in carne fuisse dicemur. Neque enim substantiæ carnis, Dei regnum denegatur, sed peccato. LE PR.
 (a) *Per expiationem eorum quæ in corpore admisit. Non abs re de purgatione post mortem subeunda, accurata quidem et diligenti, hæc intelligi poterunt.*

LE PR.

CAP. XI.—(b) *Litera occidentis per legem. Pauli verba sunt II ad Cor. III, 6: Litera occidit, Spiritus vivificat. Li-*

teram vocat Leges mosaicas, Spiritum Evangelium. Lex Mosaica per Evangelium abrogata, jam nihil est quam litera, corporeum aliquid quod oculis nostris legendum exhibetur. Et quamdiu stetit, corporeum aliquid præstabat. Etenim violata mortem inferebat; observata, præmium felicitatis alicujus corporeæ sive terrenæ. Verba autem Christi Evangelio comprehensa spiritus sunt et vita. Etenim pœnitentibus reis offe-

cit: *Ad hodiernum usque velamen id ipsum in corde A* lium hujus ævi excæcat cor, quod Christum ejus non
corum. Figuram ostendit fuisse velamen faciei in Moy-
 se, velaminis cordis in populo, quia nec nunc apud
 illos perspiciatur Moyses corde, sicut nec facie tunc.
 Quid est ergo adhuc velatum in Moysæ quod perti-
 neat ad Paulum, si Christus Creatoris a Moysæ prædi-
 catus nondum venit? Quomodo jam operta et velata
 adhuc denotantur corda Judæorum, nondum exhibi-
 tis prædicationibus Moysi, id est de Christo, in quo
 cum intelligere deberent? Quid ad apostolum Christi
 alterius, si Dei sui sacramenta Judæi non intellige-
 bant, nisi quia velamen cordis illorum ad cæcitatem,
 qua non perspexerant Christum, Moysi pertinebat?
 Denique, quod sequitur: *Cum vero converterit ad*
Deum, auferetur velamen; hoc Judæo proprie dicit,
 apud quem et est velamen Moysi: qui cum transierit
 in fidem Christi, intelligit Moysen de Christo prædi-
 casse. Cæterum, quomodo auferetur velamentum
 Creatoris in Christo Dei alterius, cujus sacramenta
 velasse non potuit Creator, ignoti videlicet ignota?
 Dicit ergo, *nos jam aperta facie, utique cordis, quod*
velatum est in Judæis, contemplantes Christum, eadem
immagine transfigurari a gloria (qua scilicet et Moyses
transfigurabatur a gloria Domini) in gloriam: ita cor-
 poralem Moysi illuminationem de congressu Domini,
 et corporale velamen de infirmitate populi proponens
 et spiritalem claritatem in Christo superinducens, *tan-*
quam a Domino, inquit, spirituum (1), totum ordinem
Moysi, figuram ignorati apud Judæos, agniti vero
apud nos Christi fuisse testatur. Scimus quosdam
sensus ambiguitatem pati posse, de sono pronuntia-
tionis, aut de modo distinctionis, cum duplicitas
earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo,
In quibus (a) Deus ævi hujus; ut Creatorem ostendens
 Deum hujus ævi, alium suggerat Deum alterius ævi.
 Nos contra, sic distinguendum dicimus: *In quibus*
Deus; de hinc: *ævi hujus excæcavit mentes infidelium;*
in quibus, Judæis infidelibus, in quibus opertum est
 aliquibus Evangelium adhuc sub velamine Moysi. Illis
 enim Deus (*Is. XXIX, 15*), *labiis diligentibus eum,*
corde autem longe absistentibus ab eo, minatus fuerat
(Is. VI, 10): Aure audietis, et non audietis; oculis vide-
bitis, ut non videbitis; et (Is. VII, 9): nisi credideritis,
nec intelligetis; et (Is. XXIX, 14): auferam sapientiam sa-
pientium, et prudentiam prudentium irritam faciam. Hæc
 autem non utique de Evangelio Dei ignoti absconden-
 do minabatur. Ita, non (2) hujus ævi Deus, sed infide-

lium hujus ævi excæcat cor, quod Christum ejus non
 ultro recognoverint de Scripturis, intelligendum. Et
 positum in ambiguitate distinctionis hactenus trac-
 tasset, ne adversario prodesset, contentus victoriae,
 nã ultro (3) possum et in totum contentionem hanc
 præterisse simpliciori responso. Præ manu erit scili-
 cet (4) hujus ævi dominum diabolum interpretari,
 qui dixerit, propheta referente (*Is. XIV, 14*): *Ero*
similis Altissimi, ponam in nubibus thronum meum;
 sicut et tota hujus ævi superstitio illi mancipata est,
 qui excæcet infidelium corda, et in primis, apostatæ
 Marcionis. Denique, non vidit occurrentem sibi clau-
 sulam sensus: *Quoniam Deus, qui dixit ex tenebris lu-*
cem lucescere, reluxit in cordibus nostris ad illumina-
tionem agnitionis suæ, in persona Christi. Quis (5) dixit:
 B *Fiat lux?* Et de illuminatione mundi, quis Christo ait
 (*Is. XLII, 6*): *Posui te in lumen nationum, seden-*
tium scilicet in tenebris, et in umbra mortis? Cui
 respondet Spiritus in psalmo, ex providentia futuri
 (*Ps. IV, 7*): *Significatum est, inquit, super nos lumen*
personæ tuæ, Domine. Persona autem Dei, Christus
 Dominus. Unde et apostoli supra: *Qui est imago, in-*
quit, Dei. Igitur si Christus persona Creatoris dicen-
 tis, *Fiat lux;* et Christus, et Apostoli, et Evange-
 lium, et velamen et Moyses, et tota series secun-
 dum testimonium clausulæ Creatoris est Dei hujus
 ævi, certe non ejus qui nunquam dixit: *Fiat lux.*
 Prætereo hic et de alia Epistola, quam nos ad Ephe-
 sios præscriptam habemus, (b) hæretici vero ad Lao-
 dicenos. Ait enim (*Eph. II, 12*) meminisse nationes,
 quod illo in tempore *cum essent sine Christo, alieni ab*
Israele, sine conversatione, et testamentis, et spe pro-
missionis, etiam sine Deo (6) essent, in mundo utique,
 etsi de Creatore. Ergo si nationes sine Deo dixit esse,
 Deus autem illis diabolus est, non Creator, apparet
 dominum ævi hujus cum intelligendum, quem nation-
 es pro Deo receperunt, non Creatorem quem ignor-
 ant. Quale est autem ut non ejusdem habeatur the-
 saurus in fictilibus vasis nostris, cujus et vasa sunt?
 Nam si gloria Dei est in fictilibus vasis tantum the-
 sauri haberi; vasa autem fictilia Creatoris sunt; ergo
 et gloria Creatoris est, cujus vasa eminentiam vir-
 tutis Dei sapiunt, et virtus ipsa. Quia propterea in vasa
 fictilia commissa sunt, ut eminentia ejus probaretur.
 Cæterum, jam non erit alterius Dei gloria, ideoque
 D nec virtus, sed magis dedecus et infirmitas, cujus
 eminentiam fictilia et quidem aliena ceperunt. Quod

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Spiritu al.
 (2) Etsi Venet.
 (3) Nec ultra Lat.

- (4) Scilicet omitt. Venet.
 (5) Sic add. Seml.
 (6) Domino Ober.

COMMENTARIUS.

runt misericordiam et gratiam delictorum, et vitam
 æternam; quæ cœlestia sunt, non terrena. RIC. — *Lit-*
era occidentis. Menander:

νόμος φυλαχθεὶς, οὐδὲν ἴσταν ἢ νόμος.
 ὁ μὴ φυλαχθεὶς, καὶ νόμος, καὶ δόμος.

De litera Mosis. Chrysostomus, ὁ νόμος ἐστὶν λόγος φωνῆς,
 ἀναίρεσι' καὶ τι λέγει φωνῆα; εἴδω λαθεὶν ἐν σαββάτω συλλέ-
 ξεσθαι ὁ νόμος, καὶ εἰθεσσε. RIC.

(a) *Deus ævi hujus.* Cacodæmonem notat, quia dii
 gentium dæmonia, ut habetur in Psal. et apud Apo-
 stolus: *quorum Deus venter est.* LE PR.

(b) *Hæretici vero ad Laodicenos.* De hac epistola
 adversus marcionitas etiam producit testimonia cap.
 XVII infra, ubi explicatur etiam illud, *meminisse na-*
tiones, etc., sed longe aliis verbis magis Apostolo
congruentibus. PAM.

si hæc sunt *fectilia vasa in quibus tanta nos pati dicit, A* in quibus etiam mortificationem circumferimus Domini (1); satis ingratus Deus et iniustus, si non et hanc substantiam resuscitaturus es (2), in qua pro fide ejus tanta tolerantur, in qua et mors Christi circumfertur, in qua et eminentia virtutis consecratur. Sed enim proponit: *Ut et vita Christi manifestetur in corpore nostro*, scilicet sicut et mors ejus circumfertur in corpore. De qua ergo Christi vita dicit? Qua nunc vivimus in illo? Et quomodo in sequentibus non ad visibilia, nec ad temporalia, sed ad invisibilia et ad æterna, id est, non ad præsentia, sed ad futura exhortatur? Quod si de futura vita dicit Christi, in corpore eam dicens apparituram, manifeste carnis resurrectionem prædicavit, exteriorem quidem hominem nostrum corrumpi dicens, et non quasi æterno interitu post mortem, verum laboribus et incommodis, de quibus præmisit, adjiciens: *Et non deficiemus*. Nam et *interiorem hominem nostrum renovari de die in diem* dicens, hic utrumque demonstrat, et corporis corruptionem ex vexatione tentationum, et animi renovationem ex contemplatione promissionum.

CAPUT XII.

Terreni (a) domicilii nostri (II Cor. V, VI, VII, XI, XII et XIII) (3): Non sic ait habere nos domum æternam, non manu factam in cælis (4), quia quæ manu facta sit Creatoris, intereat, in totum dissoluta post mortem. Hæc enim ad mortis metum, et ad ipsius dissolutionis contristationem consolandam retractans etiam per sequentia manifestius, cum subjicit: Ingemere nos de isto tabernaculo corporis terreni, quod de cælo C est superindui (5) cupientes; siquidem et despoliati non inveniemur (6) nudi; id est, recipiemus quod despoliati sumus, id est corpus. Et rursus: *Etenim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus quod gravemur, nolentes exui, sed superindui*. Hic enim expressit, (a) quod in prima Epistola strinxit, *Et mortui resurgent incorrupti*, qui jam obierunt; et nos *mutabimur*, qui in carne fuerimus deprehensi a Deo. Et illi enim resurgent incorrupti, recepto scilicet corpore, et quidem integro, ut et hoc sint incorrupti: et hi propter temporis ultimum jam momentum, et propter merita vexationum Antichristi, compendium mortis; sed mutati consequentur (7), superinduti magis quod de cælo est, quam exui corpus. Ita si hi super corpus induent cæleste illud, utique et D in Hælia (IV Reg. II). Magis vero mirabor Dominum optimum, percutiendi et sæviendi alienum, nec proprium saltem, sed Creatoris angelum Satanæ colaphizando Apostolo suo applicuisse, et ter ab eo obsecratum

tale istud immortalitatem. Illi induunt, cum receperint corpus; isti superinduant, quia non amiserint corpus. Et ideo non temere dixit: *Nolentes exui corpore, sed superindui*; id est, nolentes mortem experiri, sed vita præveniri; *uti devoretur mortale hoc a vita*, dum eripietur morti per superindumentum demutationis. Ideo quia (8) ostendit hoc melius esse, ne contristemur mortis si forte præventu, et arrhabonem nos spiritus dicit a Deo habere, quasi pignoratos in eadem spem superindumenti, et *abesse a Domino, quamdiu in carne sumus, ac propterea debere boni ducere abesse potius a corpore, et esse cum Domino*, ut et mortem libenter excipiamus. Atque adeo, *omnes ait nos oportere manifestari ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque quæ per corpus admisit, sive bonum, sive malum*. Si enim tunc retributione meritorum, quomodo jam aliqui cum Deo poterunt deputari? Et tribunal autem nominando, et disputationem boni ac mali operis, utriusque sententiæ judicem ostendit, et corporum omnium repræsentationem confirmavit. Non enim poterit, quod corpore admissum est, non corpore vindicari (9). Iniquus enim Deus, si non per id punitur quis aut juvatur, per quod operatus est. (b) *Si qua ergo conditio nova in Christo, cætera transierunt, ecce nova facta sunt omnia*, impleta est Esaïæ prophetia (Is. XLIII, 19). Si etiam jubet ut *mundemus nos ab inquinamento carnis et sanguinis*, non substantium (10) capere regnum Dei, si et *virginem sanctam destinat Ecclesiam assignare Christo*, utique ut sponsam sponso; non potest imago conjungi inimico veritatis rei ipsius. Si et pseudapostolos dicit *operarios dolosos, transfiguratores sui*, per hypocrisin scilicet, conversationis, non prædicationis adulteratæ reos taxat; adeo de disciplina, non de divinitate dissidebatur. Si *transfiguratur Satanæ in angelum lucis*, non potest hoc dirigi in Creatorem. Deus enim, non angelus, Creator; in Deum lucis, non in angelum transfigurare se dictus esset, si non eum Satanam significaret, quem et nos et Marcion angelum novimus. De paradiso suus stylus est ad omnem quam patitur quæstionem. Hic illud forte mirabor, si proprium potuit habere paradisum Deus, nullius terrenæ dispositionis, nisi si etiam paradiso Creatoris precario usus est, sicut et mundo. Et tamen hominem tollere ad cælum Creatoris, exemplum est

LECTIONES VARIANTES.

(1) Dei *Seml.*(2) Est *omitt. Ober.*(3) Forte terrenum domicilium nostrum *ex Pam.*(4) Cælo *Seml.*(5) Superinduere *Ober.*(6) Inveniamur *Fran.*(7) Mortis mutati consequantur *Lat.*(8) Ideo qui *al. ideoque Ciaccon.*(9) Judicari *Venet. sed vindicari Lat.*(10) Substantiam *cæteri omnes nullo sensu.*

COMMENTARIUS.

CAP. XII. — (a) *Quod in prima Epistola strinxit*. Loquitur de I Epist. ad Corinth. Annotat autem Rhenanus, accipi *strinxit* pro *perstrinxit*, hoc est obiter indicavit, vel leviter attingit. *PAM.*

(b) *Si qua ergo conditio nova in Christo*. Conditio

more Tertulliano, accipitur pro creatura, græce *κτίσις*. Consentit vero etiam cum interprete vulgato Latino vertens, *Si qua*, pro eo quod Isidorus clarius cum Erasmo nimis libere, *Si quis. PAM.*

non concessisse. Emendat igitur et deus Marcionis secundum Creatorem, elatos æmulantem, ut deponentem scilicet de solio dynastas. Aut numquid ipse est qui et in corpus Job dedit Satanæ potestatem, ut virtus in infirmitate comprobaretur? Quid et formam Legis adhuc tenet Galatarum castigator, in tribus testibus præfinitis staturum omne verbum? Quid et non parsurum se peccatoribus comminatur, lenissimi Dei prædicator? Imo et ipsam durius agendi in præsentia potestatem a Domino datam sibi adfirmat. Nega nunc, hæretice, timeri Deum tuum, cujus Apostolus timebatur.

CAPUT XIII.

Quando opusculum profligatur, breviter jam retrahenda sunt quæ rursus occurrunt; quædam vero tramittenda quæ sæpius occurrerunt. Piget de Lege adhuc congregari, qui toties (1) probaverim concessionem (2) ejus nullum argumentum præstare diversi Dei, in Christo prædicatam scilicet, et repromissam in Christum apud Creatorem, quatenus et ipse Apostolus (3) legem plurimum videtur excludere (Rom. I, II, III, V, VI, VII). Sed et judicem Deum ab Apostolo circumferri sæpe jam ostendimus, et in iudice ultorem, et creatorem in ultore. Itaque et hic cum dicit: Non enim me pudet Evangelii; virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo et Græco, quia iustitia Dei in eo revelatur, ex fide in fidem; sine dubio et Evangelium et salutem justo Deo deputat, non bono, ut ita dixerim, secundum hæretici distinctionem, transferti ex fide Legis in fidem Evangelii; suæ utique Legis, et sui Evangelii. Quoniam et iram (4) dicit revelari de cælo super impietatem et injustitiam hominum, qui veritatem in injustitia detinent (5). Cujus Dei ira? utique Creatoris. Ergo et veritas ejus erit cujus et ira, quæ revelari habet in ultionem veritatis. Etiam adjiciens: Scians autem iudicium Dei secundum veritatem esse; et iram ipsam probavit, ex qua venit iudicium pro veritate, et veritatem rursus ejusdem Dei confirmavit, cujus iram probavit probando iudicium. Aliud est, si veritatem Dei alterius in iustitia detentam Creator iratus ulciscitur. (a) Quantas autem foveas in ista vel maxime Epistola Marcion fecerit, auferendo quæ voluit, de nostri Instrumenti integritate patebit. Mihi sufficit quæ proinde eradenda non vidit, quasi negligentias et cæcitates ejus accipere. Si enim iudicabit Deus occulta hominum, tam eorum qui in lege deliquerunt, quam eorum qui sine lege, quia et hi legem ignorant, et natura faciunt quæ sunt legis;

- (1) Congredi, quoties *Seml.*
 (2) Cessionem *Fran.*
 (3) Quamvis et ipsa Epistola *Lat.*
 (4) Dei *add. Fran.*
 (5) Detineant *Ober.*
 (6) Ignorantes natura *Ciaccon.*

CAP. XIII. — (a) Quantas autem foveas in ista vel maxime Epist. Indicat se dumtaxat tractare, quæ Marcion eradenda non videt, cum tamen abstulerit quæ voluit; hinc factum, ut paucissimos locos Epistolæ prolixissimæ in medium producat, sicut etiam B. Epiph. Eodem pertinent quæ habet cap. seq. : *Satio*

utique is Deus iudicabit, cujus sunt et lex, et ipsa natura (6) quæ legis est instar ignorantibus legem. Iudicabit autem quomodo? Secundum Evangelium, inquit, per Christum. Ergo et Evangelium et Christus illius sunt, cujus et lex et natura, quæ per Evangelium et Christum vindicabuntur, adeo illo iudicio Dei quod et supra, secundum veritatem. Ergo qua defendenda reveletur de cælo ira, non nisi a Deo iræ; ita et hic sensus pristino cohærens, in quo iudicium Creatoris edicitur, non potest in alium Deum referri, qui nec iudicat, nec irascitur; sed in illum, cujus dum (7) hæc sunt, iudicium dico et iram (8), etiam illa ipsius sint necesse est, per quem hæc habent transigi, Evangelium et Christus, et ideo vehitur in transgressores Legis, docentes non furari, et furantes, ut homo Dei legis, non ut Creatorem ipsum his modis tangens, qui et furari vetans, fraudem mandaverit in Ægyptios auri et argenti, quemadmodum et cætera in illum retorquent. Scilicet Apostolus verebatur convicium Deo palam facere, a quo non verebatur divertisse? Adeo autem Judæos inceserat, ut ingesserit prophetica increpationem. Propter ros nomen Dei blasphematur. Quam ergo perversum, ut ipse blasphemaret eum, cujus blasphemandi causa malos exprobrat! Præfert et circumcisionem cordis præputiationi: apud Deum (9) Legis, est facta circumcisio cordis, non carnis; spiritu, non litera. Quod si hæc est circumcisio Hieremiæ (Jerem. IV, 4): Et circumcidemini præputia cordis, sicut et Moyses (Deut. X, 16) (10): Circumcidemini duricordiam vestram; ejus erit spiritus circumcidens cor, cujus et litera metens carnem ejus; et Judæus qui in occulto, cujus et Judæus in aperto; quia nec Judæum nominare vellet Apostolus, non Judæorum Dei servum. Tunc lex, nunc iustitia Dei per fidem Christi. Quæ est ista distinctio? Servivit Deus tuus dispositioni Creatoris, dans ei tempus et Legi ejus: an ejus tunc, cujus et nunc? ejus lex, cujus et fides. Christi distinctio dispositionum est, non deorum. (b) Monet justificatos ex fide Christi, non ex lege, pacem ad Deum habere. Ad quem? Cujus nusquam fuimus hostes, an cujus legi et naturæ rebellavimus? Nam si in eum competit pax cum quo fuit bellum, ei et justificabimur, et ejus erit Christus, ex cujus fide justificabimur, ad cujus pacem competit redigi hostes ejus aliquando. Lex autem, inquit, subintroivit, ut abundaret delictum. Quare? Ut superabundaret, inquit, gratia. Cujus Dei gratia, si non cujus et lex? nisi si Creator ideo (c) legem (11)

LECTIONES VARIANTES.

- (7) Dum abest *Par.*
 (8) Ira *Seml.*
 (9) Enim *add. Fran.*
 (10) Moyses *Pam.*
 (11) Legem deest *Rhen.*

COMMENTARIUS.

et hic amplissimum, etc. *PAM.*

(b) Monet justificatos ex fide, etc., pacem ad Deum habere. In his verbis initio cap. V, omisso toto cap. IV Epistolæ ad Romanos legit Auctor *ἐχομεν*, pro eo quod alii *ἐχομεν* habeamus. *PAM.*

(c) Legem intercalavit. Id est, inquit, *Rhenanus*, in-

intercalavit, ut negotium procuraret gratiæ Dei A
alterius, et quidem æmuli, ne dixerim ignoti; ut quemadmodum apud ipsum regnaverat peccatum in mortem, ita et gratia regnaret in justitia in vitam per Jesum Christum, adversarium ipsius. Propter hoc, omnia concluderat lex Creatoris sub delictum, et totum mundum deduxerat in reatum, et omne os obtulerat, ne qui gloriaretur per illam; ut gratia servaretur in gloriam Christi, non Creatoris, sed Marcionis. Possum et hic de substantia Christi præstruere, ex prospectu questionis subsequentiæ. *Mortuos enim nos inquit Legi (a)*. Ergo corpus Christi; et (1) potest corpus contendi, non statim caro. Sed et quæcumque substantia sit, cum ejus nominat corpus, quem subjicit ex mortuis resurrexisse, non potest aliud corpus intelligi, quam carnis, in B
quam lex mortis est dicta. Ecce autem et testimonium perhibet legi, et causa delicti eam excusat. *Quid ergo dicemus? Quia lex peccatum? Absit*. Erubescere, Marcion. *Absit*. Abominatur Apostolus criminationem legis. *Sed ego delictum non scio, nisi per legem*. O summum ex hoc præconium legis, per quam liquit (2) delictum latere (3)! *Non ergo lex seduxit, sed peccatum per præcepti occasionem*. Quid Deo imputas Legis, quod Legi ejus Apostolus imputare non audeat? Atquin et accumulatur: *Lex sancta, et præceptum ejus justum et bonum*. Si taliter veneratur legem Creatoris, quomodo ipsum destruat nescio. Quis discernit duos deos, justum alium, bonum alium; cum is utrumque debeat credi: cujus præceptum et bonum et justum est? Si autem et spiritalium confirmat legem, utique et prophetiam, utique et figuratam. Debeo enim et hinc constituere Christum in lege figurate prædicatum, quo nec a Judæis omnibus potuerit agnoscere.

CAPUT XIV.

(Rom. VIII, X, XI, XII, XIII, XIV) Hunc si Pater misit in similitudinem carnis peccati, non ideo phantasma dicitur caro quæ in illo videbatur. Peccatum enim carni supra adscripsit, et illam fecit legem peccati habitantem in membris suis, et adversantem legi sensus. Ob hoc igitur missum Filium in similitudinem carnis peccati, ut peccati carnem simili substantia redimeret, id est carnea, quæ peccatrici carni si-

milis esset, cum peccatrix ipsa non esset, nam et hæc erit Dei virtus, in substantia pari perficere salutem. Non enim magnum, si spiritus Dei carnem remediaret; sed si caro consimilis peccatrici, dum caro est, sed non peccati. Ita similitudo ad titulum peccati pertinebit, non ad substantiæ mendacium. Nam nec addidisset peccati, si substantiæ similitudinem vellet intelligi, ut negaret veritatem. Tantum enim carnis posuisset, non et peccati. Cum vero tunc sic struxerit (4), carnis peccati, et substantiam confirmavit, id est carnem, et similitudinem ad vitium substantiæ retulit, id est ad peccatum. Puta nunc similitudinem substantiæ dictam, non ideo negabitur substantiæ veritas. Cur ergo similis vera? Quia vera quidem, sed non ex semine; de statu similis, sed (5) vera de censu, non vero dissimilis (6). Cæterum, similitudo in contrariis nulla est. Spiritus non diceretur carnis similitudo, quia nec caro similitudinem spiritus caperet; sed phantasma diceretur, si id quod non erat, videbatur. Similitudo autem dicitur, cum est quod videtur. Est enim, dum alterius par est. (b) Phantasma autem (7), qua (8) hoc tantum (9) est, non est similitudo. Et hic autem ipse edisserens, quomodo nolit esse nos in carne, cum simus in carne; ut scilicet non simus in (10) operibus carnis, ostendit hæc ratione scripsisse (1 Cor., XV, 50); *Caro et sanguis regnum Dei consequi non possunt*; non substantiam damnans, sed opera ejus; quæ, quia possunt non admitti a nobis in carne adhuc positæ, non ad reatum substantiæ, sed ad conversationis pertinebunt. Item, si corpus quidem mortuum propter delictum (adeo non animæ, sed corporis mors est), spiritus autem vita propter justitiam; ei utique obveniet vita propter justitiam, cui mors obvenit propter delictum, id est corpori. Non enim alieni restituitur quid, nisi quid aliud amisit; et ita erit resurrectio mortuorum, dum est corporum. Nam et (11) subjungit: *Qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra*. Adeo et carnis resurrectionem confirmavit, absque qua nec corpus aliud dici capit, nec mortale aliud intelligi, et Christi substantiam corporalem probavit. Siquidem proinde vivificabuntur et mortalia corpora nostra, quemadmodum et ille resuscitatus est, non alias proin-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Legi per corpus Christi. Ergo Ciaccon.
(2) Licuit Seml. Oberth.
(3) Latens Ciaccon.
(4) Tunc sic struxit Seml. utrumque substruxerit Lat.
(5) Et Lat.
(6) Vera de simili Lat.

- D (7) Autem negl. al.
(8) Quia al.
(9) Pro hoc tantum vult Lat. ostentam.
(10) Ex Seml.
(11) Et omitt. Pam.

COMMENTARIUS.

terjecit, interposuit, interseruit, mediam immisit: nam hic id significat intercalare. Ejus verbi meminuit Macrobius, etiam de ratione intercalandi abunde disserens. Julius Cæsar instituit ut unus dies quarto quoque anno intercalaretur, hoc est insereretur; unde bissextilem annum Plinius intercalarem vocat, et Livius mensem dixit intercalarium. Græci ἐμβόλιμον appellant et ἐμβολιμῆσιον. PAM.

(a) *Mortuos enim nos inquit Legi*. Etiam hoc ex

persona Marcionis, et ex corrupta ejus scriptura, quippe qui verterit, *mortuos nos legi*, ubi Apostolus dicit, *mortuos peccato*. Rom. VI, sub initium cap. Sed recte eum confutat ex sequentibus verbis, ubi subjicit *Christum ex mortuis resurrexisse*. PAM.

CAP. XIV.—(b) *Phantasma autem*. De quo pluribus ante disseruit contra Marcionem, Christo carnem phantasticam et phantasma, non verum corpus tribuentem. LE PR.

de, nisi quia (1) in corpore. Salio et hic amplissimum abruptum intercisæ Scripturæ; sed apprehendo testimonium perhibentem Apostolum Israeli quod zelum Dei habeant, sui utique, non tamen per scientiam. Deum enim, inquit, ignorantes, et suam justitiam sistere quærentes, non subjecerunt se justitiæ Dei. Finis enim legis Christus in justitiam (2) omni credenti. Hic erit argumentatio hæretici, quasi Deum superiorem ignoraverint Judæi, qui adversus eum justitiam suam, id est, legis suæ constituerint, non recipientes Christum finem legis. Cur ergo et zelo eorum erga Deum proprium testimonium perhibet, si non et inscientiam erga eundem Deum eis exprobrat? quod zelo quidem Dei agerentur, sed non per scientiam; ignorantem scilicet eum, dum dispositiones ejus in Christo ignorant consumptionem legi statuturo (3), B atque ita suam justitiam tuentur adversus illum. Atque adeo ipse Creator et ignorantiam erga se eorum contestatur (Is. I, 3): *Israel me non agnovit, et populus meus me non intellexit*; et quod justitiam suam magis sisterent, docentes doctrinas præcepta hominum (Is. XXIX, 13), nec non et (Ps. II, 2) congregati essent adversus Dominum, et adversus Christum ipsius, ex inscientia scilicet. Nihil igitur potest in alium Deum exponi, quod competit in Creatorem, quia et alias immerito Apostolus Judæos de ignorantia sugillasset erga Deum ignotum. Quid enim deliquerant, si justitiam Dei sui adversus eum sistebant, quem ignorabant? Atquin exclamat: (a) *O profundum divitiarum et sapientiæ Dei, et (b) investigabiles viæ ejus!* Unde illa (4) eruptio? Ex recordatione C scilicet Scripturarum, quas retro revolverat, ex contemplatione sacramentorum, quæ supra disseruerat in fidem Christi, ex lege venientem. Hæc si Marcion de industria non (5) erasit, quid apostolus ejus exclamat, nullas intuens divitias Dei tam pauperis et egeni quam qui nihil condidit, nihil prædicavit, nihil denique habuit, ut qui in aliena descendit? Sed enim et opes et divitiæ Creatoris olim absconditæ, nunc reserate repromiserat (Is. XLV, 3): *Et dabo illis thesauros occultos, invisibiles aperiam eis.* Inde ergo exclamatum est: *O profundum divitiarum et sapientiæ Dei!* cujus jam thesauri patebant. Id Esaiæ, et (6) sequentia de ejusdem prophete instrumento (Is. XL, 13): *Quis enim cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? Quis porrexit ei, et retribuetur illi?* D Qui tanta de Scripturis ademisti, quid ista servasti, quasi non et hæc Creatoris? Plane novi Dei præcepta

videamus. Odio, inquit, habentes malum, et bono adherentes. Aliud enim apud Creatorem. *Auferite malum de vobis*, et (Ps. XXXIII, 14) *declina a malo, et fac bonum. Amore fraternitatis invicem affectuosi.* Non enim id ipsum est: *Diliges proximum tanquam te? Spe gaudentes; utique Dei: Bonum est enim (Ps. CXVII) sperare in Dominum (7), quam sperare in magistratus. Pressuram sustinentes: Exaudiet enim (Ps. XIX, 1) te Dominus in die pressuræ.* Habes Psalmum. *Beneaicite, et nolite maledicere; quis hoc docebit, quam qui omnia benedictionibus condidit? Non altum sapientes, sed humilibus assentantes (8), ne sitis apud vos sapientes; væ enim audiunt per Esaiam (Is. V, 21). Malum pro malo nemini retribuieritis; et (Levit. XIX, 18): Maltitiæ fratris vestri ne memineritis (9). Nec vosmetipsos ulciscetes: Mihi enim (Deut. XXXII, 35) vindictam, et ego vindicabo, dicit Dominus. Pacem cum omnibus (10) hominibus habetote; ergo et legalis talio non retributionem injuriæ permittebat, sed inceptionem metu retributionis conprimebat. Merito itaque totam Creatoris disciplinam principali præcepto ejus conclusit: *Diliges proximum tanquam te.* Hoc Legis supplementum si ex ipsa Lege est, quis sit Deus Legis jam ignoro (metuo ne deus Marcionis); si vero Evangelium Christi hoc præcepto adimpletur, Christi autem non est (11) Creatoris, quo jam contendimus? Dixerit Christus, an non: *Ego non veni legem dissolvere, sed implere (Matt. V, 17)?* Frustra de ista sententia neganda (c) Ponticus laboravit. Si Evangelium Legem non adimplevit, ecce Lex Evangelium adimplevit. Bene autem quod et in clausula *tribunal Christi* comminatur, utique iudicis et ultoris, utique Creatoris; illum certe constituens promerendum, quem intentat timendum, etiamsi alium prædicaret.*

CAPUT XV.

Brevioribus quoque Epistolis non pigebit intendere: est sapor et in paucis. *Occiderant Judæi prophetas suos.* Possum dicere: Quid ad apostolum Dei alterius, et quidem optimi, qui nec suorum delicta damnare dicatur, quique et ipse prophetas eosdem destruendo quodammodo perimat? Quid enim (12) mali admisit apud illum Israel, si occidit quos et ille reprobat? si prior inimicam in eos sententiam statuit? Deliquit autem apud Deum ipsorum. Is (13) exprobravit iniquitatem, ad quem pertinet læsus; certe quivis alius, quam adversarius læsi. Sed nec onerasset illos, imputando etiam Domini necem, qui et Dominum inter-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Qua Jun.
- (2) Justitia Seml. Oberth.
- (3) Staturo Rig. statuero Venet.
- (4) Enim Lat. ista Jun.
- (5) Non omitt. Pam. sed est in cod. Wouu.
- (6) Patebant de Isaiæ, ut Lat.
- (7) Domino Oberth.

- (8) Adsectantes Venet.
- (9) Memineris Jun.
- (10) Omnibus omitt. Seml.
- (11) Et Lat.
- (12) Enim omitt. Seml.
- (13) Et add. Seml.

COMMENTARIUS.

- (a) *O profundum divitiarum.* ὁ βάθος, pro quo Vulgata: *O altitudo.* LE PR.
 (b) *Investigabiles.* Quoniam in græco est ἀνεξιχνίαστοι id est, non vestigabiles, bene multi legendum censent

- investigabiles, id est qui investigari nequeunt.* LE PR.
 (c) *Ponticus laboravit.* Optime coniecit Rhenanus legendum *Ponticus*, pro *Pontus*, hoc est Marcione Ponto oriundus. LE PR.

fecerunt, dicendo, et prophetas suos; licet suos ad-
 jectio sit hæretici. Quid enim tam acerbum, si alte-
 rius Dei prædicatorem Christum interemerunt, qui
 sui Dei prophetas contrucidaverunt? Status autem
 exaggerationis, quod et Dominum et famulos ejus per-
 emissent. Denique, si alterius Dei Christum, alte-
 rius prophetas peremerunt, æquavit impietates, non
 exaggeravit. Æquanda autem non fuit; ergo exag-
 gerari non potuit, nisi in eundem Dominum com-
 missa, ex utroque titulo. Ergo ejusdem Dei Christus
 et prophetæ. Quam autem sanctitatem nostram volun-
 tatem Dei dicat, ex contrariis quæ prohibet, agnos-
 ceres. Abstineret (1) inquit, a stupro, non a matri-
 monio. Scire unumquemque suum vas in honore tractare.
 Quomodo? Dum non in libidine, qua gentes; libido
 autem nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed
 extraordinariis, et non naturalibus et portentosis.
 Sanctitas luxuriæ est turpitudini (a) quoque et immun-
 ditæ (2) contraria, quæ non matrimonium exclu-
 dat, sed libidinem; quæ vas nostrum in honore ma-
 trimonii tractet. Hunc autem locum, salva alterius,
 id est, plenioris sanctitatis prælatione, tractaverim, con-
 tinentiam et virginitatem nuptiis antepone-
 ns (b), sed non prohibitis; destructores enim Dei nuptiarum,
 non sectatores castitatis retundo. Ait eos qui reman-
 eant in adventum (3) Christi, cum eis qui mortui in
 Christo primi resurgent, quod in nubibus auferentur in
 aerem (4) obviam Domino. Agnosco his jam tunc pro-
 spectis mirari substantias cælestes ipsam Hierusalem
 quæ sursum est (Gal. IV, 26), et per Esaiam (Is.
 LX, 8) pronuntiare; Quinam huc velut nubes volant,
 tanquam columbæ cum pullis ad me? Hunc ascensum
 si Christus nobis præparavit, erit ille Christus de
 quo Osee (5) (Am. IX, 6): Qui ascensum suum
 ædificat in cælos, utique sibi et suis. Exinde, a quo
 sperabo nunc, nisi a quo hæc audivi? Quem spiritum
 prohibet extinguere? et quas prophetias vetat nihili (6)
 haberi? utique non Creatoris spiritum, nec Creatoris
 prophetias secundum Marcionem; quæ enim de-
 struxit, ipse jam exstinxit, et nihil fecit, nec potest
 prohibere quæ nihil fecit. Ergo incumbit Marcioni
 exhibere hodie apud Ecclesiam suam exinde spiritum
 dei sui qui non sit extinguendus, et prophetias quæ
 non sint nihili habendæ. Et si exhibuit quod putat,
 sciat (7) nos quodcumque illud ad formam spiri-
 talis et propheticæ gratiæ atque virtutis provocaturos,

A ut et futura prænuntiet, et occulta cordis revelet, et
 sacramenta edisserat. Cum nihil tale protulerit ac
 probarit, nos proferemus et spiritum et prophetias
 Creatoris, secundum ipsum prædicantes. Atque ita
 constabit Apostolus (8) de quibus dixerit, de eis
 scilicet quæ futura erant in Ecclesia ejus dei, qui
 dum est, spiritus quoque ejus (9) operatur, et
 promissio celebratur. Age nunc, qui salutem car-
 nis abnuitis, et si quando corpus in hujusmodi præ-
 nominatur, aliud nescio quid interpretamini illud,
 quam substantiam carnis; quomodo Apostolus omnes
 in novis substantiis, certis nominibus distinxit, et
 omnes in uno voto constituit salutis, optans ut spi-
 ritus noster et corpus et anima sine querela in adven-
 tum Domini et salvificatoris nostri Christi conserven-
 tur? Nam et animam posuit et corpus, tam duas res
 quam diversas: licet enim sit animæ corpus sit ali-
 quod suæ qualitatis, sicut et spiritus; cum tamen et
 corpus et anima distincte nominantur, habet ani-
 ma (10) suum vocabulum proprium, non egens com-
 muni vocabulo corporis; id relinquitur carni, quæ
 non nominata proprio, communi utatur necesse est.
 Etenim aliam substantiam in homine non video post
 spiritum et animam, cui vocabulum corporis accom-
 modetur, præter carnem. Hanc totiens in corporis
 nomine intelligens, quotiens non nominatur; multo
 magis hic, cum quæ dicitur corpus, suo nomine ap-
 pellatur.

CAPUT XVI.

(In Ep. II ad Thess.) Cogimur quædam identidem
 iterare, ut coherentia eis confirmemus. Dominum et hic
 retributorem utriusque meriti, dicimus circumferri
 ab Apostolo, aut Creatorem, aut (quod nolit Marcion)
 parem Creatoris, apud quem (c) justum sit afflictato-
 ribus nostris rependi afflictationem, et nobis qui afflic-
 temur quietem, in revelatione Domini Jesu venientis
 a cælo cum angelis virtutis suæ, et in flamma ignis. Sed
 flammam et ignem delendo (d) hæreticus exstinxit,
 ne scilicet nostratem Deum faceret. Lucet tamen
 vanitas lituræ. Cum enim ad ultionem venturum scri-
 bat Apostolus Dominum exigendam de eis qui Deum
 ignorent, et qui non obaudiant Evangelio, quos ait pœ-
 nam (11) luituros, exitialem, æternam, a facie Do-
 mini, et a gloria valentiæ ejus; sequitur ut flammam
 ignis inducat, scilicet veniens ad puniendum; ita et
 in hoc, nolente Marcione, crematoris Dei Christus

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Enim add. Ober. post Seml.
 (2) Portentuosus-Luxuria est, turp. q. et im. non rhen.
 (3) Adventu Seml.
 (4) Acre Ober.
 (5) Amos vult Jun., et merito.
 (6) Nihil Pam.

- (7) Scias Venet.
 (8) Apostolum Pam.
 (9) Eis Seml. mendose.
 (10) Animam Venet. mendose.
 (11) Pœnam quos ait Lat.

COMMENTARIUS.

CAP. XV.—(a) Sanctitas luxuriæ est turpitudini, etc.
 Non adeo textui consentiunt qui legunt luxuria, et
 qui adeo notam Tertulliano impingunt male habiti
 matrimonii; nam quæ sequitur particula, non, du-
 bium omne tollit. LE PR.

(b) Continentiam et virginitatem nuptiis antepone-
 ns. Qui virginitatis vota et continentiam insectantur hæ-

retici, ad hunc locum advertant, aliosque plurimos
 apud hunc scriptorem, de Cultu sæm., de Virg. vel.,
 et lib. I ad Uxorem. LE PR.

CAP. XVI.—(c) Justum sit afflictatoribus nostris. Sic
 istud vertit: II Thessal. I. Gr εὐεὶ ἀνὰ ποδοῦναι τοῖς ἐπιβουλοῦ
 ἡμῶν. PAM.

(d) Sed flammam et ignem delendo. Vel hinc patet

est (1), et in illo Creatoris est, quod etiam de ignorantibus Dominum ulciscitur, id est de ethnicis. Secorum enim posuit *Evangelio non obaudientes*, sive christianos peccatores, sive Judæos. Porro de ethnicis exigere pœnas, qui Evangelium forte non norint, non est Dei ejus qui naturaliter sit ignotus, nec usquam nisi in Evangelio sit revelatus, non omnibus scibilis. Creatori autem etiam naturaliagnitio debetur ex operibus intelligendo, et exinde in plenioram notitiam requirendo. Illius est ergo etiam ignorantes Deum plectere, quem non liceat ignorari (2). Ipsum quod ait: *A facie Domini et a gloria valentiae ejus*, verbis usus Esaiæ (Is. II, 19): *ex ipsa causa eundem sapit Dominum consurgentem, ut comminuat terram*. Quis autem est (a) *homo delicti, filius perditionis, quem revelari prius oportet ante Domini adventum, extollens se super omne quod Deus dicitur, et omnem religionem; confessurus* (3) *in templo Dei et Deum se jactaturus*? Secundum nos quidem Antichristus, ut docent veteres et novæ prophetiæ; ut Joannes apostolus, qui jam antichristos dicit (I Joan. IV, 1, 2) processisse in mundum, præcursores Antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse, et solventes Jesum, scilicet in Deo Creatore. Secundum vero Marcionem, nescio, ne Christus sit (4) Creatoris: nondum enim (5) venit apud illum. Quisquis est (6) autem ex duobus, quæro, cur veniat in omni virtute et signis et ostentis mendacii? Propterea, inquit, quod dilectionem veritatis non susceperint, ut salvi essent; et propter hoc erit (7) *eis instinctum fallaciæ, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati*. Igitur si Antichristus est (8) secundum Creatorem (9), Deus erit Creator, qui eum mittit ad impingendos eos in errorem, qui non crediderunt veritati ut salvi fierent, ejusdem erit veritas et salus, qui ex submissu erroris ulciscitur, id est Creatoris, cui et competit zelus ipse errore decipere quos veritate non cepit. Si vero non est antichristus secundum nos, ergo Christus est Creatoris secundum Marcionem. Et quale erit ut ad ulciscendam veritatem suam, Christum Creatori (10) submittat? Sed et si (11) de Antichristo consentit, proinde dixerim,

A quale est, ut illi *Satanas* angelus Creatoris sit necessarius, et *occidatur ab eo*, habens fallaciæ operatione fungi Creatori? In summa, si indubitatum est ejus esse et angelum, et veritatem, et salutem, cujus et ira, et æmulatio, et fallaciæ immissio adversus contemptores et desultores, etiam adversus ignorantes (ut jam et Marcion de gradu cedat, Deum quoque zeloten concedens), quis dignius irascetur? Puto, qui a primordio rerum naturam (12) operibus, beneficiis, plagis, prædicationibus (13), testibus ad agnitionem sui præstruxit, nec tamen agnitus est; an (14) qui semel unico (15) Evangelii instrumento, et ipso incerto, nec palam alium Deum prædicante, productus est? Ita cui competit vindicta, et competet materia vindictæ: Evangelium dico, et veritas, et salus. Jubere autem operari eum qui velit *manducare*, ejus disciplina est qui bovi triturantri os liberum jussit.

CAPUT XVII.

Ecclesiæ quidem veritate Epistolam istam ad *Ephesios* habemus emissam (In Ep. ad Eph. I et II), non ad *Laodiceos* (b); sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes Apostolus scripserit, dum ad quosdam; certe tamen eum Deum prædicans in Christo, cui competunt quæ prædicantur. Cui ergo competent *secundum boni existimationem, quam proposuerit in sacramento voluntatis suæ, in dispensationem adimpletionis temporum* (ut ita dixerim, sicut verbum illud in græco sonat) *recapitulare* (id est, ad initium redigere, vel ab initio recensere) *omnia in Christum, quæ in cælis, et quæ in terris*; nisi ejus erunt omnia ab initio, etiam ipsum initium, a quo et tempora et temporum adimpletionem (16), dispensatio, ob quam omnia ad initium recensentur in Christo? Alterius autem Dei, quod initium, id est unde, cujus opus nullum? quæ tempora sine initio? quæ adimpletio sine temporibus? quæ dispensatio sine adimplectione? denique, quid in terris egit jam olim, ut longa aliqua temporum adimplendorum dispensatio reputetur, ad recensenda omnia in Christo, etiam quæ in cælis? Nec in cælis autem res ab altero actas existimabimus quæcumque

LECTIONES VARIANTES.

(1) Est *omitt. Pam.*(2) Ignorare *Pam.*(3) Consecutus *al.*(4) Nisi sit Christus *Wouw.* ne Christus sit *Seml.*(5) Enim *omitt. Pam.*(6) Est *omitt. Fran.*(7) Dabit *Lat.*(8) Et *Pam.*(9) Secundum nos, et Deus *cod. Wouw.*(10) Creatoris *cod. Wouw.*(11) Si *omitt. Pam.*(12) Naturæ *cod. Wouw.*(13) Prædicationum *Pam.*(14) Nec *cod. Wouw.*(15) Unico *cod. Wouw.*(16) Et *inser. Jun.*

COMMENTARIUS.

verum esse quod scribit B. Epiphanius *adversus Marcionem* nihil se etiam tractare de hac Epistola, quod nimium jam pervertit. *PAM.*

(a) *Homo delicti*. Satis explicat statim qui sit homo delicti, Antichristus scilicet; quo nomine Marcionitas appellat, qui eadem perpetrasse videntur quæ de Antichristo prædicta sunt. *LE PR.*

CAP. XVII.—(b) *Non ad Laodiceos*. Errant sane qui putant Epistolam fuisse ad *Laodiceos* scriptam, quam hic innuere videtur ex Marcione Tertullianus; nam quæ fragmenta citantur habentur cap. IV Epist. ad *Ephes.*

Errorem dedit interpretatio parum accurata IV ad *Coloss.* ubi habetur τὴν ἐκ Λαοδικείας, verterunt enim eam quæ est ad *Laodiceenses*, cum vertendum esset eam quæ ex urbe *Laodicea*. Epistola illa quæ hodie circumfertur, apocrypha videtur et supposititiæ. Beatus Hieron. de Epist. illa ad *Laod.* falsa et explodenda loquitur: putantque nonnulli primam esse ad *Timotheum* quæ *Laodiceæ* scripta est. Inscripta autem Marcion Epistolam ad *Laodiceos*, quæ nobis est ad *Ephesios*. *LE PR.*

sunt, quam ab eo, a quo et in terris acta (1) omnibus constat. Quod si non capit alterius omnia ista deputari ab initio quam Creatoris, quis credet ab alio ea recenseri in Christum alium et non a suo auctore, et in suum Christum? Si Creatoris sunt, diversa sint necesse est a diversa Deo. Si diversa, utique contraria. Quomodo ergo contraria recenseantur in eum a quo denique destruuntur? Nam et sequentia quem renuntiant Christum, cum dicit, *Ut simus in laudem gloriæ nos qui (a) præsperavimus in Christum?* Qui enim præsperasse potuerunt, id est, ante sperasse in Deum, quam venisset; nisi Judæi, quibus Christus prænuntiabatur ab initio? qui ergo prænuntiabatur, ille et præsperabatur. Atque adeo hoc ad se, id est, ad Judæos refert, ut distinctionem faciat, conversus ad nationes: *In quo et vos cum audissetis sermonem veritatis, Evangelium, in quo credidistis, et signati estis Spiritu promissionis ejus sancto.* Cujus promissionis? Factæ per Joëlem (Joel II): *In novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem;* id est, et in nationes. Ita et Spiritus et Evangelium in eo erit Christo, qui præsperabatur, dum prædicabatur. Sed et *Pater gloriæ* ille est, cujus Christus rex gloriæ canitur in Psalmo ascendens (Ps. XXIII, 40): *Quis est iste rex gloriæ? Dominus virtutum ipse est rex gloriæ.* Ab illo spiritus sapientiæ optatur, apud quem hæc quoque spiritalium species enumerantur inter septem spiritus per Esaiam (Is. XI). Ille *dabit illuminatos cordis oculos*, qui etiam exteriores oculos luce ditavit, cui displicet cæcitas populi (Is. XLII, 49): *Et quis cæcus, nisi pueri mei?* Et: *Excæcati sunt famuli Dei.* Apud illum sunt et *divitiæ hæreditatis in sanctis*, qui eam hæreditatem ex vocatione nationum repromisit (Ps. II, 8): *Postula de me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam.* Ille *inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a mortuis, et collocando eum ad dexteram suam, et subjiciendo omnia*, qui et dixit (Ps. CIX): *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Quia et alibi spiritus ad Patrem de Filio (Ps. VIII, 7): *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Si ex his alius deus et alius christus infertur quæ recognoscuntur in Creatore, quæramus jam Creatorem. Plane puto invenimus, cum dicit: *Illos delictis mortuos, in quibus ingressi erant, secundum ævum mundi hujus, secundum principem potestatis aeris hujus (2), qui operatur in filiis incredulitatis.* Sed mundum non potest et hic pro Deo mundi Marcion interpretari. Non enim simile est creatum creatori, factum factori, mundus Deo. Sed nec princeps potestatis aeris dicitur, qui est princeps potestatis sæculorum. Numquam enim præ-

ses superiorum de inferioribus notatur, licet et inferiora ipsi deputentur. Sed nec incredulitatis operator videri potest, quam ipse potius a Judæis et a nationibus patitur. Sufficit igitur, si hæc non cadunt in Creatorem. Si autem et est in quem magis competant (3), utique magis loci Apostolus sciit. Quis iste? Sine dubio ille, qui ipsi Creatori filios incredulitatis obstruit, aere isto potitus, sicut dicere eum propheta (4) refert (Is. XIV, 14): *Ponam in nubibus thronum meum, ero similis Altissimo.* Hic erit diabolus, quem et alibi, (si tamen ita et Apostolum legi voluit) *Deum avi hujus agnoscemus.* Ita enim totum sæculum mendacio divinitatis implevit. Qui plane si non fuisset, tunc hæc in Creatorem spectasse potuissent. Sed et in judaismo conversatus (5) Apostolus, non quia interposuit de delictis, in quibus et nos omnes conversati sumus, ideo delictorum dominum et principem aeris hujus Creatorem præstat intelligi; sed quia in judaismo unus fuerat de filiis incredulitatis, diabolus habens operatorem, cum persequeretur Ecclesiam et Christum Creatoris. Propter quod et *iracundiæ filii fuimus*, inquit, *sed natura.* Ne, quia filios appellavit Judæos Creator, argumentetur (6) hæreticus dominum iræ Creatorem. Cum enim dicit: *Fuimus natura filii iracundiæ;* Creatoris autem non natura sunt filii Judæi, sed adlectione patrum; *iræ filios* ad naturam retulit, non ad Creatorem. Ad summam subjungens: *Sicut et cæteri;* qui utique filii Dei non sunt. Apparet communi naturæ omnium hominum et delicta et concupiscentias carnis, et incredulitatem, et iracundiam reputare (7), (b) diabolo tamen captante naturam, quam et ipse jam infecit delicti semine inlato: *Ipsius inquit, sumus factura conditi in Christo.* Aliud est enim (8) facere, aliud condere. Sed utrumque uni dedit. Homo autem factura Creatoris est. Idem ergo condidit in Christo, qui et fecit. Quantum enim ad substantiam, fecit; quantum ad gratiam, condidit. Inspice et coherentia: *Memores vos aliquando nationes in carne fuisse, (9) appellabimini præputium ab ea quæ dicitur circumcisio in carne manu facta, quod essetis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israelis, et peregrini testamentorum et promissionis eorum, spem non habentes, et sine Deo in mundo.* Sine quo autem Deo fuerunt nationes, et sine quo Christo? Utique eo, cujus erat conversatio Israelis, et testamenta, et promissio. *At nunc, inquit, in Christo, vos qui eratis longe, facti estis prope in sanguine ejus.* A quibus erant retro longe? A quibus supra dixit: a Christo Creatoris, a conversatione Israelis, a testamentis, a spe promissionis, a Deo ipso. Si hæc ita sunt, ergo his prope fiunt nunc nationes in Chri-

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Actas vult Jun.
 (2) Hujus omitt. Semler. Oberth.
 (3) Competat Pam.
 (4) Profert et Pam.
 (5) Fuerat add. Lat.

- (6) Hoc add. Jun.
 (7) Reputari Pam.
 (8) Enim omitt. Seml.
 (9) Qui inser. Ober.

COMMENTARIUS.

(a) *Præsperavimus in Christum.* Ad verbum ex græco προσηλικότως. LE PA.

(b) *Diabolo tamen captante naturam.* Sic Dionysius Cato in dist. dixit *captare denarii formam avare.* RIC.

sto, a quibus tunc longe fuerant. Si autem conversa-
 sioni Israelis, quæ est in religione Dei Creatoris, et
 testamentis, et promissioni, et ipsi Deo eorum, pro-
 ximi sumus facti in Christo, ridiculum satis, si nos al-
 terius Dei Christus de longinquo admovit Creatori.
 Meminerat Apostolus ita prædicatum de nationum vo-
 catione ex longinquo vocandarum (Is. XLVI, 12):
Qui longe erant a me, appropinquaverunt justitiæ meæ.
 Tam enim justitia, quam et pax Creatoris in Christo
 annuntiabatur, ut sæpe jam ostendimus. Itaque ipse
 est, inquit, *pax nostra, qui fecit duo unum, judaicum*
scilicet populum, et gentilem, quod prope, et quod
longe, soluto medio pariete inimicitiarum, in carne sua.
 Sed Marcion abstulit sua, ut inimicitiarum daret carnem,
 quasi carnali vitio, non Christo æmula. Sicubi (1)
 alibi dixi, et hic, (a) non Marrucine, sed Pontice, cu-
 jus supra sanguinem confessus es, hic negas carnem.
 Si legem præceptorum sententiis vacuum fecit, adimplendo
 certe legem (vacat enim jam *Non adulterabis*, cum
 dicitur: *Nec videbis ad concupiscendum*; vacat *Non*
occides, cum dicitur: *Nec maledices*); adversarium legis
 de adjutore non potes facere. *Ut duos conderet in*
semetipso; qui fecerat, idem condens, secundum
 quod et supra: *Ipsius enim factura sumus, conditi in*
Christo. In unum novum hominem faciens pacem. Si
 vere novum, vere et hominem, non phantasma. No-
 vum autem et nove natum ex virgine, Dei spiritu: *ut*
reconciliet ambos Deo; et Deo, quem utrumque genus of-
 fenderat, et Judaicum et Gentile (2); *In uno corpore,*
inquit, cum interfecisset inimicitiam in eo per crucem. Ita
 et hic caro corpus in Christo, quod crucem pati
 potuit. Hoc itaque adiuvante pacem iis qui prope, et
 iis qui longe, accessum consecuti simul ad Patrem,
 jam non sumus peregrini, nec advenæ, sed concives
 sanctorum, sed domestici Dei; utique ejus, a quo su-
 pra ostendimus alienos fuisse nos, et longe constitutos.
 Superædificati super fundamentum apostolorum.
 Abstulit hæreticus, et prophetarum, oblitus Dominum
 posuisse in Ecclesia sicut apostolos, ita et prophetas.
 Timuit scilicet ne (3) et super veterum propheta-
 rum fundamenta, ædificatio nostra constaret in
 Christo; cum ipse Apostolus ubique nos de prophetis
 extruere non cesset. Unde enim accepit summum
 lapidem angularem dicere Christum, nisi de Psalmi
 significatione (Ps. CXVII): *Lapis quem reprobave-*
runt ædificantes, iste factus est in summo anguli? De
 manibus hæretici præcidentis non miror, si syllabas
 subtrahit, cum paginas totas plerumque subducit (4).

CAPUT XVIII.

(In Ep. ad Eph. III-VI) *Datam inquit sibi Apostolus*
gratiam novissimo omnium, illuminandi omnes; quæ di-
spensatio sacramenti occulti ab ævis in Deo, qui omnia
condidit. Rapuit hæreticus in præpositionem, et ita legi
fecit: Occulti ab ævis Deo, qui omnia condidit. Sed emicat
 falsum. Infert enim Apostolus: *Ut nota fiat principa-*
tibus et potestatibus, in supercælestibus, per Ecclesiam,
multifaria sapientia Dei. Cujus dicit principatibus et
 potestatibus? Si Creatoris, quale est ut principatibus
 et potestatibus ejus ostendi voluerit Deus ille sapien-
 tiam suam, ipsi autem non? quando nec potestates
 sine suo principe potuissent quid cognoscere. Aut si
 ideo Deum non nominavit hic, quasi in illis et prin-
 ceptus ipse reputetur, ergo et occultatum sacramentum
 principatibus et potestatibus ejus qui omnia condidit,
 pronuntiasset; proinde in illis deputans ipsum. Quod
 si illis dicit occultatum, illi (5) debebat dixisse
 manifestum; ergo non Deo erat occultatum, sed in
 Deo omnium conditore; occultum autem principati-
 bus et potestatibus ejus (Is., XL, 15): *Quis enim*
cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ei
fuit? (b) Hic captus hæreticus fortasse mutavit, ut
 dicat Deum suum suis potestatibus et principatibus
 notam facere voluisse dispensationem sui sacramenti,
 quam ignorasset Deus conditor omnium. Et quo
 competebat prætere ignorantiæ creatoris ex-
 tranei, et longa separatione discreti, cum domestici
 quoque superioris Dei nescissent? Tamen et Creatori
 notum erat futurum. Annon utique notum, quod sub
 cælo (6) in terra ejus habebat revelari? Ergo ex
 hoc confirmatur quod supra struximus. Si enim
 Creator cogniturus erat quandoque occultum illud
 Dei superioris sacramentum, et ita Scriptura habebat:
Occulti Deo, qui omnia condidit; sic inferre debuerat:
Ut nota fiat illis multifaria sapientia Dei, tunc et po-
 testatibus et principatibus ejuscumque Dei, cum
 quibus sciturus esset Creator. Adeo subtractum constat,
 quod et sic veritati suæ salvum est. Volo nunc
 et ego tibi de allegoriis Apostoli controversiam nec-
 tere. Quas novus (7) in prophetis habuisset formas?
Captivam, inquit, duxit captivitatem. Quibus armis?
 quibus præliis? de cujus gentis vastatione? de cujus
 civitatis eversione? quas fœninas, quos pueros,
 quosve regulos catenis victor inseruit? Nam et cum
 apud David (Ps. XLIV, 4) Christus canitur *succinctus*
gladio super femur, aut apud Esaiam (Is., VIII)
spolia accipiens Samariæ et virtutem Damasci, vere

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Sicuti Fran.
 (2) Gentilem populum, in Pan.
 (3) Si nonne Rhen.
 (4) Subducit Pan.

- (5) Ille Seml. illis rhen.
 (6) Et add. Ober. secutus Seml.
 (7) Novas Jun. novimus in prophetis habuisse cod. Valcan.

COMMENTARIUS.

(a) Non Marrucine, sed Pontice. Marrucini populi
 fuerunt Ferentanis et Vestinis vicini in Italia extra
 Latium, adeoque barbari et inculti, unde Marrucinus
 id est ἀμαθής και ἀνοήτονος, nam convicium eo nomine
 stupidis fieri solebat. Rupices idem ac Marrucinos
 significare ferme putaverim, ea autem utitur voce

Tertull. bis cap. 4 lib. de Pallio. Juvenalis, sat. 2,
 vocat:

Montanum positus audiret vulgus aratris. LE PR.

CAP. XVIII. — (b) Hic captus hæreticus. Marcion,
 qui locus non indiget mea explicatione. LE PR.

eum et visibilem excondis præfatorum; agnosce A igitur jam et armaturam et militiam ejus spiritalem, si jam didicisti esse captivitatem spiritalem, ut et hanc illius agnoscas: vel quia et captivitatis hujus mentionem de Prophetis Apostolus sumpsit, a quibus et mandata. *Deponentes mendacium, loquimini veritatem ad proximum suum (1) quisque. Et irascimini, et nolite delinquere, ipsis verbis quibus Psalmus (Ps., IV, 5) exponeret sensus ejus. Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite communicare operibus tenebrarum. Cum justo enim justus eris, et cum perverso perverberis (Ps. XVII, 27). Et, (I Cor. V, 15), Auferte malum de medio vestrum. Et (II Cor. VI, 17), Exite de medio eorum, et immundum ne attigeritis. Separamini, qui fertis vasa Domini (Is., LII, 11). Sic et, inebriari vino dedecori (2) inde est, ubi sanctorum inebriatores increpantur: *Et potum dabis sanctis meis vinum (Amos II, 12), quod prohibitus erat potare et Aaron sacerdos, et filii ejus, cum adirent ad sancta (Deut. XXII). Et Psalmis et hymnis Deo canere docere illius est, qui cum tympanis potius et psalteriis vinum bibentes in-cusari a Deo (Is., XI, 12) norat. Ita, cujus invenio præcepta et semina præceptorum vel augmenta, ejus apostolum agnosco. Cæterum, mulieres viris subjectas esse debere, unde confirmat? Quia vir, inquit, caput est mulieris. Dic mihi, Marcion, de opere Creatoris Deus tuus legi suæ adstruit auctoritatem? Hoc jam plane minus est, cum et ipsi Christo suo et Ecclesiæ ejus inde statum sumit: *Sicut et Christus caput est Ecclesiæ. Similiter et cum dicit: Carnem suam diligit, qui uxorem suam (5) diligit sicut et Christus Ecclesiam. Vides comparari operi Creatoris Christum tuum, et Ecclesiam tuam. Quantum honoris carnidatur in Ecclesiæ nomine! Nemo, inquit, carnem suam odio habet, nisi plane Marcion solus: sed et nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam. At tu solus eam odisti, auferens illi resurrectionem. Odisse debebis et Ecclesiam, quia proinde diligitur a Christo. At enim Christus***

(1) *Suum omitt. Seml.*(2) *Dedecor itiq. venet. mendose.*(3) *Suum omitt. Ober.*(4) *Hanc Seml.*

(a) *Sed ego, inquit, dico in Christum et Ecclesiam.* Verba sunt Pauli ad Ephesios V, ubi agit de amore conjugali, et matrimonium ait esse sacramentum, et quidem magnum, sed continuo, subjungit, *ἡγάθη λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Εκκλησίαν. Mystrium, inquit, hoc magnum est; ego autem dico in Christum et Ecclesiam. Innuens conjunctionem illam viri et mulieris magnum esse sacramentum, quia magnum aliquid significat et figurat, quod extenditur in Christum et Ecclesiam. Hortatur Apostolus conjuges, ut se invicem diligant, eo scilicet amore, quo fiat unum e duobus: ita ut ambo una sint caro, una anima. Hanc vero dilectionem, figuram esse ait et sacramentum, sive typum et imaginem et speculum amoris Christi erga Ecclesiam, quæ sic adhærere et agglutinari sponso suo debeat, ut unum fiat ex duobus, et ambo unum sint, adeoque illa non alio spiritu, quam Christi, animata vivat et regatur, ut in ipsa vivat Christus, et ipsa in Christo. Res igitur agit Aposto-*

iamavit et carnem sicut Ecclesiam. Nemo non diligit maginem quoque sponsæ; imo et servabit illam, et honorabit, et coronabit. Habet similitudo cum veritate honoris consortium. Laborabo ego nunc eundem Deum probare masculi et Christi, mulieris et Ecclesiæ, carnis et spiritus; ipso Apostolo sententiam Creatoris adhibente, imo et disserente: *Propter hoc (4) relinquet homo patrem et matrem, et erunt duo in carnem unam (5). Sacramentum hoc magnum est. Sufficit inter ista, si Creatoris magna sunt apud Apostolum sacramenta, minima apud hæreticos. (a) Sed ego autem dico, inquit, in Christum et Ecclesiam. Habet interpretationem, non separationem sacramenti. Ostendit figuram sacramenti ab eo præministratum, cujus erat utique sacramentum.* B Quid videtur Marcioni? Creator quidem ignoto Deo figuras præministrare non potuit; etiam quia adversario. Si noto, Deus superior ab inferiore, et ad destruendum potius, mutuari nihil debuit. *Obaudent et parentibus filii.* Nam et si Marcion abstulit, *Hoc est enim primum in promissione præceptum.* Lex loquitur (*Exod., XX*); *Honora patrem et matrem. Et: Parentes, enutrite filios in disciplina et correptione Domini. Audisti enim et veteribus dictum: Narrabitis hæc in auribus filiorum vestrorum, et filii vestri æque in auribus (6) filiorum suorum.* Quo jam mihi duos Deos, si una est disciplina? et si duo sunt, illum sequar qui prior docuit. Sed adversus munditēnentes luctatio si nobis, o quanti jam Dii creatores! Cur enim non et hoc vindicem, unum munditēnentem nominari debuisse, si Creatorem significabat, cujus essent quas præmisit potestates? Porro, cum supra quidem induere nos jubeat armaturam, in qua stemus ad machinationes diaboli, jam ostendit diaboli esse, quæ diabolo subjungit, *potestates et munditēnentes tenebrarum istarum, quæ et nos diabolo deputamus. Aut si diabolus creator est, quis erit diabolus apud creatorem? An sicut (7) duo Dei, ita et duo diaboli, et pluraliter potestates et (b) munditēnentes?*

LECTIONES VARIANTES.

(5) *Carne una Ober.*(6) *Aures Pam.*(7) *Si Seml.*

COMMENTARIUS.

D lus duas. Viri et mulieris conjugium a Deo institutum esse ostendit, ut fiat unum ex duobus: itaque non debere hominem separare quod Deus conjunxit, nec fieri inter conjuges divortium; nam si conjux a conjuge divortat, jam alterutrum separare que sunt a Deo conjuncta. Hoc primum agit Paulus. Deinde vero adjicit, sanctam et castam esse debere inter conjuges concordiam; quandoquidem ex ea sumat Christus exemplum, et sacramentum et similitudinem dilectionis erga Ecclesiam suæ, qualis esse debet sponsi erga sponsam: quæ dilectio repensari debeat eodem exemplo dilectionis, qualis est sponsæ erga sponsum. Hanc vero comparisonem Paulus ait magnum esse mysterium. Quod sane doceat pastores *τὴς καλλίστης ζωῆς ἡγέλης ἀνθρώπων*, usque et usque fidelium mentibus inculcare. Ric.

(b) *Adversus munditēnentes.* Vulgata habet mundi rectores; sed quoniam etymum servat non sine superstitione aliqua, ita vertit quod græce est *κρημο-*

Sed quomodo creator et diabolus et Deus idem? cum diabolus non idem et Deus et diabolus. Aut enim ambo et Dei, si ambo (1) jam diaboli; aut qui Deus hic et non diabolus, sicut nec diabolus Deus. Ipsum vocabulum *diaboli*, quæro ex qua delatura competat Creatori? Fortasse detulit aliquam Dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, et quidem mentito Non ideo enim interdixerat illius arbusculæ gustum, ne Dei fierent, sed ne de transgressione morerentur. Nec *spiritalia* autem *nequitiae* ideo Creatorem significabant (2), quia adjecit, *in cælis*. Sciebat enim et Apostolus in cælis operata esse *spiritalia* nequitiae angelorum scandalizatorum in filias hominum (*Gen. VI*). Et quale erit (3), ut ambiguitatibus, et per ænigmata nescio quæ, Creatorem taxaret: qui *in catenis jam constitutus, ob libertatem prædicationis, constantiam manifestandi sacramenti in apertione oris*, quam ibi expostulare a Deo mandabat, Ecclesiæ utique præstabat?

CAPUT XIX.

(*In. Ep. ad. Coloss.*) Soleo in præscriptione *adversus omnes, de hæreses* testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica posteritate. Hoc nunc probabit et Apostolus dicens: *De spe reposita in cælis, quam audistis in sermone veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos sicut et in totum mundum*. Nam si jam tum traditio Evangelica ubique manaverat, quanto magis nunc! Porro, si nostra est quæ ubique manavit, magis quam omnis hæretica, nedum Antoniniani (4) Marcionis, nostra erit apostolica. Marcionis autem, cum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de Apostolica. Eam enim et sic constabit esse, quæ prior mundum replevit, illius scilicet Dei Evangelio, qui et hæc cecinit de prædicationibus ejus (*Ps. XVIII, 4*): *In omnem terram exiit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum. Invisibilis Dei imaginem ait Christum*. Sed nos enim invisibilem dicimus Patrem Christi, scientes *Fi ium semper retro visum*, si quibus visus est in Dei nomine, ut imaginem ipsius: ne quam et hinc differentiam scindat Dei visibilis et invisibilis, cum olim Dei nostri sit definitio (*Exod.*

XXXIII, 20): *Deum (5) nemo videbit. et vivet*. Si non est Christus *primogenitus conditionis*, ut *Sermo Creatoris per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil factum est*; si non *in illo condita sunt universa in cælis et in terris, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates*; si non *cum cæta per illum et in illo sunt condita* (hæc enim Marcioni displicere oportebat), non utique tam nude posuisset Apostolus: Et ipse est ante omnes. Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? Quomodo ante omnia, si non (a) *primogenitus conditionis*? si non *Sermo Creatoris*? Unde ante omnes probabitur fuisse, qui post omnia apparuit? Quis scit priorem fuisse, quem esse nesciit? Quomodo item (6) *boni duxit omnem plenitudinem in semetipso habitare*? Primo enim, quæ est ista plenitudo, nisi ex illis quæ Marcion detraxit, conditis in Christo, in cælis et in terris, angelis et hominibus, nisi ex illis invisibilibus et visibilibus? nisi ex thronis, et dominationibus et principatibus, et potestatibus? Aut si hæc pseudapostoli nostri et judaici evangelizatores de suo intulerint, et ad plenitudinem Dei sui Marcion qui nihil condidit: cæterum, quale est ut plenitudinem Creatoris, æmulus et destructor ejus, in suo Christo habitare voluerit? Cui denique *reconciliat omnia in semetipsum, pacem faciens per crucis suæ sanguinem*, nisi quem offenderant una ipsa (7), adversus quem rebellaverant per transgressionem, ejus novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent; reconciliari vero, non alii quam suo. Ita et nos *quondam alienatos et inimicos sensu in malis operibus*, Creatori redigit in gratiam, ejus admiseramus offensam, colentes conditionem adversus Creatorem. Sicubi autem et Ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait, *Adimplere se reliqua pressurarum Christi in carne, pro corpore ejus quod est Ecclesia*; non propterea et in totum mentionem corporis transferes a substantiâ carnis. Nam et supra *reconciliari nos ait in corpore ejus per mortem*; utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem; mortuus est, non per Ecclesiam, plane propter Ecclesiam; corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet (b) *cavendum a subtililoquentia et philosophia* et (8) *inani seductione, quæ sit (9) secun-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ambo omitt. Ober.
 (2) Significabant Seml.
 (3) Erat Ober.
 (4) Antoniani sig.
 (5) Dominum Rhen.

- D (6) Autem Seml.
 (7) Universa Obert.
 (8) Ut Pam.
 (9) Fit Par.

COMMENTARIUS.

χράτορες. Dæmonem autem significat, illos autem *munditentes* spiritalia mox nequitiae pro *πνεύματικα τῆς πονηρίας*. LE PR.

CAP. XIX. — (a) *Primogenitus conditionis*. Hoc est primogenitus omnium a Deo conditorum et creatorum. RIC.

(b) *Cavendum a subtililoquentia et philosophia*. Non uno in loco, licet aliter, hunc locum Apostoli citavit; nam lib. *de Præscript.*, cap. 7, de hac vanitate philosophica locutus est, et alio loco *hæreticorum patriarchas* vocat philosophos. Quenam autem sit illa philosophia, dubium esset, nisi peripateticam Patres indi-

carent, quæ licet prava consuetudine apud Catholicos involuerit, Carpocratonis tamen et Gnosticis arma ad turbandam veritatem ministravit. Sanctus Ambrosius in offic. et Origenes contra Celsum Epicuri dogmatis perniciosiorem sectam demonstrant. Atque etiam regnante Philippo Augusto, coacto contra Almarici hæresim concilio, cremata fuisse Aristotelis metaphysica nuper in Galliam e Græcia advecta testatur Rigordus, lib. *de Gestis Ph. Aug.* Atque, quod in gratiam Peripateticorum observandum est, meminisse me legere apud Alexandrum Necam Aegelum lib. *de rerum natura*, in ea fuisse tunc sententia viros eruditos, ut libenter pronuntiarent solum Antichristum

dum elementa mundi; non secundum cœlum aut terram dicens, sed secundum literas sæculares; et secundum traditionem, scilicet hominum subtililoquorum et philosophorum: longum est quidem et alterius operis ostendere, hac sententia omnes hæreses damnari, quod omnes ex subtililoquentiæ viribus et philosophiæ regulis constant. Sed Marcion principalem suæ fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, Dominum inferens hebetem, ne timeri eum dicat, collocans et cum Deo Creatore materiam, de porticu Stoicorum: negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philosophia consentit. Cujus ingeniis tam longe abest veritas nostræ, ut et iram Dei excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protulisse confidat, et carnem eandem restitutum reprobant, et Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis et hæreticis et ethnicis ipsis. *Stulta enim (I Cor., I) mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: ille sine dubio, qui ex respectu hujus suæ dispositionis perditurum se sapientiam sapientium præminabatur. Hac simplicitate veritatis contraria subtililoquentiæ et philosophiæ, nihil perversi possumus sapere. Denique si nos Deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis, non possumus credere ab eo delicta donari, in quem admissa non fuerint, ut retro ignotum. Age jam, cum dicit: Nemo vos judicet in cibo et potu, et in parte diei festi et neomeniæ et sabbati, quæ est umbra futurorum, corpus autem Christi; quid tibi videtur, Marcion? De lege jam non retractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est, de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo et umbra ejus, cujus et corpus: id est et lex (1) ejus, et Christus. Segrega alii (2) Legem, et alii Deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore, cujus umbra est, separare. Manifeste Legis est Christus, si corpus est umbra. Si autem et aliquos taxat, qui ex visionibus angelicis dicebant cibis abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput; non ideo Legem et Moysen pulsat, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. Moysen enim a Deo accepisse Legem constat. Denique, hanc disciplinam, secundum præcepta, inquit, et doctrinam hominum deputavit in eos, qui caput non tenerent, id est, ipsum; in quo omnia recensentur, in Christum ad initium revocata, etiam indifferentia escarum. Cætera præceptorum, ut eadem, satis sit jam alibi docuisse quam a Creatore manarint; qui cum vetera prædicaret transitura, nova facturum universa, man-*

A dans etiam (*Jerem., IV, 3*): *Novate vobis novam novum; jam tunc docebat deponere veterem hominem, et novum induere (In Ep. ad Philipp.).*

CAPUT XX.

Cum prædicationis enumerat varietatem, quod alii ex fiducia vltulorum ejus, audentius sermonem enuntiant; alii per invidiam et contentionem; quidam vero et per sermonis existimationem (3), plerique ex dilectione, nonnulli ex æmulatione, jam aliqui et ex similitate Christum prædicarent; erat utique vel hic locus taxandæ ipsius prædicationis de diversitate sententiæ, quæ tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed causas solas animorum, non regulas sacramentorum in diversitate proponens, unum tamen Christum, et unum ejus Deum, quocumque consilio prædicatum confirmat, et ideo: *Nihil mea, inquit, sive causatione, sive veritate Christus annuntietur; quia unus annuntiabatur, sive ex causatione, sive ex veritate fidei. Ad fidem enim prædicationis retulit mentionem veritatis, non ad regula ipsius: quia una quidem erat regula, sed fides prædicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod cum ita sit, apparet eum Christum prædicatum, qui semper adnuntiabatur. Nam si alius longe ab Apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim defuissent, qui prædicationem evangelicam nihilominus in Christum Creatoris interpretarentur; cum et hodie major pars sit omnibus in locis sententiæ nostræ, quam hæreticæ: quo nec hic (4) Apostolus de diversitatis denotatione et increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. Plane de substantia Christi putant et hic Marcionitæ suffragari Apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, cum dicit, quod in effigie Dei constitutus, (a) non rapinam existimavit parari Deo; sed exhaustum semetipsum, accepta effigie servi, non veritate; et in similitudine hominis, non in homine; et figura inventus homo, non substantia, id est non carne: quasi non et figura, et similitudo, et effigies substantiæ quoque accedant. Bene autem quod et alibi Christum imaginem Dei invisibilis appellat. Numquid ergo et hic qua (5) in effigie eum Dei collocat? Æque non erit Deus Christus vere, si nec homo vere fuit in effigie hominis constitutus. Utrobique enim veritas necesse habebit cludi, si effigies et similitudo et figura (6) phantasmati vindicabitur. Quod si in effigie et imagine, qua Filius Patris vere Dei prædicatus est (7), etiam in effigie et imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum, nam et inventum ratione posuit, id est*

LECTIONES VARIANTES.

(1) Lux Pam.

(2) Deo add. Seml.

(3) Boni æstimationem Lat.

(4) Quo ne Pam. quia nec Lat. quin nec al.

(5) Quia al.

(6) Cura Ven. mendose.

(7) Præjudicatus Ober.

COMMENTARIUS.

posse capere libros Aristotelis quibus uteretur ad confutandos eos qui contra se disputaturi essent.

LE PR.

CAP. XX. — (a) *Non rapinam existimavit parari Deo. Si phantasticum fuisset Christi corpus, hæc*

omnia illi non contigissent, neque mortem subiisset. Quod hic locus late probat, et paulisper a Vulgata recedit, nam *parari* est *parere* esse, *εἶναι ἴσα*, et *exhaustum semetipsum*, hoc est *abjecit*, *ἐκτρέψαι ἑαυτὸν*, seipsum exinanivit. LE PR.

TERTULLIANI II.

(Dix-sept.)

Sed quomodo creator et diabolus et Deus idem? cum diabolus non idem et Deus et diabolus. Aut enim ambo et Dei, si ambo (1) jam diaboli; aut qui Deus hic et non diabolus, sicut nec diabolus Deus. Ipsum vocabulum *diaboli*, quæro ex qua delatura competat Creatori? Fortasse detulit aliquam Dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, et quidem mentito Non ideo enim interdixerat illius arbusculæ gustum, ne Dei fierent, sed ne de transgressionem morerentur. Nec *spiritalia* autem *nequitia* ideo Creatorem significabant (2), quia adjecit, in *cælis*. Sciebat enim et Apostolus in *cælis* operata esse *spiritalia* nequitia angelorum scandalizatorum in filias hominum (*Gen. VI*). Et quale erit (3), ut ambiguitatibus, et per ænigmata nescio quæ, Creatorem taxaret: qui in *catenis* jam constitutus, ob *libertatem prædicationis*, constantiam manifestandi sacramenti in *apertione oris*, quam ibi expostulare a Deo mandabat, Ecclesiæ utique præstabat?

CAPUT XIX.

(In. Ep. ad. Coloss.) Soleo in præscriptione adversus omnes, de hæreses testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni hæretica posteritate. Hoc nunc probabit et Apostolus dicens: *De spe reposita in cælis, quam audistis in sermone veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos sicut et in totum mundum*. Nam si jam tum traditio Evangelica ubique manaverat, quanto magis nunc! Porro, si nostra est quæ ubique manavit, magis quam omnis hæretica, nedum Antoniniani (4) Marcionis, nostra erit apostolica. Marcionis autem, cum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de Apostolica. Eam enim et sic constabit esse, quæ prior mundum replevit, illius scilicet Dei Evangelio, qui et hæc cecinit de prædicationibus ejus (*Ps. XVIII, 4*): *In omnem terram exiit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum. Invisibilis Dei imaginem ait Christum*. Sed nos enim invisibilem dicimus Patrem Christi, scientes *Fi ium* semper retro visum, si quibus visus est in Dei nomine, ut imaginem ipsius: ne quam et hinc differentiam scindat Dei visibilis et invisibilis, cum olim Dei nostri sit definitio (*Exod.*

A XXXIII, 20): *Deum* (5) *nemo videbit, et rivet*. Si non est Christus *primogenitus conditionis*, ut *Sermo Creatoris per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil factum est*; si non in illo condita sunt universa in *cælis* et in *terris, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates*; si non *cuncta per illum et in illo sunt condita* (hæc enim Marcioni displicere oportebat), non utique tam nude posuisset Apostolus: Et ipse est ante omnes. Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? Quomodo ante omnia, si non (a) *primogenitus conditionis*? si non *Sermo Creatoris*? Unde ante omnes probabitur fuisse, qui post omnia apparuit? Quis scit priorem fuisse, quem esse nescit? Quomodo item (6) *boni duxit omnem plenitudinem in semetipso habitare*? Primo enim, quæ est ista plenitudo, nisi ex illis quæ Marcion detraxit, conditis in Christo, in *cælis* et in *terris, angelis et hominibus*, nisi ex illis invisibilibus et visibilibus? nisi ex thronis, et dominationibus et principatibus, et potestatibus? Aut si hæc pseudapostoli nostri et judæi evangelizatores de suo intulerint, et ad plenitudinem Dei sui Marcion qui nihil condidit: cæterum, quale est ut plenitudinem Creatoris, æmulus et destructor ejus, in suo Christo habitare voluerit? Cui denique *reconciliat omnia in semetipsum, pacem faciens per crucis suæ sanguinem*, nisi quem offenderant una ipsa (7), adversus quem rebellaverant per transgressionem, cujus novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent; reconciliari vero, non alii quam suo. Ita et nos *quondam alienatos et inimicos sensu in malis operibus*, Creatori redigit in gratiam, cujus admiseramus offensam, colentes conditionem adversus Creatorem. Sicubi autem et Ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait, *Adimplere se reliqua pressuram Christi in carne, pro corpore ejus quod est Ecclesia*; non propterea et in totum mentionem corporis transferes a substantia carnis. Nam et supra *reconciliari nos ait in corpore ejus per mortem*; utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem; mortuus est, non per Ecclesiam, plane propter Ecclesiam; corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet (b) *cavendum a subtililoquentia et philosophia* et (8) *inani seductione, quæ sit* (9) *secun-*

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Ambo omitt. Ober.
 (2) Significabant Seml.
 (3) Erat Ober.
 (4) Antoniani Nig.
 (5) Dominum Rhen.

- D (6) Autem Seml.
 (7) Universa Obert.
 (8) Ut Pam.
 (9) Fit Par.

COMMENTARIUS.

χρᾶτορας. Dæmonem autem significat, illos autem munditeneantes spiritualia mox nequitia pro πνεύματι α τῆς πνεύματις. LE PR.

CAP. XIX. — (a) *Primogenitus conditionis*. Hoc est primogenitus omnium a Deo conditorum et creatorum. RIG.

(b) *Cavendum a subtililoquentia et philosophia*. Non uno in loco, licet aliter, hunc locum Apostoli citavit; nam lib. de *Præscript.*, cap. 7, de hac vanitate philosophica locutus est, et alio loco *hæreticorum patriarchas* vocat philosophos. Quænam autem sit illa philosophia, dubium esset, nisi peripateticam Patres indi-

carent, quæ licet prava consuetudine apud Catholicos invaluerit, Carpocratonis tamen et Gnosticis arma ad turbandam veritatem ministravit. Sanctus Ambrosius in offic. et Origenes contra Celsum Epicuri dogmatis perniciosiorem sectam demonstrant. Atque etiam regnante Philippo Augusto, coacto contra Almarici hæresim concilio, cremata fuisse Aristotelis metaphysica nuper in Galliam e Græcia advecta testatur Rigordus, lib. de *Gestis Ph. Aug.* Atque, quod in gratiam Peripateticorum observandum est, meminij me legere apud Alexandrum Necam Aegelum lib. de *rerum natura*, in ea fuisse tunc sententia viros eruditos, ut libenter pronuntiarent solum Antichristum

dum elementa mundi; non secundum cœlum aut terram dicens, sed secundum literas sæculares; et secundum traditionem, scilicet hominum subtililoquorum et philosophorum: longum est quidem et alterius operis ostendere, hac sententia omnes hæreses damnari, quod omnes ex subtililoquentiæ viribus et philosophiæ regulis constant. Sed Marcion principalem suæ fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, Dominum inferens liebetem, ne timeri eum dicat, collocans et cum Deo Creatore materiam, de porticu Stoicorum: negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philosophia consentit. Cujus ingeniis tam longe abest veritas nostræ, ut et iram Dei excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protulisse confidat, et carnem eandem restitutum reprobant, et Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis et hæreticis et ethnicis ipsis. *Stulta enim (I Cor., I) mundi elegit Deus, ut confundat sapientes*: ille sine dubio, qui ex respectu hujus suæ dispositionis perditurum se sapientiam sapientium præminabatur. Hac simplicitate veritatis contraria subtililoquentiæ et philosophiæ, nihil perversi possumus sapere. Denique si nos Deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis, non possumus credere ab eo delicta donari, in quem admissa non fuerint, ut retro ignotum. Age jam, cum dicit: *Nemo vos judicet in cibo et potu, et in parte diei festi et neomeniæ et sabbati, quæ est umbra futurorum, corpus autem Christi*; quid tibi videtur, Marcion? De lege jam non retractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est, de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo et umbra ejus, cujus et corpus: id est et lex (1) ejus, et Christus. Segrega alii (2) Legem, et alii Deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore, cujus umbra est, separare. Manifeste Legis est Christus, si corpus est umbræ. Si autem et aliquos taxat, qui ex visionibus angelicis dicebant cibis abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput; non ideo Legem et Moysen pulsant, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. Moysen enim a Deo accepisse Legem constat. Denique, hanc disciplinam, secundum præcepta, inquit, et doctrinam hominum deputavit in eos, qui caput non tenerent, id est, ipsum; in quo omnia recensentur, in Christum ad initium revocata, etiam indifferentia escarum. Cætera præceptorum, ut eadem, satis sit jam alibi docuisse quam a Creatore manarint; qui cum vetera prædicaret transitura, nova facturum universa, man-

A dans etiam (*Jerem., IV, 3*): *Novate vobis novamen novum*; jam tunc docebat deponere veterem hominem, et novum induere (*In Ep. ad Philipp.*).

CAPUT XX.

Cum prædicationis enumerat varietatem, quod alii ex fiducia vinculorum ejus, audentius sermonem enuntiant; alii per invidiam et contentionem; quidam vero et per sermonis existimationem (3), plerique ex dilectione, nonnulli ex æmulatione, jam aliqui et ex similitudine Christum prædicant; erat utique vel hic locus taxandæ ipsius prædicationis de diversitate sententiæ, quæ tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed causas solas animorum, non regulas sacramentorum in diversitate proponens, unum tamen Christum, et unum ejus Deum, quocumque consilio prædicatum confirmat, et ideo: *Nihil mea, inquit, sive causatione, sive veritate Christus annuntietur*; quia unus annuntiabatur, sive ex causatione, sive ex veritate fidei. Ad fidem enim prædicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulam ipsius: quia una quidem erat regula, sed fides prædicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod cum ita sit, apparet eum Christum prædicatum, qui semper annuntiabatur. Nam si alius longe ab Apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim defuissent, qui prædicationem evangelicam nihilominus in Christum Creatoris interpretarentur; cum et hodie major pars sit omnibus in locis sententiæ nostræ, quam hæreticæ: quo nec hic (4) Apostolus de diversitatis denotatione et increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. Plane de substantia Christi putant et hic Marcionitæ suffragari Apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, cum dicit, quod in effigie Dei constitutus, (a) non rapinam existimavit parari Deo; sed exhaustis semetipsum, accepta effigie servi, non veritate; et in similitudine hominis, non in homine; et figura inventus homo, non substantia, id est non carne: quasi non et figura, et similitudo, et effigies substantiæ quoque accedant. Bene autem quod et alibi Christum imaginem Dei invisibilis appellat. Numquid ergo et hic qua (5) in effigie eum Dei collocat? Æque non erit Deus Christus vere, si nec homo vere fuit in effigie hominis constitutus. Utrobique enim veritas necesse habebit cludi, si effigies et similitudo et figura (6) phantasmati vindicabitur. Quod si in effigie et imagine, qua Filius Patris vere Dei prædicatus est (7), etiam in effigie et imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum, nam et inventum ratione posuit, id est

LECTIONES VARIANTES.

(1) Lux Pam.

(2) Deo add. Sent.

(3) Boni estimationem Lat.

(4) Quo ne Pam. quia nec Lat. quin nec al.

(5) Quia al.

(6) Cura Ven. mendose.

(7) Præjudicatus Ober.

COMMENTARIUS.

posse capere libros Aristotelis quibus uteretur ad confutandos eos qui contra se disputaturi essent.

LE PR.

CAP. XX. — (a) *Non rapinam existimavit parari Deo*. Si phantasticum fuisset Christi corpus, hæc

omnia illi non contigissent, neque mortem subiisset. Quod hic locus late probat, et paulisper a Vulgata recedit, nam *parari* est *parcum esse*, εἶναι ἰσα, et *exhaustis semetipsum*, hoc est *abjecit*, ἐκτρέψαι, seipsum exinanivit. LE PR.

TERTULLIANI II.

(Dix-sept.)

certi-simè hominea: quod enim invenitur, constat esse. Sic et Deus inventus est per virtutem, sicut homo per carnem; quia nec morti subditum pronuntiasset, non in substantia mortali constitutum. Plus est autem quod adjecit: *Et mortem crucis*. Non enim exaggerat (1) atrocitatem, extollendo virtutem subjectionis (2), quam imaginariam phantasmate scisset, frustrato potius eam, quam experto; nec virtute functo in passione, sed lusu. *Quæ autem retro lucri duxerat*, quæ et supra numerat, gloriam carnis, notam circumcisionis, generis hebræi ex hebræo ceusum, titulum tribus Benjamin, pharisææ candidæ dignitatem; hæc modo detrimento sibi deputat, non Deum, sed stuporem Judæorum. *Hæc ac si stercora existinat, præ comparatione agnitionis Christi, non præ reiectione Dei Creatoris, habens justitiam, non suam jam quæ ex Lege, sed quæ per ipsum, scilicet Christum, ex Deo*. Ergo, inquis, hæc distinctione Lex non ex Deo erat Christi. Subtiliter satis. Accipe itaque subtilius. Cum enim dicit: *Non quæ ex lege, sed quæ per ipsum*; non dixisset, *per ipsum*, de alio, quam cujus fuit lex. *Noster*, inquit, *municipatus in cælis*. Agnosco veterem ad Abraham promissionem Creatoris (Gen., XXII, 17): *Et faciam semen tuum tanquam stellas in cælo*. Ideo et *stella a stella differt in gloria*. Quod si *Christus adveniens de cælis, transfigurabit*

A corpus humilitatis nostræ, conformale corpori gloriæ suæ; resurget ergo corpus hoc nostrum quod humiliatur in passionibus, et in (5) ipsa lege mortis in terram dejectum. Quomodo enim transfigurabit (4), si nullum erit? Aut si de eis dictum, (a) qui in adventu Dei deprehensi in carne deputari (5) habebunt, (b) quid facient qui primi resurgent? Non habebunt de quo transfigurentur? Atquin, cum illis, dicit, simul rapiemur in nubibus obviam Domino. Si cum illis sublatis, utique cum illis et transfigurati.

CAPUT XXI.

(*In Ep. ad Philem.*). Soli huic Epistolæ brevitatis sua profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet. Miror tamen, cum ad unum hominem literas factas receperit, quid ad Timotheum duas, et unam ad Titum, de ecclesiastico statu compositas recusaverit. Adfectavit, opinor, etiam numerum Epistolarum interpolare. Memento, inspector, quod ea quæ pertractata sunt, retro de Apostolo quoque probaverimus; et si qua in hoc opus dilata erant, (c) expunxerimus; ne aut hic supervacuum existimes iterationem, qua confirmavimus spem pristinam, aut illic suspectam habeas dilationem, qua erimus tempora ista. Si (6) totum opusculum inspexeris, nec hic redundantiam, nec illic diffidentiam judicabis.

LECTIONES VARIANTES.

- (1) Exaggeraret Lat.
 (2) Collectionis Rhen.
 (5) In delet Ciacc.
 (4) Transfiguravit et. transfiguraverit Rig. transfigu-

- rabitur Pan.
 (5) Demutari at demutati Lat.
 (6) Sed Fran.

COMMENTARIUS.

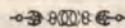
(a) Qui in adventu Dei deprehensi, in carne deputari habebunt. Ino demutari, quod mox dicit transfigurari. Rig.

(b) Quid facient qui resurgent primi. Consimili schemate, quo Paulus dixit, Quid facient qui baptism-

tur pro mortuis? Rig.

CAP. XXI. — (c) Expunxerimus. Hoc est, Ex debito absolverimus, præstiterimusque. Sic lib. IV præcedente: *Et si commemoremur*, inquit, *promissionis Moysi, hic invenietur expuncta*. RHEX.

QUINTI SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI ADVERSUS VALENTINIANOS LIBER.

Prooemium.

Hæresim Valentini erupisse sub Antonio Pio, imperium D adepto anno 158, affirmant Tertullianus (*De Præscript.*, cap. 30) ac Theodoretus (*De Hæretic. fab.*, lib. 1). Fuit autem Valentinus Phræbonites patria, ex maritima Egypti ora, platonica sectator philosophiæ, imbutus Græcorum artibus, ac figmentis, atque, ut sui jactabant (*Apud Orig. in Dial. adv. Marcion.*), auditor Theodadis, discipuli Pauli apostoli. Natum Valentinum censet Massuetus (*Dis-*

sert. in *Iren.*, num. 7) anno Christi 85, denatum vero 158. Scripsisse fertur Valentinus psalmos nonnullos, epistolas item a Clemente Alexandr. in II et III Stromatum libris laudatas, quarum epistolarum una inscribitur ad Agathopodem diaconum anthiochenum, ut opinatur Græbius et Caveus. Edidit Valentinus etiam homilias atque opus inscriptum: *ἠὲ τὸ πρῶτον*, id est, Unde mala, cujus operis fragmenta cæstant apud laudatum Clementem, lib. VI, et